

JURIS EUROPENSIS SCIENTIA

науковий журнал

Випуск 6/2023

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Журнал містить наукові статті з актуальних проблем теорії та історії держави і права, філософії права; конституційного та муніципального права; адміністративного, фінансового, податкового права; цивільного та господарського права і процесу; трудового права, права соціального забезпечення; аграрного, земельного, екологічного, природоресурсного права; кримінального права, кримінології, кримінально-виконавчого права; кримінального процесу, криміналістики, оперативно-розшукової діяльності; міжнародного права.

Для наукових та науково-педагогічних працівників, докторантів, аспірантів, здобувачів, практичних працівників, студентів, курсантів та всіх зацікавлених осіб.

Головний редактор:

Латковська Тамара Анатоліївна, доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», Чернівці, Україна, orcid.org/0000-0003-3159-5994

Редакційна колегія:

Біла-Тіунова Любов Романівна, доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри адміністративного і фінансового права, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0001-7886-793X

Гнатівська Альона Льдусівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного і фінансового права, Чернівецький юридичний інститут Національного університету «Одеська юридична академія», Чернівці, Україна, orcid.org/0000-0001-7171-3209

Дудченко Валентина Віталіївна, доктор юридичних наук, професор кафедри загально теоретичної юриспруденції, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0003-0915-6530

Давидова Ірина Віталіївна, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0001-5622-671X; Researcher ID AAG-9051-2019

Колодін Денис Олексійович, кандидат юридичних наук, доцент, декан факультету цивільної та господарської юстиції, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0001-6368-0849

Глиняна Катерина Михайлівна, кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0002-1778-1021; ResearcherID AАН-4546-2019

Латковський Павло Павлович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0002-2406-766X

Манжосова Олена Вікторівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного та господарського права, Чернівецький юридичний інститут Національного університету «Одеська юридична академія», Чернівці, Україна, orcid.org/0000-0002-8873-4783

Марущак Анна Валеріївна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0003-2337-0402 – відповідальний секретар

Сідак Микола Васильович, доктор юридичних наук, професор, Вища школа економіки та менеджменту публічної справи в м. Братислава (Словаччина), orcid.org/0000-0001-7173-3197

Чанишева Галія Інсафівна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри трудового права та права соціального забезпечення, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0003-1852-8068

Mirica Stefania-Cristina, доктор філософії, Університет «Dunarea de Jos», м. Галац, Румунія, SCOPUS ID 56968006800

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» 18.12.2023 р. (протокол № 4)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)
Офіційний сайт видання: www.jes.nuoua.od.ua

На підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 1188 від 24.09.2020 р. (додаток 4) журнал "Juris Europensis Scientia" включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі юридичних наук (081 «Право»). До 1 липня 2020 р. журнал виходив під назвою «Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія».

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 347.91/.95
DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v6.2023.1>

Я. В. Божина
адвокат
Ради адвокатів Донецької області
Національної Асоціації адвокатів України
orcid.org/0009-0008-7983-4046

ФОРМИ МЕДІАЦІЇ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ У ВРЕГУЛЮВАННІ ПРАВОВИХ СПОРІВ

Стаття присвячена дослідженню форм медіації, співставленню та порівнянню їх з іншими способами альтернативного вирішення спору, у тому числі з урахуванням захисту інтересу у різних сферах суспільних відносин, та з'ясуванню значення досліджуваних форм медіації у врегулюванні правових спорів. Відзначається, що основною рисою позасудової медіації є проведення процедури третьою стороною – медіатором на принципах нейтральності, незалежності та неупередженості особи, яка проводить медіаційну процедуру.

Особливу увагу приділено співставленню процедури медіації з процедурою примирення за участю судді. Визначено особливості застосування судової форми примирення у цивільному процесі, господарському процесі, в рамках врегулювання публічно-правових спорів та у кримінальному провадженні. Досліджено можливість застосування медіації в рамках примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим та вимоги процесуального законодавства щодо укладення відповідної угоди про примирення.

У статті робиться висновок про те, що законодавством передбачена позасудова форма медіації та судова форма примирення, які по суті є тотожними. Взаємозв'язок між інтересом та правом впливає на врегулювання правового спору. Позасудова медіація як процедура, яка спрямована на покращення комунікації між конфліктуючими сторонами, повинна бути первинною у всьому комплексі законодавчо закріплених процедур врегулювання спору. Медіація спрямована на виявлення інтересу, що дає перевагу у врегулюванні спору і може забезпечити, таким чином, захист порушених прав. Від форми медіації залежить проникнення та остаточне розв'язання конфлікту зі збереженням моральних принципів та здорових відновлених відносин сторін зазначених примирних процедур.

Ключові слова: медіація, форми медіації, конфлікт, правовий спір, врегулювання спорів, примирення за участю судді.

Bozhina Ya. V. FORMS OF MEDIATION AND THEIR ROLE IN THE LEGAL DISPUTE SETTLEMENT

The article is devoted to examining the forms of mediation, matching and comparing them with other methods of alternative dispute resolution, including taking into account the protection of interests in various spheres of social relations, and clarifying the role of the examined forms of mediation in the settlement of legal disputes. It is noted that the main feature of an out-of-court mediation is the conduct of the procedure by a third party – a mediator based on the principles of neutrality, independence and impartiality of the person conducting the mediation procedure.

Special attention is paid to the comparison of the mediation procedure against the conciliation procedure with the participation of a judge. The peculiarities of the application of the judicial form of conciliation in civil proceedings, economic proceedings, as part of the settlement of public legal disputes and in criminal proceedings are determined. The possibility of applying mediation in the framework of conciliation between a victim and a suspect or an accused and the requirements of the procedural legislation regarding the conclusion of the relevant conciliation agreement were studied.

The article concludes that the law provides for an out-of-court form of mediation and a judicial form of conciliation, which are essentially the same. The relationship between an interest and a right affects the settlement of a legal dispute. An out-of-court mediation, as a procedure aimed at improving communication between the conflicting parties, should be a primary means in the collection of legally established dispute settlement procedures. The mediation is aimed at identifying an interest, which gives an advantage in the settlement of a dispute and can thus ensure the protection of violated rights. The penetration and final resolution of a conflict with the preservation of moral principles and healthy restored relations of the parties to the conciliation procedures depends on the form of mediation.

Key words: mediation, forms of mediation, conflict, legal dispute, dispute settlement, conciliation with the participation of a judge.

Постановка проблеми. Медіація спрямована на врегулювання як вже існуючого конфлікту, так і спору у майбутньому, оскільки дозволяє застосовувати інструменти, покликані, у тому числі, запобігти виникненню конфлікту. У кон-

фліктах приватного характеру, зокрема, індивідуально-особистих спорах, що виникають в рамках сімейних відносин, починаючи з виховання дітей, їх матеріального забезпечення, поділу майна між подружжям і закінчуючи визначенням

з ким із батьків має проживати дитина, постає питання про право сторін конфлікту, яке закріплено в законодавчих актах, наприклад, Сімейному кодексі України, Цивільному кодексі України тощо.

За згодою сторін правовий спір може бути вирішений різними способами альтернативного вирішення спору, як за правилами примирення за участю судді, так і за допомогою медіації. Принцип добровільності лежить в основі не лише процедури медіації, а й інших способів альтернативного вирішення спору, зокрема, примирення за участю судді, оскільки, наприклад, процедура примирення за участю судді, врегульована положеннями Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), також ґрунтується на принципі добровільності. Додержання принципу добровільності, у цьому контексті, забезпечує сторонам право вибору способу примирення або захисту своїх законних інтересів у разі неотримання позитивного очікування від будь-якого способу примирення, зокрема, позасудової медіації або примирення за участю судді.

Отже, визначення правової природи різних примирних процедур, особливостей їх правового регулювання та практичного застосування, співставлення та порівняння різних форм, а також напрацювання нових більш ефективних засобів і способів врегулювання конфліктів (спорів) залишається вкрай актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам правової природи медіації приділяли увагу С. Бичкова, Н. Васильченко, М. Вікторчук, Г. Гончарова, Р. Денисова, В. Дудник, В. Залізник, О. Кармаза, М. Костицький, З. Красіловська, Н. Мазаракі, Л. Матвеева, С. Міщенко, В. Мотиль, О. Островська, Т. Подковенко, Т. Ференц, С. Фурса, Т. Шинкар та інші. Проблеми інтересу в праві, в цілому, та окремим її аспектам присвячені праці таких представників вітчизняної правової науки, як І. Венедіктова, О. Вінник, Ю. Жорнокуй, А. Катренко, Р. Стефанчук, О. Чепис та інші. Інститут примирення у кримінальному процесі досліджували Ю. Баулін, В. Гвоздецький, М. Глоба, Л. Головка, І. Діков, А. Ляш, Р. Новак, О. Перепада, І. Тітко, Н. Турман, Є. Шаблін, В. Шкелебей, А. Яценко та інші. Водночас, дослідженню форм медіації, співставленню та порівнянню їх з іншими способами альтернативного вирішення спору, у тому числі з урахуванням захисту інтересу, а також значення форм медіації у врегулюванні правових спорів окремої уваги не приділялося.

Метою статті є визначення форм медіації, співставлення та порівняння їх з іншими способами альтернативного вирішення спору, у тому числі з урахуванням захисту інтересу у різних сферах суспільних відносин, та значення досліджуваних форм медіації у врегулюванні правових спорів.

Виклад основного матеріалу. Виникнення правового спору передбачає право сторін конфлікту на захист своїх законних інтересів. Врегулювання правового спору може відбуватися у різних формах: від альтернативних позасудових способів, таких як медіація, посередництво, арбітраж або перемовини, до примирних способів в судовому процесі. Наприклад, укладення сторонами мирової угоди з метою врегулювання спору на підставі взаємних поступок стосується лише прав і обов'язків цих сторін.

Метою врегулювання правового спору за участю судді є мирне його розв'язання, а роль судді полягає у спрямуванні процесу задля досягнення сторонами цього мирного розв'язання. У процедурі судової медіації суддя не виходить за межі предмету спору. Так, частиною четвертою статті 203 ЦПК України передбачено, що під час проведення спільних нарад суддя з'ясовує підстави та предмет позову, підстави заперечень, роз'яснює сторонам предмет доказування по категорії спору, який розглядається, пропонує сторонам надати пропозиції щодо шляхів мирного врегулювання спору. Суддя може запропонувати сторонам можливий шлях мирного врегулювання спору.

У законодавстві України застосовується концепція захисту прав та законних інтересів. Відповідно до Конституції України у кожного громадянина є право на захист своїх прав і свобод. Статтею 55 Конституції України передбачено, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом [1]. Будь-який конфлікт або спір має під собою, в першу чергу, особисті інтереси, які проявляються у суспільстві у вигляді прав та обов'язків. Поведінка людини, яка керується внутрішнім прагненням до реалізації свого інтересу у різних життєвих ситуаціях та сферах діяльності, диктує людині набір рішень, що призводять до дій або бездіяльності, набувають соціального або юридичного характеру наслідків та, у подальшому, призводять до конфліктів або правових спорів. Медіаційна процедура направлена на виявлення інтересу, що дає перевагу у врегулюванні спору і може забезпечити, таким чином, захист порушених прав. Правовий спір за допомогою медіаційної процедури вирішується на рівні задоволення спільних інтересів, які поєднують сторони, а сама процедура направлена на створення якісно інших відносин.

Для процедури медіації сторони мають надати згоду на її проведення. Відтак, сторони мають відступити від своїх правових позицій для спроби налагодження комунікації та спілкування задля вирішення спору. Медіатор має встановити істинність виникнення конфлікту, знайти в чому інтерес кожної сторони. Причому інтереси мають відповідати моральним засадам та загальноприйнятній поведінці особи в суспільстві, отже інтереси мають бути законними.

Правову сутність законного інтересу досліджено у роботах І.В. Венедиктової, яка вважає, що: 1) існування законного інтересу неможливе без прагнення володіння благом, яке здатне задовольнити потребу особи; 2) таке прагнення не може суперечити праву; 3) бажане благо не може бути протиправним; 4) необхідне проведення усвідомлених дій носієм інтересу з метою отримання блага; 5) законний інтерес є передумовою реалізації суб'єктивного цивільного права, знаходиться за його межами, але перебуває в структурі суспільних відносин. Суб'єктивне цивільне право є засобом реалізації законного інтересу, який складається із соціальної потреби такої поведінки. Шляхом реалізації суб'єктивних цивільних прав інтерес втілюється в правовідносинах, які регулюються приватним правом: 1) є самостійним об'єктом правового захисту; 2) законний інтерес належить окремій особі, обумовлений його індивідуальними якостями, намаганнями, мотивами і цілями, потребами такого суб'єкта [2; с. 100-101].

Медіаційна процедура не є захистом інтересів конфліктуючих сторін, оскільки вона є процедурою, яка врегулює конфлікт на підставі виявлених інтересів. Отже, сторони, звернувшись до медіатора, чекають на допомогу у вирішенні конфлікту, зберігаючи свої стосунки. Більше того, медіація має можливість не обмежуватися предметом спору, вона має можливість вийти за межі права як юридичної конструкції і знаходить своє застосування на рівні загальносоціологічного та психологічного значення.

Натомість захист прав та законних інтересів, які охороняються законом, передбачає вирішення спору третьою стороною – суддею, який постановляє рішення, що задовольняє інтереси тільки однієї сторони, визначивши іншу сторону винною в незаконних діях або бездіяльності, які стали причиною порушення прав. В свою чергу, інша сторона може бути незгодна з рішенням суду та має право на оскарження рішення, і також може захищати свої права та інтереси, якщо вважає їх порушеними. Тобто судовий процес позовного провадження занурюється в конфлікт, вирішуючи питання щодо предмету спору, і не розширяється до передумов його виникнення. Суд зобов'язаний захистити порушене право за результатами оцінки обставин та доказів, на які посилаються сторони спору, згідно з нормами матеріального та процесуального права, постановити єдине законне та справедливе рішення, де законність та справедливість складається з визначених законодавством норм та правил поведінки людини, яка своєю поведінкою не має права порушувати права інших членів суспільства.

Особливістю позасудової медіації є те, що під час цієї процедури виявляються істинні інтереси та мотиви поведінки сторін конфлікту. Таким

чином, може бути встановлено, що право жодною зі сторін не порушується, а, отже, звернення до суду може стати недоцільним та втрачає свою актуальність. Таке виявлення причин конфлікту дає більше можливостей для реалізації свого інтересу зі збереженням та ефективним відновленням взаємних відносин на принципах справедливості та рівності. Це простежується, також, у позиції Конституційного Суду України, яка заснована на загальному підході до розуміння категорії «інтерес» як форми вияву вибіркового ставлення особистості до об'єкта, що визначається його життєвою важливістю й емоційною привабливістю [3; п. 3.1].

Основною рисою позасудової медіації є проведення процедури третьою стороною – медіатором на принципах нейтральності, незалежності та неупередженості особи, яка проводить медіаційну процедуру. Іншою особливістю медіації є її соціальна природа, адже питання, які ставляться перед медіатором, є психолого-емоційними, його діяльність спрямована на встановлення інтересів сторін спору, що сприяє його вирішенню. Інтереси можуть не стосуватися правового аспекту спору. Виходячи з цього, врегулювання конфліктів, у тому числі правових спорів, примирними способами здійснюється в рамках визначених законодавством процедур у двох формах: позасудова і судова. Закон України «Про медіацію» визначає її як позасудову добровільну, конфіденційну, структуровану процедуру, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [4]. Таким чином, медіація є позасудовою формою врегулювання конфлікту (спору).

Судова форма примирення врегульована положеннями низки кодексів, у тому числі: Цивільним процесуальним кодексом України (далі – ЦПК України), Господарським процесуальним кодексом України (далі – ГПК України), Кодексом адміністративного судочинства України (далі – КАС України). При цьому, кожна із зазначених норм враховує особливості, притаманні відповідним правовідносинам. Так, статтею 201 «Підстави проведення врегулювання спору за участю судді» ЦПК України передбачено що, по-перше, врегулювання спору за участю судді проводиться за згодою сторін до початку розгляду справи по суті, і, по-друге, проведення врегулювання спору за участю судді не допускається у разі, якщо у справу вступила третя особа, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору [5]. Статтею 184 «Підстави проведення врегулювання спору за участю судді» КАС України, яка враховує особливості розгляду справ у публічно-правових спорах, закріплено, що врегулювання спору за участю судді проводиться за згодою сторін до початку

розгляду справи по суті, а також, що проведення врегулювання спору за участю судді не допускається в адміністративних справах, визначених главою 11 розділу II КАС України, за винятком справ, визначених статтею 267 КАС України, та типових справ, а також у випадку вступу у справу третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору [6]. Стаття 186 ГПК України передбачає, що врегулювання спору за участю судді проводиться за згодою сторін до початку розгляду справи по суті, проте проведення врегулювання спору за участю судді не допускається у справах (справах) про відновлення платоспроможності боржника чи визнання його банкрутом, за заявами про затвердження планів санації боржника до відкриття провадження у справі про банкрутство, а також у випадку вступу у справу третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору [7].

Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України) також передбачена процедура примирення, яка має декілька видів та свої особливості. Так, на відміну від положень ЦПК України та КАС України, згідно з якими третьою стороною у врегулюванні правового спору є суддя, ініціатором примирення згідно з нормами КПК України можуть бути виключно учасники кримінального провадження. Відповідно до статті 469 «Ініціювання та укладення угоди» КПК України угода про примирення може бути укладена за ініціативою потерпілого, підозрюваного чи обвинуваченого. Домовленості стосовно угоди про примирення можуть проводитися самостійно потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим, захисником і представником або за допомогою іншої особи, погодженої сторонами кримінального провадження (крім слідчого, прокурора або судді) [8]. Згідно зі статтею 468 «Угоди в кримінальному провадженні» КПК України у кримінальному провадженні можуть бути укладені такі види угод: 1) угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим; 2) угода між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості [8].

Отже, КПК України передбачає можливість примирення за допомогою третьої сторони або без участі третьої сторони з укладенням угоди, яка матиме юридичні наслідки для підозрюваного чи обвинуваченого та потерпілого. Тобто у кримінальному провадженні може бути проведена медіація, яка вважатиметься позасудовим видом примирення, оскільки не передбачає участі слідчого, прокурора або судді.

Натомість судовий вид примирення в рамках кримінального провадження на всіх його стадіях, до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку, відбувається за участі прокурора та має інші юридичні наслідки для підозрюваного

чи обвинуваченого, а також потерпілого, оскільки в основі такого примирення лежить, по-перше, визнання винуватості та, по-друге, отримання потерпілою стороною відшкодування не лише матеріальної, а й моральної шкоди. Угода про визнання винуватості може бути укладена за ініціативою прокурора або підозрюваного чи обвинуваченого. Згідно із статтею 2 КПК України завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна права процедура [8]. Таким чином, підґрунтям захисту прав у кримінальному конфлікті є визнання винуватості і визначення відповідальності.

У кримінальному провадженні передбачено можливість пред'явлення цивільного позову. Особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, має право під час кримінального провадження до початку судового розгляду пред'явити цивільний позов до підозрюваного, обвинуваченого або до фізичної чи юридичної особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння. Отже, у кримінальному конфлікті має місце правовий спір щодо відшкодування матеріальної та моральної шкоди. Метою примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим, як і в іншому правовому спорі або конфлікті, є встановлення порозуміння, але важливішим елементом у цьому контексті є визнання вини та щире каяття, з одного боку, та прощення, з іншого. Наприклад, у своєму дослідженні О.В. Перепадя наголошує на важливості відсутності ворожнечі між суб'єктами конфлікту, а під примиренням розуміє досягнутий мир (порозуміння) між особою, яка вчинила злочин, та потерпілим, тобто факт відновленого безконфліктного стану між цими особами [9, с. 9].

Як зазначає В.В. Дуля, для інституту угоди про примирення характерна подвійна правова природа – кримінальна процесуальна і цивільно-правова, яка зумовлює поєднання імперативних і диспозитивних начал. Кримінальним процесуальним законодавством передбачається врегулювання кримінально-правового конфлікту на підставі взаємних поступок. Така угода

передбачає відшкодування шкоди підозрюваним чи обвинуваченим в обмін на домовленість про встановлення більш м'якого покарання. При цьому неприпустимим є будь-який тиск на сторони, тобто укладення угоди про примирення можливе лише за умови самостійного й добровільного бажання обох сторін – потерпілого та підозрюваного чи обвинуваченого [10, с. 274]. Зазначене знаходить своє підтвердження у частинах шостій та сьомій статті 474 КПК України, згідно з якими суд зобов'язаний переконатися у судовому засіданні, що укладення угоди сторонами є добровільним, тобто не є наслідком застосування насильства, примусу або погроз. Інакше суд відмовляє в затвердженні угоди, зокрема, якщо існують обґрунтовані підстави вважати, що укладення угоди не було добровільним [8].

Висновки та перспективи. Таким чином, законодавством передбачена позасудова форма медіації та судова форма примирення, які по суті є тотожними. Позасудова та судова медіації, у разі успішного врегулювання спору, завершуються укладенням угоди між сторонами в рамках законодавства, відповідно до якого проводяться ці процедури медіації. Відтак, вони мають відмінності за формою та наслідками невиконання умов угоди. Отже, від форми медіації залежить проникнення та остаточне розв'язання конфлікту зі збереженням моральних принципів та здорових відновлених відносин сторін зазначених примирних процедур.

Таким чином, можна стверджувати, що взаємозв'язок між інтересом та правом впливає на врегулювання правого спору. Позасудова медіація як процедура, яка спрямована на покращення комунікації між конфліктуючими сторонами, повинна бути первинною у всьому комплексі законодавчо закріплених процедур врегулювання спо-

ру. Раннє виявлення конфлікту або повернення конфліктуючих сторін на стадію переговорів втілює саморегулятивне правосуддя.

Література

1. Конституція України : Основний Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Коструба А.В. Теоретичне розуміння системи правових форм захисту корпоративних відносин. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2018. Т. 25. № 1. С. 97-119.
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 01.12.2004 р. *Офіційний вісник України*. 2004. № 50. Ст. 3288.
4. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-ІХ. *Відомості Верховної Ради України*. 2022. № 7. Ст. 51.
5. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-ІV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492.
6. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6.07.2005 р. № 2747-ІV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35-36, № 37. Ст. 446.
7. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 6.11.1991 р. № 1798-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
9. Перепадя О.В. Кримінально-правові аспекти примирення між особою, яка вчинила злочин, та потерпілим (порівняльний аналіз законодавства України та ФРН): автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ. 2003. 18 с.
10. Турман Н.О. Поняття та значення угоди про примирення у кримінальному процесі України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 12. С. 273-277.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v6.2023.2>

З. А. Іванцова

*доктор філософії, доцент кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0001-7110-5967*

УТВОРЕННЯ ОРГАНІВ РАДИ ЄВРОПИ: ВПЛИВ НА КОНСТИТУЦІЙНУ ДОКТРИНУ (ЧАСТИНА ДРУГА)

Стаття присвячена впливу на конституційну доктрину діяльності органів Ради Європи, пошуку першопричин та еволюції ідеї утворення Ради Європи, її органів. У роботі додатково надаються структуровані тези щодо основних етапів утворення Ради Європи згідно позиції зарубіжного дослідника.

Зазначено про існування двох основних концепцій об'єднання Європи, діяльність представників вказаних концепцій ознаменувала утворення Ради Європи.

В праці, на підставі першоджерел, здійснено структурований виклад обставин та періодів утворення окремих органів Ради Європи. Приділено увагу практично кожному органу Ради Європи визначивши підставу та дату утворення, наведено стисло характеристику деяких органів, встановлено значення окремих органів для конституційної доктрини.

Здійснено аналіз первинних документів, конференцій та політичних процесів, що передували утворенню Ради Європи, її органів. Визначено роль конкретних держав у процесі створення Ради Європи та розглянуто засадничі основи, що є підґрунтям утворення відмічених органів Ради Європи.

Визначається роль певних органів Ради Європи для розвитку конституційної доктрини.

У статті робиться висновок про те, що Рада Європи є важливою міжнародною організацією, діяльність якої сприяє не лише належному захисту конституційних прав, але й сприяє розвитку конституційної доктрини. Зважаючи на актуальність теми дослідження в умовах євроінтеграційних процесів України, розвиток доктринальної основи на підставі практичного досвіду, – необхідними є подальші наукові пошуки за вказаною тематикою.

Ключові слова: права людини, євроінтеграція, Рада Європи, органи Ради Європи, Європейський суд з прав людини, історіографія, конституційна доктрина.

Ivantsova Z. A. FORMATION OF THE COUNCIL OF EUROPE BODIES: IMPACT ON CONSTITUTIONAL DOCTRINE (PART TWO)

The article delves into the impact of the Council of Europe bodies on constitutional doctrine, exploring the origins and evolution of the idea behind the establishment of the Council of Europe and its bodies. Additionally, it presents structured theses regarding the key stages of the Council of Europe's formation from the perspective of a foreign researcher.

It acknowledges the existence of two primary concepts for European unity, with the activities of representatives of these concepts marking the establishment of the Council of Europe.

Drawing from primary sources, the work provides a structured account of the circumstances and periods of the formation of individual Council of Europe bodies. Each organ of the Council of Europe is given attention, with their basis and date of establishment identified. A concise description of some bodies is offered, establishing the significance of specific organs for constitutional doctrine.

An analysis of primary documents, conferences, and political processes preceding the formation of the Council of Europe and its bodies is conducted. The role of specific states in this formation process is identified, and foundational principles underlying the creation of these noted Council of Europe bodies are discussed.

The role of certain Council of Europe bodies in the development of constitutional doctrine is outlined. The article concludes that the Council of Europe is a significant international organization whose activities not only contribute to the proper protection of constitutional rights but also foster the development of constitutional doctrine. Given the relevance of this research topic amidst Ukraine's European integration processes, further scholarly inquiries based on practical experience are deemed necessary in advancing doctrinal foundations in this area.

Key words: human rights, European integration, Council of Europe, Council of Europe bodies, European Court of Human Rights, historiography, constitutional doctrine.

Постановка проблеми. Розвиток сучасної конституційної доктрини значною мірою обумовлений діяльністю окремих органів Ради Європи. Фактично сучасна конституційна доктрина здебільшого розвивається як наслідок правозастосування певними організаціями, органами, напри-

клад, Європейським судом з прав людини або ж Європейським комітетом із питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. Відтак, дослідження першопричин їх утворення, а в подальшому і аналіз діяльності, є значущим

для збалансованого розвитку доктрини й практики адже така взаємодія доктрини і практики створить оптимальні умови для розвитку питання захисту прав людини (визначаються цілі, що реалізуються та виправдовуються на практиці).

На сьогоднішній день існує перевага у розвитку практики над доктриною, відповідно відсутня можливість перевірки і вдосконаленню окремих концепцій на практиці. Таким чином отримані на практиці діяльності органів ради Європи знання та досвід визначають подальші шляхи розвитку доктрини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджувана тематика неодноразово частково згадувалася у працях інших вітчизняних та зарубіжних науковців ([1-5, 18, 19, 22]). Однак комплексного завершеного дослідження за даною, конкретно визначеною, темою поки що не було. Водночас, зважаючи на обрану тематику дослідження, при підготовці статті використовувалися й нормативні документи та відомості з офіційних сайтів органів Ради Європи.

Метою статті є аналіз першопричин та еволюції ідеї утворення Ради Європи, дослідження історіографії та правових засад утворення органів Ради Європи.

Виклад основного матеріалу. Рада Європи є найпершою міжурядовою регіональною організацією Європи, що має найбільшу кількість держав-членів. При цьому, вона відіграє ключову роль у формуванні та розвитку сучасної європейської ідентичності.

Німецький дослідник К. Бруммер (Klaus Brummer) відмічає, що «історію Ради Європи можна розділити на чотири етапи: «Заснування» (1946–1949), «Західноєвропейський клуб» (1949–1989), «Розширення» (1990–1996) і «Між консолідацією та послабленням» (з 1997 року)» [1, с. 21]. К. Бруммер до вказаних етапів включає наступні події, що відображені у таблиці [2, с. 21].

Як відмічалось раніше [3] становлення Ради Європи було пов'язано з існуванням федералістичної концепції об'єднання Європи цілі якої закріплювалися у Гертенштейнській програмі. Водночас мала місце і інша концепція об'єднання Європи, яку представляли не «федералісти», а «уніоністи» («функціоналісти» [4, с. 119]). Так, уніоністи підтримували ідею міжурядової співпраці суверенних національних держав, у яких держави залишали більшу автономію в управлінні своїми справами, однак разом співпрацювали в окремих галузях (наприклад: торгівлі, безпеці та ін.). Конфлікт між федералістами та уніоністами виникав навколо питання стосовно ступеня централізації влади (федералісти підтримували більшу централізацію, уніоністи ж вважали, що влада має залишатися в руках національних урядів).

«Федералісти та уніоністи зустрілися в травні 1948 року під час Гаазького конгресу» [5, с. 22]. Саме ця зустріч ознаменувала початок активного обговорення майбутньої інтеграції держав Європи та створення фундаменту для співпраці між ними.

Як наслідок таких активних обговорень, 5 травня 1949 року у Лондоні підписано Статут Ради Європи. Підписантами Статуту Ради Європи стали десять європейських держав, а саме: Бельгія, Велика Британія, Данія, Ірландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Франція та Швеція.

Згідно ст. 10 Статуту Ради Європи, «Органами Ради Європи є: і. Комітет Міністрів, ii. Консультативна асамблея. Роботу цих двох органів забезпечує Секретаріат Ради Європи» [6].

Головними органами Ради Європи виступають Комітет Міністрів та Консультативна асамблея (прим. Парламентська асамблея з 1974 р). Комітет Міністрів у відповідності до ст.13 та ст. 15 Статуту Ради Європи виступає як виконавчим так і законодавчим органом Ради Європи. При цьому,

Фаза	Відмітка шляху
1946-1949 Заснування	«Цюрихська промова» Черчилля (1946) Гаазький конгрес (1948) Підписання статуту Ради Європи в Лондоні (1949)
1949-1989 Західноєвропейський клуб	Вихід Греції з Ради Європи (грудень 1969); Повторний вступ у 1974 році Встановлення статусу спеціального запрошеного в Парламентській асамблеї для законодавчих зборів держав Центральної та Східної Європи (травень 1989) Виступ президента СРСР Михайла Горбачова перед Парламентською асамблеєю Ради Європи (липень 1989)
1990-1996 Розширення	Початок «поштовху до розширення» з приєднанням Угорщини (1990) Приєднано всього 17 держав (1990–1996) 1-й саміт Ради Європи (1993)
з 1997 Між консолідацією та послабленням	Призупинення статусу спеціально запрошеного Білорусі в Парламентській асамблеї Ради Європи та заморожування заявки на членство (1997) 2-й саміт Ради Європи (1997) 3-й саміт Ради Європи (2005) Приєднання 47-ї держави-члена: Чорногорія (2007)

Парламентська асамблея є дорадчим та водночас представницьким органом Ради Європи.

Секретаріат Ради Європи та Генеральний секретар є допоміжними органами. Секретаріат Ради Європи виконує ряд організаційних повноважень, наприклад, зберігає тексти конвенцій.

Однак, структура Ради Європи є складною, та окрім вищевказаних органів Ради Європи до її структури належать і інші ключові органи.

Зокрема, заснований у 1959 році та реформований у 1998 році [7] (з метою забезпечення більш ефективного вирішення справ в частині покращення функціонування та швидкості розгляду справ) Європейський суд з прав людини (англ. European Court of Human Rights). Створення Європейського суду з прав людини визначено ст.19 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) відповідно до якої, «для забезпечення дотримання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією та Протоколами до неї створюється Європейський суд з прав людини, який далі називається «Суд». Він функціонує на постійній основі» [8].

Європейський суд з прав людини є одним із найпоказовіших органів Ради Європи адже його рішення є обов'язковими для виконання у відповідності до ст. 46 Європейської конвенції з прав людини (Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод) [9]. Відносини, що виникають у зв'язку з обов'язком держави виконати рішення Європейського суду з прав людини у справах проти України врегульовані ЗУ «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [10].

Статус учасника Ради Європи мають Конференції міжнародних неурядових організацій Ради Європи. «Ще в 1952 році Рада Європи надала консультативний статус міжнародним неурядовим організаціям» [11].

Дорадчими органами Ради Європи виступають Європейська комісія за демократію через право та Конгрес місцевой та регіональної влади Європи.

Так, в 1990 році Комітетом міністрів Ради Європи засновано Європейську комісію за демократію через право. Вона надає підтримку у розвитку прав людини, демократії та верховенства права, а також реалізовує консультативну допомогу країнам-членам Ради Європи з питань конституційних реформ та правових стандартів. У відповідності до ч. 1 ст. 1 Статуту Європейської комісії за демократію через право, її цілями є: «зміцнення розуміння правових систем держав-учасниць з метою зближення цих систем; сприяння верховенству права та демократії; вивчення проблем, пов'язаних з діяльністю демократичних інститутів, їх зміцненням і розвитком» [12].

Обговорення та створення в 1952 році Спеціального комітету з муніципальних і регіональ-

них справ (англ. Special Committee on Municipal and Regional Affairs) мало наслідком прийняття в 1994 році Комітетом міністрів Ради Європи статутної резолюції [13] про заснування Конгресу місцевих і регіональних влад. Одним з ключових завдань якого на теперішній час виступає впровадження Європейської хартії місцевого самоврядування [14] та забезпечення застосування її принципів. Конгрес складається із двох палат Палати місцевих органів влади та Палати регіонів, а також має три комітети (моніторинговий (комітет з дотримання зобов'язань державами-членами Європейської хартії місцевого самоврядування), керівний (комітет з управління) та поточний (комітет з поточних справ)). Окрім того, у складі Конгресу функціонують чотири комісії: інституціональна, комісія культури та освіти, комісія соціальної взаємодії та комісія сталого розвитку.

У 1999 році Комітет міністрів Ради Європи заснував офіс Уповноваженого з прав людини [15]. Уповноважений з прав людини має завдання наглядати за дотриманням та захистом прав людини, видавати рекомендації щодо їх захисту, звертає увагу на наявні недоліки в сфері захисту прав людини та ін.

Діяльність Ради Європи здійснюється також через відповідні комітети, що підконтрольні Комітету міністрів, наприклад: Європейський комітет з правового співробітництва (англ. European Committee on Legal Co-operation), Керівний комітет з прав людини (англ. Steering Committee for Human Rights), Керівний комітет з прав людини в галузі біомедицини та охорони здоров'я (англ. Steering Committee for Human Rights in the fields of Biomedicine and Health), Європейський комітет з проблем злочинності (англ. European Committee on Crime Problems), Керівний комітет з медіа та інформаційного суспільства (англ. Steering Committee on Media and Information Society), Комітет з боротьби з тероризмом (англ. Committee on Counter-Terrorism), Комітет зі штучного інтелекту (англ. Committee on Artificial Intelligence).

У 1973 році було засновано Європейський молодіжний центр у Страсбурзі та в 1995 році в Будапешті. В 1998 року Комітет міністрів Ради Європи прийняв Статут Європейського молодіжного центру та Європейського молодіжного фонду [16]. Зважаючи на виконувани повноваження та свою підпорядкованість, їх також можна віднести до органів Ради Європи.

Вказані органи можна віднести до основних органів Ради Європи, що забезпечують роботу організації, досягнення спільних цілей та дотримання спільних цінностей. Співпрацюючи у сферах прав людини, правової допомоги, демократії, культури та інших аспектах вони відіграють ключову роль у функціонуванні та виконанні завдань Ради Європи.

Утворення окремих органів Ради Європи призвело до кращої захищеності прав людини та збільшило ряд повноважень органів державної влади в цьому контексті. Зазначене пов'язано з тим фактом, що вони можуть приймати рішення, що є обов'язковими для виконання державами та стосуються широкого спектру питань, до яких належать: права людини, демократія верховенство права, а також соціальний захист.

Наприклад, значущою у сфері захисту прав людини видається діяльність Європейського комітету із питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, який, здійснюючи інспектування на підставі ст.2 Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню [17], видає відповідні рішення, що також є обов'язковими для виконання державами-підписантами.

Існування вищевказаних органів Ради Європи відіграло одну із ключових ролей як для утвердження конституційного правопорядку так і для розвитку конституційної доктрини.

Вказане, серед іншого, спричинено тим фактом, що окремі органи Ради Європи сприяли розширенню розуміння та визначення поняття прав людини, включаючи нові аспекти, які відображають потреби сучасного європейського суспільства з урахуванням норм міжнародного права.

Фактично діяльність органів Ради Європи сприяла деякій уніфікації стандартів захисту прав людини на національному рівні визначивши напрям розвитку концепцій та методів захисту конституційних прав. Окрім того, їх утворення забезпечило розвиток конституційного права через відповідне включення європейських стандартів та принципів (наприклад, закріплених у конвенціях) у теорію конституційного права.

З цього приводу Н.В. Мішина слушно відмічає, що «постійно розширюється перелік прав, захист яких здійснюється відповідно до положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року – така динаміка наявна, виходячи з аналізу практики Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), а також до Конвенції 1950 року додаються відповідні протоколи» [18, с. 133].

Цікавою видається позиція, про те, що рішення Європейського суду з прав людини є джерелом конституційного права. Зокрема, такого висновку у своїх дослідженнях дійшов П.М. Синицин вказавши, що «рішення Європейського суду з прав людини є джерелом конституційного права України, при цьому застосуванню як джерела права підлягають не лише рішення, постановленні Європейським Судом щодо України, але й відносно усіх держав-учасниць ЄСПЛ» [19].

Питанню необхідності впровадження судових реформ в Україні неодноразово приділяла увагу як Європейська комісія «За демократію через право» (наприклад у виступах [20] голови вказаної комісії) так і Генеральна секретарка Ради Європи (наприклад у виступі [21] на одній із прес-конференцій) та ін. органи Ради Європи. В тому числі завдяки такій увазі Ради Європи до здійснення реформ в Україні було, наприклад, запроваджено інститут конституційної скарги, про який позитивно відгукувався [22, с. 36] суддя Конституційного Суду Азербайджанської Республіки Д. Гараджаєв.

Аналізуючи сучасний стан захисту конституційних прав, механізмів та інструментарію такого захисту варто відмітити, що їх розвиток обумовлений не завдяки розвитку конституційної доктрини, а більшою мірою з огляду на практичний захист, що особливо пов'язано з діяльністю такого органу Ради Європи як Європейський суд з прав людини.

Вказане, свідчить про нагальність та об'ємність досліджуваної проблематики адже конституційна доктрина фактично «не встигає» за сучасними викликами, що стоять перед захистом конституційних прав людини. Таким чином відбувається певна адаптація конституційної доктрини (а також відповідних теоретичних концепцій) до сучасних викликів, які існують в реальному часі та підлягають практичному захисту.

Висновки. За таких обставин, створення та завершення формування Ради Європи обумовлено різномірними історичними подіями, що містили суперечливі погляди держав учасниць на її роль та повноваження (наприклад, конфлікт федералістів та уніоністів). Однак, подальша діяльність Ради Європи визначила її посильну роль у захисті прав людини та деякою мірою формуванні конституційного правопорядку на європейському континенті.

На підставі викладеного, можна дійти загального висновку щодо значущості Ради Європи не лише у побудові незалежної Європи, але й у формуванні практичного досвіду для розвитку конституційної доктрини. Особливо актуальним постає питання подальшого збереження балансу між практичним захистом конституційних прав та розвитком конституційної доктрини, в тому числі в частині формування базових принципів, стандартів та інструментарію.

Література

1. Brummer K. Der Europarat: Eine Einführung. Wiesbaden: Springer-Verlag, 2008. 285 s. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=dZ3pGzg2H4YC&printsec=frontcover&hl=uk#v=onepage&q&f=false> (дата звернення: 08.01.2024).
2. Brummer K. Der Europarat: Eine Einführung. Wiesbaden: Springer-Verlag, 2008. 285 s. URL: <https://>

books.google.com.ua/books?id=dZ3pGzg2H4YC&printsec=frontcover&hl=uk#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 08.01.2024).

3. Іванцова З.А. Утворення органів Ради Європи: вплив на конституційну доктрину (частина перша). *Juris Europensis Scientia*, 2023. № 5. С. 13-16.

4. Fischer P. 40 Jahre Europarat – Vom gescheiterten Föderator zum «kreativen Trainingscenter» S. 119-126. URL: <https://www.jstor.org/stable/24219822> (дата звернення: 08.01.2024).

5. Brummer K. Der Europarat: Eine Einführung. Wiesbaden: Springer-Verlag, 2008. 285 s. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=dZ3pGzg2H4YC&printsec=frontcover&hl=uk#v=onepage&q&f=false> (дата звернення: 08.01.2024).

6. Статут Ради Європи від 5 травня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text (дата звернення: 30.11.2023).

7. Protocol No. 11 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, restructuring the control machinery established thereby. URL: <https://rm.coe.int/168007cda9> (дата звернення: 30.11.2023).

8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#top (дата звернення: 30.11.2023).

9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 30.11.2023).

10. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 30.11.2023).

11. The history of the Conference of INGOs of the Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806ecbd2> (дата звернення: 30.11.2023).

12. Resolution RES (2002) 3 Adopting the Revised Statute of the European Commission for Democracy through Law. URL: [https://www.venice.coe.int/WebForms/documents/?pdf=CDL\(2002\)027-e&lang=DE](https://www.venice.coe.int/WebForms/documents/?pdf=CDL(2002)027-e&lang=DE) (дата звернення: 30.11.2023).

13. Statutory resolution (94) 3 relating to the setting up of the congress of local and regional authorities of Europe. URL: <https://rm.coe.int/09000016804efe6c> (дата звернення: 30.11.2023).

14. Європейська хартія місцевого самоврядування. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (дата звернення: 30.11.2023).

15. Commissioner for Human Rights. URL: <https://www.coe.int/en/web/commissioner> (дата звернення: 30.11.2023).

16. Statute of the European youth Centre and the statute of the European youth foundation. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168008f622> (дата звернення: 30.11.2023).

17. Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_068#Text (дата звернення: 08.01.2024).

18. Mishyna N. V. Role of local and regional authorities in the implementation of ECtHR judgments: bibliographical review. *Юридичний вісник*. 2023. № 3. С. 146–151.

19. Синицин П. М. Рішення Європейського суду з прав людини як джерело конституційного права України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*, 2019. № 5. С. 19–23. URL: http://apnl.dnu.in.ua/5_2019/6.pdf (дата звернення: 08.01.2024).

20. Венеціанка: Без прозорі ВРП судреформа в Україні приречена. URL: <https://www.dw.com/uk/hlava-venetsianskoi-komisii-bez-prozoroi-vrp-sudova-reforma-v-ukraini-pryrechena/a-57814150> (дата звернення: 08.01.2024).

21. У Раді Європи назвали напрямки для подальших реформ в Україні URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3344866-u-radi-evropi-nazvali-napramki-dla-podalsih-reform-v-ukraini.html> (дата звернення: 08.01.2024).

22. Qaracayev C. Local Self-government in the Republic of Azerbaijan: Problems of the Administrative Supervision. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2022. № 57. С. 24–27.

УДК 342.5
DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v6.2023.3>

Д. В. Козирь
аспірант кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0009-0002-2626-6248

КОНСТИТУЦІЙНО-ДОКТРИНАЛЬНІ ЗАСАДИ ЛОКАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

У статті міститься огляд стану наукової розробки основних теоретико-методологічних підходів сучасної літератури до проблеми концептуальних засад локальної демократії та проблеми інституційного розуміння в локальній літературі. Увагу приділено поглядам українських дослідників на проблематику місцевих політичних інститутів і відносин, теоретичним аспектам демократизації політичного процесу та використання принципу субсидіарності на місцевому рівні.

Діалектика процесу формування громадянського суспільства показує, що демократія є змістом місцевого самоврядування, а місцеве самоврядування є формою, існуванням і способом реалізації демократії. Багато в чому цей взаємозв'язок свідчить про те, наскільки важливо для держави забезпечити стабільність «знизу», яка безпосередньо пов'язана з розвитком локальних демократичних інститутів. Основна увага зосереджена на визначенні шляхів посилення участі громадян у державній політиці на місцевому рівні в процесі реформування системи місцевого самоврядування в Україні.

Доведено кореляцію між ефективністю місцевої політичної активності та активізацією організацій громадянського суспільства на рівні територіальних громад. Акцентовано увагу на доцільності використання практики посилення участі членів територіальних громад у процесі підготовки та прийняття рішень щодо процесу інституційно-процедурної децентралізації органів місцевого самоврядування та активізації залучення членів територіальних громад до вирішення питань місцевого значення.

Наведені в статті результати можуть бути використані представниками місцевого самоврядування та місцевими демократичними інституціями та іншими зацікавленими політичними суб'єктами для пошуку ефективних механізмів і методів конструктивної співпраці.

Ключові слова: демократичні інститути, демократизація, конституційно-доктринальні засади, місцева демократія, представницька демократія, місцеве самоврядування.

Kozyr D. V. CONSTITUTIONAL AND DOCTRINE PRINCIPLES LOCAL DEMOCRACY

The article contains an overview of the state of scientific development of the main theoretical and methodological approaches of modern literature to the problem of the conceptual foundations of local democracy and the problem of institutional understanding in local literature. Attention is paid to the views of Ukrainian researchers on the problems of local political institutions and relations, theoretical aspects of the democratization of the political process and the use of the principle of subsidiarity at the local level.

The dialectic of the civil society formation process shows that democracy is the content of local self-government, and local self-government is the form, existence and way of implementing democracy. In many ways, this relationship shows how important it is for the state to ensure stability "from below", which is directly related to the development of local democratic institutions. The main focus is on determining ways to strengthen the participation of citizens in state politics at the local level in the process of reforming the system of local self-government in Ukraine.

The correlation between the effectiveness of local political activity and the activation of civil society organizations at the level of territorial communities has been proven. Attention is focused on the expediency of using the practice of strengthening the participation of members of territorial communities in the process of preparation and decision-making regarding the process of institutional and procedural decentralization of local self-government bodies and the activation of the involvement of members of territorial communities in solving issues of local importance.

The results presented in the article can be used by representatives of local self-government and local democratic institutions and other interested political subjects to search for effective mechanisms and methods of constructive cooperation.

Key words: democratic institutions, democratization, constitutional and doctrinal principles, local democracy, representative democracy, local self-government.

Актуальність та постановка проблеми. Діалектика процесу формування громадянського суспільства показує, що демократія є змістом місцевого самоврядування, а місцеве самоврядування є формою, існуванням і способом реалізації демократії. Багато в чому цей взаємозв'язок свідчить про те, наскільки важливо для держави забезпечити стабільність «знизу», яка безпосередньо пов'язана з розвитком локальних демократичних інститутів.

Зокрема, у преамбулі Європейської хартії місцевого самоврядування 1985 р. зазначено, що «... право

громадян на участь в управлінні державними справами є одним з демократичних принципів, які поділяються всіма державами – членами Ради Європи» [1]. Отже, місцева демократія є основою для ефективного функціонування демократії на національному рівні.

Розвиток місцевих демократичних інститутів в Україні є складним процесом, який зачіпає всі сторони суспільства, тому висловлення різних поглядів науковців має велике значення та відіграє важливу роль з наукової, теоретичної та практичної точки зору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Після здобуття незалежності в національній науковій школі муніципального права розпочався процес творення сучасних поглядів на містобудівну правову проблематику, особливо розвиток локальних демократичних інститутів, відображених у працях М. А. Баймуратова, А. В. Батанова, В. І. Борденюка та інших вчених. Однак, ці фахівці з конституційного права у своїх працях доволі нечасто звертаються до зарубіжної літератури про основи функціонування локальної демократії. Авторський аналіз спрямований на заповнення цієї прогалини.

Метою статті є аналіз конституційно-доктринальних засад локальної демократії.

Виклад основного матеріалу. Демократизація політичних процесів та формування нових інституційних форм інтересів у місцевих громадах «зумовили зростання наукового інтересу до інституцій та процесів у реалізації місцевої політики. Це питання залишається популярним серед науковців і досі» [5, с. 34]. Визначальною рисою української традиції досліджень локальної демократії є перевага політико-правового підходу та історичних досліджень. Значно бракує робіт, які б розглядали застосування поняття демократії до політичної практики. Загалом у вітчизняній науковій літературі помітно, що українські науковці зосереджують увагу на політичних процесах на національному, а не на локальному рівні, що призводить до диспропорції досліджень у цій галузі.

Існує сучасний загальноєвропейський погляд на те, як впроваджується демократія на місцевому рівні. Проте «механізми забезпечення ефективного функціонування цієї демократії ще не розроблені. З одного боку, існує загальна концепція локальної демократії на теоретико-методологічному рівні, точніше, існують взаємопов'язані теоретичні правила про те, як ця демократія має працювати» [4, с. 234]. З іншого боку, «в кожному окремому випадку ми стикаємося зі специфічним досвідом, набутим у конкретній країні чи регіоні.

Питанню ефективності інститутів місцевого самоврядування, яке тісно пов'язане з розвитком федералізму та процесом регіоналізації, приділили особливу увагу дослідники з США та Великої Британії. Результатом цих досліджень стала розробка американським дослідником Кларенсом Стоуном теорії «міських режимів» (city mode theory) з ідеєю «коаліційного характеру міської влади». вплив державних органів, бізнесу та суб'єктів громадянського суспільства» [9; 10]. Ця теорія була розроблена в Європі в працях англійського дослідника Алана Гардінга, який додав концепцію місцевої демократії до концепції «міського управління» та «принципу переходу від уряду до управління» [7]. Важливою частиною концепції демократії були дослідження Робіна

Гемблтона, який розвинув принцип «від уряду до управління» в теорії Нового міського управління, працюючи з поняттями «продавець-споживач» і «ефективність». також, враховуючи зміни ролей політиків, менеджерів і громадян в управлінській роботі, передбачається передача деяких функцій, раніше закріплених лише за державними установами, приватним компаніям» [8]. Варто погодитись з цією думкою.

Коли ми розглядаємо основні теорії, які формують концепцію фактичної демократії, ми не повинні забувати, що більшість досліджень проводилися в Сполучених Штатах і Західній Європі. Відповідно, більшість концептуальних інструментів, на жаль, використовуються лише в межах рамки країн, які є об'єктами відповідних наукових досліджень та спроби використання західних практик у дослідженнях в органах місцевого самоврядування в країнах Східної Європи вирізняються з перемінним успіхом, залежно від історичного, культурного та соціально-економічного розвитку, а також політичний устрій країни, в якій проводилося дослідження.

Демократія є одним із кількох міжнародних правових інструментів, які формалізують принципи місцевої демократії у формі міжнародних стандартів. Вже згаданий Конгрес місцевих і регіональних влад (до 1994 р. – Постійна конференція місцевих і регіональних влад) був заснований Радою Європи (РЄ) як дорадчий орган для регулювання та легалізації концепції місцевої демократії, розробки та впровадження стандартів для національного законодавства.

Центральним питанням у розвитку концепції локальної демократії є неконкурентне поєднання прямої та представницької форм народної влади. Відповіддю на недосконалість існуючої представницької системи та неможливість прямої демократії є нова форма, що виникла в Західній Європі, – демократія участі або місцева демократія. Американський дослідник Бенджамін Барбер назвав сутність партиципаторної демократії «сильною демократією» [6]. Види демократії участі – зустрічі громадян з представниками влади (на прийомах і нарадах), «гаряча лінія», публічні тестування, участь громадян і громадських організацій у конкурсах на виконання «громадського замовлення (гранту)», реклама, акції та «лобі» кампанії.

Сучасні демократичні системи переходять від «виборчих демократій» до «демократій участі». Це означає, що громадяни своєї країни не тільки обирають свою представницьку владу кожні кілька років, але й активно беруть участь в управлінні значною частиною державних справ і в період між виборами.

З цією метою в різних країнах поступово запроваджуються процедури, що забезпечують

попереднє обговорення проектів рішень, які плануються ухвалити органами влади; оцінка потреб конкретної громади у підготовці документів стратегічного планування її розвитку; створення та діяльність громадських організацій за територіальною ознакою, які готують пропозиції щодо визначення паркувальних місць, пішохідних переходів та громадських місць у містах; місцеві референдуми мешканців є звичайним явищем.

Усе це разом становить «демократію участі». Ці процеси також відбуваються в Україні, де є багато інструментів місцевої демократії, або навіть дієва демократія участі. Демократія участі досягає успіху лише в децентралізованих демократичних системах із сильним місцевим самоврядуванням. Зараз Україна є однією з провідних країн Європи, тому що децентралізація є однією з найуспішніших реформ у Європі. Одним із головних викликів реформи місцевого самоврядування та територіального управління в Україні є передача повноважень та ресурсів місцевим громадам, також відома як децентралізація, що призводить до необхідності активізації та розширення повноважень громадян вирішувати місцеві проблеми самостійно та під свою відповідальність, безпосередньо або через демократично обрані організації.

У нашій країні національне законодавство вже багато років регулює механізми місцевої демократії або інструменти прямої демократії. Процедура, за допомогою яких громада безпосередньо бере участь у формуванні та здійсненні місцевої політики, називають місцевою демократією або демократією участі. За допомогою механізмів громадської участі жителі обласних громад мають можливість вимагати врахування їхніх потреб, а також контролювати виконання обіцянок влади та її посадових осіб, змушувати представників місцевих рад демократично захищати інтереси суспільства та дотримуватися передвиборчих гасел і програм.

Участь громадськості в Україні регулюється нормативно-правовими документами різних рівнів – від конституції до рішень органів місцевого самоврядування. Зупинимося коротко на основних механізмах участі громадськості в державному управлінні. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. визначає окремі форми та особливості участі громадян у місцевому самоврядуванні (місцеві ради (ст. 7); загальні збори громадян (ст. 8); місцеві ініціативи (стаття 9); громадські слухання (ст. 13); інститути самоорганізації населення (ст. 14). Конкретні види участі громадян визначаються законами, зокрема Законом України «Про організації самоорганізації населення». Конституційне право громадян на звернення передбачено Законом України «Про звернення громадян».

Якщо в 60-70-х роках ХХ століття про партиципаторну демократію говорили представни-

ки громадянського суспільства, які намагалися активно впливати на державні інституції лише за допомогою громадських організацій, то на початку ХХІ століття створюються владні структури. нові механізми участі. Зокрема, Кабінет Міністрів України визначив одним із першочергових напрямків запровадження механізмів партиципаторної демократії в реалізації положень Концепції реформування місцевого самоврядування та регіональної організації влади в Україні від 1 квітня 2014 р. [2]. Розуміння того, що майбутнє демократії пов'язане з розвитком партиципаторних форм, є позитивним з точки зору концептуального розуміння принципів місцевої демократії та їх впровадження в українську практику місцевого самоврядування.

Науковці з різних точок зору погоджуються, що місцева представницька демократія повинна бути збалансована різними формами демократії участі. Активна участь громадян у прийнятті рішень може сприяти покращенню місцевого самоврядування, враховуючи два фактори: чуйне реагування на проблеми місцевого значення та активне спілкування з усіма верствами населення. Участь громадян у місцевому самоврядуванні також підвищує рівень політичної та правової свідомості, що є однією з необхідних умов розвитку демократичного суспільства.

Загальновідомо, що пряма демократія не використовується як інструмент прийняття рішень у сучасному світі. Адже остаточні рішення в штатах приймаються державними інституціями, тобто через представницьку демократію, а від прямої демократії не можна очікувати вирішення питань на місцевому рівні. Водночас кількість країн із прямими муніципальними виборами (замість виборів до місцевих рад) демонструє певні зміни у відповідь на заклики зміцнювати демократію на місцевому рівні через пряму демократію.

Аналізуючи сучасний стан правової інституціоналізації демократії на місцевому рівні з точки зору відповідності європейським стандартам, О. М. Бурін зазначає, що «... ст. 7 Конституції України передбачає визнання та гарантування місцевого самоврядування в Україні. XI «Місцеве самоврядування» регулює організаційні та принципи діяльності місцевого самоврядування, визначає основні підходи до визначення повноважень між різними рівнями державної влади та органами місцевого самоврядування» [3]. Сьогодні Україна має нагальну потребу у створенні власної моделі місцевої демократії через об'єктивні зовнішні чинники, які політично мотивують державну владу, з одного боку, та повне виснаження місцевого населення – з іншого. самоуправління внутрішніми ресурсами.

Законодавство України гарантує правову основу для використання таких інструментів місце-

вої демократії: звернення громадян, електронні петиції, збори, загальні збори, дорадчі та дорадчі органи, органи моніторингу та контролю, бюджетні участі, організації самоорганізації населення, населення, місцеві ініціативи, божевільні прослуховування гуртів.

Звернення громадян стосуються різних сфер діяльності суспільства і держави і мають єдину мету привернути увагу відповідних організацій і працівників до необхідності вирішення проблем, що зачіпають суспільні інтереси або інтереси конкретної особи. Тому звернення громадян є важливими у забезпеченні регулярного спілкування влади та громадян, у вирішенні проблем особистості та суспільства в цілому, реалізації конституційних прав і свобод. Це найпоширеніша та найдоступніша форма діалогу між громадянами та владою.

Наразі в Україні широко використовуються електронні петиції. Закон України «Про звернення громадян» визначає поняття «електронна петиція». Слід зазначити, що електронні петиції є інструментом просування демократії, оскільки привертають увагу місцевої влади до вирішення важливих питань та можуть бути інструментом оцінки підтримки ідей представниками влади.

Важливою формою безпосередньої демократії є загальні збори (визначення цього поняття міститься у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні»).

Важливим і дієвим інститутом демократії є бюджет участі, який використовується для залучення мешканців до участі в розподілі коштів місцевого бюджету шляхом подання проектів, спрямованих на покращення життя у відповідній громаді, та голосування за запропоновані проекти; інші мешканці. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» передбачає проведення громадських слухань у територіальних громадах. Цей інструмент демократії надає можливість зустрічі з представниками профільної ради та посадовими особами місцевого самоврядування, під час якої члени обласної спілки можуть вислухати їх, поставити запитання та внести пропозиції з питань місцевого значення. місцевий уряд

Одним із ефективних інститутів місцевої демократії є громадська рада – тимчасова дорадча рада при органах виконавчої влади, метою якої є активізація участі громадськості у формуванні та реалізації національної та регіональної політики.

Однак існують труднощі в механізмі застосування цих інститутів через відсутність місцевих регуляторних дій, необхідних для визначення порядку використання інструментів місцевої демократії, розвитку існуючих інструментів та законодавчих положень щодо їх активного використання. місцева демократія є значною перешкодою. Стратегія євроінтеграції накладає на

українську науку дослідницькі вимоги в рамках концепції місцевої демократії для підготовки політичних рішень. Методологічна основа цих досліджень має бути основним інструментом збору й аналізу кількісних і перевірених якісних даних для західної науки; тематичний аналіз взаємодії соціально-політичних акторів на регіональному рівні – держави, органів місцевого самоврядування, громадянського суспільства та груп інтересів.

Висновки. Таким чином, пряма демократія менш поширена, ніж представницька: швидше прийняття рішень, менші витрати, історичні стандарти, але пряма демократія має бути основним проявом народного управління на місцевому рівні (детальніше див. [11-14]). Насамперед це пов'язано з тим, що ефективно прийняття рішень враховує громадян, які «споживатимуть» результати. Тобто територіальна громада має більше переваг, ніж державні органи у вирішенні місцевих проблем. Використання прямої місцевої демократії допомагає органам місцевого самоврядування швидко та ефективно вирішувати питання місцевого значення та спілкуватися з усіма верствами населення.

Література

1. Європейська хартія місцевого самоврядування, м. Страсбург, 15 жовтня 1985 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (редакція від 16.11.2009).
2. Актуальні проблеми становлення та розвитку місцевого самоврядування в Україні : [кол. монографія] / В. О. Антоненко, М. О. Баймуратов, О. В. Батанов [та ін.] ; за ред. : В. В. Кравченка, М. О. Баймуратова, О. В. Батанова. К. : Атіка, 2007. 864 с.
3. Бурін О. М. Проблеми впровадження концепції локальної демократії в Україні. *Державне управління : удосконалення та розвиток*. 2014. № 9. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua>
4. Європейська хартія місцевого самоврядування та розвиток місцевої і регіональної демократії в Україні: наук.-практ. посібник / за ред. М. О. Пухтинського, В. В. Толкованова. К. : Крамар, 2003. 400 с.
5. Майко Т. С. Концептуальні засади дослідження інститутів локальної демократії у вітчизняній науковій літературі. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки* : наук. журн. / Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк, 2017. № 6 (355) : Міжнародні відносини. С. 34–39.
6. Чабан О. О. Демократія участі як якісний вимір політичної системи. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2011. № 984. С. 83-89.
7. Business Alan Harding. Government and the Business of Urban Governance. *Urban Studies*. 2000. Vol. 37. P. 975-994,
8. Hambleton R. Enhancing local democracy / In : Kitchin, H., ed. – Democratic Future. *Local Government Information Unit*, 2001. P. 21-25.
9. Stone C. N. Regime Politics : Governing Atlanta, 1946-1988 / Lawrence: University Press of Kansas, 1989.
10. Stone C. N. Urban Regimes and the Capacity to Govern : A Political Economy Approach. *Journal of Urban Affairs*. 1993. Vol. 15. № 1. P. 1-28.

11. Mishyna N. European court of human rights' judgements implementation by local and regional authorities: relevant publications on the topic. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса, 2023. Т. 33. С. 52–57.

12. Qaracayev C. Individual constitutional complaint in the Republic of Azerbaijan. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2023. № 63. С. 34–37.

13. Qaracayev C. Local Self-government in the Republic of Azerbaijan: Problems of the Administrative Supervision. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2022. № 57. С. 24–27.

14. Mishyna N. V. Role of local and regional authorities in the implementation of ECtHR judgments: bibliographical review. *Юридичний вісник*. 2023. № 3. С. 146–151.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

UDC 341.9

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v6.2023.4>**O. P. Sushch**

*PhD in Jurisprudence, Associate Professor,
Researcher at the Faculty of Law
University of Helsinki
orcid.org/0000-0002-8619-8964*

PROBLEMS OF TEMPORARY PROTECTION OF UKRAINIANS ABROAD IN TERMS OF ARMED AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION (EUROPEAN EXPERIENCE)¹

The article is focused on the problematic issues of regulating the temporary protection of Ukrainians abroad related to the application on the basis of the Council Directive 2001/55/EC on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences thereof.

It was established that after the beginning of the armed attack of the Russian Federation on Ukraine on February 24, 2022, Ukrainian citizens were forced to leave the country to ensure safety and preserve their life and health. On March 4, 2022, the Council of Europe in its Implementing Decision 2022/382 established the existence of a massive influx of displaced persons from Ukraine within the meaning of Article 5 of the Directive 2001/55/EC, and triggered a decision regarding temporary protection mechanism to be applied. This mechanism provides for the application by Member States of minimum standards of temporary protection for displaced persons, regulating the hosting and accommodation of persons enjoying temporary protection.

It has been found that in consideration of the standards and measures are interrelated and interdependent for reasons of efficiency, coherence and solidarity and, in particular, in order to prevent the risk of re-displacement, defined by a single document – the abovementioned Directive, each Member State independently determines and details the conditions for the admission of persons and their financial security (support).

It was determined that the application of Directive 2001/55/EC is mainly related to the regulation of public law issues. However, due to the increase in migration and the number of relations with a foreign element, there is a necessity to study the impact of Directive 2001/55/EC on international private law relations and the correctness of application of conflict-of-laws rules in the context of the said Directive 2001/55/EC.

Key words: temporary protection mechanism, Directive 2001/55/EC, minimum standards for giving temporary protection, foreign element, legal status of a natural person, jurisdiction.

Суц. О. П. ПРОБЛЕМИ ТИМЧАСОВОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНЦІВ ЗА КОРДОНОМ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ (ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД)

У статті досліджуються проблемні питання регулювання тимчасового захисту українців за кордоном, пов'язані із застосуванням Директиви 2001/55/ЄС про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та відповідальності за наслідки такого прийому.

Встановлено, що після початку збройного нападу Російської Федерації на Україну 24 лютого 2022 року для забезпечення безпеки, збереження життя та здоров'я громадяни України вимушені бути виїхати за межі держави. 4 березня 2022 року Рада Європи у Імплементативному рішенні 2022/382 визнала існування масового припливу переміщених осіб з України в сенсі статті 5 Директиви 2001/55/ЄС, наслідком чого було ухвалено рішення про застосування механізму тимчасового захисту. Цей механізм передбачає застосування державами-членами мінімальних стандартів тимчасового захисту до переміщених осіб, що регламентують прийому та проживання осіб, які користуються тимчасовим захистом.

З'ясовано, що зважаючи на те, що стандарти і заходи є взаємопов'язаними та взаємозалежними з міркувань ефективності, узгодженості та солідарності і, зокрема, для запобігання ризику повторних переміщень, визначені єдиним документом – вказаною Директивою, кожна держава-член самостійно визначає і деталізує умови прийому осіб та їх фінансового забезпечення (підтримки).

Визначено, що застосування Директиви 2001/55/ЄС пов'язано переважно з регулюванням питань публічно-правового регулювання, але внаслідок збільшення міграції, кількості відносин за участю іноземного елемента, виникла потреба дослідження впливу Директиви 2001/55/ЄС на міжнародні приватно-правові відносини та правильності застосування колізійних прив'язок у контексті згаданої Директиви 2001/55/ЄС.

Ключові слова: механізм тимчасового захисту, Директива 2001/55/ЄС, мінімальні стандарти тимчасового захисту, іноземний елемент, правове становище фізичної особи, юрисдикція.

¹ The manuscript was prepared within the project "Relevant Problems and Development Perspectives of Private international Law Within Modern Conditions", funded by the Academy of Finland (358210)

Problem's setting. A mass influx of Ukrainians to the European Union countries caused by the armed attack of the Russian Federation against Ukraine on February 24, 2022 led to the activation of the Directive 2001/55/EC on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing consequences thereof. 4.1 million forced migrants from Ukraine were registered in EU countries, according to Eurostat, as of September 2023, who acquired the temporary protection status in these countries, in accordance with the Directive 2001/55/EC. The validity period of temporary protection in September 2023 was extended until March 4, 2025, but at the same time, the mechanism for extending temporary protection for a new period has not been determined in many countries yet; some countries generally reduce the scope of minimum standards, believing that persons received temporary protection have already had the opportunity to adapt to new conditions during the time that has passed, and must to some extent independently provide the necessary living conditions with minimal support from the host country, or even offer financial support for Ukrainians to return home.

The diversity of legal regulation of minimum standards of protection by the national legislation of different countries, the complication of issues related to the registration of civil status, the extension and recognition of Ukrainian documents, taxation, employment and protection of the rights of Ukrainian citizens abroad cause an increased interest in researching the problematic issues of legal regulation of temporary protection of Ukrainians abroad in the context of the Directive 2001/55/EC and national legislation of EU countries.

Analysis of publications providing the solution to this problem. It should be noted that the general theoretical issues of migration law and the migration regime were mainly studied in scientific works of M. Balamush [1], A. Mozol [2], A. Suprunovskiy [3], N. Parkhomenko [4], V. Polishchuk [5], etc. Forced migration was studied by foreign scholars in the context of either the legal status of persons who received temporary protection in the host countries (J. Bastaki [6], R. Black [7], S. Grant [8], S. Martin [9]). Scientific publications of Ukrainian scholars are mainly related to studying the use of international aid (A. Omelchenko [10]), solving refugee problems (A. Svyashchuk [11], V. Teremetskiy [12;13], etc. The works of K. Lewandowski [14] on the comparison of temporary protection and refugee status and O. Malynovska [15] regarding the comparison of the situation of Ukrainian displaced persons abroad and forcibly repatriates from Yugoslavia can be singled out among modern publica-

tions. Therefore, considering certain features of the application of the Directive 2001/55/EC to citizens of Ukraine who were forced to flee to EU countries and acquired the temporary protection status there, the problems of implementing the provisions of the Directive 2001/55/EC require a detailed research, especially in the context of relations that are subject matter to regulation of private international law (in particular, employment, taxation, non-property rights, etc.).

The purpose of the article is to study the problematic issues of the relationship between foreign and Ukrainian legislation on determining the status of Ukrainian citizens enjoying temporary protection in the EU, as well as the essence and content of such protection.

Main part. Since the beginning of the open armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, many citizens of Ukraine were forced to flee in order to ensure the safety and preservation of physical and mental health of themselves and family members, in particular, parents and children. Due to the geographical proximity of EU countries, many Ukrainians are currently in the European Union states.

In 2001, the EU adopted the Directive 2001/55/EC on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing consequences thereof (hereinafter referred to as the Directive 2001/55/EC). The prerequisite for the adoption of the Directive was the displacement of persons as a result of the armed conflict in the former Yugoslavia. The preparation of a common policy on asylum is a constituent part of the European Union's objective of establishing progressively an area of freedom, security and justice open to those who, forced by circumstances, legitimately seek protection in the European Union" [16; 17]. The Directive 2001/55/EC stipulates that the Action Plan of the Council and the Commission of 3 December 1998 provides for the rapid adoption, in accordance with the Treaty of Amsterdam, of minimum standards for giving temporary protection to displaced persons from third countries who cannot return to their country of origin and of measures promoting a balance of effort between Member States in receiving and bearing the consequences of receiving displaced persons. This balance is based on the mechanism of solidarity, consisting of two components: financial and actual reception of persons in the Member States [16; 17, preamble (20)].

The nature of minimum standards is characterized by the fact that the Member States have the right to adopt or provide more favorable provisions for persons enjoying temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons.

Temporary protection is defined in the Directive 2001/55/EC as a procedure of exceptional character to provide, in the event of a mass influx or imminent mass influx of displaced persons from third countries who are unable to return to their country of origin, immediate and temporary protection to such persons, in particular if there is also a risk that the asylum system will be unable to process this influx without adverse effects for its efficient operation, in the interests of the persons concerned and other persons requesting protection. It is activated to guarantee the collective protection of displaced persons and to reduce the burden on the national asylum systems of the EU countries [18].

The Council Implementation Decision (EU) 2022/382 of March 4, 2022 established the existence of a mass influx of displaced persons from Ukraine within the meaning of Article 5 of the Directive 2001/55/EC, and had the effect of introducing temporary protection mechanism [16; 17]. According to scholars, the regime of temporary protection introduced specifically for Ukrainians is the first in the history of the European Union, the main advantages of which are speeding up the process and granting the right to work and study [19, p. 255].

Particular interesting is the fact that the Directive 2001/55/EC established: “This temporary protection should be compatible with the Member States’ international obligations as regards refugees. In particular, it must not prejudice the recognition of refugee status pursuant to the Geneva Convention of 28 July 1951 on the status of refugees, as amended by the New York Protocol of 31 January 1967, ratified by all the Member States”. Similar provisions are contained in P. 1 of the Art. 3 of the Directive 2001/55/EC: “Temporary protection shall not prejudice recognition of refugee status under the Geneva Convention”.

At the same time, only the regime of temporary protection is currently used, in particular, in relation to Ukrainians, the refugee status for Ukrainians was not recognized. Considering the fact that the refugee status and being under temporary protection status are different from the point of view of international protection, it results to different elements of the legal personality of individuals. It should be noted that the EU countries do not provide Ukrainians the opportunity to obtain the refugee status, but only recognize them as persons under temporary protection.

The next “painful” issue is the duration of temporary protection. According to the norms of the Directive 2001/55/EC, given the exceptional character of its provisions, the protection offered (according to the Preamble) should be of limited duration. Article 4 of the Directive 2001/55/EC clearly establishes that “the duration of temporary protection shall be one year. Unless terminated under the terms

of Article 6(1)(b), it may be extended automatically by six monthly periods for a maximum of one year”. Part 2 of Article 4 of the Directive 2001/55/EC stipulates: “Where reasons for temporary protection persist, the Council may decide by qualified majority, on a proposal from the Commission, which shall also examine any request by a Member State that it submit a proposal to the Council, to extend that temporary protection by up to one year” [16; 17]. Thus, the maximum term of protection is set at two years, which can be extended under certain conditions for one more year (twice for one year). The experience of the previous application of the mentioned Directive demonstrates that the duration of temporary protection during conflicts in the Western Balkans, in particular from Bosnia and Herzegovina and Kosovo, was two years.

The EU activated the Directive 2001/55/EC from March 4, 2022 to March 4, 2024 in regard to the temporary protection status of Ukrainians, i.e. for two years. On 27 September 2023, ministers reached a political agreement on the extension of the temporary protection until March 4, 2025. The corresponding decision was adopted on 19 October 2023. Directive 2001/55/EC grants asylum for no longer than three years, i.e. it cannot be extended after 4 March 2025. The temporary protection mechanism cannot be reapplied to the same category of persons in need of temporary protection. The Council of Europe is discussing the rules that will apply to those who will not be able to return to Ukraine after this date. But no one knows whether citizens of Ukraine will be able to stay on the territory of the country that has granted temporary protection after the expiration of the protection period and in what status.

Following the news from the EU countries, we can note that the economy of certain countries cannot support the implementation of minimum standards and guarantees for displaced persons, and such countries create conditions (by offering money) for displaced Ukrainians to return to Ukraine. According to journalists, these are Switzerland, the Czech Republic, Ireland and Norway [20]. For example, there is still no local act on the procedure for extending temporary protection and related documents in Spain.

Provision of temporary protection involves granting the right to residence, access to the labor market, housing, social, medical and other care. For example, the official website of the Spanish National Police (Asylum and Refuge Office) contains information on the rights of persons receiving temporary protection. These are the rights to: 1) freedom of movement and residence in Spain; 2) information on the content of temporary protection; 3) travel document (if a person can justify the need to leave the country and does not have a passport or travel document or in case of their invalidity); 4) acceptance

on the national territory (if a person who receives temporary protection in Spain is or intends to enter without a permit the territory of another Member State of the European Union during the period covered by this decision, a person will be again granted permission to enter the national territory); 5) administrative work permit for the period of validity of the temporary residence permit; 6) social care: in case of the lack of sufficient resources, applicants can use social and medical services in accordance with the asylum regulations; 6) family reunification: benefits of temporary protection are granted at the request of the beneficiary in Spain to members of the family, if the family has already been created in the country of origin and they were separated due to the circumstances that led to the recognition of temporary protection [21].

The website of the Migration Service of Finland also provides information on the scope of rights of persons who have acquired temporary protection status: 1) to work (without limitations) and to study; 2) on freedom of movement and residence in Finland; 3) for social security [22;23].

In Estonia, temporary protection is a one-year residence permit that can provide security and social guarantees to Ukrainian citizens and their family members. Once they have applied for temporary protection, war refugees will enjoy rights similar to those enjoyed by Estonian residents, for instance, the right to study, work and therefore receive health insurance. There is no obligation to apply for temporary protection. All Ukrainian citizens have the right to stay in Estonia without applying for temporary protection [23].

Despite the fact that the Directive generally establishes and ensures minimum standards, their implementation is carried out by certain countries in accordance with their internal national legislation. We note that this legislation differs significantly in various EU countries.

For example, there is an interesting situation in Spain regarding the provision of financial assistance. According to the decision of the Ministry of Inclusion, Social Security and Migration [24], its amount was established – 400 euros per adult and 100 per minor child, and the term of its provision – 6 months. In some provinces (Valencia, Catalonia, Madrid), the assistance was provided through regional administrations and was paid in full or in part (due to the lack of sufficient funds) only in the summer of 2023. For example, the assistance in Andalusia was provided through the non-governmental organization Red Cross (hereinafter – RC). After the announcement about the collection of documents, some departments did not even know during a month about the type of documents, the basis and procedure for their collection. As a result, the assistance was received by a small number of Ukrainians

who managed to submit documents within two weeks after the announcement of the start of document collection in large cities. Others still do not have any explanation, except of “there is no money”. According to the Associated Press as of March 2023, the Spanish media reported that about eight regions had not yet made any of the promised payments [24; 25].

Besides general, so-called “organizational” issues, a significant problem is related to the legal regulation of the status of temporarily protected persons on the territory of any state and private legal relations with their participation. This problem arises due to the fact that persons enjoying temporary protection are simultaneously subject to two legislations – the legislation of the country of citizenship – Ukraine and the national legislation of the EU country that granted temporary protection. The biggest problems arise in the field of taxation, employment and ensuring the protection of children’s rights. Private international law solves the problem of finding the applicable law by means of connecting factors.

Thus, the Art. 4 of the Law of Ukraine “On Private International Law” [26] establishes (P. 1 of the Art. 4): “The law applicable to private legal relations with a foreign element is defined in accordance with the conflict norms and other conflict law provisions of this Act of legislation, other acts of legislation, international treaties of Ukraine”. If it is not possible to determine the applicable law in accordance with this norm, the law that is more closely related to private law relations shall be applied [26].

Lex personalis of a person is applied to determine the legal status of an individual. The state’s affiliation to a certain legal system implies two options of this binding: within continental law (France, Italy, Belgium, Spain, Portugal, Germany, Sweden, Finland, the Netherlands, Turkey, Iran, Japan) as *lex patriae* or national law and within common law (USA, Switzerland, Norway, Denmark, Iceland, states of the British Commonwealth) as *lex domicilii*. *Lex patriae* (national law) determines the legal personality of an individual according to the law of the state of the citizenship. Thus, *lex personalis* of a person according to the provisions of the Law of Ukraine “On Private International Law” [26], is the law of that state, whose citizen this person is (P. 1 of the Art. 16 of the Law). This means that *lex personalis* for citizens of Ukraine, who have acquired the temporary protection status, is the law of Ukraine. At the same time, it should be noted that, if a citizen of Ukraine acquires the status of a refugee in accordance with the Directive 2001/55/EC, then *lex personalis* according to P. 4 of the Art. 16 of the Law of Ukraine “On Private International Law” [26] will be the law of the state, where a person has the place of residence.

Analysis of the provisions of the aforementioned Law allows us to conclude that *lex person-*

alis is applied to regulate: 1) the civil legal capacity of an individual (the Art. 17); 2) civil capacity of an individual (the Art. 18); 3) recognizing an individual as missing or declaring him / her dead (the Art. 20); 4) the right to a name, its use and protection (the Art. 21); 5) registration of acts of civil status (the Art. 23); 6) guardianship and custody (the Art. 24); 7) rights and responsibilities of children (the Art. 66). However, the Art. 66 of the Law of Ukraine "On Private International Law" [26] in the latter case also allows the use of another option of conflict binding – *lex cause*, that is, we use the law of that state, with which we have the closest certain legal relations. The rights and obligations of parents and children... in accordance with P. 1 of the Art. 66 of the Law of Ukraine "On Private International Law" [26] are determined by *lex personalis* of a child or by the law that is closely related to the relevant relationship and if it is more favorable for the child. Thus, in our case, it will be the legislation of the state, where the child received temporary protection in accordance with the Directive 2001/55/EC.

The importance of clarifying the issue of determining *lex personalis* of a person enjoying temporary protection is related to the fact that there are currently cases in the EU of applying measures to Ukrainian children and their parents by the cognizant authorities of the EU countries that provide temporary protection. These are cases of taking away children from families on the basis of improper performance of parental duties and consideration of the case of depriving parental rights and cases of taking away children from accompanying persons and recognizing children as unaccompanied ones. For example, the Directive 2001/55/EC does not provide legal consequences for persons enjoying temporary protection if they leave the country that granted temporary protection for a short period of time. However, there are cases, when the cognizant authorities of foreign countries took away children from their families only having the information that the parents and the child were going to visit Ukraine and initiated cases of paternity deprivation.

The questions that arise in such situations are related to the legality of the decisions taken by the cognizant authorities and the legislation, which should be applied under the dispute's consideration. Convention on Jurisdiction, Applicable Law, Recognition, Enforcement and Co-operation in Respect of Parental Responsibility and Measures for the Protection of Children of 1996 (hereinafter referred to as the 1996 Hague Convention on Parental Responsibility) [27] and Council Regulation (EC) No 2201/2003 of 27 November 2003 concerning jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in matrimonial matters and the matters of parental responsibility, repealing Regulation (EC) No 1347/2000 (hereinafter – Regulation

No 2201/2003) [28] define the jurisdiction in cases on the protection of children's rights and parental responsibility as the right that is closely related to the relevant relationship and if it is more favorable to the child. It is especially worth noting that the 1996 Hague Convention on Parental Responsibility establishes jurisdiction for refugee children and children displaced to foreign countries as a result of social disturbances. The Articles 5 and 6 contain an indication that for refugee children and children who, due to disturbances occurring in their country, are internationally displaced, the authorities of the Contracting State on the territory of which these children are present as a result of their displacement have the jurisdiction to take measures directed to the protection of the child's person or property [27]. Thus, the law of the country of residence (the country that granted temporary protection) will be applied to cases arising abroad regarding parental responsibility or deprivation of parental rights of citizens of Ukraine who have received temporary protection, and the protection of children enjoying temporary protection.

Citizens of Ukraine enjoying temporary protection in the EU also have difficulties on guardianship and custody issues. Given the fact that some mothers took their children abroad with a notarized certificate of the father regarding the representation of the child's interests abroad by the mother, this certificate is not actually taken into account by the authorities of the host country, since the document is executed in Ukrainian. In cases when the cognizant authorities, for example, the regional authorities, see such a certificate, they provide the appropriate document for signature, which effectively establishes sole mother's guardianship or custody of the child.

The next problem is employment and taxation. It is of interest to Ukrainians who received temporary protection abroad and: 1) officially work for Ukrainian enterprises; 2) work in the host country; 3) registered in Ukraine as individual person – entrepreneur; 4) receive social support [29]. In most cases, it is difficult for citizens of Ukraine enjoying temporary protection to get a job within their professional field. As a result, specialists perform work that does not require qualifications and is poorly paid. Because of a language barrier and ignorance of the legislation of the country granting temporary protection, foreign employers often violate the rights of employees enjoying temporary protection. In particular, we talk about the issues of remuneration, work regime, official employment and social protection.

The key aspect in this context is whether a person enjoying temporary protection considered to be a tax resident of the host country or not. Certain EU countries consider Ukrainians who have been granted

temporary protection as tax residents based on their receipt of a tax number while receiving protection. To find out the answer to the question in the field of tax relations, it is necessary to check the existence of international treaties of Ukraine with other states on the prevention of double taxation (74 of them [30]). Among the criteria for determining tax residency, the Convention mentions: having permanent residence, permanent stay, center of vital interests, etc. The vast majority of EU countries provide the tax resident status for persons residing in a certain country after 183 days of permanent residence there. It should be noted that such an approach according to M. Kramarieva, who has analyzed the international practice, is unjustified due to the forced stay of Ukrainians in EU countries as a result of armed aggression. The author notes that the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) clarified during the quarantine restrictions in 2020-2021 that restrictions on the movement of people between countries due to the quarantine should not lead to a change in their tax residence, since this situation is extraordinary [30].

A person's justification for keeping the status of a tax resident of Ukraine can be based on proving the fact that his or her vital or economic interests are in Ukraine (due to a close socio-economic relationship). As a rule, such interests are in the country, where the person has: permanent residence; official place of work; registered business or entrepreneurship activities; open bank accounts; close family relations; the place where this person's minor child constantly studies (kindergarten, school or University); membership cards to gyms, swimming pools, sport clubs; regularly pays taxes and utility bills [31].

Other problems arise if a citizen of Ukraine is recognized as a tax resident of another country. First of all, a person has to guarantee the realization of the right to reduce the annual taxable income by a certain non-taxable amount (in different countries it can be up to 10-11 thousand euros per year). If the annual income does not exceed the tax-free amount, a person does not pay tax in the host country [32]. Secondly, some countries establish the obligation to pay social contributions.

If a citizen of Ukraine who has acquired temporary protection works abroad and is a tax resident of Ukraine, he or she is obliged to submit an annual income declaration in case of receiving salary and other taxable income abroad. In order to credit foreign taxes, one should obtain a legalized certificate on the amounts of declared income and paid taxes from the tax authority of the host country [29].

If a citizen of Ukraine is registered in Ukraine as an entrepreneur and works abroad remotely (for example, provides IT services), in most cases, he / she must pay local taxes on such income after the expiration of 183 days of staying in a certain coun-

try starting from the day of arrival. According to V. Nevmerzhytskyi it is necessary to be registered as a self-employed person in some countries (that allows paying foreign taxes at lower rates in some countries). If there is no such registration in the host country, the income received by the person from entrepreneurship activities will be taxed by foreign taxes at ordinary personal income tax rates (which can be quite high) without the possibility of deducting business expenses [29].

Conclusions. Summing up the above, we note that the activation of the Directive 2001/55/EC for Ukrainians who were forced to flee the country led to the timely (in the emergency sense) application of the mechanism of providing them with temporary protection. Specific features of the procedure for granting a person temporary protection status and the scope of the rights are prescribed in details by the national legislation of the host country, although the minimum standards are defined in the Directive 2001/55/EC. As a result of ongoing armed aggression, states are forced to "be adapted" to the current problems, which leads to the establishment of time-bound requirements for the provision of the relevant minimum standards in line with the Directive 2001/55/EC and their scope. Particular attention should be focused on the issues of harmonizing the provisions of the Directive 2001/55/EC and the national legislation of Ukraine, as well as the countries providing temporary protection.

We believe that the study of certain types of private law relations with the participation of citizens of Ukraine enjoying temporary protection on the territory of the EU is very perspective area for further scientific research.

Bibliography

1. Баламуш М. А. "Міграційне право" та "міграційний режим" як категорії юридичної науки. *Правова держава*. 2016. № 23. С. 54–57.
2. Мозоль А. Характеристика і аналіз міграційного законодавства та міграційних процесів України. *Право України*. 2001. № 4. С. 118–122.
3. Супруновський А. І. Міграційне право як нова галузь українського права: до постановки питання. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2014. № 4(2). С. 30–36.
4. Пархоменко Н. Міграційні процеси як чинник впливу на міжетичну консолідацію. *Українознавчий альманах*. 2016. Випуск 19. С. 73–76.
5. Поліщук О. В. Міжнародні міграційно-трудо-ві відносини як об'єкт міжнародно-правового регулювання. *Журнал східноєвропейського права*. 2015. № 13. С. 132–140.
6. Bastaki, J. (2018). Temporary Protection Regimes and Refugees: What Works? Comparing the Kuwaiti, Bosnian, and Syrian Refugee Protection Regimes. *Refuge*, 34(2), 73–84. <https://doi.org/10.7202/1055578ar>
7. Richard Black, Stephen R. G. Bennett, Sandy M. Thomas & John R. Beddington (2011). Migration as adaptation. *Nature*. volume 478, p. 447–449 URL: <https://www.nature.com/articles/478477a#citeas>

8. Grant, S. (2005). International migration and human rights. 36 p. URL: https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbd1486/files/jahia/webdav/site/myjahiasite/shared/shared/mainsite/policy_and_research/gcim/tp/TP7.pdf
9. Martin, S. (2005) The legal and normative framework of international migration. 42 p. URL: https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbd1486/files/jahia/webdav/site/myjahiasite/shared/shared/mainsite/policy_and_research/gcim/tp/TP9.pdf
10. Омельченко А. В. Правові засади отримання та використання міжнародної технічної допомоги в Україні. *Наукові записки. Серія: Право*. 2021. № 11. С. 63–74.
11. Свящук А.Л. Проблеми прав біженців: навчальний посібник. Харків: Вид-во, 2018. 324 с.
12. Теремецький В. Правове регулювання перетину державного кордону України біженцями умовах воєнного стану. Збірник наукових праць «Приватне право і підприємництво». 2023. Випуск 23. С. 212–227.
13. Teremetskiy V., Kalashnyk O., Brusakova O., Dzhafarova M., Kurych I., Sushch O., Topchii V. Specific Features of Proving in Disputes on Recognizing Persons as Refugees: on the Basis of Case Law of Ukrainian Supreme Court and the European Court of Human Rights. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2021. Vol. 24, Special Issue 1, Business Ethics and Regulatory Compliance, 1–9. URL: <https://www.abacademies.org/abstract/specific-features-of-proving-in-disputes-on-recognizing-persons-as-refugees-on-the-basis-of-case-law-of-ukrainian-suprem-12342.html>
14. Левандовські К. М. Тимчасовий захист та статус біженця в контексті української кризи. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2022. Вип. 55. С. 88–93.
15. Malynovska, Olena (2023). Naskilky tymchasovym ye tymchasovyi zakhyst: pryklad vymushenykh mihrantiv z kolyshnoi Yuhoslavii [How Temporary is Temporary Protection: the Example of Forced Migrants From the Former Yugoslavia]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and Social Economy*, 1 (51), 53–72. <https://doi.org/10.15407/dse2023.01.053>
16. Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences thereof. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2001/55/oj>
17. Директива Ради Європи 2001/55/ЄС про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та відповідальності за наслідки такого прийому від 20 липня 2001 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU01293>
18. Refugee inflow from Ukraine. Official web-site of European Council, Council of European Union. URL : https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eu-migration-policy/refugee-inflow-from-ukraine/?utm_source=twitter.com&utm_medium=social&utm_campaign=20231019-jha-temporary-protection-ukraine&utm_content=visual-card
19. Näre, L, Abdelhady, D and Irastorza, N. What Can We Learn from the Reception of Ukrainian Refugees? *Nordic Journal of Migration Research*, 12(3), 2022. pp. 255–258. DOI: <https://doi.org/10.33134/njmr>
20. Несчетна С. Чотири країни платять українцям за повернення додому: суми вас здивують. *ТСН*. 23.10.2023 р. URL : <https://tsn.ua/exclusive/chotiry-krayini-platyat-ukrayincyam-za-povvernennya-dodomu-sumi-divuyut-2435458.html>
21. Інформація про тимчасовий захист. Україна. Березень 2022. Офіційний сайт Офісу притулку та біженців. URL : https://www.interior.gob.es/opencms/pdf/2022/Ucrania-Protccion-Temporal/1.-MININT_Prot_Temp_UCR_07_UCRANIANO.pdf
22. Tilap inen suojelu Ukrainasta paenneille. Maahanmuuttoviraston virallinen verkkosivusto. URL : <https://migri.fi/ukraina>
23. Temporary protection for Ukrainian citizens and their family members. Information on the war in Ukraine. Estonian Police and Border Guard Board. URL : <https://www.politsei.ee/en/instructions/information-on-the-war-in-ukraine/temporary-protection-for-ukrainian-citizens-and-their-family-members>
24. Spanish bureaucracy leaves Ukrainians waiting for cash help. URL : <https://apnews.com/article/ukraine-war-refugees-spain-b03b0473c4adc3a7fb641d0a92a5e6fa>
25. Українські біженці в Іспанії досі не отримали грошову допомогу. *Район, закордон*. 3 березня 2023 р. URL : <https://zakordon.rayon.in.ua/news/580094-ukrainski-bizhentsi-v-ispanii-dosi-ne-otrimali-groshovu-dopomogu>
26. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 червня 2005 року № 2709-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>
27. Convention on jurisdiction, applicable law, recognition, enforcement and co-operation in respect of parental responsibility and measures for the protection of children (Concluded 19 October 1996). URL: <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=70#ch1>
28. Council Regulation (EC) No 2201/2003 of 27 November 2003 concerning jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in matrimonial matters and the matters of parental responsibility, repealing Regulation (EC) No 1347/2000. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32003R2201>
29. Невмержицький В. Про подвійне оподаткування українських біженців. *European Business Association*. 6 червня 2023. URL: <https://eba.com.ua/pro-podvijne-opodatkuvannya-ukrayinskyh-bizhentsiv/>
30. Особливості оподаткування ФОПів, які виїхали з України під тимчасовий захист в Європу. Блог Марини Крамарєвої. Блог UA. URL: <https://dev.ua/blogs/posts/foru-1683000632>
31. Вінокуров Я. Мільйони українців ризикують заплатити податки зі своєї зарплати двічі. Як цього уникнути? *Українська правда. Економічна правда*. 12 жовтня 2022 р. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/10/12/692515/>
32. Зведена інформація Міністерства фінансів України про оподаткування за кордоном. URL: https://mof.gov.ua/uk/taxation_abroad-654

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 356.2:346.7

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v6.2023.5>**Е. П. Іванченко**

кандидат юридичних наук,
професор Української технологічної академії,
радник Асоціації митних брокерів України,
докторант

Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України
orcid.org/0009-0006-2669-8592

ДЕТЕРМІНАНТИ ТА НАПРЯМИ ПРОЦЕСУ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ МИТНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ: ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Метою статті є дослідження сучасного стану та перспектив правового регулювання діджиталізації митної справи, а також висвітлення особливостей функціонування окремих електронних сервісів, які покладаються в основу загальної концепції «Електронна митниця», а саме: нова комп'ютеризована транзитна система (NCTS); сервіс «Єдине вікно для міжнародної торгівлі», діджиталізація процедури ввезення гуманітарної допомоги; «Електронна черга перетину кордону» («eЧерга»).

Автором всебічно обґрунтовується теза, що в Україні, на відміну від країн ЄС та інших країн неоекономічного спрямування, існує ряд теоретико-практичних проблем, які стримують активний розвиток процесів діджиталізації митної справи. Проте, інтеграція України у світове економічне співтовариство передбачає всебічне упровадження інформаційно-комунікаційних технологій у митну справу.

Проведений аналіз процесу діджиталізації митної справи дозволив автору сформулювати висновок, що запровадження електронних послуг щодо митного оформлення для суб'єктів ЗЕД, автоматизація окремих процесів, спрощення митного контролю та митного оформлення, створення аналітичних та публічних інструментів звітності, автоматизація пунктів пропуску та місць митного оформлення тощо – дозволяють модернізувати способи ведення ЗЕД і осучаснити існуючі митні практики на рівні найкращих міжнародних стандартів. Крім того, автор визначає принципи процесу діджиталізації митної справи в Україні, серед яких виділяє наступні: стабільності, ефективності, проінноваційності, безпеки, захисту, прозорості, відповідальності, цілісності, ідентифікації, аутентифікації, екологічності, мінімізації корупційних ризиків.

В якості невирішених частин досліджуваної проблематики обґрунтовується нагальна потреба наукового дослідження та вирішення практичних проблем убезпечення наслідків кіберризиків в сфері надання та споживання електронних митних послуг, що виникають в процесі активного запровадження концепту «e-Митниця», через інструмент кіберстрахування.

Ключові слова: митна справа, діджиталізація митниці, «Електронна митниця», принципи діджиталізації митної справи в Україні, кіберризик надання та споживання електронних митних послуг, кіберстрахування митних ризиків.

Ivanchenko E. P. DETERMINANTS AND DIRECTIONS OF CUSTOMS DIGITALIZATION IN UKRAINE: AN ECONOMIC LAW ASPECT

The article aims to study the current state and prospects of legal regulation of customs digitalization and also cover the specifics of functioning of certain electronic services which lay the groundwork for the general concept of “Electronic Customs”, namely: the New Computerized Transit System (NCTS); the Single Window for International Trade; digitalization of the procedure for importing humanitarian aid; and the Electronic Border Crossing Queue (e-Cherha).

The author comprehensively substantiates the thesis that in Ukraine, unlike the EU countries and other non-market economy countries, there are some theoretical and practical problems hindering the active development of customs digitalization. However, Ukraine’s integration into the world economic community envisages the all-round implementation of information and communication technologies in customs.

The analysis of the customs digitalization process allowed the author to conclude that the introduction of electronic customs clearance services for foreign trade operators, automation of processes, simplification of customs control and customs clearance, development of analytical and public reporting tools, automation of checkpoints and customs clearance points, etc. will make it possible to modernize the methods of conducting foreign economic activity and adjusting existing customs practices to the best international standards. On top of that, the author defines the principles of customs digitalization in Ukraine, as follows: stability, efficiency, innovation, security, protection, transparency, responsibility, integrity, identification, authentication, environmental friendliness, and minimization of corruption risks.

It is substantiated the urgent need for research and settlement of practical problems of securing against the effects of cyber risks in the field of provision and consumption of electronic customs services arising under active implementation of the e-Customs concept through the cyber insurance tool.

Key words: customs, customs digitalization, Electronic Customs, principles of customs digitalization in Ukraine, cyber risks of providing and consuming electronic customs services, cyber insurance of customs risks.

Вступ. Стрімкий розвиток інноваційних технологій в сучасному суспільстві, яке характеризується інтеграційно-глобалізаційними процесами, безпосередньо впливає на функціонування національних економік світу. Вказане призводить до появи окремих економіко-правових феноменів, які у сучасних особливих умовах господарювання (що обумовлені поширенням глобальної пандемії, викликаній гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиною коронавірусом SARS-CoV-2, повномасштабною збройною агресією РФ проти України, глобальною фінансово-економічною кризою тощо) спонукають суб'єктів господарських відносин до пошуку альтернативних традиційним способів комунікації, переважно без залучення посередників, з метою пришвидшення окремих господарських операцій і «гнучкості» їх проведення тощо.

Зазначені детермінанти інтенсифікації відносин діджиталізації економіки дозволяють нам погодитися із думкою О.М. Вінник, яка наголошує, що проблема правового забезпечення відносин цифровізації, яка набула стрімкого поширення протягом останніх років, та формування права цифрової економіки, потребують подальшої розробки. Незаперечність переваг цифровізації довела коронавірусна пандемія, а в нинішніх умовах – російська військова агресія проти України і запроваджений у зв'язку з цим воєнний стан. Отже, можливість діяти дистанційно, задовольняючи при цьому як особисті, так і бізнес-потреби, дозволили зберегти ділову активність на значному рівні [1].

Світ зробив впевнені кроки до принципово нової економічної реальності. Виклики, які стоять перед сучасним постіндустріальним суспільством, неможна недооцінювати. Перш за все йдеться про зміну глобального технологічного укладу (із поступовим переходом від Індустрії 4.0 до «П'ятої промислової революції»), який обумовлює, що драйверами розвитку сучасної світової економіки є інноваційні технології, що не лише кардинально змінюють всі її галузі, але й створюють абсолютно нові типи виробництва, тобто, актуалізують потребу осучаснення щоденно здійснюваних суб'єктами господарювання операції із застосуванням новітніх інструментів.

Отже, сучасний інноваційний простір спонукає до зростання рівня технологічного розвитку різних сфер та видів господарської діяльності, що свідчить про цифрову трансформацію світової економіки в цілому. Процеси діджиталізації економіки позитивно впливають на забезпечення умов

сталого розвитку, основою якого є системний підхід та сучасні інформаційні технології, що дозволяють швидко моделювати різні варіанти напрямків подальшого розвитку суспільства і з високою ймовірністю прогнозувати їх результати.

В Україні, на відміну від країн ЄС та інших країн неоекономічного спрямування, існує ряд теоретико-практичних проблем, які стримують активний розвиток вказаних процесів. Інтеграція України у світове економічне співтовариство передбачає всебічне упровадження інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у митну справу.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження сучасного стану та перспектив правового регулювання діджиталізації митної справи, а також висвітленню порядку функціонування окремих електронних сервісів, які покладаються в основу загальної концепції «Електронна митниця», а саме: нова комп'ютеризована транзитна система (New Computerized Transit System – NCTS), що забезпечує функціонування процедури спільного транзиту; сервіс «Єдине вікно для міжнародної торгівлі», діджиталізація процедури ввезення гуманітарної допомоги; «Електронна черга перетину кордону» («єЧерга»).

Результати дослідження. Стрімкий розвиток ІКТ дозволив провідним країнам світу максимально оптимізувати митну сферу, це стосується і автоматизації митниць, і діджиталізації окремих митних процедур та формальностей, і технологічного оновлення процесу надання послуг суб'єктами митної брокерської діяльності та іншими учасниками митних відносин.

Щодо українських реалій, то наведені положення ґрунтуються на нормах кодифікованого нормативного акту. Відповідно до ст. 31 Митного кодексу України [2] митна справа здійснюється з використанням ІКТ, у тому числі заснованих на системах, що забезпечують функціонування електронних інформаційних ресурсів митних органів, і засобів їх забезпечення, що функціонують на національному та/або міжнародному рівні.

Набуття Україною статусу кандидата на членство в ЄС покладає на нашу державу зобов'язання щодо адаптації національного законодавства до права ЄС за окремими пріоритетними напрямками, одним із яких є митне законодавство (Додаток XV до Глави 5 Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом) [3].

Необхідно наголосити на тому, що на початку лютого 2023 року Єврокомісія опублікувала Висновок щодо заявки України на членство в ЄС

[4]. У ньому оцінка виконання розділу «Наближення митного законодавства» (або як його називають «Митний союз») виявилася дуже високою – 4-й із 5 можливих рівнів (найвищий рівень має лише сфера надання цифрових сервісів, що має безпосередню дотичність до проблематики нашого дослідження). Так, у Висновку наголошено, що всі держави-члени ЄС є частиною Митного союзу ЄС і дотримуються однакових митних правил і процедур і це вимагає від них, передусім, доступу до відповідних *комп'ютеризованих митних систем* [5].

Незважаючи на значні успіхи на шляху адаптації митного законодавства України до права ЄС, Єврокомісія наголосила на подальших напрямках розвитку митної справи задля досягнення євроінтеграційного прогресу, зокрема вказала на необхідність: доопрацювання ІТ-системи для надання авторизацій; розвиток та вдосконалення митних ІТ-систем; удосконалення поточних процедур та методів роботи у деяких операційних сферах для покращення імплементації та дотримання митного законодавства, адаптованого до вимог ЄС тощо.

Попри триваючу повномасштабну військову агресію із боку РФ проти України, станом на початок грудня 2023 року наша держава продовжує активно упроваджувати та законодавчо унормувати процедури діджиталізації митної справи.

Серед основних напрямів правового регулювання процесів діджиталізації митної сфери, доречно виділити наступні: процедура спільного транзиту; «Єдине вікно для міжнародної торгівлі»; діджиталізація процедури ввезення гуманітарної допомоги; «Електронна черга перетину кордону» («Черга»), «Електронна митниця».

Ключовим досягненням у сфері діджиталізації митної справи є запровадження **Нової комп'ютеризованої транзитної системи (New Computerized Transit System – NCTS)** в Україні та приєднання до Конвенції про процедуру спільного транзиту (Конвенція) [6]. Після приєднання України до Конвенції (з 1 жовтня 2022 року) суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) отримали можливість: працювати за принципом «один транспортний засіб – одна декларація – одна гарантія» та прискорити проходження товарів через митний кордон України.

Після приєднання України до Конвенції, суб'єкти ЗЕД отримали можливість: працювати за принципом «один транспортний засіб – одна декларація – одна гарантія» та прискорити проходження товарів через митний кордон України; користуватися транзитними спрощеннями спільного на міжнародному рівні, які має бізнес у 35-ти країнах Конвенції для поміщення товарів; користуватися спрощеннями, навіть без статусу авторизованого економічного оператора (АЕО); засто-

совувати знижені ставки мита на сировину для виробництва товарів на внутрішній ринок тощо.

З 1 грудня 2023 року Україна мала розпочати застосування NCTS Фаза 5, з поступовим переходом до NCTS Фаза 6. Від цього дня суб'єкти ЗЕД мали подавати транзитні декларації відповідно до нових правил та в оновлену транзиту систему. Для суб'єктів ЗЕД, які мали використовувати NCTS, перехід на NCTS Фаза 5 означало зміну окремих аспектів заповнення транзитних декларацій, зокрема в частині деталізації даних. Водночас, усі правила і принципи застосування спільного транзиту, транзитні спрощення, залишалися актуальними та чинними [8]. Проте представники бізнес-спільноти висловили занепокоєння щодо переходу на застосування NCTS Фаза 5 з 1 грудня 2023 року, що зумовлювалося потребами додаткового часу на тестування брокерського програмного забезпечення та підготовку суб'єктів ЗЕД до нових правил. У зв'язку із цим Держмитслужба зобов'язалася здійснити перехід на застосування NCTS Фаза 5 не пізніше 1 травня 2024 року з урахуванням готовності нового Порталу трейдера та/або брокерського програмного забезпечення до повноцінної взаємодії відповідно до вимог NCTS Фаза 5.

NCTS забезпечує взаємозв'язок між митними службами в країнах-учасницях Конвенції, дозволяючи обмінюватися митними даними в режимі реального часу. Приєднання до Конвенції створює передумови для обміну митною інформацією не лише між митними установами всіх держав-членів ЄС та Європейської асоціації вільної торгівлі, а також іншими державними установами, які займаються митним оформленням та контролем за переміщенням товарів, процесів, що, своєю чергою, дозволяє митним органам контролювати товари на кожному етапі перевезення застосовуючи ІКТ [8, 166-167].

«Єдине вікно для міжнародної торгівлі», як новітній інструмент діджиталізації, стало одним із важливих досягнень реформи сучасної митної справи. Упровадження та практична реалізація веб-порталу «Єдине вікно для міжнародної торгівлі» розпочалося з 1 серпня 2016 року відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 25 травня 2016 року № 364 «Деякі питання реалізації принципу «єдиного вікна» під час здійснення митного, санітарно-епідеміологічного, ветеринарно-санітарного, фітосанітарного, екологічного, радіологічного та інших видів державного контролю» (Постанова № 364, втратила чинність) [9]. Завдяки механізму «Єдиного вікна» відбулось спрощення ведення зовнішньоекономічної діяльності шляхом переведення взаємодії з митними та контролюючими органами в електронний формат.

21 жовтня 2020 року Кабінет Міністрів України прийняв Постанову від № 971 «Про затвер-

дження Порядку взаємодії між декларантами, їх представниками, іншими заінтересованими особами та митними органами, іншими державними органами, установами та організаціями, уповноваженими на здійснення дозвільних або контрольних функцій щодо переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України, з використанням механізму «єдиного вікна» та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України» (Постанова від № 971) [10], якою ввів оновлений порядок роботи «Єдиного вікна».

Принцип дії веб-порталу «Єдине вікно для міжнародної торгівлі» полягає в тому, що документообіг між суб'єктами ЗЕД, що здійснюють експортно-імпорту діяльність, відбувається в електронній формі. Такі підприємства здійснюють електронне декларування товарів, що підлягають державним видам контролю під час переміщення через митний кордон України. Варто зазначити, що електронна система «Єдине вікно для міжнародної торгівлі» передбачає взаємодію з Web-блоками, за допомогою яких суб'єкти ЗЕД надають інформацію про експорт або імпорт товарів, а їм надаються необхідні дозвільні документи. Отже, переваги, що отримують вітчизняні суб'єкти ЗЕД від функціонування електронної системи «Єдине вікно для міжнародної торгівлі» сприятимуть налагодженню партнерських відносин з митними органами, формуванню позитивного іміджу держави і розвитку міжнародної торгівлі в цілому [11, 322].

Діджиталізація процедури ввезення гуманітарної допомоги. Як невідкладний захід, спрямований на протидію повномасштабній збройній агресії РФ Постановою Кабінету Міністрів «Деякі питання пропуску гуманітарної допомоги через митний кордон України в умовах воєнного стану» України від 1 березня 2022 року № 174 (Постанова №174, втратила чинність) [12] вперше було встановлено, що на період воєнного стану пропуск через митний кордон України гуманітарної допомоги окремих товарів, що ввозяться на митну територію України і систематизовані згідно з Українською класифікацією товарів зовнішньоекономічної діяльності (УКТ ЗЕД), відповідно до Закону України «Про Митний тариф України» [13] (та додатків до нього), здійснюється за місцем перетину митного кордону України, шляхом подання *в паперовій або електронній формі декларації*, заповненої особою, що перевозить відповідний товар, без застосування заходів нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності та без оформлення гарантійних листів.

Постановою №174 встановлювалася особлива процедура Е-декларування через Особистий кабінет на Єдиному державному інформаційному

веб-порталі «Єдине вікно для міжнародної торгівлі» гуманітарної допомоги через застосування таких електронних інструментів, як: BankID, MobileID, електронний підпис. Подання декларації в паперовій формі не заборонялося [14].

З 1 грудня 2023 року набрала чинності нова Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання пропуску та обліку гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану» від 5 вересня 2023 року № 953 [15] (Постанова № 953), яка, на момент її прийняття передбачала *виключно* процедуру електронного декларування. Проте, на запит громадськості та волонтерської спільноти Кабінет Міністрів України 20 листопада 2023 року продовжив *можливість* використання паперових декларацій для ввезення гуманітарної допомоги в Україну до 1 квітня 2024 року, що надасть змоги організаціям, які ввозять гуманітарну допомогу, продовжувати свою діяльність за звичними процедурами [16].

У той же час, починаючи з 1 грудня 2023 року отримувачі можуть використовувати цифровий механізм для ввезення гуманітарної допомоги за допомогою веб-платформи «Автоматизована система реєстрації гуманітарної допомоги».

Оновлений порядок Постанови № 953 передбачає, що електронне формування та/або подання декларації про перелік товарів, що визнаються гуманітарною допомогою, здійснюється через єдиний державний інформаційний веб-портал «Єдине вікно для міжнародної торгівлі» або через автоматизовану систему реєстрації гуманітарної допомоги, регламентація функціонування якої визначена «Положенням про автоматизовану систему реєстрації гуманітарної допомоги», затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання організації ведення автоматизованої системи реєстрації гуманітарної допомоги» від 9 жовтня 2020 року № 927 [17].

Проект «Електронна черга перетину кордону» або «eЧерга», який реалізується Міністерством розвитку громад, територій та інфраструктури України у співпраці з Міністерством цифрової трансформації України, Укртрансбезпекою, Державним агентством відновлення та розвитку інфраструктури України, Державною митною службою України та Державною прикордонною службою України за підтримки USAID / UK aid проекту «Прозорість та підзвітність у державному управлінні та послугах / TAPAS», згідно Постанови Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2022 року № 1349 «Про особливості реалізації експериментального проекту з організації управління чергами автомобільних транспортних засобів перед міжнародними пунктами пропуску через державний кордон України для автомобільного сполучення за допомогою електронної системи “Електронна черга перетину кордону”»

(Постанова № 1349) [18] передбачає процедуру упорядкування та збільшення потоків транспортних засобів.

З 12 грудня 2022 року, в міжнародному автомобільному пункті пропуску «Ягодин-Дорогуськ», що на кордоні Польщею, розпочала функціонування програма «Електронна черга перетину кордону» для вантажних транспортних засобів. «eЧерга» дозволяє перевізникам попередньо записатись і приїхати на пункт пропуску у заздалегідь призначений час. Перевізники можуть планувати день і час прибуття до пропускного пункту, адже знатимуть, коли настане черга перетину кордону. Це дозволяє оптимізувати час, витрачений на перебування в черзі, та зменшити витрати на перевезення товарів. Зареєструватися у черзі можна через веб-портал або спеціальний додаток, користуючись електронною чергою безкоштовно.

Варто відзначити, що всі перелічені вище інструменти діджиталізації митної справи повністю вкладаються в *концепт «e-Митниця»*.

Ретроспективний аналіз доводить, що запровадження митних ІКТ в Україні розпочалося в 1992 році, а імплементація системи «Електронна митниця» була практично упроваджена, починаючи з 2005 року. У 2006 році було започатковано необхідні умови для використання цифрових та ІКТ електронного документообігу з допомогою електронного цифрового підпису, який на основі відповідного програмного забезпечення дав змогу оптимізувати процеси електронного декларування між митними органами держави та суб'єктами ЗЕД [11, 321]. 17 вересня 2008 року Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1236-року була схвалена «Концепція створення багатофункціональної комплексної системи «Електронна митниця» з окресленням трьох етапів її реалізації (до кінця 2025 року) [19]. Важливим кроком на етапі запровадження багатофункціональної комплексної системи «Електронна митниця» стало прийняття Концепції інтегрування системоутворюючих компонентів технічних та спеціальних засобів митного контролю з автоматизованою системою митного оформлення Державною митною службою України (Держмитслужба) [11, 321].

Оскільки Україна прагне повноцінного членства в ЄС, то головним і актуальним залишається завдання вдосконалення діяльності митних органів у напрямку діджиталізації процесів шляхом спрямування всіх зусиль на спрощення та створення сприятливих умов для суб'єктів ЗЕД [20].

Необхідно зауважити, що ЄС починався із Митного союзу і розширився до всім відомого Євросоюзу. Шлях України до ЄС також починається з Митного союзу. Тож митна складова в контексті вступу України до ЄС – одне із ключових завдань. Приймаючи до своїх лав нового учасника, країни-члени ЄС зацікавлені, щоб він

був партнером, який ефективно і стабільно працює в рамках обов'язкового для всіх законодавчого поля у межах єдиного Митного союзу. Сучасні митні процедури ЄС неможливо виконувати без відповідних ІТ-систем, які є обов'язковими у низці митних процедур і формальностей. Перелік цих систем, їхні функції та динаміка розвитку визначені у спеціальному документі MASP-C (Multi-Annual Strategic Plan For Electronic Customs) [21]. Щоб забезпечувати митні процеси так само, як це є в ЄС, Україна повинна мати законодавство, яке дозволить синхронно розвивати митні ІТ-системи і планувати процеси їх розвитку [22].

Крім того, наведена вище ініціатива «e-Митниця» ЄС базується на Комюніке Європейської Комісії щодо e-Уряду (Commission Communication on e-Government) [23] та Резолюції Ради Європи про безпаперове середовище для митниці та торгівлі (Council Resolution on a paperless environment for customs and trade) [24]. Держави-учасниці ЄС прийняли Митний кодекс ЄС (Регламент ЄС № 952/2013) [25] та його Робочу програму (UCC Work Programme 2019/2151/EU) [26], яка містить перелік із 17 ІТ-систем, що мають бути розроблені державами-учасницями або самостійно (національні системи), або у співпраці з Європейською Комісією (транс'європейські системи). Досвід ЄС доводить, що правовим обґрунтуванням розвитку митних ІТ-систем є, передусім, Митний кодекс ЄС. Для України таким законодавчим підґрунтям має стати новий Митний кодекс, сумісний із Митним кодексом ЄС [27].

Висновки. Проведений нами господарсько-правовий аналіз процесу діджиталізації митної справи доводить, що запровадження електронних послуг щодо митного оформлення для суб'єктів ЗЕД, автоматизація окремих процесів, спрощення митного контролю та митного оформлення, створення аналітичних та публічних інструментів звітності, автоматизація пунктів пропуску та місць митного оформлення тощо – дозволяють модернізувати способи ведення ЗЕД і осучаснити існуючі митні практики на рівні найкращих міжнародних стандартів.

Визначальним фактором процесу діджиталізації митної справи, окрім проблем економіко-політичного характеру, про які зазначалося, вище стала нагальна потреба активізації зборів митних платежів та поповнення державного бюджету.

Автоматизація подання, обробки та оформлення даних прискорює товаропотік через митний кордон України, зменшуючи затримки та підвищуючи ефективність ланцюжка поставок. Розширені можливості оцінки та управління ризиками, які підтримуються розширеною аналітикою даних і штучним інтелектом, дозволяють Держмитслужбі краще орієнтуватися на вантажі з високим ризиком (небезпечні вантажі, вантажі,

що швидко псуються тощо), одночасно прискорюючи транспортування з низьким ризиком, що призводить до оптимізації спрощення торгівлі та безпеки. Крім того, електронна митниця сприяє прозорості, передбачуваності та узгодженості митних процедур, що допомагає створити сприятливе бізнес-середовище. Зменшення інтенсифікації фізичних контактів між суб'єктами ЗЕД і представниками Дежмитслужби та цифровізація митних послуг мінімізує ризики корупції, хабарництва та шахрайства [28, с. 60].

Тотальне упровадження проекту «е-Митниця» характеризується наявністю проблем суб'єктивно-об'єктивного характеру. Він потребує значних інвестиційних вкладень в інфраструктуру ІКТ, навчання та розвиток потенціалу представників Дежмитслужби та суб'єктів ЗЕД [28, с. 61], «безконфліктну» взаємодію електронних систем різних органів державної влади та місцевого самоврядування, забезпечення питань конфіденційності та безпеки даних, оперативного виявлення потенційних кіберзагроз та убезпечення кіберризиків.

Переваги стабільності, ефективності, проінноваційності, безпеки, захисту, прозорості, відповідальності, цілісності, ідентифікації, аутентифікації, екологічності, мінімізації корупційних ризиків, які пропонують ці системи, як вихідні засади (*принципи*) процесу діджиталізації митної справи в цілому, – є наріжними і сприяють покращенню ведення міжнародної торгівлі.

Отже, упровадження інструментів діджиталізації у митну справу надасть змоги суттєво змінити ставлення суб'єктів ЗЕД до митної системи України, створити сприятливі та спрощені умови здійснення експортно-імпортних операцій та посилити захист економічної безпеки держави як в період дії правового режиму воєнного стану, так і у період повоєнного відновлення України.

Перспективи подальших розвідок. Варто відзначити, що цифровізація кардинально позначилася на суспільних відносинах, додавши не лише позитивні моменти (широкі можливості для розвитку відповідних сфер та функціонування суспільства в умовах сучасних загроз суспільному благополуччю, серед яких коронавірусна пандемія та російська агресія проти України), але й привнісши додаткові ризики, пов'язані зі зловживанням цифровими можливостями [1].

Усебічне упровадження електронних митних послуг характеризується наявністю підвищеного ступеню ризиків як для суб'єктів ЗЕД, так і для митних брокерів та Дежмитслужби, передусім, мова іде про кіберризиків. До прикладу, нещодавня (12 грудня 2023 року) безпрецедентна глобальна кібератака на національного мобільного оператора «Київстар» фактично на сутки унеможливила надання та споживання окремих видів

електронних митних послуг. Отже, вказані види ризиків потребують фінансового убезпечення, а процес такого убезпечення – належного нормативного унормування. Актуальність означеної проблеми обумовлена сучасним рівнем прояву негативних наслідків кіберзагроз у сфері ринків електронних послуг, недостатнім функціональним потенціалом традиційних засобів забезпечення господарського правопорядку у подоланні кіберризиків.

Останніми роками в Україні аналогічно до більшості держав з розвинутою економікою для вирішення вказаних проблем активно почало застосовуватися кіберстрахування. Відсутність належного правового регулювання в Україні діяльності з кіберстрахування поряд з непоодинокими спробами страховиків запровадити на ринок страхових послуг пропозиції зі страхування кіберризиків в межах інших, часто несумісних видів страхування, також посилюють актуальність цієї проблематики [29, с. 15].

Наведене актуалізує нагальну потребу наукового дослідження та вирішення проблем убезпечення наслідків кіберризиків в сфері надання та споживання електронних митних послуг в процесі активного запровадження концепту «е-Митниця».

Література

1. Вінник О.М. Правове регулювання відносин цифровізації: місце і роль в правовій системі та системі господарського права України. Актуальні проблеми права: теорія і практика. № (43). 2022. URL: <https://journals.snu.edu.ua/index.php/app/article/view/361/342> (.).
2. Митний кодекс України: Закон України від 13 березня 2012 року № 4495. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>.
3. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 року. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.
4. Commission staff working document. Analytical Report following the Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council Commission Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union. URL: file:///C:/Users/38067/Desktop/SWD_2023_30_Ukraine.pdf.
5. Алішаускас В. Рух до митного союзу з ЄС: де Україна досягла успіху і що потрібно доробити. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2023/03/21/7158185/>.
6. Про процедуру спільного транзиту: Конвенція Європейської асоціації вільної торгівлі, Європейського економічного співтовариства від 20 травня 1987 року № 994_001-87. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-87#Text.
7. Державна митна служба України. NCTS Фаза 5. URL: <https://customs.gov.ua/en/rezhim-spilnogo-tranzitu-ncts>.
8. Руда Т. В. Особливості застосування процедури спільного транзиту в контексті норм міжнарод-

ного законодавства. Інноваційна економіка. 2022. № 1. С. 163–168. URL: <http://inneco.org/index.php/innecoqa/article/view/905>.

9. Деякі питання реалізації принципу “єдиного вікна” під час здійснення митного, санітарно-епідеміологічного, ветеринарно-санітарного, фітосанітарного, екологічного, радіологічного та інших видів державного контролю: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 травня 2016 р. № 364. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/364-2016-%D0%BF#Text>.

10. Про затвердження Порядку взаємодії між декларантами, їх представниками, іншими заінтересованими особами та митними органами, іншими державними органами, установами та організаціями, уповноваженими на здійснення дозвільних або контрольних функцій щодо переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України, з використанням механізму “єдиного вікна” та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінет Міністрів України від 21 жовтня 2020 р. № 971. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/971-2020-%D0%BF#Text>.

11. Шевченко Л. В. Адміністративно-правова характеристика діджиталізації у сфері митної справи. Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. № 5. С. 318–323. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/12/61.pdf>.

12. Деякі питання пропуску гуманітарної допомоги через митний кордон України в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 березня 2022 року № 174. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/174-2022-%D0%BF#Text>.

13. Про Митний тариф України: Закон України від 19 жовтня 2022 року № 2697-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-20#Text>.

14. Державна митна служба України. Митне оформлення в умовах військового стану. URL: <https://customs.gov.ua/en/mitne-oformlennia-gumanitarnoyi-dopomogi-v-umovakh-voennogo-stanu>.

15. Деякі питання пропуску та обліку гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 вересня 2023 року. № 953. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/953-2023-%D0%BF#Text>.

16. Ввезення гуманітарної допомоги: продовжено можливість використання паперових декларації до 1 квітня 2024 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/vvezennia-humanitarnoi-dopomohy-prodovzhenomozhlyvist-vykorystannia-paperykh-deklaratsii-do-1-kvitnia-2024-roku>.

17. Деякі питання організації ведення автоматизованої системи реєстрації гуманітарної допомоги: Постанова Кабінету Міністрів України від 9 жовтня 2020 року. № 927. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/927-2020-%D0%BF#Text>.

18. Про особливості реалізації експериментального проекту з організації управління чергами автомобільних транспортних засобів перед міжнародними пунктами пропуску через державний кордон України для автомобільного сполучення за допомогою електронної системи “Електронна черга перетину кордону”:

Постанова Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2022 року № 1349 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1349-2022-%D0%BF#n48>.

19. Про схвалення Концепції створення багатофункціональної комплексної системи «Електронна митниця»: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2008 р. № 1236-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1236-2008-%D1%80#Text>.

20. Бліщук К. М. Європейські вектори вдосконалення митної політики в Україні // Економіка і суспільство. Електронний журнал. Вип. 48. 2023. URL: <http://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2221/2144>.

21. Electronic Customs Multi-Annual Strategic Plan for Customs – 2019 Revision. MASP-C Rev. 2019 Version 1.1. URL: https://taxation-customs.ec.europa.eu/system/files/2019-12/2019_masp_strategic_plan_en.pdf.

22. Алішаускас В. Чому Україні краще прийняти Митний кодекс ЄС, аніж «європеїзувати» окремі статті свого митного законодавства? URL: <https://biz.nv.ua/ukr/bizinterview/vstup-u-yevrosoyuz-shcho-bude-iz-mitnim-zakonodavstvom-ukrajini-perspektivi-zmin-ekspert-50328209.html>.

23. Communication from the Commission to The European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions EU eGovernment Action Plan 2016–2020 Accelerating the digital transformation of government. European Commission. 2016. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52016DC0179>.

24. Council Resolution of 5 December 2003 on creating a simple and paperless environment for customs and trade (2003/C 305/01). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32003G1216%2801%29>.

25. Regulation (EU) No 952/2013 Of The European Parliament and Of The Council of 9 October 2013 laying down the Union Customs Code. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:32013R0952>.

26. UCC – Work Programme. URL: https://taxation-customs.ec.europa.eu/customs-4/union-customs-code/ucc-work-programme_en.

27. Алішаускас В. Як ЄС впроваджує “е-Митницю” і що тут треба врахувати Україні. URL: <https://eu4pfm.com.ua/interviews/yak-yes-vprovadzhuie-e-mytnytsiu-i-shcho-tut-treba-vrakhuvaty-ukrajini/?lang=uk>.

28. Гапонюк М.А., Бороденко Т.М. Трансформація митниці: фактори появи електронної митниці. International scientific journal «Grail of Science». № 26 (April, 2023). С. 54–62. URL: <https://typeset.io/papers/transformatsiia-mitnitsi-faktori-poiavi-elektronnoyi-7py8s257>.

29. Пацурія Н.Б., Заярний О.А. Кіберстрахування як засіб забезпечення господарського правопорядку в інформаційній сфері: поняття, механізм та умови реалізації. Право України. 2021. № 7. С. 13–29. URL: <https://coordynata.com.ua/kiberstrahuvannak-zasib-zabezpecenna-ekonomichnogo-pravoporadku-v-informacijnij-sferi>.

УДК 346.543
DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v6.2023.6>

А. І. Шпомер
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного та приватного права
Національного університету «Чернігівська політехніка»
orcid.org/0000-0003-0792-5797

В. В. Присяжний
здобувач вищої освіти IV курсу юридичного факультету
Національного університету «Чернігівська політехніка»
orcid.org/0000-0002-4137-3407

ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ІНВЕТОРІВ

Стаття присвячена аналізу способів захисту прав та інтересів інвесторів відповідно до чинного законодавства, а також дослідженню стану господарського судочинства у цій сфері.

Українське законодавство гарантує кожному суб'єкту господарювання та споживачеві право на захист своїх прав і законних інтересів, який може здійснюватися різними способами, такими як визнання права чи відшкодування збитків застосування штрафних санкцій тощо. Спеціальне законодавство щодо інвестиційної діяльності забезпечує права інвестора через захист його інвестицій та забезпечення умов для досягнення цілей внесення інвестицій та ефективної діяльності об'єктів інвестування.

Автори виділяють декілька засобів захисту прав та інтересів інвесторів, зокрема іноземних. Один із способів захисту прав інвесторів передбачає можливість пред'явлення претензії в досудовому порядку для вирішення інвестиційних спорів. При цьому сторони господарського процесу можуть також користуватися іншими заходами для досудового врегулювання спору за домовленістю або у випадках коли це передбачено законодавством.

Іншим специфічним способом позасудового врегулювання спору є звернення інвесторів до третейського суду. Ця форма захисту прав в інвестиційній діяльності використовується лише за умови наявності відповідної домовленості, відомої як третейська угода, яка може бути включена в договір, контракт або узгоджена окремо у письмовій формі. Унікальність третейського розгляду полягає в можливості інвесторів вирішувати спори в недержавних третейських судах, що формуються на договірних засадах.

Автори зазначають, що одним з основних способів врегулювання спору іноземних інвесторів та держав є міжнародний комерційний арбітраж, відповідно до спеціальної арбітражної угоди та положень Конвенції про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами. Утворений відповідно до зазначеної Конвенції Міжнародний центр по врегулюванню спорів забезпечує вирішення спору через примирення сторін.

Актуальним залишається вирішення інвестиційних спорів в Україні спеціальним господарським судом. Автори зазначають, що в умовах війни, загострилася дискусія щодо створення спеціального інвестиційного суду із захисту прав інвесторів, які фінансують розвиток економіки держави.

Ключові слова: права інвестора, претензія, третейський розгляд, міжнародний арбітраж.

Shpomer A. I., Prysiazhnyy V. V. PROTECTION OF INVESTORS' RIGHTS: THEORY AND PRACTICE

The article is devoted to the analysis of ways to protect the rights and interests of investors by the current legislation, as well as to the study of the state of economic justice in this area.

Ukrainian legislation guarantees every business entity and consumer the right to protect their rights and legitimate interests, which can be implemented in various ways, such as recognition of the right or compensation for damages, the application of fines, etc. Special legislation on investment activities ensures the investor's rights through the protection of his investments and the provision of conditions for the achievement of investment goals and the effective operation of investment objects.

The authors highlight several means of protecting the rights and interests of investors, in particular foreign ones. One of the ways of protecting the rights of investors provides for the possibility of presenting a claim in a pre-trial procedure to resolve investment disputes. At the same time, the parties to the economic process can also use other measures for pre-trial settlement of the dispute by agreement or in cases where it is provided for by law.

Another specific method of out-of-court dispute settlement is the appeal of investors to an arbitration court. This form of protection of rights in investment activity is used only if there is an appropriate agreement, known as an arbitration agreement, which can be included in a contract, contract or agreed upon separately in writing. The uniqueness of arbitration is the possibility for investors to resolve disputes in non-state arbitration courts formed voluntarily.

The authors note that one of the main methods of settling disputes between foreign investors and states is international commercial arbitration by a special arbitration agreement and the provisions of the Convention on the Procedure for Settlement of Investment Disputes between States and Foreign Persons. The International Dispute Settlement Center established following the above Convention ensures the settlement of the dispute through the reconciliation of the parties.

The resolution of investment disputes in Ukraine by a special commercial court remains relevant. The author notes that in wartime, the discussion regarding the creation of a special investment court to protect investors has intensified, as they will fit into the infrastructure of our state, stimulate the IT sector and agricultural production, etc.

Key words: investor's rights, claim, arbitration, international arbitration.

Постановка проблеми та її актуальність. Інвестиції є одним з рушіїв розвитку економіки кожної держави. В умовах реформ в Україні навіть під час повномасштабного вторгнення з боку держави-агресора прогрес нашої держави у напрямку інтеграції в Європейський Союз зокрема залежить від привабливості для інвесторів. Це можуть бути не тільки спеціальні міжнародні організації та іноземні країни, а й транснаціональні корпорації, іноземні компанії, окремі фізичні особи та вітчизняні інвестори.

Захист прав інвесторів є одним з важливих аспектів економічного розвитку України та підвищення довіри до держави. Оскільки наразі надходження з податків та інших зборів в державний бюджет недостатні для фінансування реформ необхідних для ефективного виконання функцій держави, то необхідно залучати додаткові кошти з боку інвесторів, зокрема шляхом удосконалення правового інституту захисту інвесторів в Україні.

Розвиток правового регулювання інвестиційної діяльності є необхідним в умовах відновлення важливих об'єктів інфраструктури, зокрема у сфері енергетики. Також інвестування в аграрний сектор, зокрема після активізації ринку землі в Україні потребує належної охорони прав та інтересів інвесторів саме в нашій державі завдяки незалежним арбітражним судам тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням захисту прав інвесторів (вітчизняних та іноземних) займалися такі вчені-юристи та адвокати як О. Г. Хрїмлі, А. С. Кропова, С. В. Глібко, Г. М. Шовкопляс, О. Карлін, В. Сурник, С. Войтович, С. Стасюк, К. Манойленко, А. Клян та інші. Зокрема питання утворення спеціального інвестиційного суду в Україні неодноразово висвітлювалися у медіа.

Наразі питання захисту інвесторів в умовах війни наразі не досить чітко розкрито. Тому залишається актуальним дослідження правового регулювання захисту прав інвесторів в Україні, а також шляхи удосконалення законодавства.

Мета статті полягає в аналізі теоретичних основ та практичних аспектів захисту прав інвесторів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Інвестиційна діяльність не можлива без інвестора та його майна та майнових прав (інвестиції), які він вкладає в певний об'єкт інвестування.

В цілому чинне законодавство України гарантують кожному суб'єкту господарювання та споживачеві право на захист своїх прав і законних інтересів. Згідно ч. 2 ст. 20 Господарського кодексу України (далі – ГК) захист прав і інтересів зазначених суб'єктів може здійснюватися шляхом:

- 1) визнання наявності або відсутності прав;
- 2) визнання актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також актів

інших суб'єктів, які суперечать законодавству чи обмежують права суб'єкта господарювання споживачів, повністю або частково недійсними;

3) визнання недійсними господарських угод за підставами, передбаченими законом;

4) відновлення становища, яке існувало до порушення прав та законних інтересів суб'єктів господарювання;

5) припинення дій, що порушують право або створюють загрозу його порушення;

6) примусове виконання обов'язку в натурі;

7) відшкодування збитків;

8) застосування штрафних санкцій;

9) застосування оперативного-господарських санкцій;

10) застосування адміністративно-господарських санкцій;

11) встановлення, зміна і припинення господарських правовідносин;

12) інші способи, передбачені законом [1].

Спеціальне законодавство у сфері регулювання інвестиційної діяльності гарантує права інвестора шляхом охорони його інвестицій. Згідно ч. 1 ст. 19 Закон України «Про інвестиційну діяльність» (далі – Закон про інвестиційну діяльність) «захист інвестицій – це комплекс організаційних, технічних та правових заходів, спрямованих на створення умов, які сприяють збереженню інвестицій, досягненню цілі внесення інвестицій, ефективній діяльності об'єктів інвестування та реінвестування, захисту законних прав та інтересів інвесторів, у тому числі права на отримання прибутку (доходу) від інвестицій» [2].

Одним зі способів регулювання захисту прав інвесторів є законодавче закріплення досудового порядку врегулювання інвестиційних спорів, зокрема шляхом пред'явлення претензії. Так згідно ч. 2 ст. 222 ГК «у разі необхідності відшкодування збитків або застосування інших санкцій суб'єкт господарювання чи інша юридична особа – учасник господарських відносин, чії права або законні інтереси порушено, з метою безпосереднього врегулювання спору з порушником цих прав або інтересів має право звернутися до нього з письмовою претензією, якщо інше не встановлено законом» [1]. Разом з тим згідно ч. 1 ст. 19 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК) сторони господарського процесу (зокрема позивач та відповідач) можуть вживати інші заходи для досудового врегулювання спору за домовленістю між собою або у випадках, коли такі заходи є обов'язковими згідно із законом [3].

Важко не погодитись з думкою О. Г. Хрїмлі, який зазначає, що «для застосування процедури примирення, переговорного процесу не передбачена обов'язкова необхідність законодавчого регулювання, а саме строга формалізація цієї процедури – досить лише волевиявлення сторін. Таким

чином, претензійний порядок розгляду господарських спорів інвесторів є різновидом законодавчо-договірної форми захисту прав інвесторів у сфері господарювання [4, с. 232].

Іншим специфічним видом досудового врегулювання спору є звернення інвесторів до третейського суду. Як зазначає О. Г. Хрімлі «третейський розгляд є законодавчо-договірною формою захисту прав інвесторів у сфері господарювання, порядок застосування якої закріплено законодавством України, але застосовується вона тільки у тому випадку, якщо це передбачено домовленістю» [5, с. 101-102]. Ця домовленість називається третейською угодою. Згідно ч. 1 ст. 12 Закону України «Про третейські суди» третейська угода може бути укладена у вигляді третейського застереження в договорі, контракті або у вигляді окремої письмової угоди [6].

Особливістю третейського розгляду спору полягає у тому, що інвестори можуть вирішувати спори у недержавних третейських судів, які утворюються на добровільних засадах. При цьому згідно ч. 1 ст. 50 Закону України «Про третейські суди» сторони, які передали спір на вирішення третейського суду, зобов'язані добровільно виконати рішення третейського суду, без будь-яких зволікань чи застережень. Тобто добровільне виконання рішень третейського суду це лише формальність, оскільки згідно ч. 1 ст. 57 зазначеного Закону рішення третейського суду, яке не виконано добровільно, підлягає примусовому виконанню в порядку, встановленому Законом України «Про виконавче провадження» [6]. Тому можна погодитись з О. Г. Хрімлі, який стверджує, що доцільно передбачити примусове виконання рішення третейського суду і закріпити цю норму у ст. 55 Закону України «Про третейські суди» [5, с. 102].

Захистом прав інвесторів, зокрема іноземних, займається міжнародний комерційний арбітраж. Як зазначають К. Манойленко та А. Клян «початок міжнародного інвестиційного арбітражу було покладено 18 березня 1965 року, дати підписання Конвенції про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами, більш відомої як Вашингтонська конвенція. Саме цією Конвенцією було засновано Міжнародний центр по врегулюванню інвестиційних спорів (ICSID)» [7]. Україна ратифікувала цю конвенцію 16 березня 2000 року, що відкрило доступ до місця для вирішення інвестиційних спорів нашої держави з іноземними особами [8].

Згідно ст. 25 Конвенції про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами (далі – Конвенція про порядок вирішення інвестицій) до компетенції цього Міжнародного центру належить вирішення правових спорів, які виникають безпосередньо з відносин, пов'язаних з інвестиціями між державою, що під-

писала Конвенцією (Договірна держава) та особою іншої Договірної держави. Це можливо за умови письмової згоди учасників спору щодо передачі його для вирішення Центру. Сторонам, які узгодились щодо передачі спору, заборонено відмовлятися від цієї угоди в односторонньому порядку. Особами Договірної держави можуть бути: а) фізична особа, яка є громадянином Договірної держави, виключаючи Державу, яка є стороною у спорі, до узгодження передачі спору для вирішення; б) юридична особа, яка є юридичною особою Договірної держави, відмінною від Держави, яка є стороною у спорі, до моменту узгодження передачі спору Центру для вирішення. Також до цього входять юридичні особи Договірної держави, які можуть розглядатися як особи іншої Договірної держави відповідно до умов, домовлених сторонами з урахуванням контролю іноземних осіб [8].

Як зазначає С. Войтович «...Україна має багаторічний досвід інвестиційного арбітражу як держава-відповідач, більше двох десятків завершених справ, починаючи з 1998 р. Крім того, є досить багато справ українських інвесторів проти інших держав-відповідачів. Загалом вже є близько трьох десятків рішень міжнародних інвестиційних трибуналів з українським елементом, та низка справ розглядається» [9].

При цьому Україна також може бути місцем міжнародного комерційного арбітражу. Згідно аб. 2 ч. 6 ст. 4 ГПК до міжнародного комерційного арбітражу за угодою сторін може бути переданий будь-який спір, що відповідає вимогам, визначеним законодавством України про міжнародний комерційний арбітраж, крім випадків, визначених законом [3].

Так, згідно ч. 2 ст. 1 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» за угодою сторін міжнародний комерційний арбітраж може вирішувати: 1) спори, що виникають з договірних та інших цивільно-правових відносин, які походять від здійснення зовнішньоторговельних та інших видів міжнародних економічних зв'язків, у разі коли комерційне підприємство хоча б однієї із сторін має місцезнаходження за кордоном; 2) спори між підприємствами з іноземними інвестиціями та міжнародними об'єднаннями та організаціями, створеними на території України, між собою, а також спори між їхніми учасниками та іншими суб'єктами права України; 3) спори між адміністратором, який відповідає за емісію облігацій відповідно до Закону України "Про ринки капіталу та організовані товарні ринки", та емітентом облігацій та/або особами, які надають забезпечення за такими облігаціями, у випадку, якщо принаймні одна із сторін спору є підприємством з іноземними інвестиціями [10].

Вищезазначена угода між сторонами називається арбітражною. Згідно ч. 1 ст. 7 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» «арбітражна угода – це угода сторін про передачу до арбітражу всіх або певних спорів, які виникли або можуть виникнути між ними в зв'язку з будь-якими конкретними правовідносинами, незалежно від того, чи мають вони договірний характер, чи ні. Арбітражна угода може бути укладена у вигляді арбітражного застереження в контракті або у вигляді окремої угоди» [10]. Як зазначає С. Войтович «...арбітражна угода на основі міжнародних інвестиційних договорів укладається способом, відмінним від традиційної арбітражної угоди, в контракті. Така арбітражна угода утворюється, як правило, відкритою згодою (офертою) приймаючої держави, яка міститься в міжнародному інвестиційному договорі, та індивідуальною згодою інвестора-позивача (акцептом) в заяві інвестора про арбітраж (request for arbitration)» [9].

Тому як зазначає А. С. Кророва існують різноманітні механізми для вирішення інвестиційних конфліктів. Один із широко використовуваних методів – це міжнародний арбітраж, де справа вирішується незалежним арбітром, чий вирок є обов'язковим для всіх сторін. Щодо інших варіантів вирішення інвестиційних суперечок, до них відносять примирення або посередництво, які зазвичай використовуються на початковому етапі врегулювання конфліктів. Механізм, який використовується Світовою організацією торгівлі, є одним із менше вживаних, оскільки ця організація оперує міждержавними методами правового захисту, які не завжди підходять для вирішення інвестиційних розбіжностей. Також поширене використання інституційного арбітражу, коли суперечка розглядається спеціалізованою установою. Важливо відзначити, що рішення інституційного арбітражу не завжди є обов'язковими. Однією з найбільш відомих організацій, яка займається такими спорами, є Міжнародний центр з врегулювання інвестиційних спорів, Лондонський суд міжнародного арбітражу, Міжнародний арбітражний суд та інші [11, с. 71].

Іншим способом вирішення інвестиційних спорів є національні суди. Так згідно ч. 1 ст. 20 ГПК господарські суди розглядають справи, пов'язані з господарською діяльністю, включаючи спори у корпоративних відносинах, зокрема між учасниками (засновниками, акціонерами, членами) юридичної особи або між самою юридичною особою та її учасником (засновником, акціонером, членом), що стосуються створення, функціонування, управління чи припинення її діяльності за винятком пов'язаної з трудовою діяльністю. Також господарські суди вирішують справи, пов'язані з правочинами, що стосуються акцій,

часток, паїв та інших корпоративних прав в юридичній особі, за винятком випадків, пов'язаних із сімейними та спадковими відносинами [3].

Давно ведеться дискусія щодо створення окремого суду з розгляду інвестиційних спорів. Деякі науковці вважають, що необхідно створити Вищий спеціалізований суд із захисту інвестицій. Як зазначає О. Карлін, «новий суд мав би захищати не лише іноземних інвесторів і мати спеціалізацію здебільшого на межі кримінальної та адміністративної юрисдикцій» [12]. Проте чи доцільно утворювати окремий суд з розгляду інвестиційних спорів, які за своєю суттю є комерційними та пов'язані з господарською діяльністю та в результаті отримання прибутку або іншого соціального або екологічного ефекту. Також для цього необхідно буде виділити значні матеріальні ресурси та відібрати кандидатів на посаду суддів, які б змогли ефективно та добросовісно виконувати обов'язки.

Інші науковці пропонують створити окрему палату з розгляду інвестиційних спорів у складі Касаційного господарського суду Верховного Суду (далі – КГС ВС) або Вищого суду з питань інтелектуальної власності. Як зазначає В. Сурник, «це потребуватиме значно менших видатків і водночас дасть змогу виокремити інвестиційні спори в окрему категорію справ, які будуть розглядати судді з окремою спеціалізацією» [13]. З утворенням окремої палати у Вищому суді з питань інтелектуальної власності важко погодитись оскільки до категорії справ які він розглядає належать спори щодо права на винахід, корисну модель інших об'єктів авторського права та суміжних прав тощо. Також як зазначає С. Стасюк, цей суд «...створений лише формально відповідно до судової реформи 2016 року, але конкретні терміни початку його роботи досі не визначені. Тому, з практичної точки зору, будь-яка залежність створення одного суду від наявності іншого, а в нашому випадку, інвестиційного суду від початку функціонування суду з питань інтелектуальної власності, призведе до невинновданної втрати часу у безкінечних дискусіях та реформах, які обов'язково супроводжують створення нових судових інституцій» [14].

Вважається, що оптимальним варіантом під час війни буде створення окремої плати при Касаційному Господарському Суді Верховного Суду, яка б спеціалізувалася на інвестиційних спорах, що має забезпечити належним чином права інвесторів та є важливим для залучення іноземних інвестицій. Що підвищить рівень довіри до правоохоронних органів, зокрема до судів. Це можливо лише завдяки усуненню корупції, дотриманню принципу юридичної визначеності у судовій практиці, шляхом удосконалення чинного законодавства. Ефективний захист прав інвесторів базується на реалі-

зації принципів верховенства права та законності, що без ефективного судочинства неможливий.

Висновки. Захист порушених прав та інтересів інвестора може здійснюватися багатьма способами, зокрема відшкодування збитків, застосування штрафних санкцій, визнання нормативно-правових актів нечинними тощо. Ці засоби можуть реалізовуватись шляхом досудового врегулювання спору або виконання судового рішення.

Пред'явлення претензії є одним із засобів досудового врегулювання інвестиційного спору, що полягає у пред'явлення претензії з метою захисту та відновлення порушених прав. При цьому законодавство детально не встановлює порядок його пред'явлення та надає можливість сторонам встановлювати порядок, строки подання претензії тощо. Третейський розгляд є одним з із способів досудового врегулювання спору, оскільки сторони спору звертається до недержавної установи, яка утворюється на добровільній основі у випадку передбаченому третейською угодою.

Суть міжнародного комерційного арбітражу полягає у захисті прав та інтересів іноземних інвесторів від порушень з боку держави у спеціальному міжнародному центрі з врегулювання спорів. З прийняттям Конвенції про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами, яка була ратифікована Україною у 2000 році, міжнародний комерційний арбітраж розвинувся як спосіб врегулювання спорів іноземних інвесторів та держав.

В Україні національні суди можуть вирішувати спори між інвесторами в порядку господарського судочинства. Потребує розвитку спеціалізація КГС ВС по розгляду інвестиційних спорів, що в подальшому має покращити інвестиційний клімат в Україні.

Література

1. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. Дата оновлення: 08.10.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 27.12.2023).
2. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18.09.1991 р. № 1560-XII. Дата оновлення: 10.10.2022.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12/conv#Text> (дата звернення: 27.12.2023).

3. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. Дата оновлення: 16.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 27.12.2023).

4. Хрімлі О.Г. Захист прав інвесторів у сфері господарювання: теоретико-правовий аспект : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 320 с.

5. Хрімлі О.Г. Третейський суд як форма захисту прав інвесторів у сфері господарювання. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2016. № 21. С. 100–102.

6. Про третейські суди : Закон України від 11.05.2004 р. № 1701-IV. Дата оновлення: 15.12.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15#Text> (дата звернення: 27.12.2023).

7. Манойленко К., Клян А. Механізми захисту прав інвесторів в Україні. URL: <https://golaw.ua/ua/insights/publication/mehanizmi-zahistu-prav-investoriv-v-ukrayini/> (дата звернення: 27.12.2023).

8. Конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами від 18.05.1965 р. Ратифікація Україною від 16.03.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_060#Text (дата звернення: 27.12.2023).

9. Войтович С. Рішення міжнародних інвестиційних трибуналів: визнання в Україні. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodniy-arbitrazh-ta-adr/rishennya-mizhnarodnih-investitsiynih-tribunaliv-viznannya-v-ukrayini.html> (дата звернення: 27.12.2023).

10. Про міжнародний комерційний арбітраж : Закон України від 24.02.1994 р. № 1701-IV. Дата оновлення: 15.12.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15#Text> (дата звернення: 27.12.2023).

11. Кропова А.С. Механізми вирішення інвестиційних спорів. *Часопис Київського університету права*. № 2-4, 2022. С. 69–72.

12. Карлін О. Який суд захистить інвесторів. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/04/20/699290/> (дата звернення: 27.12.2023).

13. Сурник В. Чи потрібні Україні окремі інвестиційні суди. URL: <https://pravo.ua/chy-potribni-ukraini-okremi-investitsiini-sudy-bloh-viktora-surnyuka/> (дата звернення: 27.12.2023).

14. Стасюк С. Система господарських судів – ефективна модель розгляду інвестиційних спорів. URL: <https://sud.ua/uk/news/blog/267526-sistema-gospodarskikh-sudiv-efektivna-model-rozglyadu-investitsiyних-sporiv> (дата звернення: 27.12.2023).

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v6.2023.7>

В. Д. Белоусов
кандидат юридичних наук
orcid.org/0009-0000-5652-4880

ОЗНАКИ ФОРМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Стаття присвячена уточненню комплексу основних ознак форм забезпечення соціальної безпеки сучасної України. Встановлюється, що під формами забезпечення соціальної безпеки сучасної держави слід розуміти елементи системи соціальної безпеки держави, котрі виражаються у фактичному прояві діяльності відповідальних за забезпечення (охорону, захист, відновлення) умов соціально безпечно буття людини на території держави шляхом застосування законодавчо визначених способів соціального захисту, що застосовуються із використанням соціально-захисних засобів. Для форм забезпечення соціальної безпеки сучасної України характерними є ряд особливих рис. По-перше, ці форми окреслюють фактичний стан діяльності, спрямованої на забезпечення соціальної безпеки держави. По-друге, форми забезпечення соціальної безпеки сучасної України є цілісними, узгодженими між собою юридичними конструкціями. По-третє, ці форми забезпечення соціальної безпеки є об'єктивним та відносно сталим (отже, й відносно гнучким) елементом фактичної, юридично значимої дійсності. По-четверте, форми забезпечення соціальної безпеки сучасної України є системним утворенням, яке складають як відносно універсальні, так і особливі елементи. У висновках до статті узагальнюються результати дослідження та вказується, що форми забезпечення соціальної безпеки сучасної України є системним утворенням, яке складається як з умовно універсальних, так і з особливих елементів. Універсальні елементи форм забезпечення соціальної безпеки держави сприяють виконанню принципу універсальності соціального захисту, а особливі елементи дозволяють одночасно задовольняти специфічні потреби окремих категорій населення. Гармонійним чином узгоджуючи ці універсальні та особливі елементи форм забезпечення соціальної безпеки сучасної України, держава може створити ефективну та комплексну систему соціального захисту, яку складатимуть різні форми соціального захисту, що є напрямками досягнення соціальної безпеки держави.

Ключові слова: соціальна безпека, соціальна держава, соціальна функція, соціальне право, соціальний захист, форми забезпечення соціальної безпеки.

Belousov V. D. SIGNS OF FORMS OF PROVIDING SOCIAL SECURITY IN MODERN UKRAINE

The article delves into elucidating the primary characteristics of the forms employed in safeguarding social security within Ukraine. It asserts that the forms of upholding a modern state's social security ought to be perceived as integral components of the state's social security framework. These are manifested through the tangible actions of entities tasked with ensuring, preserving, and restoring conditions conducive to a socially secure existence for individuals within the state's borders. This is achieved through legally established social protection methods, applied via an array of social protective instruments. The forms employed for ensuring social security in contemporary Ukraine are distinguished by several unique characteristics. Firstly, these modalities (forms) define the tangible state of activities dedicated to the safeguarding of the state's social security. Secondly, the methods for ensuring social security in modern Ukraine are comprehensive and harmoniously interconnected as legal constructs. Thirdly, these forms of social security assurance stand as objective and relatively stable (thus, somewhat adaptable) facets of factual, legally pertinent reality. Fourthly, the forms of securing social security in contemporary Ukraine form a systematic entity, encompassing elements that are both universally applicable and specifically tailored. The article's conclusions encapsulate the research findings, emphasizing that the forms ensuring social security in contemporary Ukraine constitute a systemic formation, comprising elements that are both conditionally universal and specialized. The universal elements of these structures facilitate the enactment of the principle of universality in social protection. Conversely, the specialized components allow for the tailored satisfaction of specific needs pertinent to distinct population categories. Through the harmonious coordination of both universal and specialized elements within the frameworks ensuring social security in contemporary Ukraine, the state is positioned to establish an effective and comprehensive social protection system. This system would encompass a variety of social protection forms, each serving as a distinct avenue towards achieving the state's social security objectives.

Key words: forms of ensuring social security, social function, social law, social protection, social security, social state.

Постановка проблеми. Гарантії соціальної безпеки держави забезпечуються загальними юридичними формами реалізації прав і обов'язків (головним чином, дотримання, виконання, використання, правозастосування). Поряд із тим, як системне явище, гарантії соціальної безпеки

об'єктивуються в особливих формах діяльності уповноважених забезпечувати соціальну безпеку держави суб'єктів, як в напрямках досягнення мети соціальної безпеки. При цьому напрями досягнення мети соціальної безпеки – це, перш за все, форми соціального захисту (забезпечення)

населення держави. У зв'язку із цим зазначимо, що соціальна держава являє собою особливу, соціально безпечну форму існування держави та населення цієї держави, а отже – форму існування держави, за якої досягається найбільш ефективна реалізація суб'єктивних прав осіб (груп осіб), а щонайперше – соціальних і трудових прав осіб. В означеному сенсі соціальна держава, як форма соціально-безпечного існування держави, постає основним гарантом соціальної безпеки в державі [див., напр.: 1; 2], формуючи умови, за яких напрями досягнення мети соціальної безпеки (форми забезпечення цієї безпеки) можуть в повній мірі забезпечити досягнення соціально-безпечного буття людини в Україні, а отже – об'єктивувати в фактичній дійсності мету соціального права, втілити цінності цієї галузі права. Отже, в умовах становлення сучасної концепції соціальної безпеки держави актуалізується потреба з'ясування сутнісного змісту форм забезпечення соціальної безпеки сучасної України, що є питанням, котрому ще не приділялась належна увага серед українських учених.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. Хоча по сьогоднішній день основні риси форм забезпечення соціальної безпеки сучасної України чи держави загалом ще не були предметом комплексного наукового дослідження, слід констатувати, що на сьогоднішній день багатьма вченими вже розглядалися особливості форм соціального захисту, забезпечення та суміжних їм системним утворенням (зокрема, В.В. Безусим [3, с. 74], К.В. Бориченко [4; 5], В.В. Гладким [6, с. 75], Є.П. Омеляненко [7, с. 74-79], Ю.О. Остапенко [8, с. 61], С.М. Синчук [9] та ін.). При цьому, враховуючи те, що форми соціального захисту (забезпечення) є напрямками забезпечення соціальної безпеки держави, доходимо висновку, що наявні наукові напрацювання українських учених можуть становити теоретичне підґрунтя для формування актуальної наукової думки про комплекс основних рис форм забезпечення соціальної безпеки сучасної України.

Отже, **метою** статті є уточнення комплексу основних ознак форм забезпечення соціальної безпеки сучасної України. Для досягнення цієї мети слід виконати такі *завдання*: 1) сформулювати визначення поняття «форми забезпечення соціальної безпеки держави»; 2) окреслити ключові риси форм забезпечення соціальної безпеки сучасної України; 3) узагальнити результати дослідження.

Виклад основного матеріалу. Спершу слід зазначити, що під формами забезпечення соціальної безпеки держави доцільно розуміти елементи системи соціальної безпеки держави, котрі виражаються у фактичному прояві діяльності відповідальних за забезпечення (охорону, захист,

відновлення) умов соціально безпечного буття людини на території держави шляхом застосування законодавчо визначених способів соціального захисту, що застосовуються із використанням соціально-захисних засобів. Виходячи із цього, а також, враховуючи підходи вчених до розуміння властивостей форм соціального захисту (забезпечення) [див., напр.: 10, с. 83-84], доходимо законотвірного висновку, що для форм забезпечення соціальної безпеки сучасної України характерними є наступні риси:

1. *Форми забезпечення соціальної безпеки сучасної України окреслюють фактичний стан діяльності, спрямованої на забезпечення соціальної безпеки держави.* Форма забезпечення соціальної безпеки держави, як особлива стереотипізована модель діяльності (поведінки) щодо забезпечення належного рівня соціальної безпеки корелюється декількома факторами, які ґрунтуються на наступній логіці: з одного боку, соціальний захист держави є фундаментальним для добробуту людини, а з іншого боку – різні групи людей мають різні потреби у соціальній безпеці, врахування чого формує соціальну безпеку держави. Отже, по-перше, забезпечення соціальної безпеки сучасної України корелюється дієвим усвідомленням того факту, що: соціальний захист загалом є ключовим компонентом соціальної політики в державі, незважаючи на економічну та політичну нестабільність; органи публічної служби та її посадові особи повинні надавати пріоритет захисту прав і законних інтересів громадян в соціальній сфері [див., напр.: 3]. Така увага до соціального забезпечення відображає основні принципи соціальної та правової держави, де людське життя, благополуччя та гармонійне співіснування людей є найважливішими завданнями діяльності держави. По-друге, ця діяльність корелюється дієвим усвідомленням того факту, що потреби людей у соціальній безпеці не є однаковими, адже різні люди та групи людей можуть потребувати різних проявів соціальної безпеки. У цьому сенсі слід виходити із того, що потреби окремих груп людей можуть бути дещо стереотипізовані з огляду на професію, в якій вони працюють, їх соціальний, психофізіологічний статус тощо. Приміром, працівники критичної інфраструктури володіють особливим комплексним соціально-правовим статусом, який враховує соціальні ризики, пов'язані із роботою на об'єктах критичної інфраструктури (наприклад, соціальні ризики роботи в медичній сфері, у сфері охорони правопорядку тощо). На цю обставину звертає увагу також Є.П. Омеляненко, досліджуючи спеціальний рівень кореляції поведінки (діяльності) суб'єктів забезпечення належного рівня соціальної безпеки прокурорів з комплексним правовим статусом працівників прокуратури [7, с. 73].

2. *Форми забезпечення соціальної безпеки сучасної України є цілісними, узгодженими між собою юридичними конструкціями.* Цілісність і узгодженість форм забезпечення соціальної безпеки сучасної України є виявом їх системності (адже вони є системним утворенням, а також є ключовим елементом системи – соціально-правового режиму соціальної безпеки держави), що виявляється у ряді аспектів, які слід виокремити та проаналізувати в цій статті. По-перше, будь-яка форма забезпечення соціальної безпеки держави має конкретну мету, що узгоджується з метою соціального захисту держави (крім того, ця мета пов'язується з конкретним завданням соціального захисту). По-друге, форми забезпечення соціальної безпеки держави передбачають виникнення (також встановлення), перебіг, управління та припинення правових зв'язків між суб'єктами, які потребують соціального захисту (сукупне задоволення їх життєвого важливих прав і законних інтересів в соціальній сфері засвідчує той чи інший стан забезпечення соціальної безпеки держави), та суб'єктами, відповідальними за забезпечення соціального захисту таких осіб. По-третє, кожна форма забезпечення соціальної безпеки держави передбачає використання певних засобів соціального захисту. При цьому слід врахувати те, що хоча деякі з цих засобів можуть бути універсальними і застосовуватися в різних формах, кожна форма характеризується унікальною комбінацією засобів забезпечення соціальної безпеки держави. По-четверте, формами забезпечення соціальної безпеки держави постає юридично значима діяльність, спрямована на реалізацію, охорону, захист і відновлення соціальних прав населення та окремих груп населення (наприклад, груп осіб з інвалідністю, груп працівників та ін.). Таким чином, форми забезпечення соціальної безпеки сучасної України є цілісними, взаємоузгодженими правовими конструкціями, які відображають системність форм соціального забезпечення, а також загальний потенціал реалізації прав та обов'язків суб'єктів соціального права України. Визнання за такими формами відповідних властивостей є гарантією того, що діяльність із забезпечення соціальної безпеки держави буде узгодженою та послідовною, як відносно мети і завдань соціального права, так і щодо соціальних прав і законних інтересів в соціальній сфері суб'єктів, забезпечення соціального захисту яких, є ключовим фактором забезпечення соціальної безпеки держави.

3. *Форми забезпечення соціальної безпеки сучасної України є об'єктивним та відносно сталим (отже, й відносно гнучким) елементом фактичної, юридично значимої дійсності.* Будь-які форми юридично значимої діяльності, зокрема й ті, що пов'язані із соціальною безпекою, є елементами фактичної дійсності, які залежно

від різних факторів можуть бути як постійними, так і змінними. При цьому в контексті забезпечення соціальної безпеки держави вкрай важливим є досягнення відносно стабільності таких форм. Справа у тому, що відносна гнучкість форм забезпечення соціальної безпеки сучасної України дозволяє в повній мірі узгодити відповідну діяльність із вимогами принципів універсальності, адресності та адаптивності (є особливими принципами соціальної безпеки сучасної України), адже за таких обставин процес забезпечення соціальної безпеки може враховувати низку перемінних, що можуть мати значення для виникнення соціальних ризиків та посилення їх негативних ефекту відносно окремих категорій населення. Так, наприклад, пенсійна форма забезпечення є діяльністю із забезпечення соціальної безпеки, яка характеризується універсальністю, сталістю (сталість цього напряму соціального захисту є вкрай важливою, адже дозволяє громадянам планувати власну соціальну безпеку у довгостроковій перспективі) й в той же час, видозмінюється у залежності до: по-перше, категорій населення, до яких вона застосовується (приміром, щодо суддів, які мають право на довічне грошове забезпечення судді); по-друге, реальної спроможності держави, як основного гаранта соціальної безпеки у державі, виконати свої обов'язки перед особами, котрі набувають право на отримання пенсійних виплат (у зв'язку із цим, відповідна діяльність може переглядатись в напрямі прямого чи опосередкованого збільшення пенсійного віку жінок і чоловіків). Крім того, відносна гнучкість діяльності із забезпечення соціальної безпеки є ключовим фактором удосконалення відповідної форми забезпечення соціальної безпеки держави, приймаючи до уваги той факт, що еволюція суспільства, соціальних потреб суспільства, виникнення нових соціальних ризиків та інше у сукупності із еволюцією соціально-правової наукової думки може бути рушійною силою для розвитку нормативно-правового, інституційного та іншого забезпечення соціальної безпеки держави. Також відносна гнучкість форм забезпечення соціальної безпеки дозволяє ефективно виконувати вимоги такої спеціальної соціально-правової засадничої ідеї, як принцип розвитку трудового права й законодавства, відповідно до міжнародних стандартів. У цьому сенсі слід погодитись із Є.П. Омелянцем в тому, що в сучасній правовій, демократичній та соціальній державі форми забезпечення соціальної безпеки (переважно виявляються у формі соціального захисту) не повинні бути надміру сталими та гнучкими [7, с. 78-79], що закономірно «адже некритичне (надмірне) забезпечення: по-перше, сталості цих форм може зробити їх неадаптивними до актуальних потреб суспільства, поточних та ймовірних соціальних викликів і ризиків; по-дру-

ге, гнучкості цих форм може становити ризик для виконання вимог юридичної визначеності такої діяльності (й її наслідків), а також може використовуватись в якості аргументу для десоціалізації процесів забезпечення соціальної безпеки держави. Відтак, забезпечення відносно гнучкості (відносної сталості) форм забезпечення соціальної безпеки держави загалом сприяє оптимальному досягненню мети і виконання завдань соціальної безпеки. На користь цієї позиції свідчить декілька аргументів. По-перше, відносна гнучкість форм соціальної безпеки залежить від безлічі реальних обставин і не повинна суперечити меті соціального захисту населення держави. По-друге, відносна гнучкість форм соціальної безпеки дозволяє виконати вимоги сукупності принципів соціальної безпеки сучасної України (приміром, принцип соціальної справедливості, принцип соціальної відповідальності, принцип соціальних гарантій, принцип незворотності соціальних стандартів у зв'язку зі змінами в законодавстві).

4. *Форми забезпечення соціальної безпеки сучасної України є системним утворенням, яке складають як відносно універсальні, так і особливі елементи.* Ця ознака розглядуваних конструкцій дозволяє виконувати (у процесі забезпечення соціальної безпеки держави) вимоги принципу універсальності та принципу адресності соціального захисту. Зазначимо, що відносна універсальність форм забезпечення соціальної безпеки держави обумовлена тим фактом, що цим формам властивий абстрактний (модельний) характер [7, с. 79]. Вказане можна пояснити тією обставиною, що елементи форм соціального захисту (зокрема, житлово-побутової, оздоровчо-рекреаційної, пенсійної та ін. форм соціального забезпечення) так чи інакше поширюються на всіх осіб, котрі потребують соціального захисту. Наприклад, право на пенсію повинні мати всі особи, які набули відповідного правового статусу, незалежно від їх статі, майнового стану, політичних поглядів тощо. З цього випливає, що: не всі особи повинні отримувати пенсію, а лише ті з них, які набули відповідного правового статусу (для цього, у свою чергу, слід мати відповідні підстави); всі особи, котрі мають підстави для реалізації права на пенсію, повинні мати змогу реалізувати це право, попри наявність у них тих чи інших дискримінаційних ознак (стать, стан здоров'я, віросповідання, політичні погляди тощо).

Стосовно ж відносної самостійності (особливості) елементів форм забезпечення соціальної безпеки сучасної України, то їх наявність в структурі відповідних соціально-правових конструкцій обумовлена потребою виконання вимог принципів адресності та адаптивності соціального захисту. Потреба в цьому аргументована тим, що: по-перше, різні форми соціального захисту,

як напрями досягнення соціальної безпеки держави, спрямовані на досягнення соціальної безпеки в різних життєво важливих сферах соціального життя членів суспільства (наприклад, сфера охорони здоров'я, сфера продовольчої безпеки, житлова сфера, пенсійна сфера тощо), а тому для них характерні особливі засоби, способи і методи досягнення стану безпеки у відповідному контексті соціального життя людей; по-друге, одна й та ж сама форма соціального захисту, виконуючи загальну мету і завдання забезпечення соціальної безпеки держави, повинна враховувати конкретні потреби окремих категорій населення (наприклад, пенсійне забезпечення суддів у контексті гарантій самостійності суддів і незалежності суду може відрізнитись від пенсійного забезпечення інших громадян); по-третє, одна й та ж сама форма соціального захисту, що застосовується до певної верстви населення повинна враховувати реальні соціальні потреби у соціальній безпеці відповідних підгруп осіб (приміром, подолання проблеми безробіття жінок може відрізнитись від забезпечення права на працю чоловіків, а забезпечення гідних умов праці працівників, які є особами з інвалідністю, може відрізнитись від стандартів забезпечення гідної праці інших працівників), а також окремих осіб, що належать до відповідної верстви населення (зокрема, це може стосуватись особливостей забезпечення соціальної безпеки працівниці, яка є особою з інвалідністю, займає посаду судді, а також потребує робочого місця, адаптованого до її особливих потреб). Тобто, особливі елементи форм забезпечення соціальної безпеки сучасної України об'єктивуються лише за наявності достатніх для цього спеціальних підстав і умов, якими враховують особливі потреби та життєві обставини різних груп людей, забезпечуючи при цьому адаптацію заходів соціального захисту до унікальних ситуацій, в яких вони перебувають та шкодять їх рівню соціальної безпеки.

Висновки. Узагальнюючи викладене, доходимо висновку, що форми забезпечення соціальної безпеки сучасної України є юридичними конструкціями, які враховують існуючі та потенційні соціальні ризики та виклики, потреби населення (загалом та окремих верств населення, зокрема) у соціальній сфері, мету і завдання соціального права, а також людиноцентристську парадигму розвитку держави в якості соціальної держави типу держави загального добробуту. Такі форми забезпечення соціальної безпеки держави повинні бути цілісними, взаємоузгодженими юридичними конструкціями, що в дійсності відображають системність форм соціального забезпечення та загальний потенціал реалізації прав та обов'язків суб'єктами соціального права України. Крім того, держава, як основний гарант соціальної без-

пеки в державі, повинна вибудовувати соціальну політику та реалізовувати її таким чином, щоби форми забезпечення соціальної безпеки сучасної України буди об'єктивними та відносно стійкими (відносно гнучкими) елементами фактичної, юридично значимої дійсності.

Також слід мати на увазі й те, що форми забезпечення соціальної безпеки сучасної України є системним утворенням, яке складається як з умовно універсальних, так і з особливих елементів. Універсальні елементи форм забезпечення соціальної безпеки держави сприяють виконанню принципу універсальності соціального захисту, а особливі елементи дозволяють одночасно задовольняти специфічні потреби окремих категорій населення. Гармонійним чином узгоджуючи ці універсальні та особливі елементи форм забезпечення соціальної безпеки сучасної України, держава може створити ефективну та комплексну систему соціального захисту, яку складатимуть різні форми соціального захисту, що є напрямами досягнення соціальної безпеки держави.

Література

1. Hacker J.S., Rehm P. Reducing risk as well as inequality: Assessing the welfare state's insurance effects. *British Journal of Political Science*. 2022. Vol. 52 (1). P. 456-466. doi:10.1017/S0007123420000034.
2. Hladky V.V. The Impact of Welfare State Policies on Social Security. *Creative Space*. 2023. Vol. 11. P. 62-64. doi:10.5281/zenodo.7495112.
3. Безусий В.В. Соціальний захист державних службовців в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2020. 430 с.
4. Бориченко К.В. Поняття та ознаки додаткового соціального захисту як організаційно-правової форми соціального захисту. *Правове забезпечення соціальної сфери*: матеріали VI Міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 04 квітня 2015 р.): у 2 т. / за заг. ред. Г.І. Чанишевої. Одеса: Юридична література, 2015. Т. 2. С. 22-26.
5. Бориченко К.В. Поняття та форми захисту права на соціальне забезпечення. *Право і суспільство*. 2017. № 1, Ч. 1. С. 99-104.
6. Гладкий В.В. Основні типи форм реалізації права працівника на антикорупційну безпеку. *Соціальне право*. 2022. № 1. С. 73-81. doi:10.32751/2617-5967-2022-01-08.
7. Омеляненко Є.П. Форми соціального захисту працівників органів прокуратури України: дис. ... д-ра філос.: 081. Київ, 2023. 245 с.
8. Остапенко Ю.О. Основні форми реалізації трудових прав працівника. *Правова позиція*. 2021. № 2 (31). С. 60-63. doi:10.32836/2521-6473.2021-2.12.
9. Синчук С.М. Правові ознаки соціальних пільг у сфері соціального забезпечення. *Держава і право*. 2012. Вип. 56. С. 301-306.
10. Омеляненко Є.П. Поняття та ознаки форм соціального захисту працівників органів прокуратури України. *Наукові тренди постіндустріального суспільства*: матеріали III Міжнар. наук. конф. (м. Дніпро, 21 жовтня 2022 р.). Вінниця: Європейська наукова платформа, 2022. С. 83-84.

УДК 349.2
DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v6.2023.8>

І. В. Дашутін

доктор юридичних наук, суддя

Касаційного адміністративного суду в складі Верховного Суду

orcid.org/0000-0003-1611-5868

МЕТА ЗАКОННОСТІ В ТРУДОВИХ ВІДНОСИНАХ ЗА УЧАСТЮ СУДДІ

Стаття присвячена з'ясуванню сутнісного змісту мети законності в трудових відносинах за участю судді в Україні. Встановлюється, що мета законності у вказаних правових відносинах узгоджена із метою права загалом та трудового права зокрема, а також корелюється метою законності в трудових відносинах загалом. Автор доводить, що мета законності в трудових відносинах за участю судді має два масштаби осмислення. У загальному контексті вказана мета полягає у формуванні належного рівня правопорядку у сфері праці та зайнятості. За такого рівня правопорядку усі суб'єкти цієї галузі права неухильно дотримуються вимог законодавства, виконують юридичні приписи, гармонійним чином взаємодіють між собою, приймаючи до уваги вимоги принципу непорушності незалежності та самостійності службово-трудової діяльності судді. При цьому результатом вказаного є те, що судова гілка влади може ефективно та раціонально виконувати свої завдання, сприяючи розбудові України в якості правової, демократичної та соціальної держави. В безпосередньому контексті зазначена мета полягає у впорядкуванні обставин фактичної дійсності та дій (бездіяльності) учасників трудових відносин за участю судді. Наслідком такого упорядкування є те, що суддя може у відповідності до норм законодавства реалізувати свій трудовий потенціал, а роботодавець – задовольнити таку реалізацію трудового потенціалу, оцінюючи її на предмет відповідності вимог законності та застосовуючи до судді заходи юридичної відповідальності, коли наявні підстави для цього. Зазначається, що мета законності у трудових відносинах за участю судді може досягатися насамперед у чотирьох контекстах. Перший – закріплення в законодавстві трудових прав суддів, а також їх та гарантування в результаті дії відповідного правового механізму забезпечення трудових прав працівників. Другий – правове регламентування поведінки учасників трудових відносин відповідно до юридичних приписів чинного законодавства. Третій – забезпечення належної роботи всієї системи правосуддя в цілому (перш за все, Державної судової адміністрації, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Вищої ради правосуддя), а також інших державних органів, наділених спеціальною компетенцією в сфері нормування трудових відносин. Четвертий – досягнення балансу та гармонії у сфері регулювання дій (також бездіяльності) учасників трудових відносин за участю судді. У висновках до статті узагальнюються результати дослідження.

Ключові слова: вимоги законності, законність, мета, спеціальний трудовий статус, суддя, трудове право, трудові відносини.

Dashutin I. V. THE PURPOSE OF LEGALITY IN LABOR RELATIONS INVOLVING A JUDGE

The aim of this article is to elucidate the fundamental essence of the goal of legality in labor relations involving a Ukrainian judge. It has been determined that the goal of legality in these legal relationships aligns with the overarching goal of law in general and labor law in particular, and it also correlates with the purpose of legality in labor relations broadly. The author establishes that the purpose of legality in labor relations with the involvement of a judge encompasses two levels of understanding: general and direct (immediate). In a general sense, the goal of the legality under consideration is to ensure a suitable level of law and order in the labor and employment sphere. A high level of law and order necessitates that all subjects adhere to legal requirements and regulations, fostering harmonious interactions while upholding the principle of the judge's inviolable independence in their official capacity. Simultaneously, this implies the judiciary's ability to fulfill its duties effectively and rationally, contributing to the evolution of Ukraine as a legal, democratic, and welfare state. In the immediate context, the purpose of legality in labor relations involving a judge is to regulate the actual circumstances and behaviors (or lack thereof) of labor relations participants. Such an arrangement ensures that a judge, in accordance with legislative norms, can actualize their labor and legal potential, and an employer can facilitate this realization, evaluating it for legality compliance. This involves applying legal liability measures to a judge when warranted and encouraging disciplined execution of their official and labor duties. The author of the article points out that the goal of legality in labor relations involving a judge can primarily be accomplished within four contexts. First is the enshrinement in legislation of the labor rights of judges, along with the assurance of these rights through the operation of an appropriate legal mechanism for safeguarding workers' labor rights. Second involves the legal regulation of the conduct of participants in labor relations, aligning with the legal mandates of current legislation. Third is the assurance of the proper functioning of the entire justice system as a whole (especially the State Judicial Administration, the High Qualification Commission of Judges of Ukraine, and the High Council of Justice), as well as other government bodies with specialized competence in the realm of labor relations regulation. The fourth context is the achievement of balance and harmony in regulating the actions (and inactions) of participants in labor relations involving a judge. The article concludes by summarizing the findings of the study.

Key words: judge, labor law, labor relations, legality, purpose, requirements of legality, special labor law status.

Постановка проблеми. Належний рівень правової культури та правосвідомості в учасників трудових відносин загалом формується під впливом відповідних ідеологічних засобів, серед яких осо-

бливе місце займає законність [1, с. 83]. Як феномен законність в трудовому праві постає в якості об'єктивно необхідного правового (також такого, що має суспільно-політичне значення) режиму,

котрий вимагає від усіх адресатів (суб'єктів трудового права) юридичних приписів, узгоджених з Конституцією та базовими принципами права. Тобто, феномен законності загалом є складним явищем, що також позначається на широті його трудово-правового осмислення. Між тим, суттєвим чином ускладнює науково-практичне осмислення законності й те, що цей феномен у трудовому праві України постає в якості багатоаспектного явища, що: 1) характеризується наявністю власної особливої мети та завдань; 2) підлягає конкретизації в залежності від специфіки вияву законності у певних відносинах з приводу праці (залежно від типу відносин з приводу праці, спеціального чи особливо суб'єкта, який є учасником відповідних відносин з приводу праці та ін.). У зв'язку із вказаним слід констатувати, що особливо актуальним постає питання трудово-правового осмислення законності в контексті трудових відносин за участю судді, правовий режим службово-трудової діяльності яких з моменту відновлення незалежності України зазнає періодичних концептуальних змін. Враховуючи масштабність цього питання, котре доцільно розкривати на монографічному (дисертаційному) рівні, у межах цієї наукової розвідки приділимо увагу таким базовим концептуальним характеристикам законності в трудових відносинах за участю судді, а саме – меті відповідного феномену.

Аналіз наукових напрацювань та невирішені раніше питання. Мета законності у трудових відносинах загалом (та за участі судді, зокрема) не є законодавчо окресленими поняттями. З огляду на це, виникає необхідність глибокого теоретичного дослідження даної проблематики, а також формування власного бачення з цього питання, приймаючи до уваги відповідні наукові дослідження юристів-трудоваків, серед яких: В. А. Багрій, Н. Б. Болотіна, В. С. Венедиктов, В. В. Жернаков, М. І. Іншин, О. В. Карпушова, О. Є. Костюченко, І. В. Лагутіна, П. С. Луцук, П. Д. Пилипенко, Є. Ю. Подорожній, Д. І. Сіроха, О. М. Ярошенко та ін. вітчизняні науковці.

Отже, метою цієї наукової розвідки є уточнення сутнісного змісту мети законності в трудових відносинах за участю судді в Україні. Досягнення цієї мети пов'язане виконанням таких *завдань*: 1) проаналізувати феноменологічну сутність мети в юридичному контексті; 2) виокремити основні властивості мети законності в трудових відносинах за участю судді; 3) в узагальненому вигляді сформулювати дефініцію поняття мети законності в трудових відносинах за участю судді.

Виклад основного матеріалу. Спершу слід зауважити, що законність в трудових відносинах за участю судді охоплюється правовим механізмом забезпечення законності в трудових відносинах за участю вказаних працівників. Враховуючи вимо-

ги до нормативності відносин у межах [2, с. 449], доходимо думки, що ці правовідносини не можуть бути не підпорядкованими конкретній меті. Певна річ, не є виключенням також і правовий механізм забезпечення законності в трудових відносинах за участю судді, адже: 1) механізм, як складана юридична конструкція передбачає існування низки процесів і відносин, які уможливають належне функціонування такого механізму; 2) неузгодженість процесів і відносин цього механізму певній меті унеможливорює системність (комплексність) цієї юридичної конструкції, а також робить неможливим досягнення юридичної визначеності (очікуваності результатів) дії цього механізму.

Вказане також аргументується загальною та загальною юридичною сутністю мети. Так, слід мати на увазі, що метою загалом постає кінцевий результат певної діяльності, досягнення якого є першочерговим пріоритетом у конкретному випадку та вимагає цілеспрямованих, наполегливих, конкретно орієнтованих зусиль, які формуються у процесі визначення шляху реалізації певної цілі [див., напр.: 3, с. 31; 4, с. 76; 5, с. 158–160]. Як нам видається, така дефініція розкриває внутрішнє наповнення аналізованого терміна та в достатній мірі ілюструє загальне взаємовідношення його об'єктивних і суб'єктивних характеристик. Що ж стосується суто юридичного контексту наукового осмислення мети, то в цьому сенсі слід погодитись із тим, що в «загальному юридичному сенсі мета є очікуваним і формально описаним юридично значимим орієнтиром у вигляді досягнення протягом визначеного періоду часу певного правового стану (чи статусу) предметів, об'єктів (чи суб'єктів) шляхом здійснення компетентних певних дій (утримання від вчинення певних дій), якими використовуються певні інструменти, котрими формуються умови для досягнення відповідного стану (статусу)» [6, с. 63].

Задля комплексного визначення мети законності у трудових відносинах за участю судді слід попередньо окреслити основні властивості цієї мети, а саме:

1. Мета законності в трудових відносинах за участю судді узгоджена із метою права загалом, а також трудового права, зокрема. По сьогодні серед вітчизняних і зарубіжних правників відсутнє спільне розуміння того, що саме слід розуміти під метою права. Зокрема, Б. В. Малишев вважає, що мету права доцільно розуміти в якості усунення порушень законності, а також застосування передбачених законодавством санкцій до осіб, винних за порушення вимог правових норм [7, с. 335]. Разом із тим, з викладеною позицією не можна погодитись в повній мірі, адже окреслене розуміння мети права не дозволяє в повній мірі окреслити масштаб такої мети. У даному контексті більш коректно буде вести мову про мету правоохоронної сис-

теми, котра по відношенню до мети права постає лише її окремою галузевою частиною. З огляду не вказане необхідно тлумачити мету права значно ширше, охоплюючи усі можливі її прояви на практиці, однак, не перевантажуючи смислове розуміння такої мети. Саме з такої логіки виходить Л. О. Корчевна, на думку якої, мета права полягає в залагодженні соціальних конфліктів і досягненні цивілізованих відносин між людьми, як суб'єктами права [8, с. 17]. З таким тлумаченням можемо погодитись, адже воно демонструє істинну суть правових норм з точки зору їх природного походження. У такому випадку кінцевий результат дії права в суспільстві пов'язаний із пріоритетним досягненням ідеалів правової держави та громадянського суспільства у майбутньому.

Крім того, необхідно мати на увазі й те, що мета в праві постає також в якості особливої програми, стратегії, а тому мета права може розкриватись в якості як об'єктивної, так і суб'єктивної категорії. При цьому об'єктивно джерело виникнення мети в праві та її суб'єктивна природа є двома різними, утім органічним чином пов'язаними між собою сторонами (збалансованими сторонами) одного й того ж самого феномена. У цьому сенсі можемо погодитись із тим, що мета права виступає певним (конкретним) вихідним пунктом, а так само – рушійною силою вільної діяльності індивіда та однаково визначальним детермінантом в цій діяльності [9, с. 14]. Додатково, справедливим буде стверджувати й те, що мета права також може розглядатися й в якості бажаної, ідеальної реалізації об'єктивної можливості належної поведінки членів суспільства, як суб'єктів права, що взаємодіють між собою в межах суспільних відносин, урегульованих нормами права. Відтак, можемо допустити, що мета права в практичній дійсності тісно пов'язується із метою законодавства, котра постає у вигляді фактичної сфери ефективної (в контексті певних суспільних відносин, умов виникнення та перебігу і припинення цих відносин тощо) та нормативної реалізації права. При цьому, як вважає А. П. Огородник, мета ефективного законодавства спрямована на задоволення інтересів учасників правовідносин відповідно до загальних засад права, котрі визнаються та діють в конкретній державі [9, с. 15]. Загалом, мету законодавства в правовій, демократичній та соціальній державі ми можемо звести до досягнення визначеного ідеалу співжиття людей в суспільстві шляхом реалізації (дотримання, виконання) закріплених в чинному законодавстві правових норм у суспільних відносинах. Таким чином, можна вести мову про те, що мета ефективного законодавства є одним із проміжних етапів на шляху досягнення мети права, адже без ефективного законодавства та його належного дотримання неможливим буде становлення та існування

правопорядку, що є необхідним результатом існування права.

Що ж стосується трудового права, то з цього приводу слід зазначити, що метою цієї галузі права України охоплюється суспільна та юридична складові елементи. Осмислюючи *суспільну мету трудового права*, можемо дійти висновку, що вона цілісно спрямована на консолідацію працездатної частини суспільства (тих, хто володіє трудовою правосуб'єктністю) шляхом об'єднання зусиль у даному напрямку всіх суб'єктів трудового права (як працівників і роботодавців, так й органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, міжнародних урядових і неурядових організацій, профспілок, об'єднань працівників і роботодавців, суб'єктів громадянського суспільства), їх згуртування (на основі партнерства) для досягнення високого рівня добробуту громадян України та зниження конфліктності у світі праці та зайнятості. Стосовно ж *суто юридичної мети цієї галузі права*, то вона, враховуючи позицію з цього приводу провідного юриста-трудолика П. Д. Пилипенка [10, с. 46], може бути зведена до упорядкування діючими нормами права та засадничими ідеями права (принципи свободи праці, гідної праці та ін.) суспільних відносин, які в практичній дійсності виникають з приводу фактичного застосування здатності людини до праці (оплатного розкриття трудового потенціалу працездатної людини у виробничих процесах), а також відносин, які безпосереднім чином пов'язані з трудовими відносинами. Окреслене подвійне розуміння мети трудового права України слід сприймати позитивно, оскільки відповідний підхід дозволяє більш ґрунтовно розкрити дане поняття та проілюструвати його сутність. Водночас, варто зауважити, що у сфері практичної реалізації більшу цінність і значення має саме юридична мета трудового права, що пов'язана із сферою правозастосування. У зв'язку із цим слід зазначити, що суспільна мета в цьому сенсі носить лише факультативний характер.

Слід звернути особливу увагу на те, що в умовах поточного цивілізаційного розвитку сфери праці та зайнятості трудове право не лише спрямовується на задоволення потреби людини в оплачуваній праці та потреби роботодавця в трудовому ресурсі. Саме тому, як нами було вказано, сучасне трудове право в своїй меті узгоджується із засадними ідеями права загалом та з принципами трудового права, зокрема. Особливого значення серед таких принципів має *принцип гідної праці*, котрий дозволяє скорегувати мету трудового права в формуванні правопорядку в сфері праці та зайнятості, що відповідає цивілізаційним очікуванням суспільства. У цьому сенсі зазначимо, що принцип гідної праці (держслужбовців загалом) спрямовується на: 1) «забезпечення ідеї цінності

людини та її гідності в службово-трудових правовідносинах (безпосередньо стосовно державного службовця, що є працівником, котрий володіє, окрім комплексу службово-трудових прав, також і правами людини) як цивілізаційної вимоги й одного з важливих орієнтирів побудови в Україні соціальної та правової держави»; 2) «зміцнення й розвиток трудових та інших прав і свобод державного службовця як людини, особистості»; 3) «захист законних інтересів державного службовця в службово-трудових правовідносинах»; 4) «узгодження приватних і публічних інтересів у службово-трудових правовідносинах»; 5) «недопущення ігнорування критеріїв гідної праці на державній службі й усунення загроз, ризиків порушення цих критеріїв»; 6) «захист порушеного права держслужбовця на гідну працю та відновлення цього права» [11, с. 18]; 7) «притягнення порушників права держслужбовців на гідну працю до юридичної відповідності» [11, с. 19].

2. Мета законності в трудових відносинах за участю судді узгоджена із метою законності в трудових відносинах. У широкому сенсі мета законності може бути зведена до суворого та неухильного дотримання, а також виконання всіма суб'єктами права (конкретними адресатами) відповідних юридичних приписів, за умови, що критеріями оцінки нормативності поведінки цих суб'єктів суспільних відносин є виключно норми чинного законодавства [12, с. 46], а невідповідність цим критеріям є підставою для розгляду питання про притягнення до юридичної відповідальності порушників вимог законності (адже така відповідальність «виховує повагу до права» [13, с. 79]). Беручи до уваги це, а також сутність законності в трудовому праві, специфіку прояву законності в трудових відносинах, що є питанням, якому нами вже було приділено значну увагу [див., напр.: 14; 15], можемо дійти висновку, що мета законності в трудовому праві полягає у встановленні належного рівня правопорядку у сфері трудових правовідносин (також у суміжних правових відносинах).

Таким чином, можемо дійти висновку, що метою законності в трудових відносинах за участю судді: 1) в загальному вимірі (враховуючи соціально-правове значення службово-трудої діяльності судді) є формування належного рівня правопорядку у сфері праці та зайнятості, за якого усі суб'єкти цієї галузі права неухильно дотримуючись вимог законодавства, виконуючи юридичні приписи, гармонійним чином взаємодіють між собою, приймаючи до уваги принципи незалежності та самостійності службово-трудої діяльності судді, результатом чого є те, що судова гілка влади може ефективно та раціонально виконувати свої завдання, сприяючи розбудові України в якості правової, демократичної та соціальної

держави; 2) у безпосередньому вимірі (приймаючи до уваги те, що суддя насамперед розуміється в якості працівника) є упорядкування (нормативно-правове забезпечення об'єктивації статусу; створення режиму дисциплінованої об'єктивації статусу) обставин дійсності та дій (бездіяльності) учасників таких правовідносин, результатом чого є те, що суддя може у відповідності до норм законодавства реалізувати свій трудово-правовий потенціал, а роботодавець – задовольнити таку реалізацію трудово-правового потенціалу, оцінюючи її на предмет відповідності вимог законності та застосовуючи до судді заходи юридичної відповідальності, коли наявні підстави для цього.

Висновки. Мета законності у трудових відносинах за участю судді носить досить специфічний характер у зв'язку із своєю пов'язаністю зі сферою праці (також зайнятості) та трудовою діяльністю людини, а саме судді, котрий є працівником зі спеціальним трудово-правовим статусом, об'єктивація якого пов'язана із реалізацією судової влади в державі. Досягнення відповідної мети зумовлює формування складного шляху реалізації певних, чітко визначених кроків (фактично в цьому сенсі слід вести мову про базові завдання законності, ігнорування яких нівелює мету законності в цих відносинах). Зокрема, мета законності у трудових відносинах за участю судді може досягатися шляхом: 1) нормативно-правового (насамперед – законодавчого) закріплення та гарантування трудових прав суб'єктам трудових правовідносин у цілому (оскільки режим трудового права поширюється на суддів тією мірою, якою спеціальний режим трудових відносин за участю суддів не здатний унормувати відповідні відносини) та суддів зокрема (без шкоди для засад незалежності та самостійності службово-трудої діяльності судді та незалежності судової влади в Україні у цілому); 2) правового регламентування поведінки учасників трудових відносин відповідно до юридичних приписів чинного законодавства (це стосується не тільки суддів, а й тих суб'єктів, які спостерігають і контролюють службово-трудою діяльність суддів, виконують інші повноваження роботодавця); 3) забезпечення належної роботи всієї системи правосуддя в цілому (перш за все, Державної судової адміністрації, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Вищої ради правосуддя), а також інших державних органів, наділених спеціальною компетенцією в сфері нормування трудових відносин (в цьому сенсі навіть не має значення, чи мають такі суб'єкти влади безпосередній вплив на забезпечення законності у трудових відносинах за участю суддів, оскільки вони, впливаючи на законність у трудових відносинах в державі, формують цілісний правопорядок на ринку праці, а також у сфері праці та зайнятості); 4) досягнення балансу та гармонії у сфері регулювання дій

(бездіяльності) учасників трудових відносин за участю судді.

Наведений перелік повинен поставати в якості необхідного орієнтуру задля поступового впровадження заходів на шляху досягнення мети законності у трудових відносинах за участю судді. Покрокова їх реалізація в такому порядку виглядає очевидно доцільною та безумовно логічною, адже цілісно сприяє помірному поширенню законності у її загальному суспільно-політичному сенсі на усі сторони трудових правовідносин за участю судді. У разі об'єктивації окресленої моделі в практичній дійсності (також із паралельним врахуванням супутніх чинників правової дійсності) процес забезпечення законності не буде фрагментарним, а виглядатиме в якості безперервного процесу системоутворюючого позитивного характеру, що може виступати однією із сходинок на комплексному шляху побудови правової держави та громадянського суспільства, фундаментом якої буде ефективна діяльність судової гілки влади, робота якої наразі суттєво ускладнена недоліками формування та реалізації кадрової політики в системі правосуддя України (наслідком цього є масштабна кадрова криза в цій системі, блокування діяльності ВККСУ та ін.).

Література

1. Іншин М. І., Багрій В. А. Проблеми реалізації принципу законності у трудових правовідносинах. *Проблеми законності*. 2019. Вип. 144. С. 81–92. doi:10.21564/2414-990x.144.154289.
2. Швець В. О. Мета та завдання правового механізму забезпечення стабільності трудових правовідносин. *Юридична наука*. 2019. № 2. С. 448–455.
3. Вітвіцький С. С. Мета та завдання контрольної діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2014. № 29, Т. 2. С. 30–34.
4. Панова М. С. Мета та завдання прокурорського нагляду за дотриманням адміністративного законодавства. *Наше право*. 2013. № 8. С. 76–80.
5. Панченко М. В. Правовий механізм забезпечення гідної праці державних службовців України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2019. 455 с.
6. Гладкий В. В. Ознаки правового механізму забезпечення антикорупційної безпеки. *Сучасні погляди на реформування законодавства* : матеріали міжнар. наук. конф. (м. Полтава, 25–26 жовтня 2019 р.). Херсон : Гельветика, 2019. С. 62–66.
7. Малишев Б. В. Категорія «мета» у системному та діяльнісному методах дослідження права. *Про українське право*. 2009. № 4. С. 334–343.
8. Корчевна Л. О. Мета права як проблема (політико-правовий аналіз). *Юридична Україна*. 2004. № 1. С. 16–20.
9. Огородник А. П. Механізм забезпечення прав і свобод людини та принципи законності в Україні. *Право України*. 2008. № 6. С. 14–18.
10. Пилипенко П. Д. Проблеми теорії трудового права. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 1999. 230 с.
11. Панченко М. В. Мета та цілі функціонування правового механізму забезпечення гідної праці державних службовців. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. № 3. С. 16–20. doi:10.32844/2618-1258.2019.3-2.3.
12. Мінченко О. В. Особливості сучасної інтерпретації категорії «законність». *Держава і право*. Серія : *Юридичні і політичні науки*. 2012. Вип. 56. С. 45–48.
13. Коротких А. Ю. Проблеми юридичної відповідальності державних службовців за трудовим законодавством України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2019. 472 с.
14. Дашутін І. В. Наукові інтерпретації законності у трудових відносинах. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету Одеська юридична академія*. 2016. № 3. С. 144–154.
15. Дашутін І. В. Теоретико-правова характеристика мети законності в трудових відносинах. *Науковий вісник ужгородського національного університету*. Серія : *Право*. 2016. Вип. 41, Т. 4. С. 33–36.

УДК 349.2
DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v6.2023.9>

Д. В. Лубінець
доктор філософії
orcid.org/0009-0009-8544-1561

ЗАГАЛЬНОПРАВОВІ ПРИНЦИПИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПРАЦІВНИКІВ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

Стаття присвячена з'ясуванню сутності та структури загальноправових принципів соціального захисту працівників критичної інфраструктури. Встановлюється, що загальноправові принципи переважно випливають із сутності природного права та вважаються універсальними за своїм характером поширення, є ідейною основою всіх правових механізмів, а відповідно й для правового механізму соціального захисту прав працівників критичної інфраструктури України. Групу загальноправових принципів соціального захисту працівників критичної інфраструктури наразі складають такі принципи: принцип верховенства права, принцип правової законності, принцип людиноцентризму, принцип рівності та недискримінації, принцип справедливості. Принцип верховенства права покладає на учасників відносин щодо соціального захисту прав працівників критичної інфраструктури підкорятися духу права, сприяти правопорядку в контексті забезпечення соціальної безпеки цих працівників. Принцип правової законності вимагає, щоб соціальний захист прав працівників критичної інфраструктури здійснювався у суворій відповідності до вимог ст. 19 Основного Закону України. Принцип людиноцентризму відводить соціальному захисту прав працівників критичної інфраструктури центральну роль у взаємодії працівників із суб'єктами, на яких покладено обов'язок забезпечувати соціальну безпеку цих працівників. Принцип рівності та недискримінації забезпечує застосування інклюзивних підходів у плануванні, організації та реалізації заходів соціального захисту прав працівників критичної інфраструктури. Принцип справедливості вимагає створення умов, за яких держава та суспільство мають забезпечувати правову та соціальну справедливість в отриманні працівниками соціальної допомоги, соціальних послуг і пільг, а також інших благ, які досягаються в рамках соціального захисту. У висновках до статті узагальнюються результати дослідження та зазначається, що загальноправові засади соціального захисту прав працівників критичної інфраструктури України законодавчим чином утворюють комплексну етико-правову основу для соціального захисту цієї категорії працівників, гарантуючи що ці працівники матимуть змогу перебувати у трудових відносинах (припиняти їх), характеризуючись при цьому належним рівнем соціальної безпеки.

Ключові слова: загальноправові принципи, працівники критичної інфраструктури, принципи права, соціальна безпека, соціальна держава, соціальний захист.

Lubinetz D. V. GENERAL LEGAL PRINCIPLES FOR SOCIAL PROTECTION OF CRITICAL INFRASTRUCTURE WORKERS

This article focuses on elucidating the essence and structure of the general legal principles underpinning the social protection of critical infrastructure workers. It is established that these general legal principles primarily originate from natural law and are recognized as universally applicable. They constitute the ideological foundation of all legal mechanisms, including the mechanism for the social protection of critical infrastructure workers' rights in Ukraine. The ensemble of general legal principles for the social protection of these workers encompasses the principle of the rule of law, the principle of legal legitimacy, the principle of human-centrism, the principle of equality and non-discrimination, and the principle of fairness. The principle of the rule of law mandates that participants in social protection relations concerning critical infrastructure workers adhere to the law's spirit, fostering law and order in the context of guaranteeing these workers' social security. The principle of legal legitimacy stipulates that the social protection of critical infrastructure workers' rights must be conducted in strict conformity with the mandates of Article 19 of the Constitution of Ukraine (Basic Law of Ukraine). The principle of human-centrism positions the social protection of critical infrastructure workers' rights at the forefront of interactions between these workers and the entities responsible for ensuring their social safety. The principle of equality and non-discrimination ensures the adoption of inclusive strategies in the planning, organization, and implementation of measures aimed at the social protection of critical infrastructure workers' rights. The principle of justice mandates the establishment of conditions under which both the state and society are obligated to ensure legal and social justice in providing social assistance, services, benefits, and other entitlements as part of social protection. The article's conclusion summarizes the study's findings, highlighting that the general legal framework for the social protection of critical infrastructure workers' rights in Ukraine inherently forms a comprehensive ethical and legal foundation for safeguarding this category of workers. This ensures that these workers can engage in (or terminate) labor relations while being assured of an adequate level of social security.

Key words: critical infrastructure workers, general legal principles, principles of law, social protection, social security, welfare state.

Постановка питання. В Україні, як і в інших державах, що належать до романо-германської правової системи, правовий порядок (включаючи всі галузі та інститути права) ґрунтується насамперед на засадах права, крізь призму яких

здійснюється як правотворча, так і правозастосовна діяльність, включаючи нормативно-правове, інституційне та інші типи забезпечення соціального захисту прав працівників критичної інфраструктури. У цьому контексті слід мати

на увазі, що принципи права у широкому сенсі постають в якості фундаментальних, абстрактних і всеосяжних ідей, а так само – цінностей, котрі лежать в основі правової системи суспільства, яке визнає панування права, крізь призму чого у даному суспільстві розробляються, змінюються і скасовуються нормативно-правові акти, а також здійснюється їхнє тлумачення, зокрема у правозастосовній діяльності. При цьому саме у правозастосовній діяльності, спрямованій на забезпечення соціальної безпеки працівників критичної інфраструктури заходами соціального захисту, принципам права відводиться особливе місце, адже від реалізації вимог цих принципів залежить належна організація, а також дія правового механізму соціального захисту прав працівників критичної інфраструктури, ефективність функціонування якої позначається також і на рівні національної безпеки. Особливу важливість ці засадничі ідеї набувають також з огляду на той факт, що правове регулювання соціального захисту працівників критичної інфраструктури України ще залишається на стадії свого становлення, характеризується фрагментарністю правового регулювання різних аспектів забезпечення соціальної безпеки відповідного кола працівників. У зв'язку із цим перспективним для вирішення означеної проблеми є з'ясування сутності та структури принципів соціального захисту працівників критичної інфраструктури. При цьому особливої уваги в означеному контексті заслуговують саме загальноправові засадничі ідеї, що постають в якості концептуальних координат забезпечення умов, за яких соціальний захист цих працівників об'єктивувався у правовій площині.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. Критичний аналіз наукової літератури дозволяє дійти висновку, що на сьогоднішній день ученими ще не досліджувались загальноправові принципи соціального захисту працівників критичної інфраструктури, хоча загальні правові принципи в цілому розкривались багатьма українськими ученими та дослідниками, серед яких: Б.Ю. Анпілогова [1], А.М. Бабенко [2], О.А. Дяченко [3], В.В. Журавель [4], Ю.О. Остапенко [5], М.В. Панченко [6], О.В. Севідова [7], К.П. Чорна [8], В.О. Швець [9], Т.А. Шумейко [10] та ін. вітчизняні науковці. Приймаючи до уваги позиції цих та інших учених, а також, враховуючи особливості концептуального змісту соціального захисту працівників критичної інфраструктури України можемо сформулювати наукову думку стосовно сутності та структури загальноправових принципів соціального захисту зазначеного кола працівників.

Метою статті є з'ясування сутності та переліку загальноправових принципів соціального захисту працівників критичної інфраструктури України.

Ця мета досягається шляхом виконання таких *завдань*: 1) уточнити, за якою логікою принципи права можуть бути віднесені до загальноправових принципів; 2) окреслити перелік основних засадничих ідей соціального захисту працівників критичної інфраструктури; 3) проаналізувати виокремлені принципи.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи сутність загальноправових принципів зазначимо, що вони утворюють окрему групу принципів, яку складають загальнолюдські засадничі ідеї, правила, а також цінності, в яких містяться універсальні вимоги, котрі лежать в основі концепції права та спрямовують подальший розвиток та застосування права, а відповідно – також усіх правових явищ. Конкретизуючи цю позицію зазначимо, що загальноправові принципи: по-перше, переважно випливають із сутності природного права, а також людської моралі та усталених соціальних норм, забезпечуючи таким чином дієву основу для осмислення змісту права (мети, завдань, потреб в об'єктивації), правових статусів та інших умов фактичного вияву права через дії (бездіяльність) та прийняття рішень суб'єктами права. При цьому «дієвість» такої основи забезпечується тим фактом, що правові принципи не утворюють штучні правила поведінки у сфері відносин, які повинні упорядковуватись нормами права, а є природними для людини або ж стали природними для сучасної людини, в тому числі, через те, що вони застосовуються протягом багатьох поколінь як об'єктивна істина, цінність, що володіє регулятивною природою (через вимоги, які містяться в сутності кожного із загальноправових принципів, а також потребують виконання й передбачають юридично значимі наслідки ігнорування таких принципів). По-друге, загальноправові принципи вважаються універсальними (знову ж таки, через їх «природність») та є ідейною основою всіх правових механізмів, а відповідно й правового механізму соціального захисту прав працівників критичної інфраструктури України.

Отже, до цих принципів слід зарахувати наступні засадничі ідеї:

1) принцип *верховенства права*, котрий означає, що усі фізичні та юридичні особи (включаючи державу) підпорядковуються праву та правовим законам, будучи підзвітними праву. Відтак, цей принцип по суті вимагає, щоб у державі загалом та в сфері соціального захисту прав працівників зокрема панувало право, що можливе лише тоді, коли держава гарантує (й дієвим чином дотримується цих гарантій), що: а) всі закони та нормативні акти, які стосуються соціального захисту прав працівників, є доступними та зрозумілими для адресатів таких актів, є прозорими у їх прийнятті та зміні; б) застосовує чинні закони та інші нормативні акти однаково і справедливо всім працівни-

кам, без дискримінації чи висловлення будь-якого типу фаворитизму; в) у державі встановлено чіткі правові рамки та процедури для прийняття, удосконалення та послідовного здійснення ефективних заходів соціального захисту прав працівників; г) державою та суспільством надаються ефективні засоби правового захисту працівникам, яким було відмовлено у їхніх правах на соціальний захист їхніх прав;

2) принцип *правової законності*, який є основним правовим принципом, котрий вимагає від держави, суспільства та людини діяти на території України виключно у відповідності до норм правового закону, інших актів, прийнятих у відповідності до Конституції та інших законів України. Це означає, що всі дії суб'єктів права повинні ґрунтуватися на чітких правилах, які не суперечать ідеї панування права, й що ніхто, включаючи державу та посадових осіб органів публічної влади, не спроможні стояти вище правових законів. Таким чином, у контексті соціального захисту прав працівників критичної інфраструктури цей принцип вимагає, щоб держава щоб держава насамперед встановлювала у законний спосіб виключно на рівні нормативно-правових актів чіткі та зрозумілі правила щодо заходів соціального захисту прав працівників, включаючи також працівників критичної інфраструктури: а) ґрунтуючись на існуючих законах та підзаконних актах, не створюючи конфлікту правового регулювання, через який може постраждати соціальна безпека працівників критичної інфраструктури; б) послідовним і одноманітним чином, щоб за їх застосування не створювалися несправедливі умови, які характеризуються ознаками дискримінації чи того або ж іншого типу фаворитизму; в) надаючи при цьому ефективні засоби правового захисту працівникам у разі будь-яких порушень їх прав на соціальний захист прав працівників критичної інфраструктури;

3) принцип *людиноцентризму*, який цілісно ґрунтується на ідеї, що абсолютно всі люди без винятку є природним центром соціального, політичного та економічного буття держави, й що нормотворча та правореалізаційна діяльність держави та суспільства мають ґрунтуватися на пріоритеті людських інтересів та соціально-правового, соціально-економічного, культурного та інших типів благополуччя людини, що є основою її повноцінного соціального життя. У контексті питання, яке ми розглядаємо, виокремлений принцип вимагає, щоби держава: а) розглядала працівників критичної інфраструктури в якості цінних членів суспільства, а також забезпечувала облік їх актуальних потреб у соціальній та суміжних сферах; б) визнавала невід'ємну людську гідність й абсолютну цінність кожного окремого працівника критичної інфраструктури та надавала їм усі

необхідні засоби для підтримки їх гідного буття, психофізіологічного здоров'я та благополуччя; в) поважала соціальні та трудові права, а також свободи працівників критичної інфраструктури;

4) принцип *рівності та недискримінації*, який є основоположним принципом права загалом вимагаючи рівного поводження, охорони та захисту державою і суспільством усіх осіб без вираження при цьому будь-яких дискримінаційних мотивів (винятком є позитивна дискримінація). Таким чином, у контексті соціального захисту прав працівників критичної інфраструктури України окреслений загальноправовий принцип передбачає, що на практиці всім без винятку працівникам повинен надаватися доступ до заходів соціального захисту на рівній основі, незалежно від їхньої статі, віку, сексуальної орієнтації, раси, етнічної приналежності, релігійних і політичних поглядів, наявності інвалідності або будь-яких інших характеристик, за якими працівник може бути дискримінований роботодавцем.

Отже, доходимо висновку, що принцип рівності та недискримінації висуває щодо соціального захисту прав працівників критичної інфраструктури до держави (у відповідній мірі також і до суспільства) такі вимоги: а) забезпечення того, щоб заходи соціального захисту прав працівників критичної інфраструктури надавалися всім працівникам на рівній основі без дискримінації; б) запобігання виникненню та усунення виявлених проявів дискримінаційної практики чи політики, які можуть існувати та негативним чином позначатись на досягненні мети соціального захисту прав працівників критичної інфраструктури; в) вжиття відповідно до законодавства позитивних заходів щодо соціального захисту прав працівників критичної інфраструктури для усунення будь-якої існуючої нерівності та для забезпечення того, щоб соціально вразливі працівники критичної інфраструктури мали рівний доступ до заходів соціального захисту їх прав; г) надання працівникам критичної інфраструктури, котрі є особами з інвалідністю розумних умов праці, яких ці працівники потребують за законом, за умовами колективного договору, на підставі медичної довідки встановленого зразка; г) забезпечення того, щоб заходи соціального захисту прав працівників критичної інфраструктури розроблялися та здійснювалися таким чином, щоб у результаті цього враховувалися конкретні потреби та обставини різних груп працівників критичної інфраструктури, включаючи жінок (насамперед, вагітних робітниць, робітниць, які годують дитину груддю), працівників з особливими сімейними обов'язками (незалежно від гендерної належності), працівників з інвалідністю, працівників передпенсійного віку тощо;

5) принцип *справедливості*, який є ключовим принципом соціального захисту прав працівників критичної інфраструктури, що вимагає від держави (також від суспільства) забезпечення того, щоб гарантії, пільги та інші заходи соціального захисту прав працівників, які надається (мали би надаватися) працівникам критичної інфраструктури, були справедливими (доступними, достатніми тощо). Керуючись цією засадничою ідеєю в державі необхідно справедливим чином розподіляти ресурси і пільги між працівниками критичної інфраструктури, незалежно від їхнього соціального чи економічного статусу, гендерної належності тощо. Тобто, у контексті соціального захисту прав працівників принцип справедливості вимагає, щоби в дійсності мало місце наступне: а) існуючі та застосовувані заходи соціального захисту прав працівників, які надаються (надаватимуться) працівникам критичної інфраструктури, були засновані на реальних потребах цих працівників (та їх сімей), не були дискримінаційними, довільними або формальними (для імітації реалізації соціальної функції держави або окремого підприємства, установи, організації, що є об'єктом критичної інфраструктури); б) визначення права на соціальний захист прав працівника критичної інфраструктури ґрунтується на справедливих та прозорих підставах, у рамках відповідних процедур; в) існуючі програми соціального захисту працівників критичної інфраструктури фінансуються законним способом державою (іншим суб'єктом, коли це допускається законодавством; зокрема, міжнародними фондами), результатом чого є те, що всі працівники критичної інфраструктури здатні достатньою мірою задовольнити всі свої базові потреби; г) створено та діє ефективний правовий механізм контролю і нагляду за вплив програм соціального захисту прав працівників критичної інфраструктури на таких працівників. Результатом цього може бути складання висновків про поточну необхідність внесення коректив для забезпечення того, щоб програми соціального захисту прав працівників були більш ефективними та справедливими; г) норми чинного законодавства, а також політика держави щодо соціального захисту прав працівників критичної інфраструктури відповідають діючим міжнародним стандартам у галузі прав людини та соціального захисту прав працівників. Винятком можуть бути лише випадки, коли міжнародні стандарти передбачають менш ефективні форми та способи соціального захисту прав працівників, порівняно з тими, що регламентовані та реалізуються на національному рівні.

Висновки. Підсумовуючи викладене у статті, зазначимо, що загальноправові засади ґрунтуються на природному праві, відображають загальнолюдські цінності, властиві всім правовим яви-

щам, включаючи також і соціальний захист прав працівників критичної інфраструктури України. Основою цих принципів є принцип верховенства права, в силу якого всі учасники відносин щодо соціального захисту прав працівників критичної інфраструктури (включаючи також суб'єктів владних повноважень) повинні підкорятися духу права, бути підзвітними в контексті планування, організації та здійснення заходів із забезпечення соціальної безпеки зазначеного кола працівників. У силу вимог цього принципу ніхто не може вважатися таким, що перебуває поза дією права, а відповідно необхідність соціального захисту працівників критичної інфраструктури не може переглядатися (у бік зниження рівня соціальної безпеки працівників, членів їх сімей) через різні обставини, які формально виправдовують ці десоціалізуючі дії відповідних суб'єктів (наприклад, з підстав браку ресурсів, необхідних для забезпечення реалізації заходів соціального захисту цих працівників). Наступною важливою засадничою ідеєю можна вважати принцип правової законності, який вимагає, щоб соціальний захист прав працівників критичної інфраструктури здійснювався у суворій відповідності до вимог ст. 19 Основного Закону України (через це право працівників критичної інфраструктури не можуть підлягати соціальному захисту за довільними мотивами, а такий захист має виражатися у повноважних діях і рішеннях, що ґрунтуються на фактичних, нормативних та процесуальних підставах та ін.). Так само вкрай значимим вважається й принцип людиноцентризму, крізь призму якого соціальному захисту прав працівників критичної інфраструктури відводиться центральна роль у взаємодії цих працівників із суб'єктами, на яких покладено обов'язок здійснювати соціально захисну діяльність. Посилює дію цієї засади принцип рівності та недискримінації, що забезпечує застосування інклюзивних підходів у плануванні, організації та реалізації заходів соціального захисту прав працівників критичної інфраструктури. Додатково сприяє ефективній дії правового механізму соціального захисту прав працівників критичної інфраструктури принцип справедливості, який є ключовим принципом соціального захисту, адже справедливість вимагає створення умов, за яких держава та суспільство мають забезпечувати правову та соціальну справедливість (за ознаками доступності, достатності та пропорційності, а також з урахуванням позитивної дискримінації, коли вона об'єктивно необхідна) в отриманні працівниками соціальної допомоги, соціальних послуг і пільг, а також інших благ, які досягаються в рамках соціального захисту. Відповідно, загальноправові засади соціального захисту прав працівників критичної інфраструктури України закономірним чином утворюють комплексну ети-

ко-правову основу для соціального захисту цієї категорії працівників, гарантуючи що ці працівники матимуть змогу перебувати у трудових відносинах (припиняти їх), характеризуючись при цьому належним рівнем соціальної безпеки.

Література

1. Анпілогова Б.Ю. Основні принципи соціального захисту в контексті соціального ризику. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 271–275. doi:10.24144/2788-6018.2023.05.48.
2. Бабенко А.М., Борисова О.О., Шаповалова І.О. Принципи права: поняття та класифікація. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип. 3 (44). С. 3–7. doi:10.32782/ruuv.v3.2022.1.
3. Дяченко О.А. Загальноправові принципи реалізації прав осіб з інвалідністю у сфері трудових відносин. *Соціальне право*. 2021. № 2. С. 90–95.
4. Журавель В.В. Загальноправові принципи організації праці суддів. *Публічне право*. 2013. № 3. С. 196–200.
5. Остапенко Ю.О. Принципи реалізації трудових прав працівника. *Знання європейського права*. 2021. Вип. 2. С. 61–65. doi:10.32837/chern.v0i2.206.
6. Панченко М.В. Загальноправові принципи функціонування правового механізму забезпечення гідної праці державних службовців. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2018. Вип. 50, Т. 3. С. 95–98.
7. Севідова О.В. Принципи правового регулювання трудових прав працівників органів прокуратури. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 161–164. doi:10.32782/2524-0374/2022-1/39.
8. Чорна К.П. Принципи правового регулювання трудових відносин, які закріплені в проекті Трудового кодексу України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2015. Вип. 4, Т. 2. С. 41–44.
9. Швець В.О. Загальноправові принципи правового механізму забезпечення стабільності трудових правовідносин. *Проблеми розвитку соціально-трудова прав та профспілкового руху в Україні: матеріали VIII Всеукр. наук.-прак. конф. (м. Харків, 28 травня 2020 р.) / за заг. ред. К.Ю. Мельника*. Харків: ХНУВС, 2020. С. 252–256.
10. Shumeiko T. General legal principles for making public policy on firearm circulation in Ukraine. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2022. № 3. P. 111–116. doi:10.32849/2663-5313/2022.3.17.

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v6.2023.10>

В. О. Рекшинський
 начальник юридичного відділу
 Центру досліджень трофейного та перспективного озброєння
 і військової техніки,
 помічник командира
orcid.org/0009-0000-4023-3456

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГАРАНТІЙ ЗАХИСТУ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У ФРАНЦІЇ

У статті з'ясовуються особливості правового регулювання гарантій захисту соціальних прав військовослужбовців у Французькій Республіці. Автором комплексно аналізуються норми чинного законодавства Франції, а саме Кодексу соціальної безпеки, Трудового кодексу, Кодексу оборони та Кодексу адміністративного судочинства на предмет їх особливостей регламентації гарантування соціальної безпеки військовослужбовців у цілому та захисту соціальних прав цих службовців, зокрема. Встановлено, що у законодавстві Франції відсутні окремі норми законодавства, у яких в конкретизованому вигляді: по-перше, підтверджується важливість захисту соціальних прав військовослужбовців, а також обов'язковість їх захисту з боку держави та суспільства; по-друге, в узагальненому вигляді окреслюються усі належні форми захисту прав військовослужбовців (головним чином, судова, парламентська, адміністративна форма та неюрисдикційні форми захисту). Окрема увага звертається на те, що французьке законодавство обмежує військовослужбовців у можливостях використання профспілкового захисту соціальних прав військовослужбовців, що визнано невинуватим Європейським судом з прав людини в рішенні у справі *Matelly c. France*. У висновках до статті окреслюються перспективи удосконалення правового регулювання захисту соціальних прав військовослужбовців крізь призму переваг і недоліків правового регулювання такого захисту у Франції. Зокрема, автором пропонується встановити заборону організації та участі військовослужбовців у демонстраціях, колективних зверненнях з петиціями чи скаргами щодо порушення їх прав у цілому та соціальних прав зокрема (врахування змісту ч. 3 ст. D4121-1 Кодексу оборони Франції). Також вказується на потребу закріплення в конкретизованому вигляді права військовослужбовців звертатись до керівництва, ін. органів публічної служби з пропозиціями щодо поліпшення підстав, умов, форм, способів, методів і засобів забезпечення їх соціальної безпеки (врахування змісту ст. D4121-1 Кодексу оборони Франції).

Ключові слова: військовослужбовці, захист соціальних прав, правове регулювання, правовий захист, соціальна безпека, соціальне право, соціальні права, французьке законодавство.

Rekshynskiy V. O. LEGAL REGULATION OF GUARANTEES FOR THE PROTECTION OF THE SOCIAL RIGHTS OF MILITARY PERSONNEL IN FRANCE

This article elucidates the characteristics of legal regulations safeguarding the social rights of military personnel in the French Republic. The author conducts a thorough analysis of France's current legislative framework, specifically examining the Code of Social Security, the Labor Code, the Defense Code, and the Code of Administrative Proceedings, for their unique aspects in governing the social security of military personnel and, more specifically, the protection of these employees' social rights. It has been determined that French legislation lacks distinct legal norms that explicitly govern crucial aspects of protecting military personnel's social rights. Notably, there is an absence of a regulation affirming the significance of defending military personnel's rights, as well as the state and society's obligation to protect them. Furthermore, there is no overarching regulation detailing the various forms of rights protection for military personnel, such as judicial, parliamentary, administrative, and non-jurisdictional forms. The article also highlights a significant limitation in French law, which constrains military personnel from utilizing trade union mechanisms to safeguard their social rights. This restriction was deemed unjustified by the European Court of Human Rights in its ruling in *Matelly v. France*. In the article's conclusion, the author outlines prospects for enhancing the legal regulation of social rights protection for military personnel in Ukraine, viewing this through the lens of the strengths and weaknesses of such legal regulation in France. Specifically, the author suggests implementing a prohibition on military personnel's organization and participation in demonstrations, collective petitions, or complaints about rights violations, including those concerning social rights. This proposal is in line with the provisions of Part 3 of Article D4121-1 of the French Defense Code. Additionally, the article underscores the necessity of more precisely defining the right of military personnel to submit proposals to public service body leaders for improving the basis, conditions, forms, methods, and means of ensuring their social security, drawing from the stipulations of Article D4121-1 of the French Defense Code.

Key words: French legislation, legal protection, legal regulation, military personnel, protection of social rights, social law, social rights, social security.

Постановка проблеми. Довіра народу до армії, зниження в суспільстві антивоєнних настроїв (особливо на фоні зростання нових безпекових загроз, викликаних воєнними конфліктами з боку недемократичних держав, тероризмом та ін.), є елементами, на основі яких збройні сили будь-

якої країни отримують упевненість у соціальній важливості їх ролі в бутті держави, а військовослужбовці – впевнене почуття поваги і визнання їх ролі в повноцінному функціонуванні держави, сталому бутті суспільства та кожного громадянина [1, с. 324]. На фоні війни в Україні, а особливо

з початком повномасштабної фази російсько-Української війни у різних державах-членах Європейського Союзу [див., напр.: 2; 3; 4] роль військовослужбовців знову отримала належне визнання, у результаті чого європейськими державами почали збільшуватись видатки на воєнно-оборонний сектор. Такі дії, на жаль, не завжди супроводжуються збільшенням рівня соціальної та правової безпеки військовослужбовців, зокрема, в контексті гарантування реалізації військовослужбовцями їх соціальних прав, а також спроможності вчасно, у повній мірі захистити свої соціальні права в юрисдикційній чи позаюрисдикційній формах захисту прав. Між тим, слід констатувати, що для будь-якої сучасної соціальної, правової та демократичної держави, незалежно від міри реальності безпечових ризиків, які можуть вплинути на функціонування такої держави, пріоритетом є людиноцентричний розвиток такої держави, крізь призму чого військовослужбовці повсякчас визнаються службовцями, які володіють людською гідністю, що потребує поваги, охорони та захисту, а отже – мають перебувати у соціально безпечних умовах буття (наскільки це можливо, приймаючи до уваги характер статусу військовослужбовця), зокрема, й за рахунок нормативно-правового (також інституційного) забезпечення охорони та захисту їх соціальних прав. У цьому контексті актуалізується потреба з'ясування стану правового регулювання гарантій захисту соціальних прав військовослужбовців у державах-членах ЄС, зокрема, Франції, яка є нашою державою-союзницею.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. По сьогоднішній день серед українських учених ще не робились спроби комплексно з'ясувати: по-перше, поточний стан правового регулювання гарантій захисту соціальних прав військовослужбовців у державах-членах Європейського Союзу, зокрема, Франції; по-друге, окреслити перспективи удосконалення національного законодавства про форми та способи захисту соціальних прав військовослужбовців, приймаючи до уваги відповідні положення французького законодавства. При цьому слід констатувати, що це питання також є недостатньо дослідженим і французькими ученими, хоча й багатьма з них вже розкривались різні аспекти захисту соціальних прав (серед яких П. Варін [5], Ж. Деверс [6], М.А. Латіф [7], М.-Т. Льонкута [8], Д. Роман [9] та ін.), а також змісту соціальних прав військовослужбовців (серед яких С. Гамбарделла [10], Т. Демуля [11], Ж. Жоана [12], К. Лоретт [13], С. Ферстаппен [14] та ін.). Наукові праці цих та ін. європейських науковців засвідчують можливість комплексного дослідження стану правового регулювання захисту соціальних прав військовослужбовців у ФР, на основі чого можна буде з'ясувати

можливості удосконалення нормативно-правового забезпечення форм захисту соціальних прав військовослужбовців в Україні.

Метою статті є з'ясування особливостей правового регулювання гарантій захисту соціальних прав військовослужбовців у ФР. Досягнення цієї мети передбачає виконання таких *завдань*: 1) проаналізувати основні нормативно-правові акти, в яких гарантуються соціальні права військовослужбовців, а також підтверджується право на захист таких прав й можливості реалізації цього права; 2) в узагальненому вигляді окреслити основні проблеми правового регулювання гарантій захисту соціальних прав військовослужбовців у Франції; 3) з'ясувати можливості удосконалення чинного законодавства України крізь призму норм діючого законодавства ФР.

Виклад основного матеріалу. Комплексно аналізуючи правову основу захисту соціальних прав військовослужбовців у Французькій Республіці (далі – ФР) можемо дійти висновку, що особливого значення в цьому сенсі набуває саме *Кодекс соціальної безпеки ФР*, що є ключовим законодавчим актом Франції, в якому містяться основні засади забезпечення соціальної безпеки на території республіки, а також підстави, умови та ін. обставини забезпечення соціальних прав громадян, зокрема, й військовослужбовців. У статтях L371-6 і L371-7 цього Кодексу визначаються бенефіціари пенсійного законодавства, що стосується військовослужбовців, у статтях L372-1 і L372-2 окреслюються особливості соціального страхування військовослужбовців, у статтях L713-1–L713-23 регламентується особливий соціально-правовий режим забезпечення соціальної безпеки військовослужбовців, а в статтях L713-19–L713-22 – особливості діяльності Національного військового фонду соціальної безпеки (*Caisse nationale militaire de sécurité sociale*) та ін.

Критично аналізуючи положення Кодексу соціальної безпеки ФР особливої уваги заслуговує ст. L142-1, в якій конкретизуються нормативні підстави судового захисту у сфері забезпечення соціальної безпеки, а саме: застосування законодавчих і підзаконних актів у сфері соціального захисту; відшкодовувати внески, вкладів і виплат, про які йдеться у статтях L137-30, L138-20, L862-4 і L862-4-1 Кодексу соціальної безпеки ФР; стягнення внесків, вкладів і виплат, згаданих у статтях L1233-66, L1233-69, L3253-18, L5212-9, L5422-6, L5422-9, L5422-11, L5422-12 та L5424-20 ТК ФР; аспекти встановлення стану чи міри втрати працездатності, у разі нещасного випадку (чи хвороби), не врегульованої книгою IV Кодексу соціальної безпеки ФР, а також у стані непрацездатності; аспекти встановлення стану стійкої непрацездатності, зокрема міри такої непрацездатності (у разі нещасного випадку на

виробництві або професійного захворювання); аспекти встановлення стану чи міри працездатності, у разі нещасних випадків (або захворювань), які регулюються розділами III, IV і VI книги VII Кодексу сільського та морського рибальства ФР, а також стану непрацездатності у разі нещасних випадків на виробництві або професійних захворювань, передбачених розділами V і VI тієї ж книги VII Кодексу сільського та морського рибальства ФР; щодо рішень пенсійних фондів і фондів професійного медичного страхування та сільськогосподарських соціальних взаємних фондів; щодо рішень Комісії з прав та автономії осіб з обмеженими можливостями (*Commission des droits et de l'autonomie des personnes handicapées*), про які йдеться в абз. 1 ст. L241-9 Кодексу соціальних дій та сім'ї ФР.

Окремо також слід звернути увагу й на *Кодекс оборони ФР*, який містить ключові засади, пов'язані з правами та обов'язками військового персоналу, стосуючись різних аспектів соціально безпечного виникнення, перебігу та припинення службових відносин за участю військовослужбовця. При цьому в контексті правового регулювання гарантій захисту соціальних прав військовослужбовців у Франції особливого значення набувають саме статті D4121-1–D4122-13 цього Кодексу, в яких визначаються окремі стандарти соціальних прав військовослужбовців (які випливають зі свободи пересування, яка є з цілком очевидних причин обмеженою), а також особливості захисту прав (зокрема, й соціальних прав) французьких військовослужбовців. Зокрема, зі ст. D4121-1 Кодексу випливає, що кожен військовослужбовець може в індивідуальному порядку подавати до вищого органу влади або, якщо це можливо, до організацій, створених для цієї мети, пропозиції, спрямовані на поліпшення умов виконання служби або життя в суспільстві, а також інших аспектів, що стосуються його особистого становища. Між тим, у ч. 3 цієї статті законодавець прямо забороняє організацію військовослужбовцями та участь в демонстраціях, колективні звернення з петиціями чи скаргами. Відповідна заборона, на нашу думку, аргументована запобіганням випадкам перетворення колективних форм захисту прав військовослужбовців та колективних ініціатив поліпшення стану соціальної безпеки військовослужбовців у протестні рухи, які, приймаючи до уваги статус військовослужбовців, можуть перетворитись у військові перевороти та ін., а також можуть підірвати обороноздатність держави. Додатково підтверджує це твердження ст. D4122-12 Кодексу оборони ФР у п. 1 ч. 1 якої зазначається, що у військових з'єднаннях і установах, а також на суднах флоту і взагалі в будь-якому місці, що знаходиться під військовим управлінням, військовослужбовцям забороняється

організувати та брати участь у демонстраціях чи акціях філософської, релігійної, політичної чи профспілкової пропаганди.

Окремо звернемо увагу на те, що у ч. 1 ст. D4121-2 Кодексу оборони ФР кожному військовослужбовцю гарантується право бути поінформованим про своє становище, а саме звертатись з питанням, що стосується його особистого становища, умов служби чи життя в громаді до офіцерів генерального інспектора. Крім того, у ст. D4121-3 Кодексу оборони ФР військовим гарантується брати участь в створенні соціально безпечних умов буття, що є важливою гарантією перебування у службово-трудовах відносинах, в яких мінімізуються соціальні ризики та виклики, крізь призму яких військовослужбовці є більш уразливими перед порушенням їх соціальних прав. Так у зазначеній статті кодифікованого закону законодавцем передбачається, що військовослужбовці мають право брати участь у прийнятті рішень, які стосуються їх повсякденного життя (у якості осіб, що мають відповідний статус публічного службовця), а саме через комісії, члени яких призначаються відповідно до умов, встановлених наказом Міністра оборони (для національної жандармерії – наказом Міністра внутрішніх справ).

Додатково важливе значення в цьому контексті набуває ст. D4122-2 Кодексу оборони ФР, яка визначає права та обов'язки військовослужбовця, на якого покладено керівні обов'язки. У пунктах 4–8 ч. 1 цієї статті вказується, що керівник повинен поважати права підлеглих військовослужбовців, зокрема, й їх соціальні права, а також: інформувати підлеглих військовослужбовців у тій мірі, наскільки це дозволяють обставини та збереження таємниці; нагороджувати підлеглих за заслуги, пов'язані із виконанням ними обов'язків; звертати увагу на особисті потреби підлеглих військовослужбовців, їхні матеріальні умови життя, а також стежити за їхніми законними інтересами й, у разі необхідності, доносити про проблеми і потреби їх задоволення до компетентного органу; забезпечувати навчання та підготовку своїх підлеглих у рамках службової діяльності. Отже, військовослужбовець-керівник крізь призму ст. D4122-2 Кодексу оборони ФР постає в якості суб'єкта, котрий виконує функції охорони соціальних прав військовослужбовців, а отже відноситься до адміністративної функції захисту соціальних прав військовослужбовців. При цьому в ст. D4122-4 Кодексу вказується, що будь-який військовослужбовець в силу свого статусу може перебувати у стані неможливості реалізувати соціальні права, а також в окремих обставинах повинен нехтувати своїми соціальними правами в інтересах служби. Зокрема, в статті зазначається, що кожен військовослужбовець повинен враховувати потреби боєздатності (*L'efficacité au*

combat), крізь призму яких кожен такий службовець повинен до виконання поставленого завдання енергійно та самовіддано брати участь у діях проти противника, приймаючи ризики для свого життя. При цьому потрапивши в полон, кожен комбатант має залишатись військовослужбовцем, чийм обов'язком є втекти з полону, протистояти тиску та прагнути відновити бій. Тобто, перебування у статусі військовослужбовця у Франції означає, що особа, котра набула такого правового статусу, може обмежуватись у базових соціальних правах, а також охоче приймати ситуацію відмови від базових соціальних прав, зокрема, таких як право на життя та здоров'я.

Разом із тим, слід мати на увазі те, що в ч. 2 ст. D4121-2 Кодексу оборони ФР зазначається, що будь-який військовослужбовець володіє правом на звернення до медіатора (ним може бути військовий посередник, строки втручання якого встановлюються наказом Міністра оборони) на умовах, передбачених статтями L213-5 і L213-6 Кодексу адміністративного судочинства ФР. У відповідності до ст. L213-5 КАС ФР особи, котрі хочуть вирішити юридичний спір, володіють правом організувати поза будь-якою юридичною процедурою медіаційну (посередницьку) місію (*mission de médiation*) та призначити відповідальну особу або осіб. Разом із тим, необхідно мати на увазі, що в ст. L 213-6 КАС ФР міститься гарантія унеможливлення підміни медіацією судового захисту прав людини (зокрема, й соціальних прав військовослужбовців). Так, у вказаній статті Кодексу законодавець зазначає, що строк перебігу судового розгляду переривається, а застосування тих чи інших приписів призупиняються з дня, коли після виникнення спору сторони погодилися використати можливості медіації або, за відсутності письмової форми, з дня першої зустрічі в рамках медіаційної процедури. Відновлення ж строку перебігу судового розгляду розпочинається з дати, коли одна або ж обидві сторони чи медіатор заявляють про завершення процедури медіації (незалежно від того, чи завершилась процедура домовленістю про вирішення наявного спору). Натомість перебіг строків позовної давності з дня завершення процедури медіації не відновлюється, а розпочинається знову, утім, на строк, який не може бути менше шести місяців. Таким чином, військовослужбовці у Франції можуть без шкоди для ефективної реалізації права на судовий захист своїх соціальних прав, звернутись до позасудових посередницьких процедур, використання яких не може вважатись відмовою в судовому захисті та не може обмежувати подальше звернення військовослужбовця до суду з відповідним позовом.

Окремо слід звернути увагу на те, що соціальні права військовослужбовців та їх соціальна безпека у Франції захищається саме адміністра-

тивними судами, хоча у ФР діють також спеціалізовані суди, що розглядають трудові спори (їх соціально-правове значення важко недооцінити в силу того, що особливим напрямом забезпечення соціальної безпеки є трудовий напрям соціальної безпеки). Вказане обумовлено тим фактом, що правовий статус публічних службовців крізь призму французького законодавства не охоплюється повною мірою сферою трудового права Франції, а отже й *Трудовим кодексом ФР*, який містить низку статей про захист прав працівників, зокрема, й тих, що стосуються соціальної сфери (насамперед, права на охорону здоров'я та безпеку, отримання освіти, недискримінацію та ін. фундаментальні права, які є соціальними за своєю юридичною природою чи похідними від соціальних прав й реалізуються на підставі реалізації права на працю).

Висновки. Підводячи підсумок викладеному доцільно зазначити, що на сьогоднішній день стан правового регулювання захисту соціальних прав військовослужбовців у Франції є неоднозначним. Насамперед можемо констатувати відсутність окремих норм французького законодавства, у яких: по-перше, підтверджується важливість захисту соціальних прав військовослужбовців, а також обов'язковість їх захисту з боку держави та суспільства (при цьому також недостатнім є опис законодавцем основних прав військовослужбовців у цілому); по-друге, в узагальненому вигляді окреслюються усі належні форми захисту прав військовослужбовців (судова, парламентська, адміністративна форма та неюрисдикційні форми захисту). Також слід констатувати й те, що французьке законодавство наразі обмежує військовослужбовців у можливостях використання профспілкового захисту соціальних прав військовослужбовців, що є недостатньо аргументованим (вказане, зокрема, підтверджується рішенням Європейського суду з прав людини у справі *Matelly c. France*). Між тим, хоча українське законодавство в контексті нормативно-правової регламентації захисту соціальних прав військовослужбовців виявляється більш прогресивним порівняно із французьким, законодавство ФР, утім, певні підходи в правовому регулюванні захисту соціальних прав військовослужбовців у Франції доцільно врахувати в Україні у контексті становлення оновленого соціально-правового режиму забезпечення соціальної безпеки військовослужбовців. По-перше, доцільно встановити заборону організації та участі військовослужбовців у демонстраціях, колективних зверненнях з петиціями чи скаргами щодо порушення їх прав у цілому та соціальних прав зокрема (тобто, врахування ч. 3 ст. D4121-1 Кодексу оборони ФР). По-друге, вбачається потреба у нормативно-правовому забезпеченні права військовослужбовців звертатись до керівництва,

ін. органів публічної служби з пропозиціями щодо поліпшення підстав, умов, форм, способів, методів і засобів забезпечення їх соціальної безпеки (тобто, удосконалена ст. D4121-1 Кодексу оборони ФР).

Література

1. Letonturier É. Reconnaissance, institution et identités militaires. *L'Année sociologique*. 2011. № 2 (61). P. 323-350. doi:10.3917/anso.112.0323.
2. d'Aboville B. Vers un nouveau modèle d'armée français? La loi de programmation militaire 2024-2030. *Commentaire*. 2023. № 2 (182). P. 333-340. doi:10.3917/comm.182.0333.
3. Fiott D. The Fog of War: russia's War on Ukraine, European Defence Spending and Military Capabilities. *Intereconomics*. 2022. Vol. 57 (3). P. 152-156. doi:10.1007/s10272-022-1051-8.
4. Wasiuta O. Wybrane konsekwencje polityczno-militarne wojny rosyjsko-ukraińskiej. *Wiedza Obronna*. 2022. № 2. S. 39-66. doi:10.34752/2022-b279.
5. Warin P. L'Accès aux droits sociaux. Grenoble: Presses universitaires de Grenoble, 2007. 168 p.
6. Devers G. Droits des personnes handicapées: le Comité européen des Droits sociaux éreinte la France. *Santé mentale et Droit*. 2023. Vol. 23 (4). P. 681-697. doi:10.1016/j.smed.2023.06.003.
7. Latif M.A. La Protection Constitutionnelle Des Droits Economiques et Sociaux en Egypte et en France. *Arab LQ*. 2004. Vol. 19 (1/4). P. 255-265.
8. Lanquetin M.T., Letablier M.T. Individualisation des droits sociaux et droits fondamentaux [Une mise en perspective européenne]. *Revue des politiques sociales et familiales*. 2003. Vol. 73 (1). P. 7-24.
9. Roman D. L'opposabilité des droits sociaux. *Informations sociales*. 2013. № 4 (178). P. 117-132. doi:10.3917/inso.178.0033.
10. Gambardella S. Lectures différenciées de la liberté syndicale des militaires en droit européen. *La Revue des droits de l'homme. Revue du Centre de recherches et d'études sur les droits fondamentaux*. 2016. № 9. P. 1-18. doi:10.4000/revdh.1888.
11. Desmoulin T. Protection sociale des réservistes et déclin de la spécificité militaire. *Droit social*. 2021. № 12. P. 1023-1030.
12. Joana J. La «condition militaire»: inventions et réinventions d'une catégorie d'action publique. *Revue française de science politique*. 2002. № 4. P. 449-467. doi:10.3917/rfsp.524.0449.
13. Lorette C. Les droits de l'homme et les militaires français. *Les Champs de Mars*. 2009. Vol. 20 (1). P. 57-71. doi:10.3917/lcdm1.020.0057.
14. Verstappen C. Les droits sociaux des militaires. *Pouvoirs*. 2008. № 2 (225). P. 109-120.

УДК 349.22
DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v6.2023.11>

В. Я. Репалюк
аспірантка

Донецького державного університету внутрішніх справ
orcid.org/0009-0005-1946-2031

МОБІНГ: ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН

У статті розглянуто поняття і сутність мобінгу як правового явища. Досліджено, що мобінг – це одна з форм дискримінації найманого працівника, як суб'єкта трудових правовідносин, на робочому місці, що проявляється через приниження честі, гідності та ділової репутації – цькуванню, як різновиду психологічного насильства. Це явище націлено на примушення працівника до виконання роботи, яка не належить до його компетенції та аж до звільнення. Такий тиск може вчиняти не лише роботодавець, а також колеги та трудовий колектив загалом.

На основі аналізу наукових джерел визначено, що проблематика запобігання мобінгу на кожному окремому підприємстві це особиста відповідальність керівника за створення сприятливого робочого клімату. Запобігання мусить проводитись як керівником, так і професійними спілками через формування поваги персоналу підприємства або трудового колективу один до одного, справедливому розподілу трудових обов'язків між найманими працівниками відповідно до положень трудового договору, колективного договору і інших локальних нормативно-правових актів.

Аналіз міжнародного законодавства свідчить, що вперше правові норми про захист від ризиків цькування на робочих місцях були прийняті у Швеції та Франції, пізніше й у інших європейських державах, до яких увійшли Норвегія, Данія і Нідерланди, було врегульовано механізм захисту від мобінгу. У Швеції Національне управління з охорони праці Швеції в 1993 році ухвалило Положення про переслідування за місцем роботи за мобінг.

Законодавство України в частині запобігання мобінгу регламентує відповідальність сторін трудових відносин за його вчинення. Ці норми містяться в ст. 173-5 Кодексу України про адміністративні правопорушення і є вичерпними.

Запропоновано висновки, що на даному етапі розвитку трудових відносин доцільним є впровадження положень на кожному підприємстві щодо протидії мобінгу, де буде зазначатися теоретична характеристика мобінгу, його ознаки, механізми протидії тощо.

Ключові слова: мобінг, організаційно-трудова відносина, управління персоналом, суб'єкти трудового права, відповідальність

Repalyuk V. Ya. MOBBING: LEGAL REGULATION OF LIABILITY OF SUBJECTS OF LABOUR RELATIONS

The article examines the concept and essence of mobbing as a legal phenomenon. It has been discovered that mobbing is one of the forms of discrimination against the hired worker, as a subject of labour regulations, in the workplace, which manifests itself through the reduction of honour, integrity and business reputation – bullying, as a different type of psychological violence. This phenomenon is aimed at discouraging the worker to complete his work, as it does not correspond to his competence and even to the point of completion. Such pressure can be imposed not only by the worker, but also by colleagues and the work team.

Based on an analysis of scientific sources, it was determined that the problem of preventing mobbing at each individual enterprise is the personal responsibility of the manager for creating a favourable working climate. Prevention should be carried out both by the manager and by trade unions through the formation of respect among the personnel of the enterprise or work collective for each other, the fair distribution of labour responsibilities between employees in accordance with the provisions of the employment contract, collective agreement and other local regulations.

An analysis of international legislation shows that for the first time, legal provisions on protection against the risks of mobbing in the workplace were adopted in Sweden and France; later, in other European countries, which included Norway, Denmark and the Netherlands, a mechanism for protection against mobbing was regulated. In Sweden, the Swedish National Occupational Safety and Health Administration adopted the Prosecution Regulations for Mobbing in the Workplace in 1993.

The legislation of Ukraine regarding the prevention of mobbing regulates the responsibility of the parties to labour relations for its commission. These rules are contained in Art. 173-5 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses and are exhaustive.

The conclusions are proposed that at this stage of development of labour relations it is advisable to introduce provisions at each enterprise to combat mobbing, which will indicate the theoretical characteristics of mobbing, its signs, countermeasures, etc.

Key words: mobbing, organizational and labour relations, personnel management, subjects of labour law, responsibility.

Постановка проблеми. Трансформація соціально-трудова сфера визначається тим, що проблему мобінгу (цькуванню) в Україні законодавчо врегульовано. Верховна Рада України 16 листопада 2022 року ухвалила Закон України № 2759-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів

України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню)».

Законом України регламентовано правові аспекти протидії мобінгу та відповідальності за його вчинення. А саме на підставі правової характеристики цього явища: поняття, ознаки мобін-

гу, як однієї з форм дискримінації працівника на робочому місці, механізми протидії тощо.

Мобінг – це одна з форм дискримінації найманого працівника, як суб'єкта трудових правовідносин, на робочому місці, що проявляється через приниження честі, гідності та ділової репутації – цькування, як різновиду психологічного насильства. Це явище націлено на примушення працівника до виконання роботи, яка не належить до його компетенції та аж до звільнення. Такий тиск може вчиняти не лише роботодавець, а також колеги та трудовий колектив загалом.

Актуальним залишається проблематика запобігання мобінгу на кожному окремому підприємстві, як керівником так і професійними спілками. Запобігання мусить проводитись через формування поваги персоналу підприємства або трудового колективу один до одного, справедливому розподілу трудових обов'язків між найманими працівниками відповідно до положень трудового договору, колективного договору і інших локальних нормативно-правових актів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи праці дослідників, дає змогу сформулювати розуміння мобінгу, іноді, у юридичній літературі вживається термін «босінг».

Науково-теоретичним підґрунтям цієї статті є праці таких учених, як: О. В. Качмар, С. Кожушко, К. Марисюк, Д. Новиков, О. Третьяк, Л. Червінська, а також Teodora Simona Cornoiu (Теодори Сімони Корнойу), Heinz Leymann (Ханца Леймана) і низки інших.

Метою статті є дослідження теоретико-правових засад явища мобінгу в системі організаційно-трудова відносин управління персоналом та правового регулювання відповідальності суб'єктів трудових відносин.

Виклад основного матеріалу. Мобінг (*англ.* mobbing – натовп, *to mob* – утискувати, переслідувати, нападати, чіплятися) – це одна з форм дискримінації найманого працівника на роботі, яка проявляється через цькування та приниження честі, гідності та ділової репутації.

Мобінг – явище, яке трапляється в організаційному контексті і складається з ворожих дій, агресії (словесної, фізичної, сексуальної), професійної дискредитації, зневаги, ізоляції тощо, зазначає у своєму доробку Теодора Сімона Корнойу (Teodora Simona Cornoiu). Усі ці дії здійснюються людиною/групою людей щодо людини/групи людей. Кінцевою метою є, здебільшого, виключення окремих осіб/групи людей з організації. Така поведінка є контрпродуктивною і надає довгостроковий вплив на фізичне та психічне здоров'я працівникові, який зазнав нападу [1, с. 708].

Варто зазначити, що поняття «мобінг» з'явилося в психології та медицині наприкінці 60-х років ХХ століття. Шведський лікар Петер-Пауль Хай-

неман так описує ситуацію про груповий напад на учня – явище мобінг. До великої групи учнів, які проводили час за спілкуванням, підійшов інший. Виникла фрустрація: той, що підійшов завадив, порушив рівновагу, що є в групі. Насамперед налаштована миролюбна група виявляє агресію: усі проти одного, жертва групи (зграї) зацькована, знищена, а група повернулася до колишнього миролюбного настрою [2, с. 164].

Поміж досліджень соціально-правового аспекту, доцільно приділити увагу праці Ханца Леймана, який провів дослідження на робочих місцях у Швеції, виділивши 45 варіацій поведінки, які типові для мобінгу (приховування необхідної інформації, соціальна ізоляція, безперервна критика, висміювання, крики, розпускання чуток, приниження, нацьковування колег проти жертв насильства, словесні образи тощо). Також учений надав визначення мобінгу, охарактеризував його як «психологічний терор», що дало змогу закласти науковий фундамент для дослідження цієї проблеми.

Такий різновид психологічного насильства націлений на примушення найманого працівника на зміну роботи або виконання роботи, яка не належить до його компетенції. Такий вплив може вчиняти не тільки роботодавець, а також колеги та трудовий колектив загалом [3].

Дослідники розрізняють декілька видів мобінгу, а саме:

- вертикальний мобінг – коли керівник не помічає належний рівень виконання трудових обов'язків, які виконує працівник, принижує в колективі, тобто не дає можливості проявити здібності, а також перешкоджає росту на «кар'єрних сходах». Іноді, у юридичній літературі вживається термін «босінг»;

- горизонтальний мобінг – цькування відбувається саме представниками трудового колективу;

- латентний мобінг – це прихований мобінг. Його прояв здійснюється через перешкоду працівнику виконувати трудову функцію, через знищення або нівелювання результатів його праці. Результати праці зменшуються або замовчуються, даються доручення з абсолютно безнадійної роботи, проте помилки або незначні промахи розглядаються як прояви крайнього непрофесіоналізму, найчастіше незалежно від результату дорученого завдання, результат розцінюють, як несприятливий, не пропустивши нагоди згадати про надзвичайну некомпетентність та інші способи «викрити невилікого працівника» [4, с. 58-59; 1];

- відкритий мобінг – найжорсткіший різновид мобінгу, який проявляється в публічних образах, знущаннях та цькуванні. Його характеризує тривалість; охоплює значну кількість працівників (від 30-50 %); поширеність мобінгу у сфері освіти у 2 рази вища, ніж в інших сферах трудової діяль-

ності; моральне переслідування починає керівник у 90% випадків [2].

Уперше правові норми про захист від ризиків цькування на робочих місцях були прийняті у Швеції та Франції, пізніше й у інші європейських державах, до яких увійшли Норвегія, Данія і Нідерланди, було врегульовано механізм захисту від мобінгу. Так, в Національне управління з охорони праці Швеції в 1993 році ухвалило Положення про переслідування за місцем роботи за мобінг.

У державах ЄС жертвами стає приблизно 8% від загальної чисельності персоналу, а у 2003 року мобінговий терор зазнало понад 12 мільйонів осіб. Британське дослідження 5388 працівників у всіх секторах економіки із будь-якою формою власності показало, що один із десяти співробітників піддавалися мобінгу/булінгу за останні шість місяців і 24,7% упродовж останніх п'яти років, 46,5% були свідками знущань, що відбуваються в той самий період часу. Найвищий рівень знущань спостерігається серед працівників тюремної служби, пошти та телекомунікації, а також шкіл [5].

Доцільно зазначити, що ст. 26 частини I Європейської соціальної хартії, переглянутої в Страсбурзі 1996 року (набула чинності з 1 липня 1999 року), зазначено, що у всіх працівників є право на захист своєї гідності в період трудової діяльності. Рада Європи наголошує на обов'язку держав-учасниць сприяти запобіганню знущальних за своїм характером, ворожих і образливих дій, які спрямовані проти деяких працівників на їхньому робочому місці або у зв'язку з їхньою роботою, а також вживати необхідних заходів захисту працівників від такої поведінки.

У вересні 2011 року Європейський парламент прийняв Резолюцію, яка передбачала заходи щодо запобігання та боротьби з мобінгом і сексуальними домаганнями на робочому місці, у громадських місцях і в політичному житті ЄС (*англ.* European Parliament resolution on measures to prevent and combat mobbing and sexual harassment at workplace, in public spaces, and political life in the EU-2018).

У Резолюції підкреслюється нагальна необхідність для держав-членів, місцевих органів влади, роботодавців і професійних спілок зрозуміти перешкоди, з якими стикаються жертви, повідомляючи про випадки сексуальних домагань на робочому місці, і запропонувати їм повну підтримку, щоби безпечно повідомляти про ці випадки, не боячись можливих наслідків. Документ також закликає держави-члени заохочувати політику на робочому місці, що ґрунтується на профілактиці, конфіденційних процедурах розгляду скарг і жорстких, і стримуючих санкціях для винних [6].

С. Кожушко зазначає, що відповідно до інформації МОП, більш ніж половина робочої сили у світі на момент прийняття Рекомендації №204

Щодо переходу від неформальної до формальної економіки до 2015 року (2015) знаходилася в пастці неформальної економіки, яку відрізняють недотримання трудових прав, брак достатніх можливостей для якісної зайнятості та соціального діалогу, неналежний соціальний захист і низька продуктивність праці. Усі ці чинники серйозно перешкоджали створенню стійких підприємств [7, с. 39].

Нині у Швеції, Німеччині та Франції прийнято спеціальні антимобінгові закони. В Ірландії, Німеччині, Великій Британії та Швеції встановлено, що роботодавці повинні так організувати трудовий колектив, щоб уникнути та не допустити дискримінації на робочому місці, якщо роботодавець не вживає всіх необхідних заходів, то є вірогідність, що його ліцензію анулюють. В законодавстві Японії передбачено, що родини постраждалого працівника мають право отримати компенсацію, відповідно, якщо така жертва покінчила життя самогубством.

За трудовим законодавством Франції передбачено такі засоби захисту від мобінгу:

- працівник наділяється правом призупинити роботу в разі, якщо є розумна підстава вважати, що робоче середовище становить для нього неминучу та серйозну небезпеку, при цьому години простою підлягають оплаті;

- працівник має право попередити, направити відповідну скаргу про моральне переслідування до представницьких органів на підприємстві (до комітету з гігієни, безпеки та умов праці, до комітету підприємства, делегатів персоналу);

- працівник може направити скаргу інспектору праці, який має зробити спроби примирення сторін конфлікту;

- працівник може звернутися до суду, причому тягар доказу фактів лежить на роботодавці [8].

Проблема мобінгу в Україні законодавчо врегульована. Основні правові аспекти регулювання запобіганню мобінгу до його правового визначення було закріплено в законодавстві України.

Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституція України).

Стаття 21 «Рівність трудових прав громадян України, недопущення дискримінації у сфері праці» КЗпП України містить пряму заборону будь-якої дискримінації у сфері праці, зокрема порушення принципу рівності прав і можливостей, пряме або непряме обмеження прав працівників залежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного, соціального та іноземного походження, віку, стану здоров'я, інвалідності, гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації, підозри чи наявності захворювання на ВІЛ/СНІД, сімейного

та майнового стану, сімейних обов'язків, місця проживання, членства у професійній спілці чи іншому громадському об'єднанні, участі у страйку, звернення або наміру звернення до суду чи інших органів за захистом своїх прав або надання підтримки іншим працівникам у захисті їхніх прав, повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції», а також сприяння особі у здійсненні такого повідомлення, за мовними або іншими ознаками, не пов'язаними з характером роботи або умовами її виконання.

Заборона мобінгу (цькування) регламентована ст. 22 КЗпП України. Визначено, що мобінг (цькування) – систематичні (повторювані) тривалі умисні дії або бездіяльність роботодавця, окремих працівників або групи працівників трудового колективу, які спрямовані на приниження честі та гідності працівника, його ділової репутації, у тому числі з метою набуття, зміни або припинення ним трудових прав та обов'язків, що проявляються у формі психологічного та/або економічного тиску, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій, створення стосовно працівника напруженої, ворожої, образливої атмосфери, у тому числі такої, що змушує його недооцінювати свою професійну придатність (Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню)» від 16 листопада 2022 року (законопроект за реєстр. №5748).

При прийнятті змін до трудового законодавства було впроваджено відповідальність задля запобігання мобінгу. Так, КУпАП ст. 173-5. «Мобінг (цькування) працівника» регламентує, що вчинення мобінгу (цькування) працівника – тягне за собою накладення штрафу на громадян від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до тридцяти годин і накладення штрафу на фізичних осіб-підприємців, які використовують найману працю, посадових осіб – від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від тридцяти до сорока годин.

Діяння, передбачене частиною першою цієї статті, вчинене групою осіб або особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за таке ж порушення,

- тягне за собою накладення штрафу на громадян від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від тридцяти до п'ятдесяти годин і накладення штрафу на фізичних осіб-підприємців, які використовують найману працю, посадових осіб – від двохсот до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські

роботи на строк від сорока до шістдесяти годин (Кодекс доповнено статтею 173-5 згідно із Законом № 2806-IX від 01.12.2022).

Окремої уваги було приділено тому, що вимоги роботодавця щодо належного виконання працівником трудових обов'язків, зміна робочого місця, посади працівника або розміру оплати праці в порядку, встановленому законодавством, колективним або трудовим договором, *не вважаються мобінгом (цькуванням)*.

Новітнім законодавством було закріплено, що працівники/особи, які вважають, що вони зазнали мобінгу (цькування), мають право звернутися зі скаргою до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, та/або до суду.

Висновки та перспективи. Підсумовуючи вище зазначене, на даному етапі розвитку трудових відносин доцільним є впровадження Положень на кожному підприємстві щодо протидії мобінгу, де буде зазначатися теоретична характеристика мобінгу, його ознаки, механізми протидії тощо задля забезпечення сприятливого робочого клімату.

Мобінг – це одна з форм дискримінації найманого працівника, як суб'єкта трудових правовідносин, на робочому місці, що проявляється через приниження честі, гідності та ділової репутації – цькуванню, як різновиду психологічного насильства. Це явище націлено на примушення працівника до виконання роботи, яка не належить до його компетенції та аж до звільнення. Такий тиск може вчиняти не лише роботодавець, а також колеги та трудовий колектив загалом. Чинним законодавством врегульовано вичерпний перелік відповідальності за вчинення мобінгу для обидвох сторін трудових правовідносин – суб'єктів трудового права.

Література

1. Cornoiu Teodora Simona Mobbing in Organizations. Benefits of Identifying the Phenomenon Procedia – Social and Behavioral Sciences Volume 78. 13 May 2013. Pages 708-712. (URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S187704281300949X>)
2. Tretiak. O. Negative effects of mobbing among primary school teachers. ScienceRise: Pedagogical Education. 2022. 5 (50). P. 23–27.
3. Leymann Heinz (1996) The content and development of mobbing at work. European Journal of Work and Organizational Psychology. 1996. 5. P. 165–184.
4. Качмар О. В. Мобінг як різновид психологічного насильства в трудовому колективі. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2016. Вип. 14. С. 58–61.
5. Новіков Д. Мобінг поза законом: як протидіяти насильству на роботі URL: <https://commons.com.ua/uk/mobbing-pozza-zakonom-yak-protidiyati-nasilstvu-na-roboti/>
6. European Parliament resolution on measures to prevent and combat mobbing and sexual harassment

at workplace, in public spaces, and political life in the EU-2018) URL: <https://www.euromedwomen.foundation/pg/en/documents/view/8273/european-parliament-resolution-on-measures-to-prevent-and-combat-mobbing-and-sexual-harassment-at-workplace-in-public-spaces-and-political-life-in-eu2018>

7. Кожушко С. Прескрипції в трудовому праві. Кухня трудових прав: нариси про важливі інгредієнти: зб. статей. Київ: ВД Дакор, 2021. 147 с. (С. 39–41).

8. French Law Prohibiting Bullying in the Workplace URL: <https://www.thehrdirector.com/business-news/diversity-and-equality-inclusion/french-law-prohibiting-bullying-in-the-workplace/>

УДК 349.3; 364.3
DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v6.2023.12>

О. В. Тищенко
доктор юридичних наук, професорка, професорка
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
orcid.org/0000-0002-3859-3046

Л. Г. Дунаєвська
кандидат юридичних наук, доцентка, доцентка
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
orcid.org/0000-0002-8093-3892

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ САМОЗАЙНЯТИХ ОСІБ У ЛАТВІЙСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

У статті розглядається проблематика правового регулювання соціального захисту та підтримки самозайнятих осіб у країнах європейської спільноти, зокрема у Латвійській Республіці. Відслідковуються сучасні тенденції та ознаки функціонування європейського ринку праці в аспекті поширення безробіття та створення соціально-захисних умов для діяльності самозайнятих осіб.

Вказується, що до самозайнятих осіб за законодавством Латвійської Республіки віднесені особи, які самостійно отримують трудовий дохід, не перебуваючи як працівники у трудових правовідносинах з роботодавцем та без зайняття посади, що дає право на винагороду. Зокрема, до цієї категорії осіб відносяться: присяжний нотаріус; адвокат; аудитор; практикуючий лікар; фармацевт; ветеринар; оптометрист; власник фермерського (рибальського) господарства, який не перебуває у трудових відносинах тощо.

Звертається увага, що базою для сплати соціальних страхових внесків є розмір мінімальної заробітної плати, який складає у Латвійській Республіці з 01.01.2024 р. 700 євро. Самозайняті особи сплачують обов'язкові внески на пенсійне страхування у розмірі 10 відсотків доходу. Зазначається, що самозайнята особа, яка виплачує ставку 31,07% щомісячного доходу, підлягає державному пенсійному страхуванню, страхуванню по інвалідності, страхуванню по вагітності, пологам та хворобі, батьківському та медичному страхуванню.

Констатується, що у багатьох країнах Європи, у тому числі у Латвійській Республіці потребує правового урегулювання питання соціального страхування самозайнятих осіб на випадок безробіття, як одного з найпоширеніших соціальних ризиків сьогодення.

Підкреслюється значущість сучасної соціальної політики Латвійської Республіки щодо створення пільгових умов громадянам України для реалізації їх індивідуальної господарської діяльності як виду самозайнятості у цій країні.

Ключові слова: Латвійська Республіка, ринок праці, самозайняті особи, соціальний захист, соціальні ризики, соціальне страхування, соціальні внески, мінімальна заробітна плата.

Tyshchenko O. V., Dunaievska L. G. PECULIARITIES OF SOCIO-LEGAL SECURITY OF SELF-EMPLOYED PERSONS IN THE REPUBLIC OF LATVIA

The article analyses the problematics of legal regulation of social security and the support of self-employed persons in the European countries, namely in the Republic of Latvia. Current trends and the features of European labor market functioning are viewed in terms of unemployment spread and the creation of social security conditions for business activity of self-employed persons.

The article states that the legislation of the Republic of Latvia specifies self-employed persons as those who collect labor income independently, hence, they do not have employment contracts with employers holding a position in the office and being remunerated. Specifically, the category of self-employed persons includes the business activity of a sworn notary, an advocate, an auditor, a practicing doctor, a pharmacist, a vet, an optometrist, an owner of a fish farm who are not employed, etc.

It is emphasized that the basis for paying social security contributions has been the amount of the minimum wage, that constitutes € 700 established in the Republic of Latvia since 01.01.2024. Self-employed persons pay obligatory contributions to pension insurance in the amount of 10% of their income. It is stipulated that the self-employed person who pays a rate of 31.07% of their monthly income is entitled to state pension insurance, disability insurance, maternity insurance, sickness insurance, paternity and medical insurance.

It is also stated that many European countries, including the Republic of Latvia, require legal regulation of social insurance for self-employed persons in case of unemployment as one of the most widespread social risks in our modern society.

The significance of the current social policy of the Republic of Latvia regarding the creation of preferential terms for the citizens of Ukraine as for the implementation of self-employed business activity of the abovementioned in the state is emphasized.

Key words: the Republic of Latvia, labor market, self-employed persons, social security, social risks, social insurance, social contributions, minimum wage.

Постановка проблеми. Пріоритетною складовою успішного процесу інтеграції України до Європейського Союзу (ЄС) є адаптація соціальної політики України до стандартів ЄС, що полягає у поступовому досягненні загальноєвропейського рівня соціального забезпечення і захисту населення. У сучасному світі надважливу роль відіграють основи існування ЄС, які базуються на засадах досягнення більшого єднання між її членами для збереження та втілення в життя ідеалів і принципів, які є їхнім спільним надбанням, а також сприяння їхньому економічному та соціальному прогресу, зокрема, шляхом збереження та подальшого здійснення та сприяння захисту прав та основних свобод людини [1]. Утім, кризові умови ринку праці, впливають на рівень матеріального забезпечення населення навіть у провідних країн Європи, що спонукає європейську спільноту відшукувати нові напрямки функціонування систем соціального захисту для забезпечення гідного та якісного життя населення, особливо тих його категорій, яких вільний ринок та економічні реалії спонукали скерувати свої зусилля у сферу самозайнятості, зокрема до занять індивідуальною підприємницькою діяльністю тощо. Хоча соціально-економічні негаразди, загострені пандемією COVID-19, і впливають на діяльність самозайнятих осіб у більшості країн світу, проте специфіка особливостей формування ефективного правового механізму реалізації соціально-правового захисту самозайнятих осіб у державах Балтії, зокрема Латвійській Республіці, як члена ЄС, орієнтує на дослідження та аналіз її досвіду в контексті недопущення несприятливих тенденцій та вивчення можливостей щодо подальшого втілення позитивних аспектів в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості соціального захисту окремих категорій населення у країнах ЄС у своїх працях розглядали вітчизняні вчені-правники, серед них: В. Андрій, Л. Кучма, Л. Малюга, О. Москаленко, О. Рим, С. Синчук, Л. Сінцова, О. Святун, А. Федорова, С. Чернега та інші. Разом з тим, складні соціально-економічні реалії сьогодення впливають на вибір правових соціально-захисних інструментаріїв, покладених в основу соціальної стратегії країн ЄС. Цікавим досвідом у цьому напрямку вирізняється Латвійська Республіка, яка впроваджує нові напрямки соціального захисту та підтримки населення, у тому числі самозайнятих осіб, долає поступово проблеми та труднощі соціально-економічної кризи ринку праці, що орієнтує на вивчення та аналіз специфіки її соціально-захисної системи.

Мета статті ознайомитися з досвідом правового регулювання соціального захисту самозайнятих осіб у Латвійській Республіці, як категорії насе-

лення діяльність якої представлена на ринку праці і потребує соціальної підтримки держави.

Виклад основного матеріалу. Цифровізація, технологізація виробничих процесів, поширення роботизації багатьох трудових функцій, інші глобальні тенденції розвитку ринку праці, попри їх позитивні складові, мали і мають також суттєвий вплив на сферу зайнятості у напрямку зменшення кількості робочих місць і породження масового безробіття. Наявність такого стану речей зумовило необхідність для багатьох, навіть раніше більш-менш успішних працівників, шукати нові можливості для самореалізації, зокрема у сфері підприємництва як напрямку самозайнятості. Хоча у країнах ЄС здебільшого створені максимально сприятливі умови для ведення бізнесу, проте проблематика реалізації належного соціального захисту самозайнятих осіб є відчутною також і для населення країн Європи. Попри те, що кожна держава-член ЄС має свою власну національну систему соціального захисту, яка визначає особливості соціального страхування, включаючи внески до системи соціального забезпечення, пенсійні виплати та соціальні допомоги, але на сьогодні соціально-правова діяльність європейської спільноти зосереджена на вдосконаленні узгодження систем соціального захисту, як це закріплено Регламентом (ЄС) № 883/2004 про координацію правил систем соціального забезпечення від 29 квітня 2004 року, що має слугувати підвищенню рівня життя та умов зайнятості населення, у тому числі у сфері індивідуального підприємництва як виду самозайнятості. У ст. 1 Регламенту про координацію правил систем соціального забезпечення записано, що «діяльність як індивідуальний підприємець» означає будь-яку діяльність або еквівалентну ситуацію, що розглядається як така для цілей законодавства про соціальне забезпечення держави-члена, в якій існує така діяльність або еквівалентна ситуація; «період самозайнятості» означає періоди, визначені чи визнані законодавством, відповідно до яких вони здійснювалися, а також усі періоди, які розглядаються як такі, якщо вони розглядаються зазначеним законодавством як еквівалентні періодам працевлаштування або до періодів самозайнятості [2]. Тобто, виходячи з цих положень, концептуальною основою самозайнятості в ЄС є чітке правове регулювання залучення до системи соціального захисту самозайнятих осіб, що викликано насамперед тими соціальними ризиками, з якими у процесі діяльності може стикатися ця категорія осіб, яка діє на власний розсуд і ризик.

Про поширення явища самозайнятості у країнах ЄС свідчать і статистичні дані, згідно яких у 2021 році в країнах європейської спільноти було зареєстровано 25,2 млн. самозайнятих. Найбільша частка самозайнятих у розрахунку до загаль-

ної кількості зайнятого населення становила: у Італії (19,6%) та Польщі (18,1%). З іншого боку, менша кількість самозайнятого населення була зафіксована у Данії (7,7%), Німеччині (7,6%) та Люксембурзі (8,3%), у Латвії 12,2% [3] тощо. Тим паче проблеми європейського ринку праці в аспекті необхідності посилення соціального захисту самозайнятих осіб з'явилися не сьогодні, а вже тривалий час (щонайменше протягом останнього десятиріччя) турбують населення ЄС.

Як наголошує, аналізуючи «кризові» рішення проблеми зайнятості у державах Балтії, Л. Пилип, рівень безробіття в країнах Балтії є одним із найвищих серед держав Європейського Союзу. Окрема частина балтійців вирішує проблему зайнятості самотужки – частіш за все відправляється на заробітки за кордон. Інші стають «самозайнятими» особами і відкривають власний бізнес. Однак є такі, які у вирішенні питання влаштування на роботу сподіваються на допомогу держави [4]. З огляду на це, цікавими з практично-пізнавальної точки зору є реформаційні процеси щодо вдосконалення соціального захисту самозайнятих осіб, які відбуваються протягом останніх років у країнах Балтії, зокрема Латвійській Республіці, як тієї країни ЄС, окремі аспекти соціально-економічного розвитку якої, навіть незважаючи на кризові явища сучасного ринку праці, мають досить перспективні очікування щодо впровадження соціального захисту самозайнятих осіб. Відповідно доцільним є огляд певних особливостей функціонування соціальної системи Латвійської Республіки. Тож, звернемо увагу на деякі з них.

За змістом п. 1 ст. 1 Закону «Про державне соціальне страхування» який набув чинності 01.01.1998 р., у Латвійській Республіці, самозайнятою вважається особа, яка отримує дохід як особа, яка виконує індивідуальну роботу; особа, яка постійно проживає в Латвійській Республіці та отримує гонорари (винагорода авторського права і суміжних прав), за винятком спадкоємця авторського права та інших авторських прав; присяжний нотаріус; присяжний адвокат; присяжний аудитор; практикуючий лікар, практикуючий фармацевт, практикуючий ветеринар; практикуючий оптометрист; інша фізична особа, постійне місце проживання якої знаходиться в Латвійській Республіці та яка зареєстрована як платник податку на прибуток, отриманий від господарської діяльності; власник фермерського (рибальського) господарства, який, не перебуваючи у трудових правовідносинах з органом управління своїм фермерським (рибальським) господарством, здійснює функцію управління цим фермерським (рибальським) господарством, якщо він не призначений (обирається) у цьому фермерському (рибальському) господарстві у встанов-

леному законом порядку керуючий (директор); особа, постійне місце проживання якої знаходиться у Латвійській Республіці та робота якої оплачується за рахунок іноземної технічної допомоги установ, виділених Латвійській Республіці; присяжний судовий виконавець; платник податку на мікропідприємства; індивідуальний комерсант, у тому числі індивідуальний комерсант, що керує транспортним засобом під час комерційних перевезень пасажирів на таксі або легковому автомобілі [5]. Крім того, правовий зміст поняття «самозайнята особа» визначається у п. 7 ст. 1 Закону «Про регулювання професій і визнання професійних кваліфікацій» у редакції від 11.04.2023 р., згідно якого: самозайнята особа – це особа, яка самостійно отримує трудовий дохід, не перебуваючи як працівник у трудових правовідносинах з роботодавцем та без зайняття посади, що дає право на винагороду [6]. У словниковій літературі Латвійської Республіки самозайнятість тлумачиться як форма підприємницької діяльності. Прикладом є підрядна робота. Зареєструватися для отримання статусу самозайнятого легко і не вимагає стартового капіталу. Реєстрацію можна здійснити в будь-якому центрі обслуговування клієнтів Міндоходів незалежно від адреси заявленого місця проживання, заповнивши анкету. При отриманні статусу самозайнятої особи питання сплати податку покладаються на фізичну особу. Самозайнята особа відповідає за результати своєї діяльності всім своїм майном. Самозайнята особа має можливість обрати найбільш прийнятний для її діяльності вид податкового платежу – податок на доходи фізичних осіб, податок на мікропідприємства, патентний збір або ПДВ. Бухгалтерську звітність можна складати самостійно або скористатися послугами професійного бухгалтера. Самозайнята особа може мати наймати на роботу не більше п'яти працівників [7].

Самозайнята особа може працювати у різних сферах і отримувати дуже різні доходи. Прихильники податкових пільг часто наводять в'язальниць ковдр гачком і шкарпеток як приклад низькооплачуваних самозайнятих осіб. Але і серед самозайнятих є високооплачувані види діяльності, зокрема у податковій сфері. На відміну від працівників, з доходів яких роботодавець розраховує, утримує та перераховує до бюджету внески обов'язкового державного соціального страхування, самозайняті розраховують та сплачують внески самостійно. Самозайнята особа може отримувати допомогу із соціального страхування тільки у тому випадку, якщо вона сплачувала внески. Сам факт реєстрації економічної діяльності не дає особі статусу соціально застрахованої. Самозайнята особа, яка виплачує ставку 31,07% щомісячного доходу, підлягає державному пенсійно-

му страхуванню, страхуванню по інвалідності, страхуванню по вагітності та пологах та хворобі, батьківському страхуванню та медичному страхуванню. Одночасно з реєстрацією економічної діяльності фізична особа реєструється як самозайнята особа у Службі державних доходів [8].

Самозайняті особи у Латвійській Республіці підлягають обов'язковому пенсійному страхуванню. Базовою величиною для обрахунку внесків на пенсійне страхування є мінімальна заробітна плата, розмір якої визначається Кабінетом Міністрів. З 1 січня 2024 року розмір мінімальної заробітної плати зріс з 620 до 700 євро. Самозайняті особи, щомісячний дохід яких не досягає установленної Кабінетом Міністрів мінімальної місячної заробітної плати, один раз на квартал сплачують обов'язкові внески на пенсійне страхування у розмірі 10 відсотків доходу. Для самозайнятих осіб, якщо їхній місячний дохід не досягає 700 євро, – раз на квартал необхідно вносити внесок у розмірі 10% на пенсійне страхування; якщо дохід досягає і перевищує 700 євро, – внесок має складатися не менше ніж від 700 євро у розмірі 31,07% для всіх видів страхування та від різниці між фактичним доходом і об'єктом внесок – у розмірі 10% для пенсійне страхування. Для осіб, які добровільно вступили на державне соціальне страхування, мінімальний розмір суми коштів з яких сплачуються внески на календарний рік встановлено у розмірі 8400 євро. Перерахунок розміру мінімальних внесків за рік з урахуванням мінімального обов'язкового внеску за відповідний рік проводиться протягом семи місяців після закінчення календарного року. Під час перерахунку мінімальних внесків за рік також перераховуються мінімальні внески за попередні три роки [9].

Слід звернути увагу, що з 1 січня 2018 року були запроваджені позитивні нововведення соціального захисту для самозайнятих осіб щодо доступності медичного страхування та права на отримання медичної допомоги за кошти державного бюджету [10]. Відповідно до ст. 32 Закону «Про страхування материнства та хвороби» від 22.07.1998 р. (у редакції від 01.01.2023 р.), для самозайнятих осіб середня заробітна плата за страховим внеском для розрахунку допомоги по державному соціальному страхуванню визначається із заробітної плати за страховим внеском за 12 календарних місяців, який закінчується за три календарні місяці до кварталу року, в якому настав страховий випадок. Згідно ст. 17 Закону «Про страхування материнства та хвороби», допомога у зв'язку з вагітністю та пологами призначається у розмірі 80 відсотків середнього заробітку особи, яка отримує допомогу. Допомога по хворобі призначається і виплачується самозайнятій особі з 15-го дня непрацездатності. Перші 14 днів непрацездатності самозайнята особа оплачує самостійно [11]. Як проголошено

у Основних напрямках політики у сфері соціального захисту та ринку праці на 2021-2027 роки, затверджених розпорядженням Кабінету Міністрів від 01.09.2021 р. № 616, соціальний захист означає право особи/домогосподарства гарантувати надійність доходу, особливо у випадку старості, безробіття, хвороби, інвалідності, нещасного випадку на виробництві, материнства та втрати годувальника, а також право на доступ до соціального важливі послуги, включаючи охорону здоров'я, житло, освіту, догляд. Водночас соціальний захист включає як офіційну інституційну підтримку, так і неформальну підтримку, тобто таку, що стосується родини, друзів та суспільства на мікрорівні. Сфера застосування цих рекомендацій охоплює такі аспекти соціального захисту, як державне соціальне страхування, державні соціальні виплати, соціальна допомога, що надається органами місцевого самоврядування, соціальні послуги, що фінансуються державою та органами місцевого самоврядування, підтримка сприяння зайнятості, безпечне та якісне робоче середовище. Економічний розвиток, перерозподіл доходів через податкову політику, доступ до охорони здоров'я та освіти протягом усього життя, можливості для мобільності та інші фактори впливають на зменшення бідності та сприяють соціальній інтеграції [12].

Практичні особливості розвитку праці у країнах ЄС, у тому числі Латвійській Республіці показують, що у зв'язку зі зміною різних економічних умов з'являються нові форми зайнятості. Компанії при оцінці своїх ресурсів та можливостей щодо оптимізації активів виявляють підвищену зацікавленість у залученні самозайнятих осіб замість найму працівників, тим самим знижуючи загальний податковий тягар, пов'язаний із заробітною платою, та замінюючи його аутсорсингом. Проте слід зазначити, що самозайняті особи не застраховані від безробіття. Нещасні випадки на виробництві та професійні захворювання, які можуть суттєво нашкودити самозайнятим особам суттєво впливають на якість життя особи у випадку, якщо з цією особою стався нещасний випадок під час її діяльності або у випадку, якщо особа захворіла на професійне захворювання. Проблема також полягає у тому, що самозайняті особи рідко дотримуються вимог охорони праці, вживають недостатніх заходів для запобігання або зниження факторів ризику робочого середовища та рідко використовують засоби індивідуального захисту. Лише приблизно кожен п'ятий покращує умови праці або проходить медичний огляд (без полісу), лише десята частина самозайнятих осіб купує поліс медичного страхування або робить щеплення (без поліса), і дуже невелика кількість осіб купує аптечку та вогнегасники чи оцінює фактори ризик у сфері своєї діяльності [13]. Означені про-

блеми вказують, що у Латвійській Республіці теж існує необхідність посилення гарантування надійності доходу, особливо у випадку старості, безробіття, хвороби, інвалідності, нещасного випадку на виробництві, материнства та втрати годувальника, а також право на доступ до соціально важливих послуг, включаючи охорону здоров'я, житло, освіту, догляд тощо. Існують проблеми низького фінансування системи соціального захисту, старіння суспільства, зменшення чисельності населення працездатного віку. Найвні міграційні тенденції, а також значне прогнозоване скорочення чисельності населення в довгостроковій перспективі створюють проблеми для стійкості соціального захисту та надання належної підтримки. Мешканцям, які з об'єктивних причин (наприклад, тимчасова або стійка втрата працездатності, вік, догляд за дитиною або дорослим членом сім'ї) не можуть повноцінно інтегруватися на ринку праці та отримувати дохід від оплачуваної роботи, повинні бути забезпечені належним матеріальним забезпеченням, зберігаючи мотивацію мешканців до праці. З іншого боку, для тих мешканців, для яких соціальні трансферти є єдиним джерелом доходу з об'єктивних причин у період тривалої чи короткострокової втрати доходу від оплачуваної роботи, як достатність заміщення доходу на основі соціального страхування, так і повинні бути забезпечені внески та адекватність мінімального рівня підтримки держави та органів місцевого самоврядування. З метою вирішення наведених проблем відбувається регулярний перегляд мінімальних розмірів допомоги, пенсій та винагород відповідно до змін соціально-економічних показників. Постійно вдосконалюється механізм індексації пенсій та допомог, а також переглядається розміри та критерії державних соціальних допомог з метою підвищення їх адекватності та впливу на зниження ризику бідності. Поряд зі збільшенням матеріального забезпечення з боку держави та органів місцевого самоврядування здійснюються заходи щодо збільшення кількості осіб, залучених до системи державного соціального страхування, та їх захисту у разі виникнення як короткострокових, так і віддалених соціальних ризиків [14]. Як зазначалося вище, однією з проблем соціально-захисної системи Латвійської Республіки є доступність соціального страхування на випадок безробіття лише для працівників, а не для самозайнятих осіб. У разі втрати роботи, особа може отримувати допомогу по безробіттю протягом восьми місяців. Також цей варіант використовується в ситуаціях, коли немає можливості повернутися на роботу після відпустки по догляду за дитиною, тому що для півторарічної дитини поки що немає місця у дитячому садку або бізнес роботодавця носить сезонний характер і відсутня можливість сплачувати пра-

цівникові заробітну плату до наступного сезону [15]. Варто зазначити, що 8 листопада 2019 року Європейська Рада ухвалила Рекомендації щодо доступу до соціального захисту найманих працівників та самозайнятих осіб. 9 жовтня 2023 року Рада затвердила висновки щодо соціального захисту самозайнятих осіб у процесі імплементації Європейського стовпа соціальних прав. Пандемія COVID-19, загарбницька війна росії проти України та енергетична криза посилюють потребу в соціальній політиці, яка захищає найбільш вразливі верстви населення. Однак, згідно зі звітом Комісії про виконання рекомендацій Ради, все ще існує багато відмінностей у доступі до соціального захисту між державами-членами. На основі рекомендацій Ради та звіту Комісії про її виконання, ухвалені висновки Ради спрямовані на забезпечення кращого доступу до соціального захисту для самозайнятих осіб. Наприклад, понад 15 мільйонів самозайнятих осіб у ЄС не мають права на допомогу з безробіття. Оскільки з'являються нові види роботи, наприклад дистанційна робота, дистанційна робота та робота на платформі, все більш важливим стає забезпечення соціального захисту самозайнятих осіб. Крім того, багато людей поєднують зайнятість і самозайнятість або навіть попеременно займаються обома згаданими видами праці. У світлі вищевикладеного, Рада закликала держави-члени усунути будь-які прогалини, що залишаються у їхніх національних системах, щоб покращити доступ до соціального захисту для самозайнятих осіб, з особливим акцентом на допомогу з безробіття та хвороби. Держави-члени також повинні забезпечити належний рівень захисту для самозайнятих осіб, щоб гарантувати гідний рівень життя та запобігати бідності серед зайнятих осіб [16].

Попри всі проблеми, поглиблені реаліями сьогодні, слід звернути увагу, що соціально-захисна система Латвійської Республіки насамперед базується на людиноцентричному критерії якості життя, сутність якого визначається у п. 3 ст. 1 Закону «Про соціальні послуги та соціальну допомогу» у редакції станом на 01.01.2018 р., як показник добробуту індивідів, сімей, груп індивідів, суспільства, який включає фізичні і психічне здоров'я, вільний час і його використання, праця, освіта, зв'язок із суспільством, право на незалежність приймати рішення та виконувати їх, а також матеріальне забезпечення [17]. Також відчутною у напрямку захисту прав та інтересів самозайнятих осіб стала підтримка у Латвійській Республіці українців, які змушені були виїхати з України у зв'язку з повномасштабним вторгненням країни-агресора. За даними засобів масової інформації Латвійської Республіки, після 24 лютого 2022 року за підтримкою до Державного агентства зайнятості (NVA) звернулося вже 26 106 україн-

ців. Співробітники NVA консультували громадян України, допомагали їм підшукати роботу та зв'язатися з роботодавцями, приймали та адміністрували заявки на здобуття роботи чи можливостей самозайнятості та на отримання допомоги з працевлаштування. Найактивніше серед послуг NVA українці використали можливості вивчати латиську мову та отримувати кар'єрні консультації. Із січня 2024 року одноразова допомога біженцям на працевлаштування чи самозайнятості збільшена до 700 євро [18]. Як бачимо, гуманістично-спрямована демократична складова соціально-захисної системи Латвійської Республіки сприяє перспективам побудови оптимальних умов функціонування сучасної системи соціального страхування та соціальних допомог та послуг як основи вагомого важелю впливу на якість життя всіх категорій населення без винятку.

Висновки та перспективи. Базуючись на аналізі характерних ознак соціально-правового захисту самозайнятих осіб у Латвійській республіці, вважаємо за доцільне зазначити таке.

1. Сучасні тенденції європейського ринку праці відображають наслідки суттєвого впливу пандемії COVID-19, що полягає у поширенні дистанційної праці та інших відчутних змін у напрямку зменшення востребуваності окремих категорій працівників. Вказана ситуація слугує поширенню самозайнятості у країнах Європейського Союзу, зокрема у Латвійській Республіці. Це зумовлює необхідність постійно вдосконалювати соціально-правові механізми, покладені в основу доступу самозайнятих осіб до соціального страхування, допомог та послуг.

2. Вагомою особливістю правового регулювання соціального захисту самозайнятих осіб у Латвійській Республіці є виокремлення пенсійного соціального страхування як обов'язкового виду соціального забезпечення і покладення права вибору щодо інших видів страхування (материнства, хвороби) на особу, яка обрала діяльність у сфері самозайнятості. При цьому, існує соціальна підтримка самозайнятих у випадку хвороби за рахунок бюджету, що певною мірою підсилює реалізацію соціальної підтримки самозайнятих осіб, які потрапили у складні життєві обставини у зв'язку з хворобою.

3. Як наголошується у звітах Європейської ради, у країнах ЄС, у тому числі і Латвійській Республіці, існує нагальна потреба запровадження правового регулювання соціального страхування самозайнятих осіб на випадок безробіття, оскільки це сприятиме більш ефективному практичному забезпеченню соціального захисту та підтримки цієї категорії осіб у кризових умовах сьогодення.

4. Попри всі соціально-економічні ризики, які не минули і ринок праці Латвійської Республіці, слід звернути увагу на перспективну соціально-гу-

маністичну концепцію якості життя всіх категорій населення, на якій базується соціальна політика цієї країни, що повною мірою узгоджується з загальними засадами та пріоритетами соціальної політики країн європейської спільноти.

5. Значущу роль в умовах повномасштабної війни в Україні відіграють ініціативи Латвійської Республіки щодо соціального захисту та підтримки громадян України, які виїхали від війни в Латвію і шукають можливості для реалізації, зокрема у сфері самозайнятості. У законодавстві Латвійської Республіки закріплені додаткові заходи підтримки українцям, котрі розпочинають індивідуальну підприємницьку діяльність у цій країні, зокрема йдеться про пільгові умови сплати соціальних страхових внесків. Практика останніх двох років засвідчує, що соціальна підтримка українців не лише не припиняється, а змінюється у напрямку збільшення, що зумовлено постійним переглядом розміру мінімальної заробітної плати тощо.

Література

1. Європейська соціальна хартія (переглянута): міжнародний документ Ради Європи від 03.05.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062
2. Regulation (EC) No 883/2004 of the European Parliament and of the Council of 29 April 2004 on the coordination of social security systems (Text with relevance for the EEA and for Switzerland). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32004R0883>
3. Vera Nastasina. Problēmas pašnodarbināto VSAOI aprēķināšanā. URL: file:///C:/Users/Y/Downloads/3_vnastasina_vid_problemas_vsaoi_pasnodarbinatie_llkc.pdf
4. Пилип Л. «Кризиві» рішення проблеми зайнятості у державах Балтії. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1830397.html>
5. Par valsts sociālo apdrošināšanu 01.01.1998. URL: <https://likumi.lv/ta/id/45466-par-valsts-socialo-apdrosinasanu>
6. Par reglamentētajām profesijām un profesionālās kvalifikācijas atzīšanu 11.04.2023. URL: <https://likumi.lv/ta/id/26021-par-reglamentetajam-profesijam-un-profesionalas-kvalifikācijas-atzisanu>
7. Uzņēmējdarbības uzsākšana. URL: <https://smiltenesnovads.lv/attistiba-2/>
8. Atšķirībā no darba ņēmējiem, no kuru ienākumiem valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas (VSAOI) aprēķina, ietur un pārskaita budžetā darba devējs, pašnodarbinātie VSAOI aprēķina un veic paši. URL: <https://lvportals.lv/skaidrojumi/352914-pasnodarbinata-obligatas-iemaksas-un-sociala-apdrosinasana-2023>
9. Lielāka minimālā alga un saistītās iemaksu izmaiņas. URL: <https://lvportals.lv/skaidrojumi/358848-izmainas-socialaja-joma-no-2024-gada-1-janvara-2024#a11>
10. Pašnodarbinātība Latvijā un tiesiskā regulējuma pilnveide pašnodarbināto darba apstākļu uzlabošanai. URL: https://www.vdi.gov.lv/sites/vdi/files/dati/petijums_pasnodarbinatiba_latvija_un_tiesiska_regulejuma_pilnveide_pasnodarbinato_darba_apstaklu_uzlabosana1.pdf

11. Par maternitātes un slimības apdrošināšanu 22.07.1998. URL. <https://likumi.lv/ta/id/38051-par-maternitates-un-slimibas-apdrosinasanu>

12. Sociālās aizsardzības un darba tirgus politikas pamatnostādnes 2021.-2027. gadam: Ministru kabineta rīkojums Nr. 616. 2021. g. 1. septembrī. URL. <https://likumi.lv/ta/id/325828-par-socialas-aizsardzibas-un-darba-tirgus-politikas-pamatnostadnem-2021-2027-gadam>

13. Darba aizsardzības prasības pašnodarbinātam personām. URL. http://stradavesels.lv/Uploads/2017/02/08/295_2016_Brosura_DA_pasnodarbinatajiem2.pdf

14. Sociālās aizsardzības un darba tirgus politikas pamatnostādnes 2021.-2027. gadam: Ministru kabineta rīkojums Nr. 616. 2021. g. 1. septembrī. URL. <https://likumi.lv/ta/id/325828-par-socialas-aizsardzibas-un-darba-tirgus-politikas-pamatnostadnem-2021-2027-gadam>

15. Lidiya Dārziņa. Bezdarbnieka tiesības uz pabalstu un sociālā apdrošināšana. URL. <https://lvportals.lv/skaidrojumi/354008-bezdarbnieka-tiesibas-uz-pabalstu-un-sociala-apdrosinasana-2023>

16. Pašnodarbināto personu sociālā aizsardzība: Padome aicina rīkoties, lai novērstu atlikušās nepilnības. URL. <https://www.consilium.europa.eu/lv/press/press-releases/2023/10/09/social-protection-for-the-self-employed-council-calls-for-action-to-address-remaining-gaps/>

17. Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums 01.01.2018. URL. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=NIM:261991>

18. Озтурк І. Скільки українців шукають роботу у Латвії: оприлюднено дані. URL. <https://glavcom.ua/world/observe/skilki-ukrajintsiv-shukajut-robotu-latviji-derzhahentstvo-zajnjatosti-vidzvituvalo-980455.html>

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 349.422

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v6.2023.13>*Х. А. Григор'єва**доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри аграрного, земельного та екологічного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0001-7659-2178*

ПРОДОВОЛЬЧИЙ СУВЕРЕНІТЕТ ЯК ПОЛІТИКО-ПРАВОВА КОНЦЕПЦІЯ: ПЕРСПЕКТИВИ ВТІЛЕННЯ В АГРАРНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

У статті досліджується концепція продовольчого суверенітету: її ідейне наповнення, іноземні приклади втілення, правові проблеми реалізації, перспектива впровадження в сучасному аграрному законодавстві України. Необхідність реформування вітчизняного законодавства про продовольчу безпеку стала абсолютно очевидною у світлі воєнних, інтеграційних та екологічних викликів, що постали перед Україною протягом останніх кількох років. Щоб бути ефективним, реформування законодавчих засад має розпочинатися із ґрунтового аналізу сучасних методологічних підходів та виявлення оптимальних концептуальних ідей, які максимально враховують проблеми та властивості нашої країни. На основі проведеного дослідження ми вважаємо, що важливою методологічною засадою правового регулювання продовольчої безпеки в Україні може бути використана популярна у світі концепція продовольчого суверенітету, яка опирається на такі ідеї: 1) розвиток агроекології та збереження довкілля; 2) відтворення та розвиток сімейного фермерства; 3) локальність продовольства та побудова коротких агропродовольчих ланцюгів; 4) збереження та підтримка національної ідентичності, культурних традицій, продовольчих звичаїв. Слід окремо підкреслити, що методологія продовольчого суверенітету не виключає зобов'язання держави гарантувати необхідний встановлений рівень продовольчого забезпечення населення, а значить не підміняє собою механізми досягнення необхідного рівня продовольчої безпеки. При цьому ідейна основа продовольчого суверенітету виходить із необхідності враховувати історичний, культурний, природний контекст продовольчого забезпечення населення, на відміну від засилля уніфікаційних процесів, які активно пропагуються транснаціональним та великим національним аграрним бізнесом.

Ключові слова: продовольча безпека, продовольчий суверенітет, агробізнес, аграрне законодавство, сільсько-господарська продукція, особисте селянське господарство.

Hryhorieva Kh. A. FOOD SOVEREIGNTY AS A POLITICAL AND LEGAL CONCEPT: PROSPECTS OF IMPLEMENTATION IN THE AGRICULTURAL LEGISLATION OF UKRAINE

The article examines the concept of food sovereignty: its ideological content, foreign examples of implementation, legal problems of implementation, the prospect of implementation in the modern agrarian legislation of Ukraine. The need to reform domestic legislation on food safety has become absolutely obvious in light of the military, integration and environmental challenges Ukraine has faced in the past few years. In order to be effective, the reform of the legislative framework must begin with a thorough analysis of modern methodological approaches and the identification of optimal conceptual ideas that take into account the problems and properties of our country as much as possible. On the basis of the conducted research, we believe that the world-popular concept of food sovereignty, which is based on the following ideas, can be used as an important methodological basis for the legal regulation of food security in Ukraine: 1) development of agroecology and environmental protection; 2) reproduction and development of family farming; 3) locality of food and construction of short agro-food chains; 4) preservation and support of national identity, cultural traditions, food customs. It should be emphasized separately that the methodology of food sovereignty does not exclude the obligation of the state to guarantee the necessary established level of food security of the population, and therefore does not replace the mechanisms for achieving such a necessary level of food security. At the same time, the ideological basis of food sovereignty comes from the need to take into account the historical, cultural, natural context of food supply to the population, in contrast to the force of unification processes that are actively promoted by transnational and large national agrarian businesses.

Key words: food security, food sovereignty, agribusiness, agrarian legislation, agricultural products, personal peasant economy.

Постановка проблеми. У світлі усіх проблем, які охоплюють сучасну Україну, одна з найбільш потенційно гострих та соціально небезпечних – це проблема продовольчої безпеки. Для нашої держави, яка сама традиційно годує майже

400 млн жителів Землі, в умовах війни і післявоєнного відновлення належний рівень продовольчої безпеки та її стабільність – це серйозний виклик. Однак цей критичний (життєзабезпечувальний) вимір продовольчої безпеки далеко не єдиний.

Важливо ураховувати потребу в узгодженні соціальних потреб, екологічних вимог, міжнародних зобов'язань тощо. З огляду на це актуалізується питання про оптимальне законодавче забезпечення відносин продовольчої безпеки. Такі дослідження мають ґрунтуватися на глибоких методологічних засадах, що відповідають сучасному рівню наукової думки. Зокрема, в зарубіжній літературі протягом останніх тридцяти років активно обговорюється концепція *продовольчого суверенітету*, яка була проголошена організацією "La Via Campesina" 1996 року на Форумі організацій громадянського суспільства у Римі. Відповідно до прийнятої на Форумі Декларації «*продовольчий суверенітет – це право народів на здорове та відповідне потребам харчування, вироблене екологічно безпечними та стійкими методами, а також їх право визначати власні системи харчування та сільського господарства*» [1]. Деякими вченими продовольчий суверенітет позиціонується як альтернатива класичній концепції продовольчої безпеки: «*продовольча безпека загалом зосереджена на забезпеченні економічного та фізичного доступу людей до безпечної та поживної їжі, тоді як рухи за продовольчий суверенітет (або продовольчу справедливість) надають пріоритет праву людей і громад визначати свою сільськогосподарську політику та культуру харчування*» [2].

Хоча безпосередньо ця ідея слабо представлена у вітчизняній доктрині та практично повністю ігнорується законодавцем, буде все ж передчасним стверджувати, що для України продовольчий суверенітет в його світовому концептуальному розумінні зовсім не притаманний. Натомість, існує потреба визначити, наскільки законодавство України відповідає ідейним засадам продовольчого суверенітету, адже чітке розуміння об'єктивної ситуації дозволить окреслити стартові умови для розбудови новітнього законодавства про продовольчу безпеку на сучасних теоретико-методологічних засадах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Характерними особливостями вітчизняної науки у сфері правового забезпечення продовольчої безпеки можна вказати: а) *значну галузеву увагу до цих проблем* (представники різних юридичних наук присвячували свої праці питанням продовольчої безпеки: О. В. Гулак, Г. Д. Джумагельдієва, М. С. Кожух, В. В. Ладиченко, В. В. Мушенко, О. Ю. Піддубний, Ю. Ю. Пустовіт та інші); б) *домінування аграрно-правового підходу* до розкриття цієї проблематики, що зумовлюється органічним зв'язком продовольства із сільським господарством як джерелом виробництва сировини (колективна монографія «Актуальні проблеми правового забезпечення продовольчої безпеки України» (2013) [3], наукові праці

О. В. Білінської, О. В. Гафурової, А. В. Духневича, В. М. Єрмоленка, Н. В. Карпінської, Т. О. Коваленко, П. Ф. Кулинич, Т. В. Курман, С. О. Лушпаєва, С. І. Марченко, В. В. Носіка, І. П. Сафонова, В. І. Семчика, С. І. Сиволоцької, А. М. Статівки, В. Ю. Уркевича, Т. Є. Харитонової, М. В. Шульги та інших науковців); в) *плюралізм авторських визначень продовольчої безпеки на тлі обмежених методологічних підходів*. Зокрема, ідея продовольчого суверенітету майже не досліджена у вітчизняній фаховій літературі. Натомість зарубіжна доктрина містить багато напрацювань, присвячених цій концепції. Серед основних іноземних учених, які займаються правовими питаннями продовольчого суверенітету, слід вказати Н. Bernstein, E. G. Murdock, S. Noll, H. Okoronko, A. Rinella, W. D. Schanbacher тощо.

У зв'язку з вказаним, метою даної статті є визначення перспектив втілення концепції продовольчого суверенітету в аграрному законодавстві України.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні у світі багато неурядових організацій, благодійних установ і державних інституцій здійснюють програми, спрямовані на забезпечення продовольчої безпеки. Цей термін часто використовується для позначення різноманітних зусиль, спрямованих на досягнення спільної мети – усунення голоду. Однак класичні стратегії, які переважно використовують ринкові механізми, були піддані критиці [4; 5; 6], що викликало розвиток альтернативної моделі під назвою «продовольчий суверенітет» [7; 8; 9]. Концепцію продовольчого суверенітету підтримують різноманітні соціальні рухи (дрібних безземельних фермерів, рухи за права корінного населення тощо), які критикують попередні зусилля щодо забезпечення продовольчої безпеки і політику, засновану суто на ринкових відносинах [2]. В розумінні апологетів цієї концепції суверенітет полягає у можливості самостійно визначати власні продовольчі відносини без тиску інших держав та корпоративного агробізнесу.

Для вітчизняної юридичної доктрини термін «суверенітет», хоча і має багато смислових відтінків, однак все ж зводиться здебільшого до основного лексичного значення «незалежність», «самодостатність», «самовизначення». У проекції на проблеми продовольчої безпеки термін «суверенітет» використовується ученими як синонім до слова «продовольча незалежність» та «самозабезпечення». Багато науковців окремо наголошують на тому, що продовольча безпека можлива лише за умови збереження певного граничного обсягу імпортованого продовольства. Тобто для юридичної науки традиційним є сприйняття продовольчого суверенітету як передумови або складової продовольчої безпеки. Наприклад, М. В. Гребенюк вважає, що «пороговий показник забезпечення

продовольчої незалежності держави – це 80% власного продовольчого виробництва» [10], тоді як С. О. Лушпаєв підвищує цей мінімум до 90% [11].

Однак аналіз іноземної літератури демонструє цікаві грані ідеї продовольчого суверенітету та інше змістовне значення, яке вкладається до цього поняття. Для рухів за продовольчий суверенітет їжа – це більше, ніж просто товар, до якого потрібно розширити доступ – їжа переплітається з політичними діями, культурою, ідентичністю та місцем [9]. Концепція продовольчого суверенітету ґрунтується на важливих для виживання людства ідеях: 1) розвиток агроекології та збереження довкілля; 2) відтворення та розвиток сімейного фермерства; 3) локальність продовольства та побудова коротких агропродовольчих ланцюгів; 4) збереження та підтримка національної ідентичності, культурних традицій, продовольчих звичаїв.

Фактично, продовольчий суверенітет – це політико-правова концепція, яка визнає за людьми право самостійно визначати своє продовольче забезпечення. Контекст народження та становлення цієї ідеї полягає у боротьбі селянства із великим корпоративним бізнесом, у протистоянні уніфікації та обмеженому доступу до ринку тощо. Мабуть, найяскравіше ідеї продовольчого суверенітету проявляються на конкретних прикладах зі світової практики, що варто розглянути.

Індіанські племена, які проживають на берегах північноамериканської річки Колумбія, традиційно виловлювали лосось для продовольчих, ритуальних та господарських цілей. Цивілізаційні зміни призвели до сильного забруднення річки, перешкоджання міграції риби, мутації частини популяції лосося та інших негативних екологічних наслідків. Однак корінні народи все одно продовжують свої риболовецькі практики, незважаючи на те, що «людина, яка їсть в середньому 48 разів на місяць рибу із забрудненого улову, матиме в 50 разів більше шансів захворіти на рак» [2]. З позицій продовольчої безпеки немає абсолютно ніякої проблеми в тому, щоб нагодувати це населення, замінивши традиційне харчування рибними консервами. Однак з позицій продовольчого суверенітету відбувається знищення місцевих харчових традицій та порушується право громади на власну ідентичність.

Не менш гостро на продовольчі питання реагує і населення Країни Басків у Іспанії, де продовольчий суверенітет втілюється здебільшого в яскраво вираженій поведінці споживачів, а саме: відданні переваги місцевим харчовим продуктам, що сприймається як частина боротьби за збереження баскської ідентичності та автономії [12].

В Ірландії, наприклад, картоплярство досі сприймається населенням як частина власної історії та національної культури, хоча після євроінтеграції Ірландії сільське господарство країни

було перепрофільоване та втратило свою овочево-спеціалізацію. Однак при цьому дослідження показали, що для значної частини громадян наявність на ринку вітчизняної картоплі є запорукою збереження самостійності та національної ідентичності. Власне сприйняття себе «картопельною» нацією не обов'язково має знаходити певні об'єктивні докази. Наприклад, проведені дослідження показали, що середньостатистичний українець щорічно споживає майже вдвічі більше картоплі, ніж ірландець. До того ж у 2021 році в Ірландії площа під посівами картоплі складала близько 7,5 тис га, а в Україні картоплею була засаджена територія у 165 разів більша – 1238 тис га. Однак глибоко вкорінене ставлення народу країни до себе як до історично визнаного виробника картоплі втілюється також у заходах підтримки Ірландії українським фермерам. Так, у 2023 році Ірландія запропонувала розповсюдити через ФАО ООН посадкову картоплю серед 10 тисяч найбільш вразливих українських фермерських господарств, зокрема у селах на лінії фронту, виділивши на цю мету 450 000 євро [13]. Основна заявлена мета – допомога сільським сім'ям «відновити виробництво картоплі для власного споживання в домогосподарствах», що має прямий некомерційний споживчий вектор. Цікаво, що ця посадкова картопля вирощувалася не в країні-донорі, а на замовлення Ірландії в господарствах Нідерландів та Франції [14]. Це додатково підкреслює, що для ірландців картоплярство має більше символічне культурне значення, ніж реальний вплив на економіку.

Європейський досвід рясніє прикладами боротьби населення за реалізацію свого права на продовольчий суверенітет у протистоянні із загальними правовими тенденціями регулювання аграрних відносин. Одним із найбільш яскравих ілюстрацій є відстоювання жителями італійського острова Сардинії свого права на виробництво та споживання «*casu marzu*» («гнилого сиру»), який представляє собою традиційний вид сиру, що з'являється в результаті відкладення мухами своїх личинок та доведення продукту до стадії гниття. Через небезпеку для здоров'я, а також через те, що «гнилий сир» вважається зараженим продуктом відповідно до харчового законодавства ЄС, його продаж в Італії було офіційно заборонено. Однак у результаті активного відстоювання інтересів жителів Сардинії у контексті збереження ними власних харчових традицій, в 2010 році «*casu marzu*» було визнано культурним надбанням Сардинії, а його виробництво та продаж знову дозволені.

Як помітно із наведених прикладів, концепція продовольчого суверенітету має різні прояви, що залежить від конкретних економічних, політичних, правових, кліматичних та історичних умов

кожної країни або регіону. У деяких державах ці ідеї знайшли масовану підтримку, перетворилися в масштабні громадські рухи, створили певну ідеологію ведення сільськогосподарської діяльності та споживання. Наприклад, низка країн Латинської Америки закріпила свою прихильність до концепції продовольчого суверенітету на конституційному рівні [15] (першим це зробив Еквадор [16]).

Хрестоматійним став приклад заснування транснаціонального громадського руху La Via Campesina, який є опонентом неоліберальної політики. Офіційно ця організація була представлена на Всесвітньому продовольчому саміті ООН в 1996 році [17]. Наразі La Via Campesina включає 182 місцеві та національні організації у 81 країні Африки, Азії, Європи та Америки. У цілому вона представляє близько 200 мільйонів дрібних виробників продуктів харчування [18].

Однак світовий досвід знає також приклади невдалих спроб втілити ідейні засади продовольчого суверенітету в правову матерію та суспільне життя. Серед країн, що рішуче відмовляють своїм громадянам у законодавчому закріпленні права на їжу, варто вказати, наприклад, США. Американський уряд бореться за внутрішню продовольчу безпеку за допомогою низки програм продовольчої допомоги, заснованих на потребах, і не використовує підходи, засновані на правах [19]. Тобто концепція продовольчого суверенітету в цій країні активно поширюється та знаходить підтримку в суспільстві [20], однак не визнається державою на законодавчому рівні.

Однозначна позиція представників законодавчої гілки влади у цьому чутливому питанні дуже важлива. Наприклад, у Нікарагуа під час прийняття Закону про продовольчий і харчовий суверенітет і безпеку у 2009 році самі нормотворці не визначилися остаточно із необхідністю легітимації концепції продовольчого суверенітету, що призвело до гучного зриву обговорення представленого законопроекту через конфлікт щодо його змісту [21].

У деяких країнах навпаки – ідеї продовольчого суверенітету не сприймаються самим населенням. Наприклад, у Гондурасі кампанія La Via Campesina за продовольчий суверенітет провалилася, оскільки не враховувала, що гондураські селяни традиційно пов'язували продовольчий суверенітет із повноваженнями держави, а концепцію продовольчої безпеки – з глибоко укоріненим бажанням селян отримувати державну допомогу, що є необхідною в складних соціальних і природних умовах цієї країни [22]. Передусім, вказане дає підстави вважати, що необхідною передумовою відповідного напрямку правового розвитку має бути підтримка з боку населення та цільової групи – селян.

Україна довгий час залишалася осторонь міжнародного процесу розвитку та інституціоналізації концепції продовольчого суверенітету: в законодавстві таких положень не закріплено, доктрина сконцентрована на правовому інструментарії продовольчої безпеки, громадянське суспільство неактивне. Однак, якщо проаналізувати загальні тенденції розвитку аграрного законодавства України, а також окремі конкретні законодавчі рішення крізь призму ідей забезпечення продовольчого суверенітету, то можна побачити досить чітко виражену парадигму, яка не є офіційно проголошеною, але обрання та методична реалізація якої явно простежується. Розглянемо це питання детальніше.

Найближче до втілення ідей продовольчого суверенітету Україна була у 90-ті роки ХХ ст., коли було започатковано та більшою мірою реалізовано земельну та аграрні реформи. Держава пішла на серйозний крок – вона відмовилася від виключної власності на землю, створила мільйони дрібних землевласників, які отримали право обробляти землю та вести на них сільськогосподарську діяльність. Право на самостійну сільськогосподарську діяльність та фактично можливість самостійно забезпечувати свої продовольчі потреби отримала значна частина населення країни. Для юридичного забезпечення таких відносин було адаптовано радянську спадщину – підсобне господарство перетворилося в особисте селянське господарство. Вінцем стало прийняття спеціального Закону України «Про особисте селянське господарство», яким було закріплено легальну можливість будь-якої особи використовувати земельні ділянки сільськогосподарського призначення для продовольчого самозабезпечення. З'явилося легальне визначення особистого селянського господарства, яке залишилося незмінним протягом наступних двадцяти років: *«господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму»* [23]. Крім того, законодавець узаконив фактичний стан справ – дозволив продавати «надлишки» сільськогосподарської продукції, не позиціонуючи таких виробників підприємцями та не уточнюючи відповідні норми.

Історично склалося так, що особисте селянське господарство виконувало та продовжує виконувати важливі функції: а) виробничу (саме в господарствах населення виробується значна частка валово-

вої сільськогосподарської продукції, особливо під час економічних спадів); б) продовольчу (основна мета ведення ОСГ – це все ж самозабезпечення харчовими продуктами в результаті самостійного обробітку земельної ділянки); в) соціально-демографічну (участь в ОСГ робить фізичних осіб самозайнятими, знижує рівень безробіття); г) культурну (ОСГ є втіленням селянських традицій, сільського способу життя, деурбанізації). Тобто в Україні в результаті синергічної дії багатьох різних факторів ОСГ стало узагальненим втіленням виробника сільськогосподарської продукції, який обробляє землю більш екологічно дружнім, сталим способом, отримує більш якісну продукцію, сприяє соціальному розвитку сільської місцевості. При цьому в офіційних джерелах значення ОСГ применшується, цілеспрямовано розмивається. На законодавчому рівні відбувається стимулювання до комерціалізації таких господарств. Статистика має красномовну динаміку зменшення кількості ОСГ: з 4,9 млн у 2005 році – до 3,9 млн у 2022 році. За 17 років держава втратила 1 млн особистих селянських господарств або кожне п'яте.

Таким чином, вітчизняний досвід демонструє власний тип продовольчого суверенітету, який ґрунтується на функціонуванні мільйонів ОСГ. Однак законодавець провадить політику витіснення ОСГ із аграрного ринку, залишає такі господарства поза підтримкою, змінює законодавство у невідповідних для ОСГ напрямках. На нашу думку, це є недалекою політикою, особливо урахувавши економічний спад внаслідок тривалих та масштабних воєнних дій, екологічні проблеми, породжені інтенсивним сільським господарством, а головне – беручи до уваги гостру потенційну продовольчу небезпеку.

Наразі питання не лише в тому, щоб *чимось* нагодувати велику країну. Такий підхід усе більше не відповідає сучасному баченню вирішення продовольчих проблем. У світі все гостріше критикується концепція «узагальненої» продовольчої безпеки, яка «історично базується на ліберальних і неоліберальних політичних ідеалах» [8]. Переконання у тому, що їжа є взаємозамінним товаром, що люди в основному є автономними індивідами, і що «економічне зростання через ринкові механізми забезпечує найбільш підходяще рішення для [розподілу їжі] стримування бідності та досягнення продовольчої безпеки» [8] – не знаходять свого однозначного емпіричного підтвердження, а навпаки – наштовхуються на дедалі більшу кількість контраргументів. Саме тому на противагу капіталістичній виробничій моделі, заснованій на агробізнесі, народилося таке багатомірне поняття як продовольчий суверенітет.

Хоча і рухи за продовольчу безпеку, і за продовольчий суверенітет намагаються вирішити

проблеми, пов'язані з голодом, вони роблять це по-різному та спираються на різні концепції чи моделі справедливості [2]. Вибір України однозначно на офіційному рівні не визначений, однак проведене нами дослідження дозволяє простежити обраний домінуючий підхід, який наполегливо, але латентно впроваджується. Натомість, ми переконані в можливості та необхідності поєднати у вітчизняному законодавстві кращі елементи обох підходів до сталого продовольчого забезпечення.

Висновки. Необхідність реформування вітчизняного законодавства про продовольчу безпеку стала абсолютно очевидною у світлі воєнних, інтеграційних та екологічних викликів, що постали перед Україною протягом останніх кількох років. Щоб бути ефективним, реформування законодавчих засад має розпочинатися із ґрунтового аналізу сучасних методологічних підходів та виявлення оптимальних концептуальних ідей, які максимально враховують проблеми та особливості нашої країни. На основі проведеного дослідження ми вважаємо, що важливою методологічною засадою правового регулювання продовольчої безпеки в Україні може стати популярна у світі концепція продовольчого суверенітету, яка опирається на ідеї агроекології, сімейного фермерства, гарантування права народів на продовольче самовизначення та збереження власної ідентичності. Слід окремо підкреслити, що методологія продовольчого суверенітету не виключає зобов'язання держави гарантувати необхідний встановлений рівень продовольчого забезпечення населення, а значить не підміняє собою механізми досягнення такого необхідного рівня продовольчої безпеки. При цьому ідейна основа продовольчого суверенітету виходить із необхідності враховувати історичний, культурний, природний контекст продовольчого забезпечення населення, на відміну від засилля уніфікаційних процесів, які активно пропагуються транснаціональним та великим національним аграрним бізнесом.

Стаття підготовлена в рамках виконання стипендіального наукового дослідження (постанова Верховної Ради України «Про призначення у 2023 році іменних стипендій Верховної Ради України для молодих учених – докторів наук» від 09.08.2023 року № 3297-IX)

Література

1. Declaration of Nyéléni. Nyéléni village, Sélingué, Mali, 27th of February 2007. URL: <https://nyeleni.org/IMG/pdf/DeclNyeleni-en.pdf> (дата звернення: 10.01.2024 року)
2. Noll S., Murdock E. G. Whose Justice is it Anyway? Mitigating the Tensions Between Food Security and Food Sovereignty. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*. 2020. Vol. 33. P. 1–14.

3. Актуальні проблеми правового забезпечення продовольчої безпеки України: монографія / за ред. В. Ю. Уркевича, М. В. Шульги ; Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого". Харків: ФОП Шевченко С. О., 2013. 326 с.
4. Lyson T. A. *Civic agriculture: Reconnecting farm, food, and community*. Paris: UPNE, 2012.
5. Pimbert M. P. *Towards food sovereignty*. London: IIED, 2009.
6. Morales A. Growing food and justice: Dismantling racism through sustainable food systems. In A. H. Alkon & J. Agyeman (Eds.), *Cultivating food justice: race, class, and sustainability*. Cambridge, MA: MIT Press, 2011. P. 149–176.
7. Bernstein H. Food sovereignty via the 'peasant way': A sceptical view. *The Journal of Peasant Studies*. 2014. Vol. 41 (6). P. 1031–1063.
8. Schanbacher W. D. The politics of food: The global conflict between food security and food sovereignty. Santa Barbara: ABC-CLIO, 2010.
9. Werkheiser I., Noll S. From food justice to a tool of the Status quo: Three sub-movements within local food. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*. 2014. Vol. 27. P. 201–210.
10. Гребенюк М. Правовий аспект співвідношення понять «продовольча незалежність» та «продовольча безпека». *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 5. С. 35 – 38.
11. Лушпаєв С. О. Правові засади продовольчої безпеки України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2014. 18 с.
12. Naylor L. Food sovereignty in place: Cuba and Spain. *Agriculture and Human Values*. 2019. Vol. 36 (4). P. 705–717.
13. Ірландія виділяє 450 тисяч євро на розвиток картоплярства в Україні. URL: <https://landlord.ua/news/irlandiia-vydiliaie-450-tysiach-ievro-na-rozvytok-kartopliarstva-v-ukraini/> (дата звернення: 10.01.2024 року)
14. Ireland allocates 450,000 euros to support potato growing in Ukraine. URL: <https://www.ukrainians.ie/uk/events/irlandiia-vydiliaie-450-000-ievro-na-pidtrymku-kartopliarstva-v-ukraini-2/> (дата звернення: 10.01.2024 року)
15. Rinella A., Okoronko H. Food sovereignty: processes of democratisation of the food systems and the right to food. *Revista general de derecho publico comparado*. 2015. Vol. 17.
16. Baldin S. The circulation of the idea of food sovereignty. And its implementation in Ecuador. *Revista general de derecho publico comparado*. 2020. Vol. 28.
17. Туренко А. Забезпечення продовольчого суверенітету в умовах сучасних викликів та загроз. *Проблеми законності*. 2022. Вип. 157. С. 20–33.
18. The International Peasants' Voice. URL: <https://viacampesina.org/en/international-peasants-voice/> (дата звернення: 10.01.2024 року)
19. Anderson M. D. Beyond food security to realizing food rights in the US. *Journal of Rural Studies*. 2013. Vol. 29. P. 113–122.
20. The Detroit Black Community Food Security Network. About us. URL: <https://www.dbcfsn.org/about-us> (дата звернення: 10.01.2024 року)
21. Godek W. Challenges for food sovereignty policy making: the case of Nicaragua's Law 693. *Third World Quarterly*. 2015. Vol. 36 (3). P. 526–543.
22. Boyer J. Food security, food sovereignty, and local challenges for transnational agrarian movements: the Honduras case. *Journal of Peasant Studies*. 2010. Vol. 37 (2). P. 319–351.
23. Про особисте селянське господарство: Закон України від 15.05.2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 29. Ст. 232.

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v6.2023.14>**Ю. І. Тюря**

доктор юридичних наук, доцент,

доцент кафедри цивільного, господарського та екологічного права
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»orcid.org/0000-0001-7732-3535

СТАНОВЛЕННЯ ЗЕЛЕНОГО МІСТОБУДУВАННЯ: ОГЛЯД ПРАВОВИХ АСПЕКТІВ ТА РОЛЬ ГРОМАДСЬКОСТІ У ПРОСУВАННІ СТАЛОСТІ МІСТА

Для забезпечення сталого розвитку та подолання екологічних проблем міст, необхідно активно працювати над зеленим містобудуванням, яке не лише сприяє збереженню довкілля та здоров'ю населення, але й створює нові можливості для розвитку зелених індустрій, бізнесу та робочих місць.

Проте, для успішної реалізації зеленого містобудування необхідно включити всіх зацікавлених сторін у процес розробки та впровадження зелених політик та ініціатив. Широка участь та взаємодія всіх зацікавлених сторін сприятимуть створенню ефективної системи зеленого містобудування, спрямованої на сталий розвиток та покращення якості життя у містах. Водночас реалізація державної екологічної політики повинна відповідати таким принципам: прозорості та доступності інформації, забезпечення підзвітності та відкритості органів державної влади; активної участі громадськості у процесі формування державної політики; забезпечення захисту екологічних прав громадян.

Дослідження показує, що стратегічна екологічна оцінка має важливе значення у запобіганні негативним наслідкам для природного середовища, а також у забезпеченні екологічної безпеки та відповідності запланованої чи виконуваної діяльності вимогам та стандартам, встановленим законодавством щодо охорони довкілля, раціонального використання та відновлення природних ресурсів. Визначено, що містобудівна документація є необхідним інструментом державного регулювання процесу планування територій на різних рівнях – державному, регіональному і місцевому, та підлягає обов'язковій стратегічній екологічній оцінці. Підкреслено, що важливим аспектом є інформування громадськості про можливість брати участь у процесі обговорення планів і програм у сфері містобудування. Встановлено необхідність удосконалення засобів інформування громадськості щодо їх участі у процесах прийняття екологічних рішень та обговорення проектів документів державного планування шляхом деталізації цих процедур у відповідних нормативних документах.

Ключові слова: містобудування, громадськість, екологічна стратегічна оцінка, громадські слухання, інформування.

Tiuria Yu. I. EMERGENCE OF GREEN URBAN PLANNING: OVERVIEW OF LEGAL ASPECTS AND THE ROLE OF THE COMMUNITY IN PROMOTING URBAN SUSTAINABILITY

To ensure sustainable development and address environmental issues in cities, active efforts are needed in the field of green urban planning, which not only contributes to environmental preservation and public health but also creates new opportunities for the development of green industries, businesses, and employment.

However, the successful implementation of green urban planning requires the involvement of all stakeholders in the development and implementation of green policies and initiatives. Wide participation and collaboration of all stakeholders will facilitate the establishment of an effective green urban planning system aimed at sustainable development and improving the quality of life in cities. At the same time, the implementation of environmental policies should adhere to principles such as transparency and accessibility of information, ensuring accountability and openness of governmental bodies, active engagement of the public in the policy-making process, and safeguarding citizens' environmental rights.

Research shows that strategic environmental assessment plays a crucial role in preventing adverse impacts on the natural environment and ensuring environmental safety and compliance with legislation regarding environmental protection, rational resource utilization, and restoration. It has been recognized that urban planning documentation is an essential tool for government regulation of territorial planning processes at various levels, including national, regional, and local, and it requires mandatory strategic environmental assessment. Emphasis is placed on informing the public about their participation opportunities in the discussion of urban planning plans and programs. There is a need for improving the means of informing the public about their involvement in decision-making processes and discussions related to environmental projects and the development of state planning documents by providing detailed guidelines in relevant regulatory documents.

Key words: urban planning, community, environmental strategic assessment, public hearings, information.

Постановка проблеми. У сучасному світі, кожна країна, включаючи Україну, стикається зі значними екологічними викликами, пов'язаними зі зміною клімату та вичерпуванням природних ресурсів. Це становить глобальну загрозу як довкіллю та здоров'ю людей, так і економічному зростанню будь-якої держави. Відповідно розв'я-

зання екологічних проблем та забезпечення сталого розвитку потребує розробки й впровадження належних заходів та прийняття ефективних рішень.

Одним із ключових інструментів подолання екологічних проблем є здійснення зеленої трансформації, що спрямована на забезпечення еко-

номічної стійкості держави та сталого розвитку. Зелена трансформація передбачає впровадження інноваційних екологічних технологій, зменшення викидів шкідливих речовин, підвищення енергоефективності, використання відновлюваних джерел енергії та т.п., створюючи не тільки сприятливі умови для збереження довкілля та підтримки здоров'я населення, але й розвиваючи нові індустрії та зелений бізнес, формуючи нові робочі місця та прискорюючи інноваційні процеси. Оскільки зелена трансформація є складним і тривалим процесом, необхідно забезпечити широку участь та включення всіх зацікавлених сторін у процес розробки та впровадження зелених політик та ініціатив на всіх рівнях, зокрема локальному та місцевому.

Зміна демографічних тенденцій, зростання населення, розвиток економіки та транспортної інфраструктури вимагають постійного аналізу та оновлення містобудівної стратегії, яка має бути спрямована на зменшення викидів парникових газів, енергоефективність, просування використання відновлювальних джерел енергії, зелене будівництво та створення екологічно збалансованих міських просторів. Водночас виклики, пов'язані зі зміною клімату та екологічними проблемами, також впливають на напрямки розвитку міста та вимагають включення екологічних аспектів у стале містобудування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан цієї проблематики певною мірою розглядався такими науковцями, як: М.В. Краснова, Г.І. Балюк, Р.С. Кірін, А.Ю. Сменковський, С.П. Цигичко, І.В. Шевченко. Проте, попри досить великий обсяг досліджень, недостатньо розкритою залишається роль стратегічної екологічної оцінки та проблемні аспекти залучення громадськості до процесів зеленої трансформації містобудування.

Метою статті є аналіз сучасного стану й практики впровадження зелених аспектів у містобудування та залучення громадськості до цього процесу.

Виклад основного матеріалу. Сучасні індустріальні міста, завдяки своїй інтенсивній діяльності та великій концентрації населення й інфраструктури, суттєво впливають на зміну клімату та стан навколишнього природного середовища. Цей вплив спостерігається на різних рівнях та в різних аспектах, від емісій парникових газів до змін використання землі та водних ресурсів.

Можна виокремити декілька причин типових проблем промислового міста, які визначають потребу у розробці та здійсненні заходів з адаптації до зміни клімату.

По-перше, промислові міста є великими джерелами викидів парникових газів, зокрема вуглекислого газу, метану та діоксиду азоту, від

автотранспорту, промислових установок, опалення будинків, а також від відходів та стічних вод, що своєю чергою призводить до значного забруднення атмосфери та глобального потепління.

По-друге, щільна і/або хаотична забудова та зміни у землекористуванні, включаючи асфальтування великих площ й зменшення кількості і якості зелених насаджень, спричиняють втрату природних екосистем, таких як ліси та вологі зони, і сприяють утворенню так званих «теплових островів», порушуючи екологічну рівновагу.

По-третє, міста споживають значну кількість природних ресурсів, таких як вода, енергія та матеріали, що використовуються для будівництва і функціонування інфраструктури. Водночас використання незбалансованих і неекологічних джерел енергії, таких як вугілля й нафта, призводить до серйозного забруднення навколишнього середовища та зміни клімату.

Здійснення ефективних заходів з метою зменшення негативного впливу міст на зміну клімату вимагає впровадження комплексного підходу та спільних зусиль різних зацікавлених сторін, зокрема органів влади, громадських організацій, бізнес-сектору, наукової спільноти й громадськості, задля співпраці та спільної роботи.

Без сумніву, інтегрування екологічних вимог під час розроблення і затвердження документів державного планування, галузевого (секторального), регіонального та місцевого розвитку та у процесі прийняття рішень про провадження планованої діяльності об'єктів, які можуть мати значний вплив на довкілля, передбачене законом України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» [1], повинно стати ключовим орієнтиром для міст при розробці власних «зелених» політик та втілення практичних рішень. Разом з тим національна Стратегія державної екологічної політики встановлює, що розбудову міст необхідно здійснювати з урахуванням вимог адаптації до змін клімату, оскільки обов'язковою умовою для територіального розширення міст та інших населених пунктів є необхідність збереження, створення та відновлення рекреаційних, природоохоронних та оздоровчих територій і об'єктів, а також ландшафтів, лісів, парків, скверів та інших зелених насаджень [1]. У цьому контексті адаптаційні заходи мають включати оцінку вразливості міста до зміни клімату та розробку стратегії адаптації, яка враховуватиме специфіку і потреби конкретного міста. Завдяки впровадженню відповідних адаптаційних заходів, міста зможуть покращити якість життя своїх мешканців, зробити їх оточення комфортнішим, здоровішим та екологічно безпечним.

Аналізуючи результати дослідження «Оцінка вразливості до змін клімату: Україна» (далі – Дослідження), проведеного у 2014 році експерта-

ми Кліматичного форуму Східного партнерства та Робочої групи громадських організацій зі зміни клімату, встановлено, що в Україні близько 70 відсотків населення проживає в містах. Концентрація значної кількості населення в містах, спільно з особливостями локального мікроклімату, висотною забудовою, транспортною мережею та розвинутою інфраструктурою, робить міста особливо вразливими до наслідків кліматичних змін. Ці фактори підсилюють негативний вплив клімату, призводячи до збільшення теплового навантаження, забруднення повітря та інших небажаних наслідків [2]. Окрім цього Стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року (далі – Стратегія) до головних проблем, що стосуються вразливості міст до зміни клімату, відносить: тепловий стрес і місцеве перегрівання, що відбувається внаслідок високих температур; збільшений попит на охолодження приміщень під час теплих періодів року; проблеми з якістю та доступністю питної води; підвищений ризик підтоплення та недостатня адаптація каналізаційних систем до збільшення кількості опадів. Вразливість різних груп населення в містах до зміни клімату підсилюється недостатністю зелених насаджень в Україні, а також швидким зростанням забудови та збільшенням площі теплопоглинаючих поверхонь. Мешканці міст і селищ також стикаються з проблемою дефіциту води, зменшенням опадів, засухою, зниженням рівня ґрунтових вод та посиленням екстремальних погодних явищ [3].

Враховуючи це, міста потребують спеціальних заходів адаптації та стратегій, щоб зменшити негативний вплив кліматичних змін та забезпечити комфорт і безпеку мешканців. Водночас важливим аспектом цього процесу є залучення громадськості й всіх зацікавлених сторін до розробки та впровадження стратегії адаптації міста. При цьому у Дослідженні наголошено, що при плануванні адаптаційних заходів для міста, значну увагу слід приділити організаційним завданням, зокрема проведенню ефективної інформаційної кампанії, спрямованої на різні цільові групи [2]. Підвищення рівня обізнаності населення щодо екологічних проблем та наслідків зміни клімату також визнано одним із завдань, спрямованих на досягнення поставлених цілей Стратегії [3].

Однак наразі можна констатувати про низький рівень комунікації між органами державної влади, органами місцевого самоврядування та населенням, про що свідчить інформація, наведена у Концепції забезпечення національної системи стійкості, затвердженої Указом Президента України від 27 вересня 2021 року № 479/2021. Серед головних проблем, які потребують розв'язання на етапі запровадження національної системи стійкості, Концепція визначає низький рівень довіри громадян до державних органів і, внаслідок

цього, недостатній рівень залучення широких верств населення та громадських об'єднань до впровадження заходів у сфері забезпечення національної стійкості, зокрема стійкого розвитку міста при зміні клімату [4].

Проте Стратегією державної екологічної політики встановлено, що реалізація засад державної екологічної політики повинна здійснюватися за принципами: відкритості, підзвітності, гласності органів державної влади; участі громадськості у формуванні державної політики; дотримання екологічних прав громадян. До основних інструментів реалізації державної екологічної політики названа Стратегія відносить інформування та комунікацію, покликанні підвищити рівень освіченості громадськості стосовно діяльності органів виконавчої влади в галузі охорони навколишнього середовища та ефективності впровадження ними нормативно-правових актів, розуміння стану довкілля, рівнів його забруднення та принципів сталого споживання і виробництва [1]. Все це повинно спонукати громадян до активної участі у захисті навколишнього природного середовища, піклування та дбайливого ставлення до живої природи.

Серед інших інструментів, спрямованих на запобігання негативному впливу на навколишнє природне середовище, є проведення стратегічної екологічної оцінки та оцінки впливу на довкілля, які дозволяють забезпечити відповідності запланованої чи реалізованої діяльності вимогам та стандартам, встановленим у законодавстві щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання та відновлення природних ресурсів, а також забезпечення екологічної безпеки [1].

Зважаючи на Державну стратегію регіонального розвитку на 2021–2027 роки, яка визначена як ключовий стратегічний план, що спрямований на впровадження секторальних стратегій розвитку, координацію державної політики в різних сферах та досягнення ефективного використання державних ресурсів у територіальних громадах і регіонах, з орієнтацією на потреби людей та сталого використання природних ресурсів, заслуговують уваги визначені показники моніторингу досягнення цілей окресленої Державної стратегії. Зокрема з метою формування згуртованої держави в соціальному, гуманітарному, економічному, екологічному, безпековому та просторовому вимірах надзвичайно важливим є забезпечення актуальною містобудівною документацією (розробленою після 2010 року) з обов'язковим урахуванням рекомендацій щодо включення кліматичних питань [5]. В контексті досягнення зазначеної мети серед завдань за напрямом «Посилення використання потенціалу розвитку середніх та малих міст» передбачено сприяння розширенню зелених наса-

джен, що взаємопов'язано з планом зонування території (зонінгом) та відповідно містобудівною документацією. Зі свого боку містобудівна документація є важливим інструментом державного регулювання процесу планування територій на різних рівнях – державному, регіональному і місцевому, та підлягає обов'язковій стратегічній екологічній оцінці, що встановлено законом України «Про регулювання містобудівної діяльності» [6].

Законом України «Про стратегічну екологічну оцінку» визначена мета стратегічної екологічної оцінки, яка полягає у сприянні сталому розвитку шляхом забезпечення охорони довкілля, безпеки населення та збереження його здоров'я, а також інтеграції екологічних вимог у процес розроблення та затвердження документів державного планування. Здійснюється така оцінка з урахуванням принципів законності, об'єктивності, гласності, участі громадськості, наукової обґрунтованості, збалансованості інтересів, комплексного підходу, запобігання екологічним пошкодженням, довгострокового прогнозування, достовірності та повноти інформації у проекті документа, а також з урахуванням міжнародного екологічного співробітництва. Для успішного проведення стратегічної екологічної оцінки обов'язковою умовою є організація громадських обговорень та консультацій (у разі потреби – транскордонних консультацій), а також врахування результатів цих обговорень і консультацій у документі державного планування та звіті про стратегічну екологічну оцінку [7]. Відповідно до закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» затвердження на місцевому рівні містобудівної документації без проведення громадського обговорення проектів такої документації забороняється [6].

Водночас зауваження і пропозиції громадськості, а також довідка про громадське обговорення вносяться до Єдиного реєстру стратегічної екологічної оцінки, порядок ведення якого затверджений постановою Кабінету Міністрів України. Запровадження реєстру дозволить систематизувати та зробити доступною для громадськості інформацію щодо стратегічної екологічної оцінки документів державного планування, сприяючи ширшому залученню громадськості до такої оцінки документів, їх розробки та затвердження [8].

Проте порядком розроблення та проведення громадського обговорення, визначеного постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку розроблення, проведення громадського обговорення, погодження програм комплексного відновлення області, території територіальної громади (її частини) та внесення змін до них», не підлягає стратегічній екологічній оцінці програма комплексного відновлення області, території територіальної громади (її частини) (далі – Порядок), оскільки така програма не нале-

жить до містобудівної документації. Однак відповідно до окресленої постанови Кабінету Міністрів Програма комплексного відновлення області, території територіальної громади (її частини) має сприяти впровадженню екологічності, раціональному просторовому плануванню, людиноцентризму і т.п. та визначати заходи для їх реалізації з урахуванням норм і нормативів щодо землекористування, захисту навколишнього природного середовища та природних ресурсів [9]. Заслужовує уваги визначена мета при розробленні програми комплексного відновлення області, території територіальної громади (її частини), зокрема забезпечення публічності та прозорості шляхом оприлюднення проекту програми на офіційному вебсайті та порталі електронної системи із зазначенням строку подання пропозицій громадськості до проекту. Такий строк не може становити менше 15 календарних днів з дня оприлюднення відповідного проекту [9]. Натомість Порядком не визначено яким чином буде здійснюватися інформування громадськості щодо оприлюднення проекту та початку його публічного обговорення.

Актуальним в напрямі обраної теми дослідження та виконання зобов'язань України у сфері європейської інтеграції є розгляд основних положень Директиви 2001/42/ЄС «Про оцінку впливу певних планів і програм на навколишнє середовище». Згідно з Директивою 2001/42/ЄС екологічна оцінка проводиться для планів і програм, які можуть мати значний вплив на довкілля, з метою врахування ймовірних значних екологічних наслідків реалізації плану/програми, зокрема впливу на біорізноманіття, ґрунт, воду, повітря, кліматичні фактори, впливу на населення, здоров'я людини, архітектурну та археологічну спадщину, ландшафт. Це можуть бути плани розвитку територій, економічні програми, транспортні плани, енергетичні стратегії та інші документи. Водночас під час ухвалення плану чи програми має бути забезпечено інформування відповідних органів влади та громадськості [10]. Слід зауважити, що безсумнівно ключовим аспектом Директиви при проведенні екологічної оцінки є інформування громадськості про можливість брати участь у процесі обговорення, забезпечуючи відкритість та прозорість процесу, дозволяючи громадськості висловлювати свої погляди, думки та опозицію щодо планів і програм, а також вносити пропозиції та зауваження.

Інша Директива 2011/92/ЄС «Про оцінювання впливу деяких публічних і приватних проектів на довкілля» передбачає, що вплив на довкілля повинен враховуватися на якомога ранішній стадії в усіх процесах технічного планування, вироблення й ухвалення рішень. Задля організації ефективної участі зацікавленої громадськості у процедурах формування і прийняття екологіч-

них рішень, необхідно ще на початкових етапах окреслених процедур забезпечити інформування громадськості про певні питання, визначені Директивою 2011/92/ЄС. Цим документом пропонуються детальні механізми інформування громадськості, наприклад, шляхом розміщення оголошень у певному радіусі або публікації в місцевих газетах, а також проведення консультацій із зацікавленою громадськістю, наприклад, шляхом письмового подання або опитування населення. Також мають бути вжиті необхідні заходи для забезпечення електронного доступу громадськості до інформації, принаймні через центральний портал або легкодоступні пункти доступу, на відповідному адміністративному рівні [11].

Національним законодавством затверджено Порядок проведення громадських слухань щодо проектів містобудівної документації на місцевому рівні, який встановлює процедуру проведення громадських слухань на місцевому рівні щодо проектів містобудівної документації, зокрема комплексних планів просторового розвитку територій територіальних громад, генеральних планів населених пунктів і детальних планів територій, які охоплюють як внутрішні, так і зовнішні межі населених пунктів. Абзацом 2 п. 7 детально описаний механізм інформування громадськості стосовно слухань, зокрема інформація про проведення громадських слухань, включаючи дату, час і місце їх проведення, а також вимоги до учасників, які публікуються одночасно з оприлюдненням проекту містобудівної документації на місцевому рівні. Ця інформація надається в одному інформаційному повідомленні, а також додатково оприлюднюється на офіційному вебсайті замовника розроблення містобудівної документації не пізніше, ніж за п'ять робочих днів до запланованої дати проведення громадських слухань. Причому затвердження містобудівної документації на місцевому рівні без проведення громадських слухань проектів такої документації забороняється. Проте, найсуттєвішим є те, що громадські слухання щодо проектів містобудівної документації на місцевому рівні проводяться з урахуванням вимог, встановлених Законом України «Про стратегічну екологічну оцінку» [12].

Важливо, що з метою аналізу та оцінки реалізації містобудівної документації, а також прогнозування стану та змін об'єктів містобудування, які спрямовані на досягнення сталого розвитку територій з урахуванням державних і громадських інтересів, здійснюється містобудівний моніторинг, результатом якого є підготовка аналітичного звіту. Надалі звіт враховується під час розроблення стратегій регіонального розвитку, програм соціально-економічного розвитку та внесення змін до містобудівної документації. Одним з ключових етапів проведення містобудівного

моніторингу визначено інформування щодо нього громадськості. Громадськість отримує інформацію про початок підготовки аналітичного звіту шляхом публікації інформаційного повідомлення на офіційному вебсайті уповноваженого органу містобудування та архітектури щодо процедури подання пропозицій і необхідності проведення моніторингу окремих об'єктів містобудування [13].

Базовим документом в контексті впровадження зелених аспектів у містобудування є Національний план дій з охорони навколишнього природного середовища на період до 2025 року, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України у 2021 році (далі – План). З метою досягнення Цілі 3 відносно забезпечення інтеграції екологічної політики у процес прийняття рішень щодо соціально-економічного розвитку України Планом на постійній основі передбачено обов'язковість інтеграції екологічної складової до політик та/або програм загальнодержавного, галузевого (секторального), регіонального та місцевого розвитку, зокрема здійснення стратегічної екологічної оцінки документів державного планування (стратегії, плани, схеми, містобудівна документація, загальнодержавні програми, державні цільові програми та програми і програмні документи) [14].

Висновки. Здійснюючи аналіз сучасного стану й практики впровадження зелених аспектів у містобудування та залучення громадськості до цього процесу встановлено, що правовою базою, сформованою на всіх рівнях, включно місцевому, передбачено обов'язковість інтеграції екологічної складової при розробці стратегій, планів, програм та містобудівної документації. На законодавчому рівні визначено, що стратегічна екологічна оцінка є важливим інструментом для встановлення потенційних впливів проекту, програми чи плану на навколишнє природне середовище і здоров'я населення. Здійснення такої оцінки дозволяє виявити можливі негативні наслідки і ризики для природного середовища та забезпечити прийняття належних заходів для їх уникнення або зменшення. Це сприяє забезпеченню сталого розвитку й збалансованого використання ресурсів і збереженню екологічної безпеки. Важливим аспектом цього процесу є залучення громадськості та зацікавлених сторін до прийняття екологічних рішень.

Проте, важливо звернути увагу на удосконалення механізмів інформування громадськості щодо їх можливості брати участь у процесах прийняття рішень та обговорень проектів документів державного планування. Наразі наявні нормативні документи не завжди передбачають достатню деталізацію цих процедур. Практична реалізація процедур інформування громадськості

відносно обговорення містобудівної документації є недосконалою, оскільки спостерігається низький рівень обізнаності громадськості з питань та у сфері проектування «зеленої модернізації» міст та інших екологічних ініціатив.

Зміна клімату є серйозним викликом для міст, проте, залучення громадськості й впровадження зелених стратегій та ініціатив у містобудування можуть сприяти розв'язанню цієї проблеми. Важливо надати можливість мешканцям міст брати активну участь у прийнятті рішень, спрямованих на сталість та зелену трансформацію міст.

Література

1. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2697-19>.
2. Оцінка вразливості до змін клімату: Україна. URL: https://ucn.org.ua/wp-content/uploads/2014/07/ukraine_cs_vulnerability.pdf.
3. Про схвалення Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.10.2021 № 1363-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1363-2021-%D1%80>.
4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про запровадження національної системи стійкості»: Указ Президента України від 27.09.2021 № 479/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/479/2021>.
5. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/695-2020-%D0%BF>.
6. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 № 3038-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3038-17>.
7. Про стратегічну екологічну оцінку: Закон України від 20.03.2018 № 2354-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2354-19>.
8. Про затвердження Порядку ведення Єдиного реєстру стратегічної екологічної оцінки: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.05.2023 № 430. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/430-2023-%D0%BF>.
9. Directive 2001/42/EC of the European Parliament and of the Council of 27 June 2001 on the assessment of the effects of certain plans and programmes on the environment. URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/2001/42/oj/eng>.
10. Директива Європейського Парламенту і Ради 2011/92/ЄС від 13 грудня 2011 року про оцінювання впливу деяких публічних і приватних проєктів на довкілля. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/984_022-11.
11. Про затвердження Порядку проведення громадських слухань щодо проєктів містобудівної документації на місцевому рівні: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.05.2011 № 555. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/555-2011-%D0%BF>.
12. Про затвердження Порядку проведення містобудівного моніторингу: Наказ Мінрегіон України від 01.09.2011 № 170. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1268-11>.
13. Про затвердження Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.04.2021 № 443-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/443-2021-%D1%80>.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.553

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v6.2023.15>

В. Д. Барвіненко
кандидат наук з державного управління
orcid.org/0000-0001-9471-1134

ЄВРОПЕЙСЬКІ МУНІЦИПАЛЬНІ СТАНДАРТИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Метою статті є уточнення змісту поняття «європейські муніципальні стандарти» для його застосування в адміністративно-правовій науці та практиці.

Сформульовано тезу, що на сучасному етапі в документах Європейського Союзу відсутні положення, які могли б розглядатися як європейські муніципальні стандарти. На користь цього свідчить і відсутність нормотворчої активності тієї інституції ЄС, яка має найбільше відношення до місцевого самоврядування – Комітету регіонів. Констатовано роль Комітету регіонів як ключового механізму взаємодії між європейськими інституціями та місцевими урядами. Його завдання включає в себе забезпечення того, щоб голос регіонів та міст був врахований при прийнятті рішень на європейському рівні, зокрема, при формулюванні нових законів. Але, муніципальних стандартів цей орган не формулює. Зроблено висновок, що під європейськими муніципальними стандартами в адміністративно-правових дослідженнях доцільно розуміти положення тих документів, які прийняті Радою Європи.

Висунуто гіпотезу, що адміністративне законодавство України гармонізується з європейськими муніципальними стандартами за допомогою механізму рамкової інтеграції. Однією з особливостей рамкової інтеграції є те, що вона враховує особливості індивідуальних національних контекстів і не передбачає суворого нав'язування правових стандартів. Це може сприяти більш гнучкій і адаптованій інтеграції, уникненню різкого супротиву та сприянню більшій легкості впровадження змін в адміністративний апарат. Однак важливо враховувати, що рамкова інтеграція також може стати об'єктом критики через відсутність чіткості та прозорості у використанні «м'яких» інструментів. Проте, вона може визначати баланс між збереженням національної автономії та все більшим наближенням до європейських муніципальних стандартів в адміністративному праві.

Ключові слова: адміністративні проблеми місцевого самоврядування, місцеве самоврядування, муніципальне управління, територіальний колектив, принципи місцевого самоврядування в Україні, адміністративна аксіологія, європейські муніципальні стандарти.

Barvinenko V. D. EUROPEAN MUNICIPAL STANDARDS IN THE ADMINISTRATIVE LAW OF UKRAINE

The purpose of the article is to clarify the content of the concept of «European municipal standards» for its application in administrative science and practice.

The thesis is formulated that at the current stage there are no provisions in the documents of the European Union that could be considered as European municipal standards. In favor of this, the lack of rule-making activity of the EU institution that has the greatest relation to local self-government – the Committee of Regions – testifies to this. The role of the Committee of Regions as a key mechanism of interaction between European institutions and local governments has been established. Its task includes ensuring that the voice of regions and cities is taken into account in decision-making at the European level, in particular when formulating new laws. However, this body does not formulate municipal standards. It was concluded that under European municipal standards in administrative and legal studies it is appropriate to understand the provisions of those documents adopted by the Council of Europe.

It is hypothesized that the administrative legislation of Ukraine is harmonized with European municipal standards using the framework integration mechanism. One of the features of framework integration is that it takes into account the peculiarities of individual national contexts and does not involve strict imposition of legal standards. This can contribute to more flexible and adaptive integration, avoid sharp resistance and facilitate the easier implementation of changes in the administrative apparatus. However, it is important to consider that framework integration can also become the object of criticism due to the lack of clarity and transparency in the use of «soft» tools. However, it can determine the balance between the preservation of national autonomy and the increasing approximation to European municipal standards in administrative law.

Key words: administrative problems of local self-government, local self-government, municipal administration, territorial collective, principles of local self-government in Ukraine, administrative axiology, European municipal standards.

Постановка проблеми. На сучасному етапі в документах Європейського Союзу відсутні положення, які могли б розглядатися як європейські муніципальні стандарти. На користь

цього свідчить і відсутність нормотворчої активності тієї інституції ЄС, яка має найбільше відношення до місцевого самоврядування – Комітету регіонів.

Частина п'ята Договору про заснування Європейської Спільноти має назву «Інституції спільноти». У розділі I «Інституційні положення» згадується, у тому числі, Комітет регіонів.

Стаття 263 Договору проголошує дорадчий статус цього Комітету та його склад – до Комітету «входять представники регіональних та місцевих органів, які або обіймають виборну посаду в регіональних чи місцевих органах влади, або політично підзвітні виборним зборам» [1].

Стаття 265 Договору окреслює компетенційну сферу цієї інституції (органу), а саме: «Комітетові регіонів належить консультувати Раду чи Комісію... Комітет регіонів може консультувати Європейський Парламент» [1]. Варто ще раз звернути увагу на те, що Комітет регіонів не наділяється нормотворчими повноваженнями. Це є важливим тому, що, знаючи свої компетенції, Комітет регіонів має можливість надавати консультації та висловлювати регіональні перспективи в процесі прийняття рішень Радою, Комісією та, в певних випадках, Європейським Парламентом. Такий консультативний статус забезпечує ефективність представництва інтересів регіонів в європейських інституціях без прямих нормотворчих повноважень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання муніципальних стандартів у цілому та цих стандартів в адміністративному праві зокрема опрацьовує низка дослідників, але переважно у поодиноких статтях (дивись, наприклад, [2-5]). А тому наявна прогалина потребує свого заповнення.

Метою статті є уточнення змісту поняття «європейські муніципальні стандарти» для його застосування в адміністративно-правовій науці та практиці.

Виклад основного матеріалу. Продовжуючи сформульовану на початку статті тезу варто зазначити, що в Європейському Союзі Комітет регіонів, не маючи нормотворчих повноважень, виключено здатний приймати безпосередні рішення або формулювати правові акти. Основна його роль полягає в консультативній функції, спрямованій на забезпечення представництва регіональних інтересів в європейському процесі прийняття нормативних актів. Відсутність нормотворчих повноважень означає, що Комітет регіонів не має здатності впливати безпосередньо на створення юридичних норм чи законодавчих актів.

Це обмеження має свої переваги, оскільки дозволяє уникнути дублювання повноважень інших європейських інституцій та забезпечує баланс між централізацією та децентралізацією. Крім того, відсутність нормотворчих повноважень забезпечує стабільність та надійність ролі Комітету регіонів у системі європейського управління, де він виступає консультативним органом, враховуючи особливості регіональних потреб і перспектив.

На офіційному веб-сайті Комітету регіонів зазначається, що цей орган виступає як представник і голос регіонів і міст Європейського Союзу. Його функції включають представлення інтересів місцевих та регіональних органів влади в рамках європейської системи, а також надання консультацій з питань нових законів, які можуть впливати на регіони та міста. Важливо зауважити, що цей орган акцентує, що близько 70% усього законодавства Європейського Союзу стосується саме місцевих і регіональних питань [7].

Це підкреслює роль Комітету регіонів як ключового механізму взаємодії між європейськими інституціями та місцевими урядами. Його завдання включає в себе забезпечення того, щоб голос регіонів та міст був врахований при прийнятті рішень на європейському рівні, зокрема, при формулюванні нових законів. Але, муніципальних стандартів цей орган не формулює.

Таким чином, під європейськими муніципальними стандартами в адміністративно-правових дослідженнях доцільно розуміти положення тих документів, які прийняті Радою Європи.

У цьому контексті слід звернутися до розробок теоретиків щодо політики європеїзації у частині механізмів цього процесу.

О.Р. Радішевська ввела в обіг в українську адміністративно-правову науку позицію британських дослідників К. Кнілла (Ch. Knill) і Д. Леммкула (D. Lehmkuhl), які «виділяють три механізми європеїзації, які керують і впливають на узгоджений порядок ЄС» [8, с. 150]. Вони виокремлюють три наступних механізми.

На думку вчених, першим з числа трьох механізмів є позитивна інтеграція. Зазначено, що «позитивна інтеграція охоплює «нав'язування» моделі з обмеженою свободою вибору на національному рівні, зокрема зразки/шаблони політики для досягнення внутрішніх «правил гри». Механізм має примусовий характер і ґрунтується на засадах європейського права; передбачається, що механізм запроваджуватиметься в країнах, які прагнуть набутти повноцінного членства у ЄС» [8, с. 150]. Ці загальні положення щодо першої моделі доцільно деталізувати по відношенню до такого інституту адміністративного права, як інститут місцевого самоврядування.

Позитивна інтеграція, за визначенням, охоплює «нав'язування» моделі з обмеженою свободою вибору на національному рівні, використовуючи зразки та шаблони політики для досягнення внутрішніх «правил гри». Цей механізм має примусовий характер і базується на принципах європейського права. Очікується, що цей механізм впроваджуватиметься в країнах, які мають намір стати повноцінними членами Європейського Союзу.

У контексті адміністративного права цей механізм може впливати на структуру та зміст правових норм, які регулюють адміністративні відносини в державі. Позитивна інтеграція передбачає впровадження європейських стандартів і підходів в національне адміністративне законодавство країн, що мають намір приєднатися до Європейського Союзу.

Впровадження зразків та шаблонів європейської політики може впливати на процеси управління та прийняття рішень на національному рівні. Водночас, цей механізм може також викликати дискусії щодо збереження національної ідентичності та самовизначення в адміністративному праві. Здійснення балансу між позитивною інтеграцією та збереженням національної автономії стає важливим завданням для країн, які прямують до європейської інтеграції. Можливо, саме тому на рівні Європейського Союзу немає документів, які б містили муніципальні стандарти (регіональні).

Другим з числа трьох механізмів є негативна інтеграція. Фахівці зазначають, що «негативна інтеграція використовує зразки політики в певних секторах і має на меті інтеграцію у національний правопорядок. Правові заходи пояснюють вимоги політики, однак правове регуляторне втручання є меншим, ніж під час позитивної інтеграції» [8, с. 150].

Негативна інтеграція, другий з трьох механізмів, має на меті інтеграцію зразків політики в певних секторах у національний правопорядок. У порівнянні з позитивною інтеграцією, негативна інтеграція використовує зразки політики із меншим правовим регуляторним втручанням, але також має значний вплив на національне адміністративне право.

У контексті адміністративного права цей механізм може впливати на процес узгодження іноземних політичних зразків із національним законодавством. Негативна інтеграція може зумовити внесення змін у структуру та зміст національного адміністративного законодавства з метою відповідності певним сектором європейських стандартів (знов-таки, на рівні Європейського Союзу саме муніципальних стандартів не утворено).

Важливо враховувати, що хоча правове регулювання може бути меншим порівняно з позитивною інтеграцією, негативна інтеграція все одно може створювати обов'язкові стандарти для національних органів публічної влади. Це може викликати необхідність адаптації внутрішнього законодавства та процесів управління, щоб відповідати новим вимогам. В той час як негативна інтеграція може сприяти конвергенції політичних процесів, вона також може породжувати питання щодо збереження національної автентичності та ефективного функціонування адміністративного апарату.

Останнім з числа трьох механізмів є рамкова інтеграція. Саме «рамкова інтеграція використовує «м'які» заходи впливу, при яких можливість ЄС застосувати примусові методи послаблена в певних сферах публічного управління» [8, с. 151]. Отже, рамкова інтеграція, третій з трьох механізмів, визначається як використання «м'яких» заходів впливу, де можливість Європейського Союзу застосовувати примусові методи є обмеженою в певних сферах публічного управління.

У контексті адміністративного права, рамкова інтеграція може мати важливий вплив на процеси адаптації національного законодавства до європейських стандартів. Вона передбачає використання «м'яких» інструментів, таких як рекомендації, стандарти та норми, які заохочують, а не примушують, країни приймати зміни у своєму законодавстві та практиці управління.

Однією з особливостей рамкової інтеграції є те, що вона враховує особливості індивідуальних національних контекстів і не передбачає суворого нав'язування правових стандартів. Це може сприяти більш гнучкій і адаптованій інтеграції, уникненню різкого супротиву та сприянню більшій легкості впровадження змін в адміністративний апарат.

Однак важливо враховувати, що рамкова інтеграція також може стати об'єктом критики через відсутність чіткості та прозорості у використанні «м'яких» інструментів. Проте, вона може визначити баланс між збереженням національної автономії та поступовим наближенням до європейських стандартів в адміністративному праві.

Так як відповідні положення розробляються щодо стандартів, утворених Європейським Союзом (а не стандартів, що містяться в документах Ради Європи, точніше, її органів), варто застосовувати ці положення за аналогією до останніх. Щодо Хартії місцевого самоврядування 1985 року та її впливу на адміністративне право України слід на сучасному етапі констатувати наявність саме останнього механізму європеїзації тих джерел адміністративного права, які регламентують питання місцевого самоврядування.

В якості проміжного висновку слід підкреслити: у контексті європеїзації та її впливу на адміністративне право, варто звернутися до розроблених стандартів Європейським Союзом і застосовувати їх за аналогією до документів Ради Європи, зокрема органів останньої.

Важливо визначити, що цей підхід є застосовним до стандартів Європейського Союзу, а не до документів Ради Європи. Такий підхід може бути корисним при адаптації адміністративного права України до європейських стандартів. Щодо Хартії місцевого самоврядування 1985 року, важливо визначити, як вона впливає на адміністративне право України на сучасному етапі. Європеїзація

може виявитися важливим механізмом для наближення законодавства про місцеве самоврядування до європейських стандартів. Це може включати в себе впровадження принципів децентралізації та забезпечення більшого ступеня самостійності та влади місцевим органам.

Підхід за аналогією може виявитися корисним при адаптації національного законодавства до стандартів Європейського Союзу з метою покращення механізмів місцевого самоврядування та гармонізації їх із загальноєвропейськими стандартами у цій сфері.

При цьому доцільно взяти до уваги думку І. Грицяка щодо того, що «ефект європеїзації адміністративного права може бути концептуалізований як процес змін на внутрішньодержавному рівні, за якого держави адаптують свої процеси, політику й інститути до нових практик, норм, правил і процедур, що залежать від виникнення європейської системи публічного адміністрування» [9, с. 201]. Це є важливим тому, що ефект європеїзації адміністративного права може бути розглянутий як концептуалізований процес змін на внутрішньодержавному рівні, де держави адаптують свої процеси, політику та інститути до нових практик, норм, правил і процедур, які виникають внаслідок формування європейської системи публічного адміністрування (у тому числі, по відношенню до місцевого самоврядування).

Цей процес є частиною загального явища європеїзації, де держави намагаються гармонізувати свої внутрішні правові, адміністративні та інституційні структури з європейськими стандартами. У випадку з таким інститутом адміністративного права, як інститут місцевого самоврядування, це означає внесення змін у процеси місцевого управління, до актів муніципального законодавства та можливо й до системи місцевих органів публічної влади з урахуванням європейських практик та стандартів.

Крім того, європеїзація адміністративного права може включати адаптацію до принципів, які є характерними для європейської системи публічного адміністрування, таких як забезпечення прав особистості, ефективна адміністративна діяльність та додержання правових стандартів на місцевому рівні. У зазначений процес можуть входити зміни в правових актах, процедурах прийняття рішень та взаємодії адміністративних органів.

Цей ефект європеїзації може стати динамічним каталізатором для подальшого розвитку та модернізації адміністративного права відповідно до європейських стандартів, сприяючи глибокій інтеграції та взаєморозумінню між країнами.

І. Грицяк продовжує, що «саме тому європеїзація адміністративного права як процес є проявом закономірності світового розвитку, має певні політичні, економічні, правові та культурні наслідки

в державах-членах, державах-кандидатах і країнах-претендентах на вступ до ЄС» [9, с. 201]. Привертає увагу те, що автор підкреслює: європеїзація адміністративного права є не лише процесом адаптації внутрішніх правових систем до європейських стандартів, але й проявом глибоких закономірностей світового розвитку. Цей процес має значний вплив на держави-члени Європейського Союзу, держави-кандидати та країни, які мають намір вступити до ЄС.

Висновки. Політичні наслідки, про які йдеться у наведеній вище цитаті, ймовірно що полягають у впровадженні принципів демократії, правової держави та захисту прав людини, які є основними цінностями Європейського Союзу. Економічні наслідки включають адаптацію адміністративних процесів та регулювань до європейських стандартів для сприяння ефективності та конкурентоспроможності. Правові наслідки передбачають гармонізацію законодавства та впровадження європейських нормативів. Культурні наслідки полягають у взаєморозумінні та обміні культурними цінностями між країнами, що сприяє єднанню та співпраці.

У цілому ж європеїзація адміністративного права є частиною ширшого контексту глобалізації, де країни взаємодіють та впливають одна на одну в різних сферах. Цей процес має ключове значення для країн, які мають намір вступити до Європейського Союзу, оскільки він є не лише технічним адаптаційним механізмом, але й інтеграційним фактором, який визначає їхню спроможність відповідати європейським стандартам та цінностям. Також європеїзація адміністративного права України була б неповною без урахування європейських муніципальних стандартів.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі полягають у здійсненні адміністративного аналізу окремих принципів місцевого самоврядування, в яких знаходять свої відображення європейські муніципальні стандарти.

Література

1. Договір про заснування Європейської Спільноти. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017
2. Mishyna N. European court of human rights' judgements implementation by local and regional authorities: relevant publications on the topic. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса, 2023. Т. 33. С. 52–57.
3. Qaracayev C. Individual constitutional complaint in the Republic of Azerbaijan. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2023. № 63. С. 34–37.
4. Qaracayev C. Local Self-government in the Republic of Azerbaijan: Problems of the Administrative Supervision. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2022. № 57. С. 24–27.
5. Mishyna N. V. Role of local and regional authorities in the implementation of ECtHR judgments:

bibliographical review. *Юридичний вісник*. 2023. № 3. С. 146–151.

6. Leheza Yu.O. Public environmental funds as a source of the formation of local budgets of Ukraine. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. №7. С. 522–524.

7. The European Committee of the Regions. URL: <https://cor.europa.eu/en/regions/>

8. Радішевська О.Р. Європеїзація адміністративного права України: особливості сучасної тектоніки механізмів впливу. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 150–154.

9. Грицяк І.А. Розвиток європейського управління в контексті впливу на державне управління в Україні: дис. ... д-ра наук з держ. упр.: 25.00.01 / Нац. акад. держ. управл. при Президентові України. Київ, 2006. 415 с.

УДК 342.9; 347.73:336.1
DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v6.2023.16>

І. М. Брегін
*ад'юнкт кафедри адміністративного права та адміністративного процесу
Львівського державного університету внутрішніх справ
orcid.org/0009-0003-5210-6050*

ВЗАЄМОДІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ З ДЕРЖАВНОЮ АУДИТОРСЬКОЮ СЛУЖБОЮ УКРАЇНИ У ПРОТИДІЇ ПОРУШЕННЯМ БЮДЖЕТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

У статті проаналізовано нормативно-правові акти та окремі теоретичні аспекти взаємодії Національної поліції України з Державною аудиторською службою України у протидії порушенням бюджетного законодавства. Відзначено, що протидія порушенням бюджетного законодавства розглядається як складна управлінська система, елементи якої, з одного боку, є цілісними відносно самостійними утвореннями з відокремленими функціями, а з іншого – повинні взаємодіяти між собою та із зовнішнім середовищем.

Органи Державної аудиторської служби України та підрозділи Національної поліції України протидіють порушенням бюджетного законодавства за допомогою закріплених у нормативно-правових актах форм і методів, які різняться між собою. Однак, спільний об'єкт протидії – бюджетна деліктність зумовлює необхідність їх взаємодії на теоретичному рівні, а законодавчі норми є підставою для впровадження практичних аспектів узгодженої діяльності та взаємодопомоги цих суб'єктів. Норми, які визначають загальні засади та окремі механізми взаємодії Держаудитслужби та Національної поліції, містяться як у законах, так і підзаконних нормативно-правових актах.

Серед останніх виокремлюється спільний наказ Головного контрольно-ревізійного управління, Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки України, Генеральної прокуратури від 19 жовтня 2006 року № 346/1025/685/53 «Про затвердження Порядку взаємодії органів державної контрольно-ревізійної служби, органів прокуратури, внутрішніх справ, Служби безпеки України», який і за змістом, і за підставами прийняття, і за регулюючим впливом на суспільні відносини є таким, що не відповідає реаліям сьогодення. Підтримано думки науковців щодо доцільності скасування цього нормативно-правового акту, а порядок взаємодії кожного із правоохоронних органів, у тому числі й Національної поліції, та Держаудитслужби запропоновано закріпити на рівні двосторонніх адміністративних договорів про взаємодію.

Ключові слова: взаємодія, протидія порушенням бюджетного законодавства, Національна поліція України, Державна аудиторська служба України.

Bregin I. M. THE INTERACTION OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE WITH THE STATE AUDIT SERVICE OF UKRAINE IN AGAINST VIOLATIONS OF BUDGET LEGISLATION

The article analyzes normative legal acts and certain theoretical aspects of the interaction of the National Police of Ukraine with the State Audit Service of Ukraine in combating violations of budget legislation. It is noted that countering violations of budget legislation is considered as a complex management system, the elements of which, on the one hand, are integral relatively independent entities with separate functions, and on the other hand, they must interact with each other and with the external environment.

The bodies of the State Audit Service of Ukraine and units of the National Police of Ukraine counteract violations of budget legislation with the help of forms and methods fixed in normative legal acts, which differ among themselves. However, the common object of countermeasures – budgetary delict causes the need for their interaction at the theoretical level, and legislative norms are the basis for the implementation of practical aspects of coordinated activity and mutual assistance of these subjects. Norms that determine the general principles and separate mechanisms of interaction between the State Audit Service and the National Police are contained both in laws and by-laws.

Among the latter, the joint order of the Main Control and Audit Department, the Ministry of Internal Affairs, the Security Service of Ukraine, and the General Prosecutor's Office dated October 19, 2006 No. 346/1025/685/53 "On approval of the Procedure for the interaction of the bodies of the state control and audit service, the prosecutor's office, internal affairs, Security Service of Ukraine", which both in terms of content and grounds for adoption, and in terms of regulatory influence on social relations, is such that it does not correspond to the realities of today. We support the opinions of scientists regarding the expediency of canceling this normative legal act, and we suggest that the procedure for interaction between each of the law enforcement agencies, including the National Police and the State Audit Service, be fixed at the level of bilateral administrative agreements on interaction.

Key words: interaction, countermeasures against violations of budget legislation, National Police of Ukraine, State Audit Service of Ukraine.

Постановка проблеми. Питання наявності, ефективності та правового забезпечення взаємодії підрозділів Національної поліції з іншими суб'єктами протидії деліктності були та залишаються важливими для функціонування системи органів правопорядку. Повномасштабна військова агресія росії та запровадження воєнного стану лише їх актуалізували. Так, у Комплексному стратегіч-

ному плані реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки (схвалений указом Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023) [1] відзначено, що органи правопорядку, у тому числі й Національна поліція України, в ході збройної агресії Російської Федерації проти України зіштовхнулись з проблеми, що вплинули на

здатність органів правопорядку ефективно виконувати свої функції із забезпечення національної безпеки України в низці аспектів. Водночас у суспільства зберігся чіткий запит на рішучі та позитивні зміни у правоохоронній сфері після перемоги України. При цьому серед основних пріоритетів реформування органів правопорядку визначено покращення взаємодії цих органів між собою та зі складовими сектору безпеки і оборони, а серед напрямів реформування передбачено: посилення системної взаємодії з інститутами громадянського суспільства у сфері протидії злочинності; удосконалення механізмів та розвиток міжвідомчої координації у сфері кримінальної юстиції; удосконалення координації діяльності та взаємодії органів правопорядку на основі системності й процесуальної економії зі збереженням гарантій дотримання прав людини тощо [1].

Конкретні заходи з реалізація цих напрямів реформування повинні враховувати й необхідність удосконалення механізмів взаємодії органів правопорядку з іншими суб'єктами протидії порушенням бюджетного законодавства. У системі цих суб'єктів значну роль відіграють органи Державної аудиторської служби України (далі Держаудитслужба), частина результатів діяльності яких зумовлена взаємодією з поліцією та іншими правоохоронними органами. Упродовж січня вересня 2023 року загальна сума виявлених Держаудитслужбою фінансових порушень, що призвели до втрат фінансових і матеріальних ресурсів, становить понад 209,2 млрд грн, з них коштів бюджетів усіх рівнів та бюджетних установ – більш як 42,3 млрд грн. За результатами заходів до правоохоронних органів у звітному періоді передано 803 матеріали ревізій та перевірок зі свого боку, правоохоронними органами у січні – вересні 2023 року за матеріалами проведених заходів розпочато 344 досудових розслідування та 11 досудових розслідувань – за результатами участі у перевірках правоохоронних органів [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти взаємодії суб'єктів протидії порушенням бюджетного законодавства, у тому числі й взаємодії Національної поліції України з органами бюджетного контролю були предметом досліджень О.В. Герман, Е.С. Дмитренко, А.Й. Іванського, Ю.С. Назара, І.Я. Петрика, І.М. Проць, Р.М. Сиймовського, М.В. Шевчука та інших науковців. Проте наукового аналізу проблем узгодженої діяльності Національної поліції та Державної аудиторської служби у сфері протидії бюджетним деліктам, з урахуванням новел законодавства та сучасної правозастосовної практики, здійснено не було.

Метою цієї статті є дослідження взаємодії підрозділів Національної поліції з органами Державної аудиторської служби у протидії порушенням

бюджетного законодавства та надання пропозицій щодо вдосконалення механізмів та правового забезпечення такої взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Протидія порушенням бюджетного законодавства розглядається як складна управлінська система, елементи якої, з одного боку, є цілісними відносно самостійними утвореннями з відокремленими функціями, а з іншого – повинні взаємодіяти між собою та із зовнішнім середовищем. Саме відносини взаємодії дозволяють вести мову не про функціонування окремих елементів, а про системність впливу на певні соціальні явища у нашому випадку бюджетну деліктність. Такий вплив здійснюють суб'єкти, наділені правовими нормами повноваженнями щодо профілактики, припинення, розслідування порушень бюджетного законодавства, а також притягнення до юридичної відповідальності фізичних та юридичних осіб, які вчинили бюджетні делікти. Нормативно-правові акти закріплюють такі повноваження за сукупністю, як правило, державно-владних суб'єктів, серед яких основні функції виконують органи бюджетного контролю та правоохоронні органи. Діяльність Державної аудиторської служби та інших суб'єктів бюджетного контролю спрямована на протидію бюджетним деліктам, покарання за які передбачені фінансово-правовими та адміністративно-правовими нормами, що, як відзначає І. Я. Петрик, зумовлює вибір ними відповідного правового інструментарію під час протидії порушенням бюджетного законодавства застосування заходів впливу фінансово-правового характеру та заходів адміністративної відповідальності. Діяльність ж правоохоронних органів однаковою мірою спрямована як на протидію кримінальним, так й адміністративним (зокрема, пов'язаним з корупцією у бюджетній сфері) правопорушенням, і лише частково – фінансовим. Однак, спільний об'єкт впливу бюджетна деліктність зумовлює необхідність їх взаємодії, незважаючи на використання органами бюджетного контролю та правоохоронними органами різних методів та форм протидії порушенням бюджетного законодавства, закріплених у різних галузях права [3, с. 195].

На законодавчому рівні правовий статус Держаудитслужби як суб'єкта протидії порушенням бюджетного законодавства закріплений, передусім, у нормах Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні». Відповідно до статті 2 цього закону серед головних завдань органу державного фінансового контролю (Держаудитслужби) є здійснення державного фінансового контролю за правильністю визначення потреби в бюджетних коштах та взяттям зобов'язань, ефективним використанням коштів, а також за дотриманням бюджетного зако-

нодавства суб'єктами публічної адміністрації та іншими установами відповідно до законодавства. А у статті 8, крім деталізації цього завдання шляхом закріплення відповідних контрольних функцій, передбачено, що орган державного фінансового контролю розробляє пропозиції щодо усунення виявлених недоліків і порушень та запобігання їм у подальшому. Механізми реалізації усієї сукупності законодавчо визначених функцій закріплені в окремих підзаконних нормативно-правових актів Положенні про Державну аудиторську службу України, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2016 р. № 43 [4], Порядку оформлення Держаудитслужбою та її міжрегіональними територіальними органами матеріалів про адміністративні правопорушення, затвердженому наказом Державної аудиторської служби України від 01 грудня 2016 року № 168 [5] та інших. При цьому, якщо у Положенні про Державну аудиторську службу України зазначено лише, що Держаудитслужба застосовує заходи впливу за порушення бюджетного законодавства, накладає адміністративні стягнення на осіб, винних у порушенні законодавства, а також передає в установленому порядку правоохоронним органам матеріали за результатами державного фінансового контролю у разі встановлення порушень законодавства, за які передбачено кримінальну відповідальність або які містять ознаки корупційних діянь, то в останньому наказі визначаються особливості адміністративно-юрисдикційної діяльності у випадку виявлення бюджетних деліктів, у тому числі й складання протоколів про адміністративне правопорушення, передбачене статтею 164-12 КУпАП «Порушення бюджетного законодавства».

Повноваження Національної поліції щодо протидії порушенням бюджетного законодавства також визначені як на законодавчому, так і підзаконному рівнях. Відповідно до статті 23 Закону України «Про Національну поліцію» підрозділи поліції здійснюють: досудове розслідування кримінальних правопорушень у межах визначеної підслідності, оперативно-розшукову діяльність, превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень. Крім того, поліція виявляє причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вживає у межах своєї компетенції заходів для їх усунення; вживає заходів з метою виявлення кримінальних, адміністративних правопорушень; припиняє виявлені кримінальні та адміністративні правопорушення. Однією із статей Кримінального кодексу України (далі КК України), досудове розслідування за якими здійснюють за загальним правилом підрозділи поліції є стаття 191 КК України «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним

шляхом зловживання службовим становищем» (в окремих випадках здійснюють детективи органів Бюро економічної безпеки України чи Національного антикорупційного бюро України). Предметом цього злочину у багатьох випадках виступають бюджетні кошти.

Очевидно, що повноваження поліції не обмежуються лише досудовим розслідуванням кримінально караного порушення бюджетного законодавства відповідні підрозділи Національної поліції здійснюють й оперативно-розшукову діяльність, й припинення цих кримінальних правопорушень, й їх профілактику. Щодо останніх функцій, то найбільш активно їх виконують підрозділи Департаменту стратегічних розслідувань. Згідно з положенням про цей Департамент Національної поліції (затверджене наказом Національної поліції України № 1077 від 23 жовтня 2019 року [6]) відповідні підрозділи здійснюють виявлення, припинення і запобігання незаконної діяльності суспільно небезпечних організованих груп і злочинних організацій, у тому числі в органах державної влади та місцевого самоврядування, які впливають на криміногенну ситуацію в державі та в окремих її регіонах; протидію корупції серед посадових осіб, на яких поширюється дія Закону України «Про запобігання корупції», вживають заходів з метою виявлення корупційних правопорушень і правопорушень, пов'язаних з корупцією, та їх припинення відповідно до законодавства України; здійснюють оперативно-розшукову діяльність, спрямовану на здобуття інформації про криміногенні процеси в злочинному середовищі, пов'язані з протиправною діяльністю окремих осіб та злочинних угруповань, схеми легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Очевидно, що значна частина роботи щодо виконання цих функцій відбувається шляхом протидії злочинності у бюджетній сфері.

Підставою як для досудового розслідування, так і для проведення оперативно-розшукових заходів можуть бути відомості, отримані від органів Держаудитслужби у порядку інформаційної взаємодії. У статті 7 Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» задекларовано, що орган державного фінансового контролю координує свою діяльність з органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади, іншими контролюючими органами, а також із органами Національної поліції України. При цьому у частині 2 цієї статті обов'язок надавати відомості про обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, закріплений лише щодо Бюро економічної безпеки України. Однак, аналіз інших норм цього закону дозволяє стверджувати про певні обов'язкові інформаційні та органі-

заційні відносини й з іншими правоохоронними органами, у тому числі й Національною поліцією. Відповідно до приписів статей 8, 11 та 12 Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні»: звернення, отримані органом державного фінансового контролю, в яких повідомляється про крадіжки, розтрати, недостачі, інші правопорушення, негайно пересилаються правоохоронним органам для прийняття рішення згідно з законодавством; позапланова виїзна ревізія проводиться органами фінансового контролю у разі надходження доручення щодо проведення ревізії, у тому числі й від Національної поліції України, в якому містяться факти, що свідчать про порушення підконтрольними установами законів України; працівники органу державного фінансового контролю зобов'язані у випадках виявлення зловживань і порушень чинного законодавства передавати правоохоронним органам матеріали ревізій, а також повідомляти про виявлені зловживання і порушення державним органам і органам, уповноваженим управляти державним майном; при вилученні документів у зв'язку з їх підробкою або виявленніми зловживаннями працівник органу державного фінансового контролю зобов'язаний негайно повідомити про це правоохоронні органи.

Крім того, слід відзначити й певні недоліки нормопроекування у цьому законодавчому акті. Як бачимо і загальні засади, і конкретні випадки взаємодії Держаудитслужби з правоохоронними органами закріплюються в різних статтях Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні». При цьому у ньому присутня й стаття 14 «Взаємовідносини органу державного фінансового контролю з правоохоронними органами», в якій не лише не здійснено узагальнення наведених вище приписів та не визначено зміст взаємовідносин, але й зведено взаємовідносини Держаудитслужби з правоохоронними органами до сприяння останніми службовим особам органу державного фінансового контролю та зобов'язано органи Національної поліції вжити заходів для припинення протидії виконанню обов'язків працівників Держаудитслужби, забезпечити нормальне проведення ревізії, охорону працівників органу державного фінансового контролю, документів та матеріалів, що перевіряються, а також вжити заходів для притягнення винних осіб до встановленої законом відповідальності.

На підзаконному нормативно-правовому рівні взаємодія Національної поліції з Держаудитслужбою у протидії порушенням бюджетного законодавства окремого правового регулювання не отримала. Для взаємовідносин ці суб'єкти використовують, передусім, норми спільного наказу Головного контрольно-ревізійного управління,

Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки України, Генеральної прокуратури від 19 жовтня 2006 року № 346/1025/685/53 «Про затвердження Порядку взаємодії органів державної контрольно-ревізійної служби, органів прокуратури, внутрішніх справ, Служби безпеки України» [7] (далі Порядок). У п. 1.1 Порядку відзначено, що цей нормативно-правовий акт спрямований на забезпечення ефективної взаємодії між органами Держаудитслужби (у тексті вжито поняття органи державної контрольно-ревізійної служби) та правоохоронними органами (у тексті до них віднесено органи прокуратури, внутрішніх справ і Служби безпеки України) з питань розгляду звернень правоохоронних органів, призначення, організації та проведення ревізій за ними, передачі їм матеріалів ревізій за власною ініціативою органів Держаудитслужби, зворотного інформування про результати розгляду переданих матеріалів, виділення спеціалістів органів Держаудитслужби, інших питань, що мають місце при виконанні органами Держаудитслужби та правоохоронними органами покладених на них завдань. Крім загальних положень, в яких визначаються нормативно-правові акти, які стали підставою для прийняття Порядку, та пояснення окремих термінів, Порядок містить механізм призначення і організації органами Держаудитслужби ревізій за зверненнями правоохоронних органів, процедуру виділення спеціаліста для участі у перевірках, що проводяться правоохоронними органами, особливості підписання, розгляду та направлення звернень правоохоронних органів та органів Держаудитслужби, а також як здійснюється взаємне інформування цих державних органів.

У наукових працях останніх років хоча й відзначали позитивний вплив нормативно-правового закріплення механізму взаємодії правоохоронних органів та органів фінансового контролю, що було здійснено за допомогою цього Порядку, однак у більшості автори наголошували на недоліках його дії у сучасних умовах (розроблення Порядку на основі законів, які або втратили чинність, або були докорінно змінені [3, с. 195], без внесення відповідних доповнень до його тексту; окремі приписи Порядку не базуються на чинних нормах законів України [8, с. 364]; негативний вплив на правозастосовну практику, про що відзначається у судових рішеннях). При цьому пропонувалося розробити новий спільний наказ правоохоронних органів, які здійснюють протидію порушенням бюджетного законодавства, та Держаудитслужби про їх взаємодію або ж закріпити основні засади взаємодії правоохоронних органів та органів бюджетного контролю на законодавчому рівні [3, с. 197]. Підтримуючи необхідність приведення підзаконних актів у відповідність з реаліями сучасного становища держави та нормами вищих

за юридичною силою нормативно-правових актів, вважаємо за доцільне скасувати спільний наказ Головного контрольно-ревізійного управління, Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки України, Генеральної прокуратури від 19 жовтня 2006 року № 346/1025/685/53 «Про затвердження Порядку взаємодії органів державної контрольно-ревізійної служби, органів прокуратури, внутрішніх справ, Служби безпеки України». Механізми ж взаємодії кожного із правоохоронних органів та Держаудитслужби доцільно закріпити на рівні двосторонніх адміністративних договорів про взаємодію, у яких враховувались би особливості функціонування кожного із правоохоронних органів, у тому числі й підрозділів Національної поліції.

Висновки. Органи Державної аудиторської служби України та підрозділи Національної поліції України протидіють порушенням бюджетного законодавства, використовуючи закріплені у нормативно-правових актах форми і методи, які різняться між собою. Однак, спільний об'єкт протидії – бюджетна деліктність зумовлює необхідність їх взаємодії на теоретичному рівні, а законодавчі норми є підставою для впровадження практичних аспектів узгодженої діяльності та взаємодопомоги цих суб'єктів. Норми, які визначають загальні засади та окремі механізми взаємодії Держаудитслужби та Національної поліції, містяться як у законах, так і підзаконних нормативно-правових актах.

Серед останніх виокремлюється спільний наказ Головного контрольно-ревізійного управління, Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки України, Генеральної прокуратури від 19 жовтня 2006 року № 346/1025/685/53 «Про затвердження Порядку взаємодії органів державної контрольно-ревізійної служби, органів прокуратури, внутрішніх справ, Служби безпеки України», який і за змістом, і за підставами прийняття, і за регулюючим впливом на суспільні відносини є таким, що не відповідає реаліям сьогодення. Підтримуємо думки науковців щодо доцільнос-

ті скасування цього нормативно-правового акту, а порядок взаємодії кожного із правоохоронних органів, у тому числі й Національної поліції, та Держаудитслужби пропонуємо закріпити на рівні двосторонніх адміністративних договорів про взаємодію.

Література

1. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки: указ Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text>.
2. Результати діяльності Держаудитслужби, її міжрегіональних територіальних органів за січень – вересень 2023 року. URL: <https://dasu.gov.ua/ua/plugins/userPages/3517>.
3. Петрик І. Я. Взаємодія правоохоронних органів з органами бюджетного контролю у протидії порушенням бюджетного законодавства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 5. С. 194-197. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2019/48.pdf.
4. Про затвердження Положення про Державну аудиторську службу України: постанова Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2016 року № 43. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43-2016-%D0%BF#n127>.
5. Порядок оформлення Держаудитслужбою та її міжрегіональними територіальними органами матеріалів про адміністративні правопорушення: наказ Державної аудиторської служби України від 01 грудня 2016 року № 168. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1674-16#Text>.
6. Про затвердження Положення про Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України: наказ Національної поліції України від 23 жовтня 2019 року № 1077. URL: <http://tranzit.ltd.ua/nakaz/files/pdf>.
7. Про затвердження Порядку взаємодії органів державної контрольно-ревізійної служби, органів прокуратури, внутрішніх справ, Служби безпеки України: Наказ Головного контрольно-ревізійного управління, Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки України, Генеральної прокуратури від 19 жовтня 2006 року № 346/1025/685/53. *Офіційний вісник України*. 2006. № 44. Ст. 2962.
8. Назар Ю.С. Протидія порушенням бюджетного законодавства: монографія. Львів: СПОЛЮМ, 2021. 453 с.

УДК 342.9
DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v6.2023.17>

С. В. Демченко
адвокат, арбітражний керуючий, аспірант
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
orcid.org/0009-0004-4847-4616

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРЕКЛЮЗІЇ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

У статті розглянуто питання преклюзії повторного позову (claim preclusion) як одного із процесуальних правових засобів, який унеможлиблює новий розгляд (перегляд) вимог, справи за якими вже є розглянуті та остаточно вирішені. Положеннями Кодексу адміністративного судочинства України передбачено аналог преклюзії повторного позову, а саме норму остаточного рішення суду, згідно з якою суддя відмовляє у відкритті провадження в адміністративній справі якщо у спорі між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав є такі, що набрали законної сили, рішення або постанова суду, ухвала про закриття провадження в адміністративній справі.

Преклюзію спростування встановлених судом обставин справи (issue preclusion) – це процесуальний правовий засіб, який забороняє переглядати питання фактів і права, на яких ґрунтується судові рішення, що набрало законної сили, тобто є чинним. Так, положеннями кодексу адміністративного судочинства України передбачено, що обставини, встановлені рішенням суду у господарській, цивільній або адміністративній справі, що набрало законної сили, не доказуються при розгляді іншої справи, у якій беруть участь ті самі особи або особа, стосовно якої встановлено ці обставини, якщо інше не встановлено законом.

Однак на даний час преклюзія в законодавстві України більш вузько використовується відносно законодавства зарубіжних країн, що є наслідком не можливості повною мірою реалізувати показники ефективності адміністративного судочинства. Для вдосконалення адміністративного судочинства України необхідно розглянути можливість запровадження положень в законодавство щодо поширення преклюзії повторного позову для осіб, які тісно пов'язані зі стороною у справі з ідентичними інтересами або іншими обставинами, що дають змогу вважати даних осіб належним чином представленими стороною у справі. Також для вдосконалення адміністративного судочинства необхідно охопити питання преклюзії повторного позову не лише тих позовних вимог, які пред'являлись під час розгляду справи, але й тих позовних вимог, які мали бути пред'явленими в позові. Як свідчить практика, що обставини, встановлені рішенням суду в адміністративній справі, що набуло законної сили, не доказуються та безумовно обов'язковими лише тих осіб, що безпосередньо брали участі у справі.

Ключові слова: адміністративне судочинство, доказування, обставини, встановлені рішенням суду, остаточність судового рішення, преклюзія повторного позову, преклюзія спростування встановлених судом обставин справи, преклюзія стосовно окремого питання.

Demchenko S. V. PROCEDURAL PRECLUSIONS AND THEIR SIGNIFICANCE IN ADMINISTRATIVE JURISDICTION

The article discusses the re-claim preclusion as one of the procedural legal means that makes it impossible to re-consider (review) claims for which cases have already been considered and finally resolved. The provisions of the Code of Administrative Procedure provide for an analogue of the preclusion of a repeated claim, namely the norm of the final decision of the court, according to which the judge refuses to open proceedings in an administrative case if in a dispute between the same parties, on the same subject and for the same reasons there are such that have come into force, a decision or a court decision, a ruling on the closure of proceedings in an administrative case.

The preclusion of refuting the circumstances of the case established by the court is a procedural legal tool that prohibits reviewing the issues of facts and rights on which the court decision, which has entered into legal force, is valid. Thus, the provisions of the Code of Administrative Procedure provide that the circumstances established by a court decision in an economic, civil or administrative case that has entered into legal force are not proved when considering another case in which the same persons or the person in respect of whom these circumstances are established, unless otherwise established by law.

However, at present, the preclusion in the legislation of Ukraine is more narrowly used in relation to the legislation of foreign countries, which is a consequence of the inability to fully implement the performance indicators of administrative proceedings. In order to improve the administrative proceedings of Ukraine, it is necessary to consider the possibility of introducing provisions into the legislation on the dissemination of the preclusion of a repeated claim for persons who are closely connected with the party in the case with identical interests or other circumstances that make it possible to consider these persons as properly represented by the party in the case. Also, in order to improve administrative proceedings, it is necessary to cover the issue of preclusion of a repeated claim not only of those claims that were made during the consideration of the case, but also of those claims that should have been brought in the claim. As practice shows, the circumstances established by the court decision in the administrative case, which has come into force, are not proved and certainly mandatory only by those persons who were directly involved in the case.

Key words: administrative proceedings, evidence, circumstances established by a court decision, finality of a court decision, preclusion of a repeated claim, preclusion of refutation of circumstances established by a court, preclusion on a separate issue.

Вступ. У правовій державі, для забезпечення належного та ефективного функціонування судочинства, в тому числі адміністративного, використовуються спеціальні правові засоби, в тому

числі преклюзивний ефект, що закріплюється за наслідками правових явищ та має невідворотний характер. Беззаперечно використання правових засобів має ґрунтуватись на якісних теоретично правових дослідженнях, однак слід звернути увагу на те, що преклюзія не є типовою для адміністративного судочинства країни романо-германської правової системи. Тому для впровадження правових засобів в межах національного законодавства, необхідно якомога більше та точніше вивчити досвід зарубіжних країн.

Мета роботи. Дослідження використання процесуального правового засобу преклюзії в адміністративному судочинстві України в порівнянні із законодавством зарубіжних країн.

Матеріали та методи. У фокусі дослідження знаходяться преклюзія в адміністративному судочинстві України та зарубіжних країнах, спрямована на забезпечення можливості більш ширшого використання даного процесуального правового засобу в законодавстві нашої країни. Під час підготовки даної роботи використовувалися формально-правовий та порівняльно-правовий методи як основних спеціальних (конкретнонаукових) методів дослідження.

Результати і обговорення. З огляду на дослідження зарубіжних науковців, вбачається найбільш поширена думка про те, що процесуальна преклюзія охоплює: преклюзію повторного позову (*claim preclusion*), преклюзію спростування встановлених судом обставин справи (*issue preclusion*), преклюзію вчинення окремих процесуальних дій (*wider preclusive effects*), у тому числі преклюзію вчинення процесуальних дій поза визначеним для цього строком без поважних причин, зокрема подання пояснень, доказів та інших матеріалів на обґрунтування вимог і заперечень учасників справи (*preclusions limiting procedural rights*), преклюзію відступів від попередніх свідчень, заперечень (*promissory estoppel*), коли особа зв'язується змістом і правовими наслідками її попередніх рішень, дій і бездіяльності у тих чи інших правовідносинах [1].

Підпунктом 2 частиною 1 статтею 170 Кодексу адміністративного судочинства України передбачено аналог преклюзії повторного позову (*claim preclusion*), а саме зазначено, що суддя відмовляє у відкритті провадження в адміністративній справі, якщо у спорі між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав є такі, що набрали законної сили, рішення або постанови суду, ухвала про закриття провадження в адміністративній справі

При цьому, при поданні позовної заяви вказується власне письмове підтвердження позивача про те, що ним не подано іншого позову (позовів) до цього самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав, це зазна-

чено у пункті 11 частини 5 статті 160 Кодексу адміністративного судочинства України [2].

Втім, вищезазначені положення КАС України передбачають обмеження поширення дії преклюзії лише на правовідносини між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав.

Втім, судова практика містить випадки, коли Верховним Судом здійснюється розширювальне тлумачення даних норм. Так, показовою є справа №640/8411/19, адміністративне провадження №К/990/305/22, в якій Верховний Суд у постанові від 09 серпня 2022 року висловив позицію щодо застосування преклюзії повторного позову до особи, яка не була учасником іншої справ, втім її інтереси були представлені стороною цієї справи.

Однією з передумов такого преклюзивного ефекту, який закріплює за наслідками правових явищ невідворотний характер, є, серед іншого, встановлення тісного правового зв'язку між особою, яка не брала участі в першій справі, і безпосередньою стороною справи, який був до прийняття першої справи до розгляду. За умови встановлення судом такого зв'язку ці особи вважаються належно представленими та зв'язаними висновками судового рішення, незважаючи на те, що вони не є названими у справі сторонами [3].

Отже, суд може, в залежності від стадії, на якій перебуває позов, відмовити у відкритті провадження за позовом або закрити провадження у справі, якщо таке провадження вже відкрито, якщо інтереси позивача були належно представлені іншою стороною в іншому спорі, якщо такий спір був з тих самих підстав та про той самий предмет.

Мета застосування такої преклюзії може бути тільки одна – забезпечення остаточності та правової визначеності кожного судового спору, унеможливлення повторного розгляду спору з підстав подання аналогічного позову іншим позивачем.

Головною проблемою, на нашу думку, полягає у встановленні ступеня представленості інтересів особи іншою стороною в іншому позові вже на стадії відкриття провадження у справі.

Щодо застосування в зарубіжних країнах преклюзії повторного позову, то згідно із американською правовою доктриною преклюзія повторного позову застосовується за наступними правилами:

– щодо позивача, то при поданні позову необхідно пред'явити увесь комплекс позовних вимог, що стосуються правовідносин.

– щодо відповідача, то заперечення проти усіх позовних вимог мають наводитись під час первинного розгляду справи, оскільки в інших справах можуть бути визнаними неприйнятними.

Слід взяти до уваги і те, що преклюзія повторного позову застосовується не лише до осіб які беруть участь у справі, тобто сторін справи, а й до осіб, що мають особливо тісний зв'язок зі

стороною справи. Так згідно постанови Верховного Суду США від 20 червня 2005 р. у справі «Готель «Сан Ремо» та інші проти міста та округу Сан-Франциско, Каліфорнія» № 04-340 встановлено, що забороняється сторонам у справі або особам з особливо тісним зв'язком зі сторонами справи домогтись повторного судового розгляду питань, що порушувались або мали бути порушені у справі, яка завершилась ухваленням судового рішення, що набрало законної сили [4].

Подібні погляди висловила і Велика Британія, Палата Лордів Сполученого Королівства у справі «Арнольд проти Національного вестмінстерського банку», визначила, що преклюзія повторного позову виникає, коли предмет і підстави позову у справі є ідентичними до тих, які є у справі що розглядалась раніше між тими самими сторонами або особливо тісно пов'язаними із ними особами [5].

Отже, згідно з зазначеним можна зробити висновок, що преклюзія повторного позову може поширюватись не лише на сторін по справі, а й на особливо тісно пов'язаних із ними осіб. Щодо судового рішення, то його преклюзивний ефект охоплює не лише позовні вимоги, які були пред'явлені під час розгляду справи, але й ті вимоги, які повинні та мали бути пред'явлені у справі.

Наступний крок дослідження, визначимо матеріально-правові та процесуальні підстави застосування преклюзії спростування встановлених судом обставин справи.

Ознайомившись із джерелами та науковими працями зарубіжних науковців встановлено, що преклюзія спростування встановлених судом обставин справи повинна мати наступні елементи:

- існування попереднього судового розгляду, у якому розглядалось ідентичне питання;
- питання має бути фактично розглянуто у першому судовому розгляді, і сторони у справі, мали повну та справедливу можливість всебічно обговорити це питання у першому судовому розгляді;
- питання обов'язково має бути вирішене та подано як частина остаточного рішення суду.

Положеннями законодавства України також закріплено преклюзію спростування встановлених судом обставин справи (issue preclusion), а саме статтею 78 Кодексу адміністративного судочинства України встановлено наступне:

- обставини, встановлені рішенням суду у господарській, цивільній або адміністративній справі, що набрало законної сили, не доказуються при розгляді іншої справи, у якій беруть участь ті самі особи або особа, стосовно якої встановлено ці обставини, якщо інше не встановлено законом (частина 4);

- обставини, встановлені стосовно певної особи рішенням суду у господарській, цивільній або адміністративній справі, що набрало законної

сили, можуть бути у загальному порядку спростовані особою, яка не брала участі у справі, в якій такі обставини були встановлені (частина 5);

- вирок суду в кримінальному провадженні, ухвала про закриття кримінального провадження і звільнення особи від кримінальної відповідальності або постанова суду у справі про адміністративне правопорушення, які набрали законної сили, є обов'язковими для адміністративного суду, що розглядає справу про правові наслідки дій чи бездіяльності особи, стосовно якої ухвалений вирок, ухвала або постанова суду, лише в питанні, чи мали місце ці дії (бездіяльність) та чи вчинені вони цією особою (частина 6);

- правова оцінка, надана судом певному факту при розгляді іншої справи, не є обов'язковою для суду (частина 7) [2].

Однак існують положення в законодавстві зарубіжних країн серед яких існує коло обставин, згідно яких допускається відступ від преклюзії повторного позову та які є подібними до тих, з якими може бути пов'язана неможливість застосування преклюзії спростування встановлених судом обставин справи.

Так, преклюзія спростування встановлених судом обставин справи не застосовується, якщо:

- сторона, яка зазнає негативних наслідків преклюзії, не могла змоги оскаржити преклюзивне судове рішення в апеляційному порядку (Нідерланди, США);

- наявна необхідність для нового розгляду питання фактів чи права через можливий вплив на публічний інтерес або права і обов'язки осіб, які не беруть участь у справі (США);

- мають місце особливі (виключні) обставини, за яких застосування преклюзії видаватиметься несправедливим або неефективним з точки зору досягнення цілей правосуддя, наприклад, виявлено нові докази, врахування яких змінить шлях правильного вирішення справи (Сполучене Королівство), сторона, яка зазнає негативних наслідків преклюзії, не мала можливість повною мірою та на справедливих засадах взяти участь у дослідженні питання у попередній справі, що породжує несправедливість (Нідерланди, США);

- змінилось правове регулювання (США, Сполучене Королівство) [6].

При цьому, як звертає увагу І. Желтобрюх, в деяких правових системах, у яких за судовими рішеннями закріплюється преклюзивний ефект, забороняється не лише спростування встановлених судом обставин справи із посиланням на доводи, що наводились раніше, але й виключається оспорування висновків суду про обставини справи із використанням юридичних аргументів або доказів, на яких могла бути побудована позиція сторони у попередній справі для переконання суду дійти інших висновків [7, с. 100].

Більш того, прийнято вважати, що не має значення для застосування преклюзії те, чи висловлювала сторона позицію щодо того чи іншого питання права чи фактів (Сполучене Королівство, Нідерланди, США, Іспанія) [8, с. 28]. Так, відповідно до Постанови Федерального апеляційного суду другого округу США від 11 липня 2018 р. у справі № 17-1456 «Монклова проти міста Нью-Йорк» попередні судові рішення перешкоджають поданню сторонами у відповідних справах будь-яких нових позовних вимог, що випливають з таких само фактів [9]. Нетиповим для нашої правової системи також виглядає висновок, який міститься у Постанові Федерального апеляційного суду другого округу США від 3 липня 2002 р. у справі № 02-7041 «Джоана Січковська проти «Гренд Лайн Нью-Йорк», відповідно до якого, незважаючи на нові правові підстави позовних вимог, якщо позивач мав можливість їх навести під час судового розгляду цих самих позовних вимог у попередній аналогічній справі, то це обумовлює необхідність застосування до нового позову правил про преклюзію повторного позову [10].

Висновки. Важливо загалом відзначити, що законодавство та судова практика в Україні зорієнтована на те, щоб забезпечити використання преклюзії лише для реалізації права людини на справедливий суд.

На даний час законодавство України про адміністративне судочинство не має можливості в повній мірі реалізувати показники ефективності адміністративного судочинства, оскільки під час побудови правових положень про процесуальну преклюзію та реформування законодавства не було достатньо приділено уваги досвіду та напрацювань зарубіжних країн.

Сьогодні слід розглянути можливість вдосконалення законодавства шляхом впровадження нових положень, щодо преклюзії повторного позову для осіб, які були тісно пов'язаних зі стороною у справі або схожими інтересами та/або обставинами, що дають змогу вважати даних осіб належним чином представленими стороною у справі. Також необхідно приділити належну увагу відносно преклюзії повторного позову щодо позовних вимог, які згідно з обставинами справи мали бути пред'явленими, однак заявлені не були.

На законодавчому рівні не враховуються і наукові положення про наслідки для застосування преклюзії відмінності процесуальних стандартів, що стосуються доказування, повідомлення сторін та інших процесуальних елементів, від яких залежить обсяг можливостей сторін підготувати та представити свої позиції щодо предмета спору. Наразі наявна практика свідчить про те, що обставини та факти, встановленні в рішенні суду, що набуло законної сили, є обов'язковими та не підлягають доказуван-

ню лише для тих осіб, безпосередньо приймали участь у розгляді справи.

Слід також при підготовці пропозицій щодо вдосконалення використання преклюзій у адміністративному судочинстві взяти, а саме взяти до уваги досвід зарубіжних країн, що пов'язаний з можливістю відступу від преклюзії спростування встановлених судом обставин справи. Дана пропозиція стосується сторін, які не мали можливість взяти участь у дослідженні питання у попередній справі, що породжує несправедливість або виникненню інші обставини, з яких випливає те, що преклюзія породжує суперечності конституційним принципам.

Отже, преклюзії постають інструментарієм суду, який надає судовому процесу більшої правової визначеності та остаточності. Такі інструменти доцільно використовувати, оскільки вони втілюють основні засади адміністративного судочинства – забезпечують дотримання розумності строків розгляду справи судом та з іншої сторони – сприяють офіційному з'ясуванню всіх обставин у справі; унеможливають зловживання процесуальними правами та підтверджують обов'язковість судового рішення.

Література

1. Peekay Intermark Limited and Harish Pawani v. Australia and New Zealand Banking Group Limited: England and Wales Court of Appeal (Civil Division) Decision, 2006, EWCA Civ 386, Case №: A3/2005/1263. URL: <https://www.bailii.org/ew/cases/EWCA/Civ/2006/386.html>.
2. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України № 2747-IV від 06.07.2005, дата оновлення: 25.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.
3. Постанова Верховного Суду України від 9 серпня 2022 року у справі № 640/8411/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105649889>.
4. Supreme Court of United States, San Remo Hotel, L. P., et al. v. City and county of San Francisco, California, 545 US 323 – 20 June 2005, № 04-340. URL: https://scholar.google.com/scholar_case?case=8630312865230925010.
5. Comparative Report on the Effect in the European Community of Judgments in Civil and Commercial Matters: Recognition, Res Judicata and Abuse of Process, Van de Velden J., Stefanelli J. (project reference: JLS/2006/FPC/21-30-CE-00914760055). London: Charles Clore House. 140 p.
6. Applegate A. Common Law Preclusion and Environmental Citizen Suits: Are Citizen Groups Losing Their Standing? Boston College Environmental Affairs Law Review, Vol. 39, Iss. 3, P. 1–14, 2012, URL: <http://lawdigitalcommons.bc.edu/ealr/vol39/iss3/1>.
7. І. Л. Желтобрюх. Процесуальні преклюзії: законодавство і прецедентне право зарубіжних країн і напрями їх використання для вдосконалення законодавства України про адміністративне судочинство. Серія: Право. 2020. Т. 1, № 1(67). С. 95–103. URL: <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.1-1.16> (дата звернення: 25.01.2024).
8. Van de Velden J., Stefanelli J. (2006) Comparative Report on the Effect in the European Community of

Judgments in Civil and Commercial Matters: Recognition, Res Judicata and Abuse of Process (project reference: JLS/2006/FPC/21 - 30-CE-00914760055). London : Charles Clore House. 140 p.

9. United States Court of Appeals, Second Circuit, *Monclova v. City of New York*, No. 17-1456. 11

June 2018. URL: <https://www.leagle.com/decision/infco20180611051>.

10. United States Court of Appeals, Second Circuit, *Joanna Cieszkowska v. Gray Line New York*, No. 02-7041. 3 July 2002. URL: <https://caselaw.findlaw.com/us-2nd-circuit/1372198.html>.

UDC 342.92

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v6.2023.18>*N. O. Maksimentseva**Doctor of Law,**Associate Professor at the Department of Parliamentarism**National Institute of Public Administration and Civil Service**of the Taras Shevchenko National University**orcid.org/0000-0001-7774-1948*

THE PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE LAW VS. THE PRINCIPLES OF PUBLIC ADMINISTRATION

The article analyses the approaches to defining the principles of administrative law and public administration. The author establishes that different schools of administrative law have specifics in terms of approaches to defining the concept of principles and their composition. However, there are common basic principles which are the main foundations for the formation and development of administrative law and which are common to all scientific approaches.

It is established that the definitions of the principles of public administration in different legal schools and approaches of scientific schools of public administration differ significantly from each other. This is primarily due to the existence of separate approaches to understanding the concept of public administration and its place in the system of administrative law. Some doctrines primarily enshrine the principles of public administration as the basic principle of administrative law, while others, on the contrary, define the principles of administrative law, and only then the basis of public administration follows from them.

The author provides his own definition of the concepts of principles of administrative law and principles of public administration and proves that in the context of development of public administration relations, influence of European law on the process of formation of both public administration and administrative law, the distinction between such concepts should be made in a clear interaction and understanding that principles are the general principles on which social relations are formed which subsequently require legal regulation. Therefore, the establishment of principles is primary in the system of regulatory and legal support for the further development of administrative law and public administration.

In the context of the post-war reconstruction of the state, it would be advisable to introduce a unified system for establishing general and special principles of administrative law and public administration, taking into account the European experience and the experience of the EU states.

Key words: general and special principles, principle of legality, principle of the rule of law, principle of good governance, principle of protection of human and civil rights and freedoms.

Максименцева Н. О. СПІВВІДНОШЕННЯ ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА ТА ПРИНЦИПІВ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ

У статті проаналізовано підходи до визначення принципів адміністративного права та публічного адміністрування. Встановлено, що різні школи адміністративного права мають особливості щодо підходів до визначення поняття принципів та їх склад. Проте є загальні базові принципи, які є основними засадами формування та розвитку адміністративного права, що є загальними для всіх наукових підходів.

Встановлено, що визначення принципів публічного адміністрування у різних правових шкіль та підходів наукових шкіль публічного адміністрування суттєво відрізняються один від одного. Перш за все, через наявність окремих підходів до розуміння поняття публічного адміністрування та його місця в системі адміністративного права. Окремі вчені первинно закріплюють принципи публічного адміністрування як базову засаду адміністративного права, а інші, навпаки, визначають засади адміністративного права, а лише потім з них впливає базис публічного адміністрування.

Автором надається власне визначення поняття принципи адміністративного права та принципи публічного адміністрування та доводиться, що в умовах розвитку відносин публічного адміністрування, впливу норм європейського права на процес формування як публічного управління, так і адміністративного права, розмежування таких поняття має відбуватись у чіткій взаємодії та розуміння, що принципи є загальними засадами, на яких формуються суспільні відносини, що у подальшому потребують правового регулювання. Отже встановлення принципів є первинним у системі нормативно-правового забезпечення подальшого розвитку норм адміністративного права та публічного адміністрування.

В умовах повоєнної відбудови держави доцільним буде запровадження єдиної системи встановлення загальних та спеціальних принципів адміністративного права та публічного адміністрування з урахуванням європейського досвіду та досвіду держав ЄС.

Ключові слова: загальні і спеціальні принципи, принцип законності, принцип верховенства права, принцип належного врядування, принцип захисту прав і свобод людини і громадянина.

Statement of the problem and its connection with significant scientific and practical tasks. The question of distinguishing the principles of public administration and administrative law is a complex scientific task, which at the same time has a specific practical orientation, because it allows to personify the achieve-

ments of management science in a legal form and to consolidate them normatively. – legal acts of acquisition in the field of public administration as legal principles that are aimed at administrative legislation.

Analysis of the latest research and publications on which the author relies. Questions of the princi-

ples of administrative law and the principles of public administration were at one time actively generated in the scientific works of S.M. Alfiorov, V.M. Bevenko, Yu.P. Bitiak, P.O. Baranchyk, S.A. Bondarchuk, V.O. Galai, N.V. Galitsyna, M.O. Germaniuk, O.V. Hlibko, T.O. Kovaliv M.V., Korenev O.P., Kolomoyets, R.V. Myronyuk, N.B. Pisarenko, A.A. Pukhtetska, D.V. Pryimachenko, S.G. Stetsenko et al.

Tackling previously unresolved parts of the general problem. In our opinion, the issue of distinguishing the principles of public administration from administrative law requires additional scientific argumentation and the continuation of scientific research in this area, because the above-mentioned studies drew attention to this problem, exacerbated it, but did not finally solve it, and therefore the question remains controversial so far.

Formation of goals (setting the task). The method of this study is the development of additional arguments in the field of distinguishing the principles of public administration and administrative law for the further formation of a weighted and balanced system of principles for the construction of administrative legislation in accordance with European standards for the provision of public services.

Presentation of the main material. The concept of principles of legal science came to philosophy, which in the process of its historical development revealed certain regularities inherent in the phenomena of social truth, which later found its reflection in the philosophy of law, and was included in the theoretical assets of the theory of law, the theory of public administration etc.

The principle (from the Latin principum – beginning, origin) in philosophy is the same as the basis, i.e., what lies at the basis of a certain set of facts and knowledge [15, 237].

A principle is the basic premise of any theory or doctrine, the basic principles of explanation or guidance for action [8, 9].

The principles of public administration are an important category of management science, the future of its foundations. Principles as a concept of theory reflect the essence and reality of the processes of public administration, subject to certain laws [12, 337].

Principles as basic ideas, basic principles have signs of universality, have a higher power when applied, embody in their main essential provisions the phenomena of reality that concern.

The principles of public administration should be distinguished from the principles of administrative law.

In the common law system, among other things, there is an opinion that “administrative law focuses almost entirely on external dimensions of administrative action, and the external dimensions it tar-

gets are increasingly not the main drivers of administrative action” [7, 1518].

As it was rightly noted, the main principles of the meaning of administrative law arise from the fact that they begin “legal destiny”, viability, practical organization and real functioning of executive power and governance. The principles of administrative law are determined by the implementation of the principles of the functioning of the executive power, the state, state bodies and state administration, which are created by numerous subjects of law [6, 1068].

From the above, it can be seen that the authors of this confirmation apply the principles of “the functioning of the executive power, the state, state authorities and government” as the primary ones. Thus, it is the principles of state administration that determine the emergence and functioning of the principles of administrative law. We believe that we should agree with this confirmation, taking into account the fact that administrative law is understood as a set of legal norms that regulate social relations carried out in the process of public management of the economic, social-cultural and administrative-political spheres of life, as well as in the course of ensuring implementation and protection of the rights, freedoms and legitimate interests of individuals and legal entities from executive authorities and local self-government bodies [13, 7].

At the same time, public administration is understood as a political function, which is implemented through power-organizing activities, which involves joint work and people’s lives, with the purpose of setting general societal goals and tasks [16, 10].

According to M.V. Kovaliv, the principles of public administration are the subject of the theory of public administration, the science of administrative law should focus on the analysis of problems of administrative and legal regulation and the installation of these principles in administration [11, 32]. Myroniuk R.V. [1, 20] noted that the method of administrative law is a set of methods of legal regulation, and the mechanism of administrative and legal regulation is a set of legal means. Despite the linguistic similarity, from the point of view of law, these are different terms, since the methods of legal regulation are: a) prescriptions; b) prohibitions; c) permits. At the same time, legal means are legal norms, legal relations, acts of realization of rights and obligations. Therefore, public administration and administrative law are objectively different phenomena, and therefore the principles of administrative law cannot be replaced by the principles of public administration.

Sharaia A.A. generally defines the principles of managerial activity as a potential basis for the formation of branch principles of administrative law [2, 83].

That is, we can talk about the relationship between the principles of state administration and the principles of administrative law, as a whole and a part.

Thus, we come to the conclusion that the principles of administrative law are inextricably linked and intertwined with the principles of public administration, while at the same time they are not completely identical to the principles of public administration.

The principles of administrative law are understood as basic (main) ideas, provisions, and requirements that characterize the content of administrative law, reflect the regularities of its development and determine the directions and mechanisms of administrative-legal regulation of social relations [1, 9].

According to V. V. Halunka, the principles of administrative law should be understood as the basic, objectively determined principles on which the activity of subjects of administrative law is based, the rights and freedoms of man and citizen, the normal functioning of civil society and the state are ensured [4].

Attention is paid to the issue of the principles of administrative law in the works of, in particular, Korenev O.P., Tikhomirov Yu.O. [10; 14].

The mentioned authors list the principles of administrative law, but certain principles cannot be unambiguously attributed either to the principles of administration or to the principles of governance, for example, the principle of subordination of activity [17, 27]. This principle, in our opinion, is manifested both in administrative law (so any normative act of a lower hierarchical level must not contradict a normative act of higher legal force) and in state administration (the activities of a subject of state administration must be clearly regulated by a law or by-law normative act, while the law has a higher legal force).

Tikhomirov Yu.O. notes that with all its external declarative nature, the principles of administrative law are very important. They serve as the theoretical and cognitive foundation of the field and a kind of value reference for law-making and law enforcement in this field. Quite often, the principles enshrined in a law or other act receive a strict normative-orienting and system-forming meaning for all norms of a particular act, institution, or sub-industry [14, 84].

The principles of public administration are fundamental truths, positive laws, guiding ideas, basic provisions, norms of behavior that reflect the laws of the development of government relations, formulated in the form of a certain scientific position, established in the prevailing legal form, on the basis of which the apparatus of public administration is built and functions. which works to satisfy the public interest [12, 12].

Sereda V.V. defines the principles of public administration as manifestations of regularities in public administration, which are reflected in the form of certain provisions that are applied in the theoretical and practical activities of people in the sphere of public administration. As a rule, these are fundamental, scientifically based, and in certain cases, legally enshrined provisions, according to which the state administration system is built and functions [12, 19].

The principles of public administration should have objective governance phenomena and processes as their sources, reveal their nature and administrative role; correctly, on the basis of an accurate reflection of reality, to describe patterns, relations and interconnections of state-governmental reality; to be reflected in such a form that meets the requirements of dialectical logic, to show the essence of the defined state-governmental relationship, to promote the effective use of scientific knowledge in practice, Yes, Kovbasuk Yu.V. believes that these principles embody fundamental truths, positive laws, guiding ideas, basic provisions and norms of behavior that reflect the laws of development of governmental relations and are formulated in the form of scientific provisions, which are mostly fixed in legal forms. They form the basis for the construction and functioning of the state administration system [11, 109].

The principles are characterized by two features:

- a) belonging to the positive regularities known by science and practice;
- b) fixed in the public consciousness, on which the means of influence of state administration are directed [11, 138].

Thus, we can come to the conclusion that the principles of administrative law, first of all, determine the mechanism of legal regulation of (administrative) relations, are the basis of law, and influence its formation and development. That is, they actually express the nature of administrative law, determine its features, etc.

At the same time, the principles of public administration directly determine the mechanism of such administration and its organization and are implemented in the process of administrative activity. That is, we believe that the categories of principles of administrative law and principles of public administration should be studied together (comprehensively), without making a final demarcation (which, in our opinion, is impossible to make definitively and unequivocally), because it is in this case that the subject of our research can be fully disclosed.

We believe that in order to achieve a complete, clear understanding of the studied phenomenon, distinguishing it from other phenomena of legal reality, it is necessary to classify the principles of administrative law, the principles of public administration. To find out the "touch points"

of these legal phenomena, to analyze how the studied principles manifest themselves during the implementation of state administration in practice.

Thus, the principles of administrative law are traditionally divided into: general and special.

General principles are of fundamental importance for the entire field of administrative law. As a rule, they are revealed and detailed in special principles characteristic of certain institutions of administrative law: principles of public service, principles of administrative responsibility, principles of administrative process, administrative procedure, etc. [2, 83].

Yu.P. Bytiak divides the principles of administrative law into two groups: external and internal.

External principles are determined by the characteristics of the law itself as a certain formal and substantive legal phenomenon. Internal principles are determined by the requirements for the organization and functioning of administrative law. At the same time, the scientist notes that he considers the division into such categories quite conditional, since these are different aspects of the reproduction of the executive activity of the state [17, 30].

Special internal principles of administrative law include the following:

- compliance of administrative law with the provisions of the Constitution of Ukraine;
- the supremacy of the administrative-legal law in the system of normative acts, which contain administrative-legal norms;
- availability of own basis for formation and development;
- specialization;
- compliance of administrative and legal laws with certain provisions of international legal treaties on administrative law, to which Ukraine is a party [18, 31].

That is, in fact, the content of the internal principles of administrative law is determined by the peculiarities of administrative law as a field and the peculiarities of legal relations regulated by it.

Also, the principles of administrative law are divided into: general-social and special-branch.

At the same time Bytiak Y.P. notes that the system of general social principles is formed within the science of state theory and law, philosophy, sociology. The basis for distinguishing specifically branch principles of administrative law is, in fact, the executive activity of the state.

General legal principles are enshrined, first of all, in the Constitution of Ukraine, are specified and developed in legislative and other normative legal acts, and have their reflection both in administrative and legal relations, and in relations regulated by other branches of law. Special, also called sectoral

(in our case – administrative-legal), principles are indicated and detailed in a specific field of law – administrative law.

General principles of administrative law include:

- principle of legality [1, 37];
- the principle of priority of human and citizen rights and freedoms;
- the principle of equality of citizens before the law;
- the democratic principle of rule-making and implementation of law;
- the principle of mutual responsibility of the state and man;
- the principle of humanism and justice in the relationship between the state and man.

The characteristic features of the principles of administrative law are the following [19, 62]:

1. They are formed in order to ensure the rights and freedoms of a person and a citizen and the normal functioning of civil society and the state.

2. They determine the most general and stable requirements that contribute to their approval and protection by subjects of public administration, determine the nature of administrative law and directions of its further development.

3. They establish guiding principles-instructions that determine the most important rules by which the activities of subjects of administrative law are carried out and organized.

4. The principles of administrative law are characterized by progressiveness, testify to the fundamental principles of behavior of subjects of administrative law that are ideal for modern conditions and are realistically achievable.

Thus, the principle of priority of the rights and freedoms of a person and a citizen is determined by the provisions of Art. 3 of the Constitution of Ukraine, namely: Man, his life and health, honor and dignity, inviolability and security are recognized as the highest social value in Ukraine. Human rights and freedoms and their guarantees determine the content and direction of state activity. The state is responsible to the people for its activities. Affirmation and provision of human rights and freedoms is the main duty of the state [9]. Given these provisions, state actions, including state administration, is primarily aimed at meeting the needs of people and citizens in a certain field, that is, state activity is designed to create appropriate conditions for the realization of citizens' rights.

The principle of equality of citizens before the law is also based on the provisions of the Constitution of Ukraine, namely Articles 21 and 22:

All people are free and equal in their dignity and rights. Human rights and freedoms are inalienable and inviolable.

There can be no privileges or restrictions based on race, skin color, political, religious and other beliefs,

gender, ethnic and social origin, property status, place of residence, language or other characteristics [9].

The principle of mutual responsibility of the state and the person during the exercise of public administration is based on the provisions of Art. 56 of the Constitution of Ukraine, namely: everyone has the right to compensation at the expense of the state or local self-government bodies for material and moral damage caused by illegal decisions, actions or inaction of state authorities, local self-government bodies, their officials and officials in the exercise of their powers [9].

The principle of humanism and justice in the relationship between the state and a person during the implementation of public administration is realized primarily in the state's provision of respect for a person, his dignity, putting a person and his interests first, that is, the humanistic orientation of the state's activities.

According to Y.P. Bytiak, the special branch principles of administrative law are [20, 176]:

- service of executive authorities and their apparatus to society and people;
- limited intervention of executive authorities in the civil and personal life of a person;
- full rights and freedoms of citizens in the administrative and legal sphere;
- mutual responsibility;
- determination of the minimum necessary powers of state executive bodies;
- optimal addition and balancing of the state-power powers of the executive authorities with the powers of the self-government bodies.

The next stage of our research is the analysis of the system of principles of public administration.

The system of principles of administrative law in general should contain:

- the principle of the rule of law;
- the principle of good governance [3, 40].

The issue of classification of the principles of public administration is quite common in management theory. In particular, the authors of the textbook "Public Administration", prepared by the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, pay attention to the multifaceted criteria for classifying the principles of public administration and, summarizing the theoretical achievements in this field, talk about the following groups of principles: socio-political; organizational; organizational and political; organizational and technical; economic; organizational and legal; generally essential; kind; general; individual; socio-political; functional and structural; organizational and structural [12, 110].

National scientists distinguish three categories of administrative principles: system-wide, structural and specialized. System-wide principles

include governance objectivity, democracy, legality, legal order, separation of powers, publicity, and a combination of centralization and decentralization [5, 94].

As can be seen from the above, the classifications of the principles of public administration are diverse and, depending on the position of their author, quite detailed. If desired, almost each of the above principles can be decomposed into component parts and determine the principles of its formation, functioning and application. It is also possible to determine the theoretical and practical aspects of these principles.

Conclusions and prospects for further research. In the context of the post-war reconstruction of the state and the alignment of public administration systems, completion of decentralization processes and correlation with the bodies established during the martial law period, it will be advisable to introduce a unified system for establishing general and special principles of administrative law and public administration, taking into account the European and EU experience.

Bibliography

1. Адміністративне право. Конспект лекцій. Конспект лекцій підготували: Миронюк Р.В. професор кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності факультету ПФППД ДДУВС, доктор юридичних наук, професор. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро. 2016. <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/0905/11.1.pdf>
2. А. Шарая. Класифікація принципів адміністративно-процедурного права. Национальный юридический журнал: теория и практика. National law journal: theory and practice. Jurnalul juridic naional. Decembrie 2019. С. 81-86. <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2019/6/19.pdf>
3. Загальне адміністративне право України : підручник / за заг. ред.: акад. С. Ківалова і проф. Л. Білої-Тіунової ; Нац. ун-т Одеська юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2023. 792 с. <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/25545/%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%97%D0%B0%D0%B3%20%D0%B0%D0%B4%D0%BC%D1%96%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%80%20%D0%BF%D1%80.pdf?sequence=3&isAllowed=y>
4. Принципи адміністративного права: лекція для студентів 2 курсу доктора юридичних наук, професора, голови Академії адміністративно-правових наук Валентина Галуцька. 24.09.2019. <https://www.ssaals.com.ua/pravo/pryntsyru-administratyvnoho-prava-le/6628/>
5. Коваль Г.В. та ін. Державне управління процесами запобігання та реагування надзвичайними ситуаціями: основні цілі та принципи. Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (ДДУВС, 13.03.2020). с. 93-95 <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/4582/1/26.pdf>
6. Dragos, D.C., Langbroek, P.M. (2018). Law and Public Administration: A Love-Hate Relation-

ship?. In: Ongaro, E., Van Thiel, S. (eds) *The Palgrave Handbook of Public Administration and Management in Europe*. Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1057/978-1-137-55269-3_54. https://www.researchgate.net/publication/321370346_Law_and_Public_Administration_A_Love-Hate_Relationship

7. Gillian E. Metzger. 2015. *Administrative Law, Public Administration, and the Administrative Conference of the United States*, 83 *George Washington Law Review*. 1517–1539. Columbia Law School Scholarship Archive (2015). https://scholarship.law.columbia.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2882&context=faculty_scholarship

8. Шатіло В. А. Загальнонаукові підходи до визначення принципів права та їх вплив на розвиток конституційного механізму державної влади / В. А. Шатіло / Shatilo V. Theoretical approaches to defining the principles of law and their impact on the development of the constitutional mechanism of the state power // *Публічне право (Public Law Magazine)*. 2019. № 2. С. 9-14. <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/34/pdf/pp-2019-34-01.pdf>

9. Конституція України від 28 червня 1996 р. // *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

10. Коренев А. П. Принципы современного административного права // *Правоведение*, 1967, № 3, С. 72–78.

11. Ковалів, М.В. (Kovaliv, M.V.), Єсімов, С.С. (Yesimov, S.S.) та ін (at al). Принципи адміністративно-правового регулювання забезпечення економічної безпеки у контексті Стратегії національної безпеки України // *Principles of Administrative and Legal Regulation of Providing Economic Security in the Context of the National Security Strategy of Ukraine*. (Law & Sciences) *Право та науки*. 2018. № 1. С. 28–33. https://dSPACE.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2683/1/Law%20%26%20Sciences_2018_1-29-34.pdf

12. *Державне управління* : підручник : у 2 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) [та ін.]. К. : Дніпропетровськ : НАДУ, 2012. Т. 1. 564 с. <https://ktru.kpi.ua/wp-content/uploads/2014/02/DERZHAVNE-UPRAVLINNYA-2012.pdf>

13. Середа В. В., Назар Ю. С., Костовська К. М. *Адміністративне право України (у схемах та коментарях): навчальний посібник* / В. В. Середа, Ю. С. Назар, К. М. Костовська. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 300 с. <https://dSPACE.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/341/1/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D1%96%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B5%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%20%D0%B2%20%D1%81%D1%85%D0%B5%D0%B%D0%B0%D1%85.pdf>

14. *Философская энциклопедия*. Гл. ред. Ф.В. Константинов. «Советская энциклопедия», Ин-т фило-

софии АН СССР. Энциклопедии, Словари, Справочники. Т. 4 «Наука логики» – Сигети, 1967.

15. Tate J. *The Origins of Greek Philosophy* – F. M. Cornford: Principium Sapientiae. A Study of the Origins of Greek Philosophical Thought. Pp. vii 270. Cambridge: University Press, 1952. Cloth, 25s. net. *The Classical Review*. 1954;4(3-4):237-240. doi:10.1017/S0009840X00180746

16. Бакуменко В. Д., Усаченко Л. М., Червякова О. В. Теоретичні засади державного управління : навч. посіб. / В. Д. Бакуменко, Л. М. Усаченко, О. В. Червякова ; за заг. ред. Л. М. Усаченко. К. : ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2013. 174 с. https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/293303/mod_resource/content/1/%D0%A2%D0%B5%D0%BE%D1%80%D0%B5%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96%20%D0%B7%D0%B0%D1%81%D0%B0%D0%B4%D0%B8%20%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D1%83%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%8F%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf

17. Білкур Є.І. Функції державного управління: поняття, особливості, правове регулювання Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса. 2015. 194 с. http://dSPACE.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/2377/Diss_Bilokur.pdf?sequence=3&isAllowed=y

18. *Адміністративне право України: Підручник* / Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, О. В. Дьяченко та ін.; За ред. Ю. П. Битяка. К.: Юрінком Інтер, 2007, 544 с. <http://kizman-tehn.com.ua/wp-content/uploads/2018/02/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D1%96%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B5%D0%91%D0%B8%D1%82%D1%8F%D0%BA.pdf>

19. *Адміністративне право України. Повний курс : підручник* / В. Галунько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко та ін. ; за ред. В. Галунька, О. Правоторової. Видання четверте. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с. <http://dSPACE.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/15923/%D0%A5%D0%B0%D0%BC%D1%85%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B0%20%D0%9E.%D0%9F.%D0%90%D0%B4%D0%BC%D1%96%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B5%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8..pdf?sequence=4&isAllowed=y>

20. Шарая А.А. Класифікація принципів адміністративного права. // *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1, 2013. С. 174–177. http://www.lsej.org.ua/1_2013/ukr/Sharaya.pdf

УДК 351.77

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v6.2023.19>*Д. Д. Москаль**здобувач кафедри адміністративного, кримінального права і процесу**Міжнародного університету бізнесу і права**orcid.org/0009-0009-9397-1255*

СИСТЕМА ПОВНОВАЖЕНЬ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

У статті досліджено питання систематизації органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Вказано, що місцеве самоврядування означає право і спроможність органів місцевого самоврядування в межах закону здійснювати регулювання та управління суттєвою часткою публічних справ під власну відповідальність, в інтересах місцевого населення. Громадяни України, згідно ст. 3 Закону, реалізують своє право на участь у місцевому самоврядуванні за належністю до відповідних територіальних громад. Будь-які обмеження права громадян України на участь у місцевому самоврядуванні залежно від їх раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, терміну проживання на відповідній території, за мовними чи іншими ознаками забороняються.

Констатовано, що одним із завдань реформи децентралізації є розширення та оптимізація повноважень органів місцевого самоврядування. Основним принципом взаємодії виконавчих органів різного рівня є те, що державні органи виконавчої влади, їх посадові особи не мають права втручатися в законну діяльність органів та посадових осіб місцевого самоврядування, а також вирішувати питання, віднесені Конституцією України, цим та іншими законами до повноважень органів та посадових осіб місцевого самоврядування, крім випадків виконання делегованих їм радами повноважень, та в інших випадках, передбачених законом.

Повноваження органів виконавчої влади систематизовано за кількома критеріями. По-перше, за суб'єктом, який видав документ, є акти Кабінету Міністрів України, акти центральних органів виконавчої влади та акти місцевих державних адміністрацій. По-друге, за предметом правового регулювання розрізняють підзаконні акти органів виконавчої влади, що визначають організаційні аспекти правостановлюючих, дозвільних та інших процедур, встановлює порядок взаємодії суб'єктів управлінської діяльності (в тому числі інформаційної) і визначає порядок здійснення контролю, а також делеговані повноваження щодо організаційного забезпечення надання адміністративних послуг виконавчої влади шляхом надання адміністративних послуг.

Ключові слова: органи виконавчої влади, місцеве самоврядування, повноваження, розподіл.

Moskal D. D. SYSTEM OF AUTHORITIES OF EXECUTIVE GOVERNMENT BODIES AND LOCAL GOVERNMENT BODIES

The article examines the issues of systematization of executive authorities and local self-government bodies. It is indicated that local self-government means the right and ability of local self-government bodies, within the framework of the law, to regulate and manage a significant part of public affairs under their own responsibility, in the interests of the local population. Citizens of Ukraine, according to Art. 3 of the Law, exercise their right to participate in local self-government by belonging to the relevant territorial communities. Any restrictions on the right of citizens of Ukraine to participate in local self-government depending on their race, skin color, political, religious and other beliefs, sex, ethnic and social origin, property status, period of residence in the relevant territory, language or other characteristics shall be prohibited.

It is stated that one of the tasks of the decentralization reform is to expand and optimize the powers of local self-government bodies. The basic principle of interaction between executive bodies of different levels is that state bodies of executive power and their officials have no right to interfere in the lawful activities of bodies and officials of local self-government, as well as to resolve issues referred by the Constitution of Ukraine, this and other laws to the powers of bodies and officials of local self-government, except for cases of exercising powers delegated to them by councils. and in other cases provided for by law.

The powers of executive authorities are systematized according to several criteria. Firstly, the entity that issued the document has acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine, acts of central executive bodies and acts of local state administrations. Secondly, according to the subject of legal regulation, there are by-laws of executive authorities that determine the organizational aspects of law-making, permitting and other procedures, establish the procedure for interaction of subjects of management activity (including information) and determine the procedure for exercising control, as well as delegated powers for organizational support for the provision of administrative services of executive power through the provision of administrative services.

Key words: executive authorities, local self-government, powers, distribution.

Конституційна реформа, реформа децентралізації державної влади та розвиток місцевого самоврядування, започатковані в Україні, визнані одними з пріоритетних завдань з пріоритетних завдань сучасного державотворення. Досвід багатьох демократичних країн свідчить, що раціональний розподіл повноважень між органами

виконавчої влади та органами місцевого самоврядування між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування дозволяє забезпечити їх найбільш ефективну взаємодію з метою найбільш ефективну взаємодію з метою створення умов для належного життєзабезпечення та гармонійного розвитку людини, забезпечення

комплексного та стабільного розвитку територій з використанням усього потенціалу територіального розвитку з використанням усього потенціалу адміністративно-територіальних одиниць.

Юридична наука традиційно приділяє значну увагу питанням розмежування повноважень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування та їх систематизації. Зокрема, можна вказати на праці таких українських вчених, як М.О. Баймуратов, О.В. Батанов, І.І. Бодрова, В.І. Борденюк, М.І. Корнієнко, А.Р. Крутян, В.С. Куйбіда, П.М. Любченко, А.Ю. Лялюк, А.В. Марцеляк, С.Г. Серьогіна, К.Є. Соляник, Ю.М. Тодика, В.Л. Федоренко, І.С. Щebetун та інші.

Систему органів виконавчої влади складають виконавчі органи державної влади та виконавчі органи місцевого самоврядування. У спеціальній літературі констатується, що система органів виконавчої влади складається із трьох ланок: 1) вищої (Кабінет Міністрів України); 2) центральної (міністерства, відомства, державні агентства та служби, інспекції, комісії та центральні органи виконавчої влади із спеціальним статусом); 3) адміністративно-територіальної [1].

Система місцевого самоврядування, згідно Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [2] включає: територіальну громаду; сільську, селищну, міську раду; сільського, селищного, міського голову; виконавчі органи сільської, селищної, міської ради; районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст; органи самоорганізації населення. У містах з районним поділом за рішенням територіальної громади міста або міської ради відповідно до цього Закону можуть утворюватися районні в місті ради. Районні в містах ради утворюють свої виконавчі органи та обирають голову ради, який одночасно є і головою її виконавчого комітету.

Відповідно до ст. 2 Закону місцеве самоврядування в Україні – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст.

Місцеве самоврядування означає право і спроможність органів місцевого самоврядування в межах закону здійснювати регулювання та

управління суттєвою часткою публічних справ під власну відповідальність, в інтересах місцевого населення.

Громадяни України, згідно ст. 3 Закону, реалізують своє право на участь у місцевому самоврядуванні за належністю до відповідних територіальних громад. Будь-які обмеження права громадян України на участь у місцевому самоврядуванні залежно від їх раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, терміну проживання на відповідній території, за мовними чи іншими ознаками забороняються.

Стаття 11 вказаного Закону закріплює, що виконавчими органами сільських, селищних, міських, районних у містах (у разі їх створення) рад є їх виконавчі комітети, відділи, управління та інші створювані радами виконавчі органи (ч.1). Виконавчі органи сільських, селищних, міських, районних у містах рад є підконтрольними і підзвітними відповідним радам, а з питань здійснення делегованих їм повноважень органів виконавчої влади – також підконтрольними відповідним органам виконавчої влади (ч.2). У сільських радах, що представляють територіальні громади, які налічують до 500 жителів, за рішенням відповідної територіальної громади або сільської ради виконавчий орган ради може не створюватися. У цьому випадку функції виконавчого органу ради (крім розпорядження земельними та природними ресурсами) здійснює сільський голова одноособово (ч. 3) [2].

З огляду на наявну систему виконавчих органів, взаємодія цих органів здійснюється на місцевому рівні між виконавчими органами державної влади (районними державними адміністраціями) та місцевого самоврядування (виконкомами, управліннями, відділами тощо). Така взаємодія обумовлена тим, що ці органи відповідно до законодавства можуть виконувати як власні, так і взаємо делеговані повноваження [3].

Сучасний інститут делегованих повноважень органів місцевого самоврядування ґрунтується на конституційному фундаменті, який включає загальну та спеціальну складові. Норми Конституції України, які забезпечують конституційно-правові умови та в більш загальному вигляді визначають вимоги до застосування цього інституту, відносяться до загальних складових.

До них, зокрема, належать: 1) конституційні норми-принципи організації та здійснення публічної влади в Україні (принципи демократичної, соціальної, правової, унітарної держави з найвищою соціальною цінністю особи, народовладдя, поділу державної влади, гарантії місцевого самоврядування, верховенства права, легітимності тощо); 2) конституційне визначення правової природи місцевого самоврядування

в Україні; 3) норми про конституційне регулювання системної та структурної організації органів місцевого самоврядування; 4) норми, що визначають окремі питання функціонування органів місцевого самоврядування (питання власної компетенції територіальних громад та утворених ними органів, матеріальної та фінансової бази місцевого самоврядування); 5) норми щодо регулювання питань організації та здійснення виконавчої влади (в частині визначення уповноваженої особи, яка делегує повноваження органам місцевого самоврядування, а також системи виконавчої влади, що здійснюють контроль за такими повноваженнями); 6) норми, що встановлюють державні гарантії місцевого самоврядування (фінансове забезпечення місцевого самоврядування, юридичну самостійність у межах визначених законом повноважень, судовий захист прав місцевого самоврядування).

Разом з тим, слід зазначити, що нормативний вплив конституційних норм на інститут делегування повноважень органам місцевого самоврядування є значно ширшим і включає норми розділу II Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» [4]. Вони встановлюють найвищі правові стандарти для тих повноважень, які спрямовані на забезпечення належного рівня життя, надання адміністративних послуг громадянам.

Делеговані повноваження, що становлять половину змісту функціонування органів місцевого самоврядування, зобов'язані підкорятися загальним тенденціям розвитку гуманістичних принципів у державному управлінні. Як зазначається в актуальних наукових джерелах, гуманізм як теорія і практика сучасного державного розвитку більше орієнтований не на широкий спектр демократичних цінностей, а на захист колективних і особистих прав, потреб та інтересів [5].

У зв'язку з цим доцільно підтримати пропозицію щодо доповнення переліку основоположних прав та свобод людини і громадян, гарантованих розділом II Конституції України правом належного врядування та встановлення його гарантій [6].

Конституціоналізація цього права надасть підстави для вимоги від держави нова якість державного управління, де менеджмент процеси здійснюються з метою забезпечення реалізації прав людини та свобод у прозорий, відповідальний і компетентний спосіб, з повагою до демократичних процедур та інститутів [7].

Спеціальні конституційні засади щодо делегованих повноважень органів місцевого самоврядування формують норми Конституції, які встановлюють інститут делегованих повноважень і регулюють відносини які безпосередньо пов'язані з наданням та реалізацією таких повноважень. Наприклад, мова йде про норми ч. 3, 4 ст. 143 Кон-

ституції України Україна [4].

Мета модернізації та реформування конституційного регулювання як інституту делегованих повноважень та місцевого самоврядування в цілому покладено в основу проекту Закону України «Про внесення змін до Конституція України (щодо децентралізації влади)» (Реєстр. № 2217а) [8], в якому, серед іншого, пропонувалося уточнити спосіб продовження компетенція органів місцевого самоврядування (шляхом делегування їм певних повноважень органів виконавчої влади), кола органів місцевого самоврядування, які можуть бути делеговані окремі повноваження органів виконавчої влади (виконавчі органи місцевого самоврядування громади, виконавчі комітети району, регіональних рад), рівнів територіальної організації влади, які можуть використовувати механізм делегування (громада, район, область), джерела матеріалу та фінансова підтримка державою з метою реалізації таких повноважень шляхом організації місцевого самоврядування, а також кола контролюючих органів. І хоча цей законопроект було відкликано, всі його пропозиції залишаються актуальними до сьогодні, оскільки ратифікувавши Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, Україна отримала інструмент та дорозказ для своїх перетворень. Виконання вимог цієї Угоди дає можливість Україні в подальшому стати повноцінним членом в Європейському Союзі. Такими вимогами є відповідність Копенгагенським критеріям – параметрам, яким мають відповідати держави – члени Європейського Союзу [8].

Важливу роль у правовому регулюванні делегування повноважень від виконавчих органів органам місцевого самоврядування показує положення Європейської хартії місцевого самоврядування [9]. Зокрема ст. 2 цього нормативно-правового акту закріплено, що принцип місцевого самоврядування визнається в національному законодавстві та, у міру можливості, в Конституції.

Місцеве самоврядування означає право і спроможність органів місцевого самоврядування в межах закону здійснювати регулювання та управління суттєвою часткою публічних справ, під власну відповідальність, в інтересах місцевого населення. Це право здійснюється радами або зборами, члени яких вільно обираються таємним голосуванням на основі прямого, рівного, загального виборчого права і які можуть мати підзвітні їм виконавчі органи. Це положення жодним чином не заважає використанню зборів громадян, референдумів чи будь-якої іншої форми прямої участі громадян, якщо це дозволяється законом (ст. 3) [9].

Головні повноваження і функції органів місцевого самоврядування визначаються конституцією або законом. Однак це положення не перешкоджає наділенню органів місцевого самоврядування повноваженнями і функціями для спеціальних цілей відповідно до закону. Органи місцевого самоврядування в межах закону мають повне право вільно вирішувати будь-яке питання, яке не вилучене зі сфери їхньої компетенції і вирішення якого не доручене жодному іншому органу [9].

Публічні повноваження, як правило, здійснюються переважно тими органами публічної влади, які мають найтісніший контакт з громадянином. Наділяючи тими чи іншими повноваженнями інший орган, необхідно враховувати обсяг і характер завдання, а також вимоги досягнення ефективності та економії. Повноваження, якими наділяються органи місцевого самоврядування, як правило, мають бути повними і виключними. Вони не можуть скасовуватися чи обмежуватися іншим, центральним або регіональним органом, якщо це не передбачене законом [9].

Якщо повноваження делегуються органам місцевого самоврядування центральним чи регіональним органом, органи місцевого самоврядування у міру можливості мають право пристосовувати свою діяльність до місцевих умов. У процесі планування і прийняття рішень щодо всіх питань, які безпосередньо стосуються органів місцевого самоврядування, з останніми мають проводитися консультації, у міру можливості своєчасно і належним чином [9].

Відповідно при визначенні основних вимог до сфери компетенції місцевого самоврядування, Європейська хартія ґрунтується на кількох основних принципах: а) принцип законності; б) негативний принцип правового регулювання компетенції муніципальних структур; в) принцип субсидіарності; г) принцип повноти повноважень; д) принцип виняткових повноважень тощо [10]. Всі ці положення мають загальний характер для відносин у сфері формування та реалізація компетенції муніципальних органів влади, тому вони поширюються на делегування повноважень.

Конституційні та міжнародно-правові норми конкретизуються також в нормах Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [2]. Регулююча роль цього нормативно-правового акта важлива, оскільки цей документ визначає не лише систему делегованих повноважень місцевих органів самоврядування, а й їх поняття, правові, організаційні, матеріальні та фінансові підстави для реалізації таких повноважень. Але законодавець так само, як і в конституційному, законодавець не зумів подолати всі проблеми правового регулювання делегованих повноважень.

Так, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначив делеговані повно-

важення як повноваження органів виконавчої влади, надані органам місцевого самоврядування законом, а також повноваження органів місцевого самоврядування, які передаються відповідним місцевим державним адміністраціям за рішенням районних, обласних рад.

В даний час багато питань викликає система власних і делегованих повноважень органів виконавчої влади сільських, селищних, міських рад. Зокрема, Закон не повністю відповідає вимогам принципів субсидіарності, повноти і виняткових повноважень, як а також значна кількість повноважень, безпосередньо пов'язаних з інтересами територіальних громад і спрямовуються на створення умов для істотних змін служби, залишаються делегованими повноваженнями.

Повноваження органів виконавчої влади можна систематизувати за кількома критеріями. По-перше, за суб'єктом, який видав документ, є акти Кабінету Міністрів України, акти центральних органів виконавчої влади та акти місцевих державних адміністрацій.

На даний момент значна кількість регулюючих повноважень Кабінету Міністрів України встановлюються галузевим законодавством. Згідно ст. 1 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» [11] визначено, що систему центральних органів виконавчої влади складають міністерства України та інші центральні органи виконавчої влади. Система центральних органів виконавчої влади є складовою системи органів виконавчої влади, вищим органом якої є Кабінет Міністрів України. Міністерства забезпечують формування та реалізують державну політику в одній чи декількох сферах, інші центральні органи виконавчої влади виконують окремі функції з реалізації державної політики. Повноваження міністерств, інших центральних органів виконавчої влади поширюються на всю територію держави.

По-друге, за предметом правового регулювання розрізняють підзаконні акти органів виконавчої влади, що визначають організаційні аспекти правостановлюючих, дозвільних та інших процедур, встановлює порядок взаємодії суб'єктів управлінської діяльності (в тому числі інформаційної) і визначає порядок здійснення контролю, а також делеговані повноваження щодо організаційного забезпечення надання адміністративних послуг виконавчої влади шляхом надання адміністративних послуг, зазначених у підрозділі 4 п. 6 ч.1 ст.27 Закону № 280/97-ВР та деталізовано у Законі України «Про адміністративні послуги», до Порядку встановленого постановами Кабінету Міністрів України від 20.02.2013 р. № 118 «Про затвердження Типового положення про Центр забезпечення адміністративних послуг», від 30.01.2013 № 44 «Про затвердження вимог до

підготовки технологічної картки адміністративної послуги», відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.05.2014 № 523-р «Деякі питання надання адміністративних послуг органів виконавчої влади через центри надання адміністративних послуг», спільного наказу «Про затвердження порядку інтеграції інформаційних систем державних органів та органів місцевого самоврядування до Єдиного державного порталу адміністративних послуг» від 08.09.2016 р. № 1501/248 та низка інших урядових і відомчих актів.

Особливе місце займають підзаконні акти, що встановлюють стандарт документів, на підставі яких суб'єкти виконавчої діяльності розробляють та приймають власні положення, процедури, положення тощо. Таким чином, умови врахування особливостей організації та діяльності окремих суб'єктів при збереженні єдиного регулювання створюється управлінська діяльність. Такі акти мають рекомендаційний характер для органів місцевого самоврядування. Вони також передбачають правові підстави для усиновлення муніципальних нормативно-правових актів з окремих питань реалізації делегованих повноважень.

Одним із завдань реформи децентралізації є розширення та оптимізація повноважень органів місцевого самоврядування. Основним принципом взаємодії виконавчих органів різного рівня є те, що державні органи виконавчої влади, їх посадові особи не мають права втручатися в законну діяльність органів та посадових осіб місцевого самоврядування, а також вирішувати питання, віднесені Конституцією України, цим та іншими законами до повноважень органів та посадових осіб місцевого самоврядування, крім випадків виконання делегованих їм радами повноважень, та в інших випадках, передбачених законом [3].

Згідно з ч. 1 ст. 72 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» Місцеві державні адміністрації є підзвітними відповідним районним, обласним радам у виконанні програм соціально-економічного і культурного розвитку, районних, обласних бюджетів, підзвітними і підконтрольними у частині повноважень, делегованих їм відповідними районними, обласними радами, а також у виконанні рішень рад з цих питань [2].

Варто вказати, що колегією суддів КАС ВС у Постанові від від 23 грудня 2021 року у справі № 0440/6596/18 вказано на те, що особливістю органів місцевого самоврядування як суб'єктів владних повноважень є те, що кожен з таких суб'єктів, з урахуванням положень Конституції України, є самостійним, автономним та не знаходиться у підпорядкуванні жодного органу [12]. З огляду на конституційний принцип самостійності місцевого самоврядування, така форма

взаємодії між місцевими державними адміністраціями та виконавчими комітетами органів місцевого самоврядування як взаємний контроль може виникати виключно під час здійснення відповідними органами саме делегованих повноважень [3].

Підсумовуючи наведене доцільно вказати, що проведена в Україні реформа децентралізації влади протягом 2015–2021 рр. Суттєво вплинула на розширення повноважень органів місцевого самоврядування шляхом передачі таких повноважень від органів державної влади органам місцевого самоврядування.

Взаємодія органів виконавчої влади державного рівня та виконавчих органів місцевого самоврядування на базовому рівні здійснюється у формах: 1) здійснення заходів державного контролю та нагляду за виконанням делегованих повноважень виконавчими органами місцевого самоврядування; 2) звітування державних органів виконавчої влади перед місцевими радами щодо реалізації повноважень, делегованих державним органам; 3) інформаційна взаємодія, що покликана забезпечити ефективність, доступність адміністративних послуг, а також дотримання принципу раціональної мінімізації кількості документів та процедурних дій, що вимагаються для отримання адміністративних послуг; 4) співробітництво шляхом утворення спільних виконавчих органів та укладення договорів про спільну діяльність [3].

Література

1. Борисочева Н. Теоретичні підходи до розуміння системи органів виконавчої влади. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 6. С. 111–116
2. Про місцеве самоврядування в Україні Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text>
3. Антонюк О. М. Взаємодія органів виконавчої влади на базовому рівні у процесі оптимізації повноважень органів місцевого самоврядування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2022. Випуск 71. С. 210–215. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/263411/259681>
4. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради*. 1996. № 30.
5. Конституційні пертворення в Україні: Історія, теорія і практика : монографія / М.Ф. Орзих і др.; під ред. М.Ф. Орзиха. Київ : Юринком Інтер, 2013. С. 333.
6. Novak A. O. The modern status of legal regulation of delegation of authority from bodies of executive powers to local self-government bodies in Ukraine URL: <https://www.researchgate.net/publication/33811013>
7. Новак-Каляева Л.М. Сучасні тенденції до конвергенції в концепціях державного управління. *Вісник Національної академії державного управління при Президенті України*. 2013. № 1. С. 34.
8. Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) : проект Закону України від 1.07.2015 р. № 2217. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55812

9. Європейська хартія місцевого самоврядування: Хартія, міжнародний документ від 15.10.1985р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_036

10. Щодо відповідності національного законодавства України положенням Європейської хартії місцевого самоврядування: експертний висновок / підгот. Директор. з пит. демократич. Інститутів Генерал. директор. з пит. демократії та політ. справ РЄ у співві з В. Прошко. Страсбург, 2010 р. URL: <http://www.slg-coe.org.ua/wp-content/uploads/2012/10/Висновок-РЄ-щодо-відповідності-національного-законодавства-України-положення.pdf>.

11. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17.03.2011 р. № 3166-VI (з наст. змін. та доп.). *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 38. Ст. 385.

12. Постанова Верховного Суду від 23 грудня 2021 року у справі № 0440/6596/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102170717>.

УДК 347.73: 336.22
DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v6.2023.20>

К. Л. Павлуенко
адвокат, сертифікований аудитор,
аспірант кафедри фінансового права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
orcid.org/0000-0003-3308-280X

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНТРОЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ПОДАТКОВИХ ОРГАНІВ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

У статті наголошено про особливе значення в умовах воєнного стану питань визначення змісту функцій податкових органів, особливостей реалізації податкового адміністрування, і зокрема, податкового контролю й інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності контролюючих органів тощо. Із застосуванням таких методів наукового пізнання, як індукція і дедукція, системний аналіз і синтез, формально-юридичний, порівняльно-правовий, діалектичний, функціональний, розглянуто особливості реалізації контрольної функції податкових органів під час воєнного стану в Україні, виявлено ефективні стратегії та розроблено рекомендації для подальшого удосконалення їх діяльності. встановлено, що реалізація контрольної функції податкових органів у воєнний період набуває специфіки, що обумовлена надзвичайною зміною стандартних, звичайних умов оподаткування і податкового адміністрування через трансформоване економічне та соціальне середовище, а також через нові виклики, з якими стикаються як держава й контролюючі органи, так і платники податків. Підкреслено необхідність забезпечення дотримання інтересів обох сторін податкових правовідносин. Констатовано, що податковими органами при наданні підтримки платникам податків, мають бути адаптовані чи модифіковані традиційні способи податкового контролю, що може включати використання інтернету та інших цифрових технологій для реалізації різних функцій податковими органами, у тому числі й контрольної. Водночас, з огляду на швидкість плину ситуації в країні під час воєнного стану, податкові органи мають бути гнучкими та оперативно реагувати на нові виклики, належно оперувати податковою інформацією. Це стосується й відповідного інформування платників податків щодо специфіки виконання податкових обов'язків у надзвичайній ситуації.

Ключові слова: контролюючі органи, функції податкових органів, податкове адміністрування, податковий контроль, інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності контролюючих органів, податкова інформація.

Pavlunenko K. L. FEATURES OF IMPLEMENTATION OF THE CONTROL FUNCTION OF TAX AUTHORITIES DURING MARITAL STATE

The article emphasizes the special importance in the conditions of martial law of the issues of determining the content of the functions of tax authorities, the specifics of the implementation of tax administration, and in particular, tax control and information and analytical support for the activities of controlling authorities, etc. With the application of such methods of scientific knowledge as induction and deduction, systemic analysis and synthesis, formal-legal, comparative-legal, dialectical, functional, the peculiarities of the implementation of the control function of tax authorities during the martial law in Ukraine were considered, effective strategies were identified and recommendations were developed for further improvement of their activities. it was established that the implementation of the control function of tax authorities in the wartime period acquires specificity due to the extraordinary change in standard, ordinary conditions of taxation and tax administration due to the transformed economic and social environment, as well as due to new challenges faced by both the state and control bodies, as well as taxpayers. The need to ensure compliance with the interests of both sides of tax relations is emphasized. It was established that tax authorities, when providing support to taxpayers, should adapt or modify traditional methods of tax control, which may include the use of the Internet and other digital technologies for the implementation of various functions by tax authorities, including control. At the same time, given the rapidity of the situation in the country during the martial law, tax authorities must be flexible and promptly respond to new challenges, properly operate tax information. This also applies to the appropriate informing of taxpayers regarding the specifics of the fulfillment of tax obligations in an emergency situation.

Key words: control bodies, functions of tax bodies, tax administration, tax control, information and analytical support for the activities of control bodies, tax information.

Постановка проблеми. Теоретичне осмислення та питання практичного здійснення податкового адміністрування, як і загалом реалізації функції податкових органів, а також їх належне нормативно-правове закріплення пройшло декілька етапів розвитку у податковому законодавстві України. Наша держава завжди прагла до створення ефективної податкової системи, яка б мала своїм підґрунтям не тільки чітку організацію порядку стабільної сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів, але й ефективну систему

податкового контролю, інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності контролюючих органів, виявлення порушень у сфері оподаткування та стягнення несплачених у строк податкових зобов'язань. Таке прагнення у підсумку передбачає створення ефективної системи податкового адміністрування. Водночас на цьому шляху наявна низка певних спірних питань. Виникнення останніх насамперед обумовлено тим, що для України в цілому проблемою застосування податкового законодавства є не тільки правова невизна-

ченість його норм, а й ще наявність доволі великої кількості суб'єктів його застосування, а звідти, й багатоманітність оціночних поглядів на зміст податково-правових норм. Так, треба відзначити, що майже будь – які податкові правовідносини у своєму розвитку, межують при регулюванні нормами податкового права із адміністративно-процесуальними нормами, положеннями кримінально-процесуального законодавства, законодавства про банківську та фінансову систему. Очевидно, що наведений та інші фактори передбачають наявність широкого кола суб'єктів – правозастосовників. Це, очевидно, ускладнює як в цілому податкове адміністрування, так і реалізацію контрольної функції податковими органами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Позначимо, що різні аспекти податкового адміністрування, а також реалізації функції податкових органів, були предметом розгляду багатьох вчених (як правників, так і економістів): О.Д. Василюка, Л.К. Воронової, П.Т. Геги, Л.М. Касьяненко, М.П. Кучерявенка, Я.В. Литвиненка, Н.А. Марнів, Л.А. Савченко, А.Б. Христофорова, М.М. Чинчина та ін. Але, і до сьогодні у науковій площині залишається низка дискусійних моментів. Серед останніх особливого значення набуває питання визначення змісту функцій податкових органів, особливостей реалізації податкового адміністрування, і зокрема, податкового контролю й інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності контролюючих органів тощо. Позначені та інші аспекти так і не знайшли однозначного розуміння, а їх розвиток у практичній діяльності пояснюється суто зручністю виконання органами податкової служби поставлених перед ними завдань.

Тож метою статті є позначення особливостей реалізації контрольної функції податкових органів під час воєнного стану в Україні. Це у підсумку дозволить віднайти та обґрунтувати єдиний підхід у правозастосуванні та судовій практиці з розгляду податкових спорів, а також запропонувати пропозиції щодо подальшого законодавчого його закріплення.

Досягнення позначеної мети передбачає застосування наступних методів наукового пізнання: індукція і дедукція, системний аналіз і синтез, формально-юридичний, порівняльно-правовий, діалектичний, функціональний. Кожен з цих методів допомагає глибше зрозуміти та оцінити роботу податкових органів у цей складний період, виокремити і провести узагальненні певних спостережень і емпіричних даних для формування власних висновків. Їх комплексне застосування дозволяє глибоко проаналізувати особливості реалізації контрольної функції податкових органів в Україні під час воєнного стану, виявити ефективні стратегії та розробити рекомендації для подальшого удосконалення їх діяльності.

Виклад основного матеріалу. Податковий кодекс України містить визначення поняття податкового контролю. Так, у п.п. 61.1 ст.61 Податкового кодексу України закріплено таке поняття: це система заходів, що вживаються контролюючими органами та координуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику, з метою контролю правильності нарахування, повноти і своєчасності сплати податків і зборів, а також дотримання законодавства з питань регулювання обігу готівки, проведення розрахункових та касових операцій, патентування, ліцензування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи [9]. Аналіз наведеного положення дозволяє дійти висновку про те, що законодавцем виділено правильність нарахування, повноту та своєчасність сплати податків та зборів як основні критерії контролю для податкових органів. Водночас, на наш погляд, у таких підходах наявні певні дискусійні аспекти.

Як вбачається, для належного визначення поняття «податковий контроль» передусім потрібно враховувати філологічне тлумачення терміну «контроль», а саме: контроль – це процес свідомого, постійного і повсюдного спостереження за забезпеченням досягнення мети або кінцевих результатів діяльності [16; 17]. При цьому ми розуміємо, що у випадку, який нами розглядається, йдеться про діяльність платника податків.

Наведене визначення, на нашу думку, є більш прийнятним і ємним, оскільки дійсно на сьогодні як вся система адміністрування податків та зборів, так і система податкового контролю, вже повністю налаштовані на постійне порівняння і спостереження за діяльністю платників податків. Окрім того, саме такий підхід у підсумку дає можливість проведення безперервних контрольних заходів і отримання актуальних відомостей, що зменшує необхідність проведення комплексних документальних перевірок та є, беззаперечно, позитивним фактором.

Стаття 62 Податкового кодексу України визначає конкретні способи здійснення податкового контролю, а саме: ведення обліку платників податків; інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності контролюючих органів; перевірок та звірок відповідно до вимог цього Кодексу, а також перевірок щодо дотримання законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, у порядку, встановленому законами України, що регулюють відповідну сферу правовідносин; моніторингу контрольованих операцій та опитування посадових, уповноважених осіб та/або працівників платника податків відповідно до статті 39 цього Кодексу [9]. Підкреслимо, що такий розподіл і конкретні визначення

видаються обґрунтованими та виправданими до загального законодавчого формулювання, яке дає цей нормативний акт. Але проблема невизначеності та множинності трактування полягає у законодавчих прогалинах щодо конкретних дій, які мають здійснюватися органами податкової служби при реалізації певних способів податкового контролю, податковому адмініструванні, і в цілому реалізації контрольної функції цих органів.

Наведемо такий приклад. Такі способи податкового контролю як облік платників податків та інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності контролюючих органів, (при цьому останнє корелює з веденням обліку платників) при їх реалізації мають логічно починатися з відповідного інформування платників та певних підрозділів органів податкової служби щодо новин податкового регулювання. І от на цьому етапі вже виникають певні складнощі. Пояснимо ситуацію.

Так, добре відомо, що зважаючи на розвиток цифрових технологій, актуальне публічне спілкування з платниками в умовах сьогодення органи податкової служби ведуть шляхом застосування відповідних цифрових інформаційних платформних рішень, а саме через сторінки у фейсбуці, власні веб-сайти в мережі Інтернет та телеграм-канали. При чому, варто додати, що таке інформування здійснюється як центральним апаратом Державної податкової служби, так і Головними управліннями кожної із областей України окремо [3; 4].

В свою чергу, платники податків, здебільшого, покладаються на такі новини-консультації, оскільки впевнені в їх достовірності зважаючи на джерело походження. Однак, як показало введення воєнного стану, покладатись на тривалу дію таких консультацій не варто, рівно як і сприймати їх як консультації (у розумінні положень пп. 14.1.172, 14.1.172¹ ст. 14, п. 19¹.1.28 пункту 19¹.1 статті 19¹ Податкового кодексу України), а не просто новини.

Справа у тому, що, 27 лютого 2022 року безпосередньо на сайті Державної податкової служби України (далі – ДПС) з'явилась публікація наступного змісту:

«ДПС у зв'язку з запровадженням воєнного стану в Україні, з огляду на військову агресію Російської Федерації проти України, інформує про наступний порядок дій у зв'язку з неможливістю своєчасного виконання податкових обов'язків, передбачених Податковим кодексом України (далі – ПК України).

Торгово-промисловою палатою України (далі – ТПП України) повідомлено про засвідчення факту настання форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) з 24 лютого 2022 року.

ДПС інформує, що платники податків відповідно до пп. 112.8.9 п. 112.8 ст. 112 ПК України

звільняються від фінансової відповідальності за вчинення податкових правопорушень та порушення іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, у зв'язку із настанням форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили), засвідчених ТПП України.

У випадку відсутності можливості у платника податків своєчасно виконати свій податковий обов'язок, зокрема, щодо дотримання строків сплати податків та зборів, подання звітності, реєстрації податкових накладних в Єдиному реєстрі податкових накладних, акцизних накладних в Єдиному реєстрі акцизних накладних, розрахунку коригування у відповідному Реєстрі, подання електронних документів, що містять дані про фактичні залишки пального та обсяг обігу пального або спирту етилового тощо, платники податків звільняються від відповідальності.

Разом з тим, такі обов'язки мають бути виконані платниками податків одразу після припинення дії форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили).

Також повідомляємо, що у період дії форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) податкові перевірки не розпочинаються, а розпочаті перевірки зупиняються.

Протягом дії форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) штрафні санкції за порушення законодавства з питань РРО не застосовуються.

Щодо реєстрації акцизних накладних в ЄРАН.

На період дії форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) дозволяється переміщення пального або спирту етилового транспортними засобами за наявності товарно-транспортної накладної та паперового примірника акцизної накладної.

Незважаючи на засвідчення ТПП України настання факту форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили), з метою забезпечення стабільного фінансування Збройних Сил України, звертаємось до платників податків, за можливості, виконувати свій податковий обов'язок щодо сплати в повному обсязі відповідних сум податкових зобов'язань, у тому числі до настання термінів сплати, на відповідні рахунки для сплати податків та зборів.

Всі здійснені переплати будуть відображені у інформаційних системах ДПС, зокрема, в інтегрованих картках платника, з урахуванням дати фактичної сплати, та враховані при обрахуванні їх зобов'язань у майбутньому» [4].

Як ми вказали вище, навряд чи зазначена інформація може бути кваліфікована як податкова консультація. На наше переконання, необхідно належно розуміти ці тези. І тут йдеться перш за все про слова підтримки, адресовані платникам

податків у перші дні збройної агресії російської федерації. Тож не варто вважати таку інформацію належною консультацією та як планом до безпосередніх дій платникам податків. Це пов'язано із тим, що надана інформація повною мірою не враховувала положення чинного податкового законодавства. Зокрема, вже в травні 2022 року законом №2260 було внесено відповідні зміни до підпункту 69.1 пункту 69 підрозділу 10 розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України щодо порядку підтвердження можливості чи неможливості виконання платником податків обов'язків, та прийнято відповідний наказ Міністерства фінансів України від 29 липня 2022 р. №225 [14].

Міркуючи далі, вважаємо за потрібне акцентувати увагу на тому, що при набутті чинності вище наведених законодавчих норм, інформація від 27 лютого 2022 року не зникла з сайту Державної податкової служби та, відповідно, не була жодним чином зміненена чи позначена. А тому, платники ще у листопаді 2022 року намагалися користуватись саме порадою щодо застосування Листа Торгово-промислової палати замість реалізації конкретних дій, які наразі передбачає Податковий кодекс України.

Очевидно, що ситуація в країні під час воєнного стану швидко змінюється, тому податкові органи мають бути гнучкими та оперативно реагувати на нові виклики. Це стосується й належного інформування платників податків щодо специфіки виконання податкових обов'язків у надзвичайній ситуації.

Можна навести й інший приклад щодо податкового адміністрування і реалізації контрольної функції податкових органів. Так, вже декілька років широко впроваджується, та постійно змінюється й трансформується саме електронна система адміністрування податків, що передбачає зміни векторів інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності контролюючих органів, створення та користування податковою інформацією. При цьому п.п.14.1.171 ст.14 Податкового кодексу України не має безпосереднього визначення поняття «податкова інформація», а містить посилання на необхідність визначення розгляданого терміна у значенні, закріпленому Законом України «Про інформацію». Відповідно до ст. 16 Закону України «Про інформацію» податкова інформація – це сукупність відомостей і даних, що створені або отримані суб'єктами інформаційних відносин у процесі поточної діяльності і необхідні для реалізації покладених на контролюючі органи завдань і функцій у порядку, встановленому Податковим кодексом України [9].

Однак ми вважаємо, що податкова інформація, перш за все, це інформація публічна. Це обумовлює необхідність звернення до змісту ст. 1 Закону

України «Про доступ до публічної інформації», в якій публічна інформація визначена як відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим Законом [13].

Показово, що про необхідність «відображеності інформації на носію» висловився Вищий адміністративний суд України у постанові Пленуму «Про практику застосування адміністративними судами законодавства про доступ до публічної інформації» від 29 вересня 2016 р. № 10. Зокрема, у пункті 9.1 Постанови суд роз'яснив, що «збереженість на матеріальних носіях як головна властивість інформації означає, що вона повинна бути викладена у письмовій, аудіовізуальній, електронній чи іншій матеріальній формі та зафіксована відповідно на папері, магнітній, кіно-, фотоплівці, оптичному диску або іншому носієві... Із цієї властивості випливає, що на момент виникнення правовідносин щодо неї публічна інформація повинна бути заздалегідь готовим, зафіксованим продуктом діяльності» [12].

Також необхідно згадати про лист Державної фіскальної служби України від 03.06.2015 р. №19563/7/99-99-22-02-01-17, в якому були надані «Рекомендації із документального оформлення результатів опрацювання зібраної податкової інформації» [7]. Як свідчить правозастосовча практика, ці рекомендації застосовуються не завжди.

Ми вважаємо, що визначення правової природи податкової інформації, а також наслідків її застосування різними суб'єктами податкових правовідносин має важливе значення. Так, з точки зору подальшого застосування податкової інформації, зокрема як підґрунтя для висновків контролюючого органу та доказу при вирішенні податкових спорів, можна зазначити, що будь-яка податкова інформація, що наявна в інформаційно-аналітичних базах відносно контрагентів суб'єкта господарювання по ланцюгах постачання, а також податкова інформація, надана іншими контролюючими органами, в тому числі і складена з причин неможливості проведення документальних перевірок, носить виключно інформативний характер та не є належним доказом у розумінні процесуального закону. Показово, що саме на цьому наголосив Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду у постанові від 19 березня 2021 року по справі №460/143/19 [11].

Характерно, що позначена проблема визнається й судовими органами. Так, Касаційний адміністративний суд у складі Верховного суду у п. 65 своєї постанови від 05 жовтня 2022 р. у спра-

ві № 640/18151/19 акцентував увагу на тому, що наявна податкова інформація у податкового органу не є належним доказом у податкових спорах. У цьому контексті доречно навести цитату: «... висновки про нереальність здійснення господарських операцій зроблені на підставі аналізу узагальненої податкової інформації, колегія суддів не приймає до уваги, оскільки співставлення даних податкової звітності з даними внутрішніх баз даних контролюючого органу як етапу контрольно-перевірочної роботи не передбачає здійснення податковим органом оцінки дотримання платником вимог податкового законодавства і аналізу змісту та характеру правовідносин, що стали підставою для формування даних податкового обліку платника, адже питання правильності відображення платником в обліку проведених господарських операцій досліджуються податковим органом при проведенні податкової перевірки платника з дослідженням фінансово-господарських документів, пов'язаних з нарахуванням і сплатою податку. Записи у інформаційних базах податкового органу до первинних або інших документів, які зафіксовані в бухгалтерському та податковому обліку платника податків, не відносяться. А тому нарахування податків не може ґрунтуватися тільки на даних, які містяться в інформаційних базах контролюючого органу, без врахування даних первинних документів.» [10].

Як вбачається, наведені вище тези судових органів яскраво засвідчують необхідність нормативного врегулювання такої проблеми, як належне оформлення джерела походження податкової інформації. Це, насамперед, обумовлено тим, що на сьогодні формують податкову інформацію різні підрозділи однієї юридичної особи – тобто, так би мовити «сам для себе», оскільки Державна податкова служба наразі працює як одна юридична особа.

Таким чином, коли, до прикладу, Головним управлінням ДПС в Одеській області формується податкова інформація, яка застосовується Головним управлінням ДПС у Харківській області, то з точки зору доказовості вона має походження і застосування однією і тією ж особою. В такому випадку одразу постає питання належності такої інформації як доказу, бо для її оцінки будь-якими третіми особами, така інформація підлягає безумовній зовнішній перевірці.

Висновки. Все наведене вище приводить нас до висновку про те, що процес повсюдного спостереження за забезпеченням досягнення мети діяльності податкової служби – здійснення належного контролю за дотриманням правильності нарахування, повноти і своєчасності сплати податків і зборів, ще потребує законодавчого доопрацювання та регулювання відповідно до усталеної судової практики.

Очевидно, що реалізація контрольної функції податкових органів у воєнний період набуває особливостей, що обумовлені надзвичайною зміною стандартних, звичайних умов оподаткування і податкового адміністрування через трансформоване економічне та соціальне середовище, а також через нові виклики, з якими стикаються як держава й контролюючі органи, так і платники податків. І в цьому контексті важливо забезпечити дотримання інтересів обох сторін податкових правовідносин. Акцентуючи увагу на підтримці платників податків, мають бути адаптовані чи модифіковані традиційні способи податкового контролю, що може включати використання інтернету та інших цифрових технологій для реалізації різних функцій податковими органами, у тому числі й контрольної. Водночас, з огляду на швидкість плину ситуації в країні під час воєнного стану, податкові органи мають бути гнучкими та оперативно реагувати на нові виклики, належно оперувати податковою інформацією. Це стосується й відповідного інформування платників податків щодо специфіки виконання податкових обов'язків у надзвичайній ситуації.

Реалізація контрольної функції податкових органів у воєнний період вимагає від владних суб'єктів не лише адаптації до змінених умов, але й високого рівня відповідальності та професіоналізму для забезпечення фінансової стабільності та підтримки економічної безпеки держави.

Література

1. Буряк П.Ю., Карпінський Б.А., Залуцька Н.С., Осідач О.Б. Податковий контроль в Україні: Т.П. Контрольно-перевірочний процес: монографія. Львів: Простір-М, 2007. С. 28.
2. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 6 : Фінансове право / редкол.: М. П. Кучерявенко (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2020. 616 с.
3. Головне управління ДПС України у Харківській області. URL. <https://kh.tax.gov.ua/>
4. Державна податкова служба України. Офіційний сайт. URL. <https://tax.gov.ua/>.
5. Кучерявенко М.П. Податкові процедури: права природа та класифікація. Х:Право, 2016. 460 с.
6. Кушнарєва Т.С., Кучерявенко М.П. Система податкових органів України. Х.: «Торсінг», 2000. С. 77.
7. Лист Державної фіскальної служби України від 03.06.2015р. N19563/7/99-99-22-02-01-17. URL. https://ips.ligazakon.net/document/view/DFS03838?%D0%9E%D0%9F%D0%9F&bl=&snippet_id=snippet_194972
8. Маринів Н. А. Податкова перевірка як організаційно-правова форма реалізації податкового контролю : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2007. 204 с.
9. Податковий кодекс: Закон України від 02 грудня 2010 р. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

10. Постанова Верховного суду від 05 жовтня 2022 р. у справі № 640/18151/19. URL. <https://reyestr.court.gov.ua/>.

11. Постанова Верховного суду від 19 березня 2021 р. по справі №460/143/19. URL. <https://reyestr.court.gov.ua/>.

12. Постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України «Про практику застосування адміністративними судами законодавства про доступ до публічної інформації» від 29 вересня 2016 р. № 10. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010760-16#Text>.

13. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 р. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>.

14. Про затвердження Порядку підтвердження можливості чи неможливості виконання платником

податків обов'язків, визначених у підпункті 69.1 пункту 69 підрозділу 10 розділу XX "Перехідні положення" Податкового кодексу України, та переліків документів на підтвердження: Наказ Міністерства фінансів України від 29.07.2022 № 225. URL. <https://tax.gov.ua/zakonodavstvo/podatkove-zakonodavstvo/nakazi/77593.html>

15. Про інформацію: Закон України від 02 жовтня 1992 р. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>.

16. Савченко Л. А. Правові проблеми фінансового контролю в Україні: монографія. Ірпінь, 2001. 408 с..

17. Савченко Л. А., Мельник О. П. Правові проблеми процесу фінансового контролю: монографія. К.: КиМУ, 2009. 236 с.

УДК 346.9

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v6.2023.21>

В. А. Світличний

аспірант кафедри адміністративного права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

orcid.org/0009-0004-8721-3742

СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА ВИДОВУ ДИФЕРЕНЦІАЦІЮ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

В статті представлена авторська пропозиція щодо розуміння видової диференціації державного контролю у сфері господарської діяльності. Висвітлено основні з сучасних підходів до вирішення означеної проблематики у науковому співтоваристві. Обґрунтовано доцільність виокремлення кожного з представлених різновидів шляхом висвітлення характеристик предметних особливостей, специфіці суб'єктного складу та механізмів реалізації контрольної діяльності в системі державного контролю у сфері господарської діяльності.

Особливу увагу приділено розгляду контролю щодо додержання законодавчих вимог суб'єктами господарювання пов'язаного із господарською компетенцією як відносно-самостійного різновиду в системі інших різновидів державного контролю у сфері господарської діяльності. На основі аналізу існуючої моделі взаємодії органів владних повноважень, що реалізують контрольні повноваження пов'язані із державної реєстрацією суб'єктів господарювання, додержання ліцензійних умов у випадку здійснення деяких видів підприємницької діяльності та додержанням вимог законодавства з питань видачі документів дозвільного характеру, доведено «особливе становище» відповідного напрямку (різновиду) державного контролю у сфері господарської діяльності. Доведено доцільність виокремлення відповідного напрямку на законодавчому рівні.

Розглянуто структурний зміст і особливості реалізації фінансового контролю та екологічного контролю у сфері господарської діяльності та контролю щодо додержання законодавчих вимог щодо охорони життя і здоров'я, охорони праці, громадської та виробничої безпеки в ході здійснення господарської діяльності суб'єктами господарювання. Запропоновано поряд із видовою диференціацією державного контролю у сфері господарської діяльності як окремий напрям вельми умовно виокремлювати контроль за ознакою сфери господарювання в якій він здійснюється або сферою реалізації господарської діяльності об'єкту, що перевіряється за для всебічного охоплення відносин, що охоплюються державним контролем у сфері господарської діяльності.

Ключові слова: класифікація, диференціація, напрями, різновиди, державний контроль, господарська діяльність.

Svitlychnyi V. A. A MODERN VIEW OF THE DIFFERENT TYPES OF STATE CONTROL IN THE SPHERE OF ECONOMIC ACTIVITY IN UKRAINE

The article presents the author's proposal for understanding the type of differentiation of state control in the field of economic activity. The main modern approaches to solving the specified problems in the scientific community are highlighted. The expediency of distinguishing each of the presented varieties by highlighting the characteristics of the subject features, the specificity of the subject composition and the mechanisms of implementation of control activities in the system of state control in the field of economic activity is substantiated.

Special attention is paid to the examination of control over compliance with legal requirements by business entities related to economic competence as a relatively independent type in the system of other types of state control in the field of economic activity. On the basis of the analysis of the existing model of interaction of authorities exercising control powers related to the state registration of business entities, compliance with licensing conditions in the case of some types of entrepreneurial activity and compliance with the requirements of the legislation on the issue of documents of a permissive nature, it has been proved that "a special situation" of the relevant direction (variety) of state control in the field of economic activity. The expediency of singling out the relevant direction at the legislative level has been proven.

The structural content and peculiarities of the implementation of financial control and environmental control in the field of economic activity and control of compliance with legislative requirements for life and health protection, labor protection, public and industrial safety in the course of economic activity by business entities are considered. It is proposed, along with the specific differentiation of state control in the sphere of economic activity, as a separate direction, to very conditionally distinguish control based on the sphere of economic activity in which it is carried out or the sphere of implementation of the economic activity of the object that is inspected for the comprehensive coverage of relations covered by state control in the sphere of economic activity.

Key words: classification, differentiation, directions, varieties, state control, economic activity.

Постановка проблеми. Навряд чи хтось буде сперечатись, наукові класифікації є одним із найважливіших засобів різнобічного теоретичного відтворення об'єкта дослідження. Не є виключенням і проблематика державного контролю у сфері господарської діяльності, який, як вже згадувалось раніше, за своєю природою і змістом є контролем складеним, тобто таким, що «збирає» у собі

інші різновиди контролю за видовою диференціацією (екологічний, податковий, митний контроль та ін.), що значно підвищує необхідність висвітлення окресленої проблематики. Окрім яскраво вираженого теоретичного значення, видова диференціація державного контролю у сфері господарської діяльності має значення і прикладне (практичне). Так, багато в чому від оптималь-

ності вибору підстав для класифікації і теоретично-належному обґрунтуванні диференціації державного контролю, залежить ефективність вибору конкретних інструментів його реалізації за галузевою (інституціональною) специфікою, а розподіл контролю за сферами суспільних відносин взагалі закладається в основу розбудови та оптимізації системи законодавчих актів і системи органів владних повноважень, що втілюють контроль у реальну площину людських взаємовідносин в досліджуваній царині.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід загострити увагу, що незважаючи на наявність у науковій літературі численного ряду фундаментальних праць присвячених проблемі класифікації державного контролю за різними ознаками як явища взагалі, різновидам державного контролю приділялось менше уваги. Особливо це твердження справедливе по відношенню до державного контролю у сфері господарської діяльності, адже як показує аналіз, на теренах вітчизняної науки комплексних досліджень було проведено вельми небагато, при цьому, не всі з подібних наукових праць підіймали проблематику видової диференціації державного контролю у сфері господарської діяльності.

Метою статті є пошук і пропозиція нового розуміння до вітчизняної моделі видової диференціації державного контролю у сфері господарської діяльності, яка охоплювали би увесь масив суспільних відносин із врахування специфіки механізмів реалізації контрольних повноважень в означеній царині.

Виклад основного матеріалу. Нагадаємо, що легальне визначення напрямів закріплено ч. 3 ст. 19 ГКУ а у науковому просторі до сфер реалізації контролю і нагляду за господарською діяльністю суб'єктів господарювання підходять плюралістично. Так, наприклад, І. Орехова визначає сім напрямів державного контролю у сфері господарської діяльності: 1) податковий контроль; 2) контроль дотримання законодавства з питань соціального страхування; 3) контроль за ціноутворенням; 4) контроль за дотриманням антимонопольного законодавства; 5) контроль за дотриманням прав споживачів; 6) санітарно-епідеміологічний контроль; 7) державний пожежний контроль [1, с. 6]. Н. Саніахметова, в свою чергу, розмірковуючи про засоби державного контролю за підприємництвом (тим самим опосередковано визначаючи напрямки), виокремлює наступні: 1) аудит діяльності підприємців; 2) бухгалтерський облік і звітність; 3) державну реєстрацію суб'єктів підприємництва; 4) квотування зовнішньоекономічної діяльності; 5) контроль за ціноутворенням і цінами; 6) ліцензування деяких видів підприємництва; 7) ліцензування зовнішньоекономічної діяльності; 8) митно-тарифні засоби; 9) недо-

пущення недобросовісної конкуренції; 10) облік (реєстрація) зовнішньоекономічних договорів; 11) оподаткування; 12) обмеження монополізму; 13) обмеження окремих видів реклами; 14) патентування окремих видів підприємницької діяльності; 15) стандартизацію та сертифікацію продукції і послуг [2, с. 69]. За нашим переконанням, представлені підходи видової диференціації державного контролю у сфері господарської діяльності в Україні є не зовсім повними, а отже коректним. Тому пропонуємо виокремлювати наступні напрями (складові) видової диференціації державного контролю у сфері господарської діяльності.

Так, найперший напрям реалізації контрольно-наглядових функції у системі державного контролю у сфері господарської діяльності – *контроль щодо додержання законодавчих вимог суб'єктами господарювання пов'язаний із господарською компетенцією*. Він (напрямок) охоплює відносини з приводу проведення контрольних заходів за для виявлення можливих правопорушень законодавчих вимог пов'язаних із державною реєстрацією суб'єктів господарювання, додержання ліцензійних умов у випадку здійснення деяких видів підприємницької діяльності та додержанням вимог законодавства з питань видачі документів дозвільного характеру. Варто відзначити, що законодавець не виокремлює цей напрямок як окремий, що ми вважаємо помилковим.

Особлива роль відповідного напрямку полягає, за нашим переконанням, у його наскрізному характері в системі відносин пов'язаних із здійсненням державного контролю у сфері господарської діяльності. Аналіз чинного законодавства і правозастосовної практики органів владних повноважень дозволяє стверджувати, що в ході проведення перевірок, більшість контролюючих органів (як галузевого, спеціалізованого призначення, так і органів, що здійснюють контроль за широкою сферою суспільних відносин) мають повноваження щодо перевірки відповідності здійснюваної діяльності господарюючого суб'єкта законодавчим вимогам щодо умов державної реєстрації, ліцензування та додержанням вимог законодавства з питань видачі документів дозвільного характеру у визначеному законодавством секторі. При цьому, якщо визначений контролюючим органом предмет планової або позапланової перевірки первісно передбачав дослідження інших питань (у випадку коли мова йде про проведення планових перевірок, адже за загальним правилом позапланові перевірки не можуть виходити за межі визначеного предмету проведення перевірки), зважаючи на той факт, що майже будь-яка перевірка включає ознайомлення із статутними, обліково-звітними, розпорядчими, статистичними та іншими документами господарюючого суб'єкта (в деяких з названих документах

містяться дані стосовно господарської компетенції перевіряемого), а отже питання про відповідність реальної діяльності об'єкту, що перевіряється, встановленим законом вимог щодо державної реєстрації, вимог дозвільного характеру та ліцензійних умов досліджуються побічно у переважній кількості випадків.

Фактично, особливий статус відповідного напрямку передбачає особливе значення ознаки господарська компетенція у царині господарювання як легалізації здійснення господарської діяльності на території України. За таких умов, контроль пов'язаний із перевіркою додержання вимог стосовно господарської компетенції доцільно визначати як такий, що здійснюється паралельно («у фоновому режимі»), поряд із іншими напрямами у системі видів державного контролю у сфері господарської діяльності. При цьому, такий різновид контролю виступає і як самостійний напрямок діяльності держави. Подібний дуалістичний характер підтверджується існуючою моделлю розмежування функцій між органами владних повноважень, що реалізують функції з контролю в означеній царині.

Так, аналіз нормативних документів свідчить, що на сьогоднішній день Державна регуляторна служба (далі ДРС) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України і який реалізує державну регуляторну політику, політику з питань нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, ліцензування та дозвільної системи у сфері господарської діяльності та дерегуляції господарської діяльності. При цьому, варто звернути увагу, що характер компетенції ДРС не передбачає проведення безпосередніх перевірок додержання господарюючими суб'єктами умов ліцензування (вимог дозвільного характеру), хоча і є виключення (наприклад, ч.3 п. 6 передбачає право ДРС брати участь в установленому порядку в заходах державного нагляду (контролю), що проводяться іншими центральними органами виконавчої влади, їх територіальними органами, державними колегіальними органами, органами виконавчої влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування) [3]. Головне призначення ДРС у сфері контролю, як показує аналіз законодавчих актів, полягає у всебічному забезпеченні організації роботи з контролю за у відповідному секторі, а також у контролі за контролюючими суб'єктами, що реалізують контролюючі функції пов'язані із додержанням ліцензійних умов та умов дозвільної системи у сфері господарської діяльності визначених державою. Функцію по реалізації контролю «на місцях» покладено інші органи владних повноважень. Перелік органів ліцензування затверджено Постановою КМУ «Про затвердження Перелік органів

ліцензування та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України», що налічує близько 30 органів владних повноважень, більшість з яких виконують контролюючі функції у сфері ліцензування. Те ж саме ми спостерігаємо і при аналізі законодавчих документів стосовно системи дозвільного характеру у сфері господарської діяльності. Звертаючись до положень Закону України «Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності» вбачається, що Закон називає близько 150 документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності, які видаються різними органами і стосуються різних сфер господарювання, пов'язані будь-то з оцінкою впливу на довкілля, охорони здоров'я, землекористуванням, митних операцій та багатьох інших сфер [4].

Наступним напрямом державного контролю у сфері господарської діяльності, який ми пропонуємо виокремлювати як самостійний, є *державний контроль за дотриманням антимонопольного законодавства та економічної конкуренції*. Забезпечення економічної конкуренції і боротьба з монополіями виступає одним із основних стовпів, запорукою існування ефективно діючої ринкової економіки та капіталістичному устрою. В той час як недобросовісна конкуренція є одним із основних стримуючих факторів розвитку економічної діяльності господарюючих суб'єктів і як наслідок, зростання економіки держави, а негативні наслідки від існування монополій для економічного і соціального благополуччя населення взагалі можуть бути катастрофічними. Тому зовсім не є дивним, що держава приділяє цьому питанню стільки уваги.

Виступаючи складовою частиною політики антимонопольної політики держави, особливості контролю за дотриманням антимонопольного законодавства та економічної конкуренції у системі різновидів державного контролю у сфері господарської діяльності знаходять свій вираз у специфіці предмета, суб'єкта контролю та механізмах його (контролю) реалізації. Так, центральним суб'єктом антимонопольного контролю за чинним законодавством виступає Антимонопольний комітет України. Також деякі контрольні повноваження реалізують й інші органи владних повноважень, а міжнародні організації відіграють значиму у цьому секторі роль. Предмет контролю за дотриманням антимонопольного законодавства та економічної конкуренції знаходиться у межах господарських відносин та відносин пов'язаних із господарюванням, які впливають чи можуть вплинути на рівень економічної конкуренції, що поставлені під охорону законом, а специфіка інструментів контролю у відповідному напрямку, за нашим поглядом, слід пов'язувати із особливим становищем об'єктів, які контролюються.

Варто також відзначити, що антимонопольний контроль і контроль за дотриманням законодавства про економічну конкуренцію, необхідність забезпечення режиму законності і дисципліни обумовлює впровадження додаткових (специфічних, не типових) інструментів, таких як *законне пряме превентивне* втручання у договірні засади підприємництва (наприклад, Антимонопольний комітет України має право в односторонньому порядку забороняти узгоджені дії або концентрацію (п. 4 ч. 2 ст. 7) [5], тобто фактично мова йде про заборону укладати угоди суб'єктом господарювання (Див. легальне визначення «узгоджені дії»).

Третім напрямом державного контролю у сфері господарської діяльності є *контроль за дотриманням прав споживачів, якістю і безпечністю продуктів і послуг*. «Торгівля і побутове обслуговування займають важливе місце в житті людей. По суті, не проходить і дня, щоб громадянин не вступав з ними в контакти, оскільки завдяки торгівлі і побутовому обслуговуванню споживач отримує все необхідне для життя – продукти харчування, одяг, побутова техніка тощо. Споживання і справедлива торгівля – один із основоположних принципів будь-якого демократичного суспільства, а захист прав людини як споживача є об'єктивною, незворотною закономірністю розвитку та однією з найважливіших ознак такого суспільства [6, с. 74].

Суть державного контролю у сфері захисту прав споживачів полягає у проведенні перевірки виконання юридичними особами або індивідуальними підприємцями при здійсненні їхньої діяльності обов'язкових вимог до товарів (роботам, послугам), закріплених у законах або прийнятими відповідно до них нормативно-правовими актами. До числа обов'язкових відносяться, наприклад, вимоги, встановлені державними стандартами, що забезпечують безпеку продукції, робіт, послуг для навколишнього середовища, життя, здоров'я й майна людей, технічну й інформаційну сумісність, взаємозамінність продукції тощо [7, с. 48].

Предмет відповідного напрямку (різновиду) контролю у сфері господарської діяльності знаходиться у площині виробництва та реалізації продукції, виконання робіт та надання послуг з боку господарюючих суб'єктів (тобто, як і два попередньо названих, існує у рамках центрального, «хімічно чистого» предмету державного контролю у сфері господарської діяльності, про який йшлося у 1 розділі роботи), та пов'язаний саме із якістю товару або послуги як результатом товаро-грошових відносин на ринку. Наголосимо, що хоча перевірки можуть стосуватись і стосуються процесу виробництва, центральним питанням відповідного контролю є якість товару або послуги як кінцевого результату виробничого циклу, важли-

во загострити увагу, що незважаючи на той факт, що предмет контролю пов'язується із споживанням як людською діяльністю, самі споживачі фактично знаходяться поза межами відносинах контролю. Нагадаємо, коли ми говоримо про державний контроль, мова завжди йде про публічний інтерес держави. Тобто, хоча цей різновид контролю покликаний захистити права, свободи і законні інтереси споживачів (це й є однією із ознакою його відносної самостійності у системі державного контролю у сфері господарської діяльності), самі споживачі виступають в рамках контрольно-наглядові відносини лише як ініціатори перевірок або виконують іншу допоміжну роль. Відносини складаються між контролюючим органом і об'єктом перевірки – суб'єктом господарювання на предмет господарської діяльності останнього, іноді за участю споживача, а іноді – за її відсутності.

Особливості механізмів реалізації контрольно-наглядових повноважень, за нашим переконанням, знаходять вираз у детермінації сфер господарювання, і як наслідок засобів контролю. Безсумнівно, не всі товари і послуги є однаково «цікавими» для державного регулювання. Наприклад, законодавчі вимоги щодо контролю пов'язаному із виробленням та (або) реалізацією товарів чи наданням послуг з туризму, освіти, у банківській, житлово-комунальної та інших сферах, значним чином різняться між собою. Подібне диктує об'єктивна дійсність. Безумовно, контроль за якістю лікарських засобів або харчовою продукцією і контроль за пов'язаний із споживанням електричної і теплової енергії за своєю суттю не може бути побудований однаковим чином. При цьому, принципи і загальна спрямованість (ціль, інтерес держави щодо контролю у сфері господарювання) єдині. В цьому аспекті доцільне згадати, що контроль за дотриманням прав споживачів, якістю і безпечністю продуктів і послуг тісно перетинається із іншими напрямками державного контролю у царині господарської діяльності, зокрема у сфері екології, охорони здоров'я тощо.

Контроль за цінами і ціноутворенням також доцільно виокремлювати як відносно-самостійний напрям державного контролю у сфері господарської діяльності. Аналіз світового досвіду показує, що навіть в умовах ідеального ринку нормальне функціонування економіки без державного втручання неможливе. Тому певний державний вплив на ціноутворення зберігається і в умовах розширення вільних цін. Практика застосування вільних цін у господарській практиці неоднозначна. В деяких країнах державне «втручання» у ціноутворення є більш широким, в інших – наближується до абсолютного мінімуму [8, с. 54]. Однак незалежно від обраної моделі, державне регуляторна політика стосовно цін і ціноутворення все ж таки є необхідною і в XXI ст.

Предметом контролю за цінами і ціноутворенням ми визначаємо діяльність суб'єктів господарювання щодо додержання законодавчих вимог пов'язаних із встановленням цін на державно регульовані товари і послуги. Закон України «Про ціни і ціноутворення» визначає, що державно регульовані ціни запроваджуються на товари, які справляють визначальний вплив на загальний рівень і динаміку цін, мають істотну соціальну значущість, а також на товари, що виробляються суб'єктами, які займають монополіне (домінуюче) становище на ринку (ст. 12) [9]. Особливість цього напрямку (різновиду) державного контролю пов'язана із специфічністю ролі імперативного втручання держави у процес ціноутворення і ціну як невід'ємного атрибуту товаро-грошових відносин. Сам же контроль як управлінська передбачає застосування широкого спектру інструментів попереднього йому і паралельно здійснюваному моніторингу і спостереженню. При цьому, класичні засоби контролю також застосовуються.

Фінансовий контроль у сфері господарської діяльності є одним із найбільш об'ємних різновидів (напрямів) державного контролю у сфері господарської діяльності. За своєю сутністю фінансовий контроль передбачає перевірку за виконанням законодавчих вимог різноманітних аспектів фінансової діяльності, що висуваються державою по відношенню до суб'єктів господарювання. А.В. Хмельков вивчаючи природу державного фінансового контролю визначає його як синтез різновидів фінансового контролю, що здійснюється відповідними суб'єктами державного фінансового контролю для досягнення цілей і забезпечення життєвих інтересів, визначених державою. За поглядами науковця, «фінансовий контроль полягає в установленні фактичного стану справ та дотриманні вимог чинного законодавства об'єктом контролю щодо законності, фінансової дисципліни і раціональності під час формування, розподілу, володіння, використання та відчуження предмета контролю, тобто активів, що належать державі, а також використання коштів, що залишаються в суб'єкта фінансових правовідносин у зв'язку з наданими пільгами за платежами до бюджетів, державних позабюджетних фондів та кредитів, отриманих під гарантії держави. При цьому державний фінансовий контроль є однією з важливих функцій державного управління, яка полягає у сприянні реалізації фінансової політики держави, забезпеченні процесу формування й ефективного використання фінансових ресурсів держави для досягнення поставлених нею цілей у сфері фінансів» [10, с. 16].

До складу фінансового контролю у сфері господарської діяльності ми пропонуємо відносити наступні різновиди державного контролю: 1) податковий контроль; 2) митний контроль;

3) контроль за дотримання законодавства з питань соціального страхування; 4) контроль за використанням і збереженням державних фінансових ресурсів суб'єктами господарювання державного сектору економіки; 5) контроль за дотриманням бюджетного законодавства; 6) контроль за дотриманням законодавства у сфері закупівель;

Звертаємо увагу, що за нашим поглядом, цілком доцільно розмежовувати фінансовий контроль у сфері господарської діяльності на контроль, що розповсюджується на усіх суб'єктів господарювання (напр. податковий), той, що здійснюється виключно по відношенню до суб'єктів господарювання державного сектору економіки та суб'єктів господарювання у статутному капіталі яких 50 і більше відсотків акцій (часток) належить суб'єктам господарювання державного сектору економіки (контроль за використанням і збереженням державних фінансових ресурсів), або ж контроль за особливих умов господарської діяльності (митний контроль, контроль за дотриманням законодавства у сфері закупівель).

Предметом фінансового контролю у сфері господарської діяльності виступає розпорядча та фінансово-господарська діяльність суб'єктів господарювання. Суб'єктами фінансового контролю виступають різноманітні органи державної влади, від Кабінету міністрів України до Державної митної служби, що мають повноваження з контролю у фінансовій царині. Особливості механізму державного фінансового контролю знаходять свій вираз у методах і засобах перевірки і спостереження з метою перевірки. Так, в ході здійснення державного фінансового контролю застосовуються такі спеціалізовані види перевірок як ревізія, фінансова експертиза, камеральна перевірка, ідентифікація тощо.

Державний екологічний контроль у сфері господарської діяльності. На сьогоднішній день, охорона навколишнього середовища і природокористування – одна з найважливіших і пріоритетних сфер державного управління і контролю. Екологічна безпека для України на сьогоднішній день – це не лише один із атрибутів (умов) євроінтеграції, а запорука сталого розвитку країни і збереження екологічного фонду для майбутніх поколінь. Погодимось із колективом авторів навчального посібнику «Екологія» за ред. М.В. Горун: «сталий соціально-економічний розвиток будь-якої країни означає таке функціонування її господарського комплексу, коли одночасно задовольняються зростаючі матеріальні і духовні потреби населення, забезпечується раціональне та екологічно безпечне господарювання і високоефективне збалансоване використання природних ресурсів, створюються сприятливі умови для здоров'я людини, збереження і відтворення навколишнього природ-

ного середовища та природноресурсного потенціалу суспільного виробництва» [11, с. 31].

Функціональне призначення екологічних засобів контролю у науці трактується як визначення екологічного стану об'єкта, ступеня і характеру його впливу на навколишнє природне середовище, а також на стан окремих об'єктів природи; дотримання ним вимог законодавства, норм і правил у галузі охорони природи для своєчасного запровадження (у межах прав, наданих інспектору законом) заходів, спрямованих на усунення виявлених порушень та попередження негативного впливу об'єктів на довкілля [12, с. 95]. Звертаємо увагу, що у нашому розумінні, екологічний контроль у сфері господарської діяльності об'єднує як контроль пов'язаний із охороною навколишнього природного середовища, так і контроль пов'язаний із природокористуванням (іноді у науці ці види контролю розмежовують). Так, державний екологічний контроль здійснюється щодо: 1) охорони і раціональне використання водних ресурсів; 2) охорони і раціональне використання земельних ресурсів; 3) охорони атмосферного повітря та використання повітряного басейну; 4) охорони і раціональне використання лісових ресурсів; 5) охорона, використання і відтворення рибних запасів та тваринного світу; 6) охорони надр і раціональне використання мінеральних ресурсів; 7) тощо.

Державний екологічний контроль у сфері господарювання доречно подібно до фінансового контролю розмежовувати на: загальний екологічний контроль, що здійснюється державою по відношенню до широкого кола суб'єктів господарювання (яскравим прикладом такого контролю є контроль пов'язаний із управлінням відходами) та державний екологічний контроль, що здійснюється за особливих умов в ході проведення господарської діяльності (наприклад, контроль пов'язаний із виконанням вимог щодо введення рибного господарства).

Предметом державного екологічного контролю виступає додержання законодавчих вимог щодо раціонального використання природних ресурсів та екологічної безпеки в ході реалізації суб'єктами господарювання господарської діяльності. Суб'єктами виступає широке коло органів державної влади загального і спеціального призначення, серед яких можливо назвати Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, Державну екологічну інспекцію України, Державну службу геології та надр України та ін. Особливості у реалізації державного екологічного контролю у сфері господарської діяльності передусім є «спадкоємцем» пошуку державою балансу між наданням пріоритетності публічного інтересу щодо забезпечення екологічної безпеки та приватними інтересами господарюючих суб'єктів. Тут

також варто наголосити, що за сутністю такий інтерес також є публічним, однак знаходиться у площині іншої сфери – економічних інтересів суспільства (читай держави), що виражається у мінімізації втручання держави у господарську діяльність приватних осіб та запровадженням інших регуляторних механізмів поліпшення ведення господарської діяльності в країні. Самі ж засоби контролю також мають певні особливості в механізмі державного контролю за господарським сектором. Так, держава поряд із контролем широко застосовує моніторинг як інструмент спостереження за змінами об'єктів навколишнього природного середовища і діяльністю господарюючих суб'єктів, використовує екологічний аудит та інші спеціалізовані засоби перевірки характерні для означеною царини.

Державний контроль із додержання законодавчих вимог щодо охорони життя і здоров'я, охорони праці, громадської та виробничої безпеки в ході здійснення господарської діяльності суб'єктами господарювання. На сьогоднішній день, господарювання як процес що передбачає виробництво продукції, виконанням робіт та надання послуг за своєю природою є складним і багатоступінним. Індустріалізація суспільного виробництва започаткована більше 100 років тому призвела до значного ускладнення процесів виробництва. Повсюдне запровадження машинного виробництва, роботизація та інші передусім технологічні новели, призвели до якісних змін у виробничій царині. Розширення робітничих спеціальностей, використання спеціально-обладнаних приміщень і засобів виробництва, переорієнтація сервісної складової та інші трансформації виробничої культури характерні для сучасного соціуму висувають перед державою як головного регулятора суспільних відносин нові виклики пов'язані із забезпеченням безпечного виробничого процесу, чільне місце з яких традиційно займає контроль як управлінська діяльність.

Акцентуємо увагу, що названі вище напрями контрольної діяльності у сфері господарської діяльності об'єднані у єдиний напрям (різновид, блок) вельми умовно за ознакою їх знаходження у прямому взаємозв'язку із безпекою самого процесу виробництва та охороною прав і свобод людини і громадянина, а не його наслідку (товару чи послуги, як це було зроблено в ході виокремлення як окремого напрямку контролю за дотриманням прав споживачів). Ми розуміємо, що контроль за пожежною безпекою, санітарно-епідеміологічний контроль та контроль в сфері охорони праці та інші різновиди державного контролю є відносно самостійними напрямками контрольної діяльності держави у системі державного контролю у сфері господарської діяльності. Крім зазначеного слід загострити увагу, що, наприклад, контроль за

обігом лікарських засобів та контроль у царині надання медичних послуг не охоплюється представленим різновидом (напрямом) державного контролю у сфері господарської діяльності адже в даному випадку видова диференціація контролю буде пов'язана із сферою господарювання в якій він реалізується, а не типологією контролю. Центральними «кваліфікуючими» ознаками для визнання контрольної діяльності у відповідний напрям (різновид) є дві категорії: безпека і виробничий процес (або процес надання послуг).

Предмет відповідного напрямку державного контролю у сфері господарської діяльності знаходиться у межах і пов'язаний із забезпеченням виконанням законодавчих вимог щодо безпеки і охорони прав і свобод людини і громадянина на різних етапах виробничо-господарської діяльності суб'єкту господарювання. При цьому, охорона стосується як безпосередніх учасників залучених до процесу виробництва (контроль у сфері охорони праці), так і сторонніх осіб. Для суб'єктів контролю характерним є спеціалізація на окремому вузькому напрямку контролю.

Відповідний різновид державного контролю у сфері господарської діяльності включає: 1) санітарно-епідеміологічний контроль; 2) контроль за пожежною безпекою; 3) контроль пов'язаний із хімічним захистом населення; 4) контроль за додержанням вимог про охорону праці; 5) контроль пов'язаний із додержанням вимог щодо управління відходами; 6) контроль пов'язаний із додержанням вимог правил організації безпечно-го руху на залізничному транспорті; 7) тощо.

Висновки. Підводячи підсумок диференціації державного контролю за напрямами, або за сферою суспільних відносин відзначимо, що наведений перелік не є вичерпним. Нами були згадані і охарактеризовані лише основні з існуючих напрямів державного контролю у сфері господарської діяльності. Так, окрім названого цілком можливо виокремити: державний контроль у сфері зовнішньоекономічної діяльності, державний прикордонний контроль, контроль пов'язаний із забезпеченням обороноздатності країни у сфері господарської діяльності та ін.

Також слід звернути увагу, що державний контроль у сфері господарської діяльності можливо розподілити і за сферою господарювання в якій він здійснюється або сферою реалізації господарської діяльності об'єкту, що перевіряється. Мова йде про контроль у сфері освіти, медицини, туризму, сільськогосподарської діяльності, реклами, комунальних послуг, електроенергетики, обігу лікарняних засобів та багато інших. Тут доречно згадати, що кожна із сфер правового регулювання також характеризується певними особливостями і специфікою механізмів контролю. Тому, нам бачиться цілком доречним як окремий напрям виокрем-

лювати і контроль за дотриманням законодавчих вимог щодо здійснення господарської діяльності в окремих сферах господарювання для всебічного охоплення відносин, що охоплюються державним контролем у сфері господарської діяльності.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, в нашому розумінні, видова диференціація контролю у сфері господарської діяльності за напрямами, або за сферою суспільних відносин включає наступні основні різновиди:

Державний контроль у сфері господарської діяльності включає: 1. Контроль щодо додержання законодавчих вимог суб'єктами господарювання пов'язаний із господарською компетенцією; 2. Контроль за дотриманням антимонопольного законодавства та економічної конкуренції; 3. Контроль за дотримання прав споживачів, якістю і безпечністю продуктів і послуг; 4. Контроль за цінами і ціноутворенням; 5. Контроль за дотриманням законодавчих вимог щодо здійснення господарської діяльності в окремих сферах господарювання; 6. Фінансовий контроль у сфері господарської діяльності; 7. Екологічний контроль у сфері господарської діяльності; 8. Контроль із додержання законодавчих вимог щодо охорони життя і здоров'я, охорони праці, громадської та виробничої безпеки в ході здійснення господарської діяльності суб'єктами господарювання; 9. інші різновиди контролю.

Література

1. Орехова І.С. Державний контроль господарської діяльності: адміністративно-правові засади автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2009. 21 с.
2. Саніахметова Н.О. Підприємницьке право: Суб'єкти підприємництва. Кредитування. Оренда. Лізинг. Зовнішньоекономічна діяльність. Інвестиції. Антимонопольне законодавство. Захист від недобросовісної конкуренції. Реклама. Київ: А.С.К., 2001. 704 с.
3. Про внесення змін до Положення про Державну регуляторну службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.08.2020 № 742. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-2020-p#doc_info
4. Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності: Закон України; Перелік від 19.05.2011 № 3392-VI // Відомості Верховної Ради України. 2011. № 47. ст. 532.
5. Про Антимонопольний комітет України: Закон України від 26.11.1993 № 3659-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 50. ст.472.
6. Кожухівська Р.Б., Транченко Л.В. Поведінка споживачів: навчальний посібник. Умань: ФОП Жовтий О.О., 2014. 360 с.
7. Кучеренко О.М. Контроль та нагляд, як засіб захисту прав споживачів. *Наукові записки. Серія: Право. Випуск 2. Спецвипуск.* 2017. с. 45-39.
8. Прядко Д. Ринкова ціна в законодавстві України. *Юридичний журнал.* 2003. № 8 (14). С. 32-33.
9. Про ціни і ціноутворення: Закон України від 21.06.2012 № 5007-VI. Відомості Верховної Ради. 2013. № 19-20. ст.190.

10. Хмельков А.В. Державний фінансовий контроль: підручник. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна: 2017. 228 с

11. Горун М. В. Пиріг Г. І., Файфура В. В., Федірко М. М. Екологія: навчальний посібник: Тернопіль, 2019. с. 156.

12. Чумаченко І.Є. Окремі методи здійснення державного контролю за використанням та охороною водних об'єктів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2015. Вип. 31(2). С. 92–98.*

УДК 342.123.17

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v6.2023.22>

А. О. Чайка

аспірант кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права
Державного торговельно-економічного університету
orcid.org/0009-0007-1272-3539

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

У статті досліджено питання щодо місця та ролі перегляду судових рішень в адміністративному судочинстві України.

Наголошено на тому, що судова реформа, разом з децентралізацією, є однією з найважливіших перетворень, які можуть принести фундаментальні зміни в Україні та зробити державу більш успішною. Тому створення ефективною системи правосуддя є одним із найактуальніших завдань країни, що можливе лише через глибокі трансформації.

Перегляд судових рішень у сфері адміністративного судочинства регламентується відповідним розділом Кодексу адміністративного судочинства України. Цей розділ включає в себе питання щодо апеляційних та касаційних проваджень, а також перегляду судових рішень у зв'язку з нововиявленими або винятковими обставинами. Як наслідок, можливо встановити усі види перегляду судового рішення, яке передбачено адміністративним процесуальним законодавством.

Висвітлено значення перегляду судових рішень, яке визначається трьома ключовими факторами, які впливають на механізми захисту прав і свобод осіб в Україні.

Встановлено, що компетенція касаційного суду та межі його перегляду обмеженіші порівняно з апеляційною інстанцією. А відсутність чіткого обґрунтування підстав перегляду судових рішень у касаційній скарзі перешкоджає відкриттю касаційного провадження Верховним Судом.

Розглянуто підстави для перегляду судових рішень у зв'язку з виключними обставинами та наголошено на тому, що перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами не може виходити за межі тих питань, які були розглянуті при ухваленні судового рішення, що переглядається.

Як висновок, сказано про те, що перегляд судових рішень в адміністративному судочинстві України відіграє значну роль у забезпеченні справедливості та законності. Цей процес дозволяє перевіряти правильність застосування норм матеріального та процесуального права.

Ключові слова: адміністративне судочинство, перегляд, апеляція, касація, законність.

Chaika A. O. THE PLACE AND ROLE OF THE REVIEW OF COURT DECISIONS IN THE ADMINISTRATIVE JUDICIARY OF UKRAINE

The article examines the issue of the place and role of review of court decisions in the administrative justice system of Ukraine.

It is emphasized that judicial reform, together with decentralization, is one of the most important transformations that can bring about fundamental changes in Ukraine and make the state more successful. Therefore, the creation of an effective justice system is one of the country's most urgent tasks, which is possible only through deep transformations.

Review of court decisions in the field of administrative proceedings is regulated by the relevant section of the Code of Administrative Proceedings of Ukraine. This section includes issues related to appeal and cassation proceedings, as well as review of court decisions in connection with newly discovered or exceptional circumstances. As a result, it is possible to establish all types of review of a court decision, which is provided for by administrative procedural legislation.

The importance of reviewing court decisions is highlighted, which is determined by three key factors that affect the mechanisms for protecting the rights and freedoms of individuals in Ukraine.

It has been established that the competence of the court of cassation and the limits of its review are more limited compared to the appellate instance. And the lack of a clear justification of the grounds for reviewing court decisions in a cassation appeal prevents the opening of cassation proceedings by the Supreme Court.

The grounds for reviewing court decisions in connection with exceptional circumstances are considered and it is emphasized that the review of a court decision based on newly discovered or exceptional circumstances cannot go beyond those issues that were considered when the court decision under review was adopted.

As a conclusion, it is said that the review of court decisions in the administrative judiciary of Ukraine plays a significant role in ensuring justice and legality. This process allows you to check the correct application of substantive and procedural law.

Key words: administrative proceedings, review, appeal, cassation, legality.

Постановка проблеми. Публічно-правові конфлікти, які входять до сфери адміністративної юрисдикції, розглядаються та вирішуються адміністративними судами згідно з процедурою, встановленою законодавством України. Однією з важливих гарантій судочинства в Україні, як

передбачено статтею 129 Конституції, є забезпечення права на апеляційний перегляд справи та, в певних випадках, права на касаційне оскарження судового рішення.

Зрозуміло, що судові рішення може бути винесене з порушенням норм матеріального або проце-

суального права, тому учасники судового процесу, або особи, які були зазначені у рішенні суду, мають право подати апеляційні або касаційні скарги вищим судовим інстанціям. Також можуть виникнути обставини, що вимагають перегляду законних та обґрунтованих судових рішень у зв'язку з новими чи винятковими обставинами. Ці ситуації можуть бути підставою для перегляду судових рішень, які вже набрали законної сили. Проте найчастіше сторони справи подають апеляційні та касаційні скарги з метою перегляду судових рішень. Варто відзначити, що реформа процесуального законодавства передбачає обмеження права на оскарження судових рішень, зокрема у сфері касаційного судочинства.

Вклад основного матеріалу. На сучасному етапі активного розвитку України одним з ключових напрямків перетворень є реформування судової системи. Ця реформа передбачає детальне уточнення функціональної та організаційної спрямованості судів і забезпечення їхньої працездатності, враховуючи найкращі міжнародні практики та стандарти, а також здобутки судової практики.

Багато експертів вважають, що судова реформа, разом з децентралізацією, є однією з найважливіших перетворень, які можуть принести фундаментальні зміни в Україні та зробити державу більш успішною. Тому створення ефективної системи правосуддя є одним із найактуальніших завдань країни, що можливе лише через глибокі трансформації.

Однак процес перетворень у сфері правосуддя ускладнюється великим рівнем недовіри населення до змін. Законом України від 15 січня 2020 року, який називається "Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо вдосконалення порядку розгляду судових справ", були введені "касаційні фільтри" – умови подання касаційної скарги.

Згідно з Кодексом адміністративного судочинства України на дату 15 грудня 2017 року, касаційна скарга могла бути подана у разі неправильного застосування судом норм матеріального чи процесуального права, з певними винятками для судових рішень, які не підлягали оскарженню. Зазначеним Законом від 15 січня 2020 року значно звужено можливість подання касаційної скарги шляхом встановлення конкретного переліку підстав для оскарження судових рішень [1].

Перегляд судових рішень у сфері адміністративного судочинства регламентується відповідним розділом Кодексу адміністративного судочинства України. Цей розділ включає в себе питання щодо апеляційних та касаційних проваджень, а також перегляду судових рішень у зв'язку з нововиявленими або винятковими обставинами.

Усі види перегляду судового рішення, яке передбачено адміністративним процесуальним законодавством можемо поділити на наступні види:

1. Апеляційний перегляд.
2. Касаційний перегляд.
3. Перегляд за нововиявленими обставинами.
4. Перегляд за винятковими обставинами [2].

Значення апеляційного оскарження судових рішень судів першої інстанції визначається трьома ключовими факторами, які впливають на механізми захисту прав і свобод осіб в Україні. Ці фактори включають наступне: (1) сприяння підвищенню рівня захисту прав та свобод осіб через адміністративний судовий процес; (2) підтримка реалізації соціальних цінностей за допомогою національної юстиції; (3) визначення ефективності забезпечення та реалізації гарантій на судовий захист особи у контексті реформування системи правосуддя з аспекту цінностей права.

Інститут апеляційного оскарження має міждисциплінарний та комплексний характер, що займає важливе місце у поєднанні наукових знань різних галузей, що сприяє цілісності дослідження та розвитку не лише адміністративного судочинства, а й інших процесуальних галузей, зокрема цивільного та господарського.

Як складна система, інститут апеляційного оскарження вимагає урахування узагальнених підходів до розуміння теорії адміністративного процесу та міжнародних стандартів у здійсненні правосуддя, що прийнятні міжнародною спільнотою [3].

У відміну від апеляційного перегляду судових рішень, касаційне провадження стосується судових вироків, які вже набрали законної сили. Єдиним органом касаційної інстанції є Верховний Суд. Однак компетенція касаційного суду та межі його перегляду обмеженіші порівняно з апеляційною інстанцією. У касаційному порядку справа переглядається на підставі встановлених фактичних обставин. Іншими словами, суд перевіряє використання судом першої чи апеляційної інстанції норм матеріального та процесуального права, не перевіряючи фактичних обставин і не розглядаючи нові докази.

Касаційне оскарження судових рішень передбачає конкретні підстави, і відсутність чіткого обґрунтування у касаційній скарзі перешкоджає відкриттю касаційного провадження Верховним Судом. Деякі справи, які розглядалися у Великій Палаті Верховного Суду за правилами спрощеного позовного провадження, взагалі не підлягають касаційному перегляду, за винятком випадків, коли це стосується фундаментальних прав або виняткових обставин, визначених у законі.

Хоча доступ до касаційної інстанції є обмеженим, це не порушує статтю 6 Конвенції про захист

прав людини і основоположних свобод щодо доступу до правосуддя, як підтверджує практика Європейського суду з прав людини. Згідно з рішенням суду в справі «Пономарьов проти України», перегляд справи в касаційній інстанції має на меті виправлення судових помилок, а не заміну апеляції, якщо виникають дві різні думки щодо справи. Винятки можливі лише за визначеними обставинами важливого та виняткового характеру. Отже, головне завдання апеляційного та касаційного перегляду судових рішень полягає у виправленні недоліків та помилок у судових рішеннях.

Судове рішення, що завершило розгляд справи і набрало законної сили, може бути переглянute у зв'язку з новими або винятковими обставинами. Цей перегляд не обмежується лише незгодою скаржника з рішенням суду або його недоліками. Це скоріш є винятком з загальних правил і дозволяється лише у конкретних випадках, передбачених процесуальним законом.

Згідно зі статтею 361 Кодексу адміністративного судочинства України, підставами для перегляду судового рішення з урахуванням нових обставин є: (1) значущі для справи обставини, які не були відомі суду і не могли бути відомі особі, що подає заяву, на момент розгляду справи; (2) встановлення судовим вироком або постановою про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності, які завідомо містять неправдиві показання свідка, неправильні висновки експерта, неправильний переклад, фальшивість письмових, матеріальних або електронних доказів, що призвели до прийняття неправомірного рішення у справі; (3) скасування судового рішення, яке стало підставою для прийняття рішення, яке підлягає перегляду [1].

Підстави для перегляду судових рішень у зв'язку з виключними обставинами, згідно з частиною 5 статті 361 Кодексу адміністративного судочинства України, включають наступне:

Встановлення Конституційним Судом України неконституційності (або конституційності) закону, іншого правового акта або їх окремого положення, застосованого (або не застосованого) судом при вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконане.

Встановлення вироком суду, який набрав законної сили, вини судді у вчиненні кримінального правопорушення, що призвело до прийняття судового рішення.

Встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні цієї справи судом.

Суд при перегляді судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами не може виходити за межі тих питань, які були розглянуті при ухваленні судового рішення, що перегляда-

ється. У такому разі не можуть розглядатися інші питання або підстави позову [4]. Це важливо для забезпечення принципу остаточності судового рішення.

У зв'язку з цим важко погодитися з тим, що провадження за нововиявленими обставинами є окремою стадією судового процесу, яка сприяє повноті, об'єктивності та всебічності судового розгляду справи. Ця підстадія процесу може бути факультативною і застосовуватися лише у деяких справах. Вона не усуває недоліків судового розгляду або судового рішення, а перегляд відбувається лише у чітко визначених законодавством випадках, які є різноманітними і не можуть бути узагальнені.

Висновки. Отже, щодо місця перегляду судових рішень в адміністративному судочинстві варто зауважити про наступне. Апеляційна інстанція має найбільші можливості для перегляду судового рішення, оскільки вона не обмежена дослідженням доказів та фактичних обставин, встановлених судом першої інстанції, а може вивчати нові докази в повному обсязі.

Однак доступ до касаційної інстанції через впровадження "касаційних фільтрів" значно обмежений, що передбачає необхідність чіткого викладення підстав касаційного перегляду; без цього провадження в касаційній інстанції не буде розглянуто. Крім того, за певних обставин, які не були досліджені під час розгляду адміністративної справи, може проводитися перегляд за нововиявленими та виключними обставинами. Останні не гарантують можливість переглянути законне та обґрунтоване судове рішення, а залежать від конкретних обставин, чітко визначених законодавцем у процесуальному законі.

Перегляд судових рішень в адміністративному судочинстві України відіграє значну роль у забезпеченні справедливості та законності. Цей процес дозволяє перевіряти правильність застосування норм матеріального та процесуального права, а також виявляти можливі недоліки та помилки, які можуть виникнути під час розгляду справи в суді першої інстанції. Перегляд судових рішень з нововиявленими або виключними обставинами дозволяє враховувати нові факти та докази, що можуть мати вирішальне значення для справедливого вирішення справи.

Крім того, система перегляду судових рішень в адміністративному судочинстві сприяє удосконаленню судової практики, створює можливість для усунення недоліків у судових рішеннях та забезпечує дотримання принципу остаточності судових рішень.

Українська система адміністративного судочинства враховує важливість перегляду судових рішень і передбачає встановлення чітких процедур та підстав для такого перегляду. Це сприяє

підвищенню довіри громадян до судової системи та забезпечує ефективність правосуддя в Україні.

Література

1. Кодекс адміністративного судочинства України. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>

2. Савранчук Л. Проблеми забезпечення доступності правосуддя в адміністративному судочинстві.

Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2019. С.151-153. URL: https://apnl.dnu.in.ua/1_2019/37.pdf

3. Боднарчук І. Як установлення касаційних фільтрів впливає на судову та адвокатську практику. Закон і Бізнес. 2019. Вип. 30 (1432). URL: <https://zib.com.ua/ua/138715.html>

4. Поклонська О.Ю., Бойко К.С., Шуміленко Ю.О. Особливості розгляду скарг в апеляційному провадженні на різних стадіях судового процесу. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 8. С. 142–144.

УДК 347.73: 336.22

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v6.2023.23>**О. М. Чудак***аспірантка кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права**Хмельницького університету управління та права**імені Леоніда Юзькова**orcid.org/0000-0002-1795-4017***АДМІНІСТРУВАННЯ ПОДАТКІВ І ЗБОРІВ: ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ Й СПІВВІДНОШЕННЯ ІЗ СУМІЖНИМИ КАТЕГОРІЯМИ**

В статті акцентовано на необхідності побудови ефективної системи адміністрування податків і зборів, що має виступати дієвим важелем для досягнення довгострокових економічних цілей України, відбудови української держави, подолання руйнівних наслідків збройної агресії росії. Встановлено, що злагоджена система адміністрування здатна підвищити ефективність та забезпечити справедливість оподаткування в цілому, мінімізувати податковий тягар для платників податків, зменшити можливості для ухилення від оподаткування, збільшити надходження до публічних фондів, створити більш прозорі й зрозумілі податкові процедури. Із застосуванням методів дедукції, аналізу та синтезу позначено точки зору щодо визначення адміністрування, публічного адміністрування, адміністрування податків і зборів. Констатовано про масштабність застосування поняття «адміністрування», коли останнє є широким і торкається майже кожної сфери нашого життя, де оподаткування займає вагоме значення. Наведено характеристику таких властивостей адміністрування, як системність, структурність, нормативність, процедурність, комплексність, професійність, цілеспрямованість. Поширено отримані висновки на характеристику поняття адміністрування податків і зборів. Резюмовано, що адміністрування податків і зборів становить собою певний процес, реалізується шляхом вчинення активних дій щодо здійснення організаційної та управлінської діяльності. Адміністрування податків і зборів як система має свої складові – структурні елементи, завдання (перелік як елементів, так і завдань не обов'язково має бути вичерпним чи незмінним) та значення. Останнє полягає в тому, що адміністрування податків і зборів забезпечує надходження передбачених законодавством податкових доходів до бюджетів всіх рівнів, тим самим підтримуючи фінансову безпеку держави.

Ключові слова: податкова система, оподаткування, публічне адміністрування, податкові процедури, платники податків, контролюючі органи.

Chudak O. M. TAX AND FEES ADMINISTRATION: DEFINITION AND RELATIONSHIP WITH RELATED CATEGORIES

The article emphasizes the need to build an effective tax and fee administration system, which should act as an effective lever for achieving Ukraine's long-term economic goals, rebuilding the Ukrainian state, and overcoming the devastating consequences of Russia's armed aggression. It has been established that a coordinated system of administration is able to increase the efficiency and ensure the fairness of taxation in general, minimize the tax burden for taxpayers, reduce opportunities for tax evasion, increase revenues to public funds, and create more transparent and understandable tax procedures. Using the methods of deduction, analysis and synthesis, points of view regarding the definition of administration, public administration, administration of taxes and fees are marked. It was stated about the scale of application of the concept of "administration", when the latter is broad and affects almost every sphere of our life, where taxation is of great importance. The author characterizes such properties of administration as systematic, structural, normative, procedural, complex, professional, and purposeful. The conclusions on the characteristics of the concept of administration of taxes and fees are widespread. It is summarized that the administration of taxes and fees is a certain process, implemented by taking active actions regarding the implementation of organizational and management activities. Administration of taxes and fees as a system has its components – structural elements, tasks (the list of both elements and tasks does not necessarily have to be exhaustive or constant) and meaning. The significance is that administration of taxes and duties ensures the receipt of tax revenues stipulated by law to the budgets of all levels, thereby maintaining the financial security of the state.

Key words: tax system, taxation, public administration, tax procedures, taxpayers, supervisory authority.

Постановка проблеми. Сьогодні науковці, як правники, так і економісти та управлінці, а також практики ведуть жваві обговорення щодо побудови ефективної системи адміністрування податків і зборів, яка має виступати дієвим важелем для досягнення довгострокових економічних цілей нашої держави, особливо відбудови України, подолання руйнівних наслідків збройної агресії росії. Окрім того очевидно, що реалізація стратегії, обумовленої невідпинним євроінтеграційним вектором України, і спрямованої на перетворення

України на високорозвинену європейську державу, яка дбає про економічне зростання, розвитку бізнесу, також вимагає, серед іншого, створення ефективного механізму справляння податків і зборів.

Актуальність позначеної тематики є цілком об'єктивною і закономірною, адже злагоджена система адміністрування здатна підвищити ефективність та забезпечити справедливість оподаткування в цілому, мінімізувати податковий тягар для платників податків, зменшити можливості

для ухилення від оподаткування, збільшити надходження до публічних фондів, створити більш прозорі й зрозумілі податкові процедури. Іншими словами, йдеться про впровадження ефективних податкових стратегій владних і зобов'язаних суб'єктів податкових правовідносин, що спрямовані на стимулювання економічного зростання, збільшення доходів публічних фондів та досягнення соціальної справедливості, підвищення довіри платників податків та їхньої готовності дотримуватись податкового законодавства. Водночас, створення описаної системи передбачає визначення сутності поняття «адміністрування податків і зборів» через наведення його ознак.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Позначимо, що вказаною проблемою певною мірою переймалася велика когорта науковців, зокрема, І.Є. Андрущенко, Ю.В. Гринь, О.Є. Деменко, О.О. Дмитрик, М.П. Кучерявенко, Ю.О. Костенко, В.О. Рядінська, А.Т. Сафарова, О.О. Семчик, О.В. Тильчик, А.Б. Христофоров, М.М. Чинчин, І.В. Ясько та ін. Водночас виклики сьогодення вимагають перегляду сформованих підходів, ураховуючи сучасні об'єктивні тенденції державотворення.

Таким чином, **метою статті** є характеристика адміністрування податків і зборів шляхом проведення співвідношення із спорідненими категоріями. Користуючись методами дедукції, аналізу та синтезу позначимо точки зору щодо визначення адміністрування, публічного адміністрування, адміністрування податків і зборів.

Виклад основного матеріалу. З категорією «адміністрування» кожен суб'єкт стикається доволі часто у повсякденному житті. І ми розуміємо, що це поняття є доволі широким за змістом: керівник адмініструє робочий процес, відбувається адміністрування органами державної влади та місцевого самоврядування, зокрема і податкове адміністрування, тощо. Фактично можна стверджувати про масштабність застосування поняття «адміністрування», коли останнє є широким і торкається майже кожної сфери нашого життя, де оподаткування займає вагомe значення. У підсумку, окрім поняття «адміністрування» існують такі поняття як «публічне адміністрування», «адміністрування податків, зборів та інших платежів», «податкове адміністрування», «податковий менеджмент» та ін.

Перш за все, позначимо трактування поняття «адміністрування», що надане в Словнику української мови [1]. В останньому адміністрування тлумачиться через дію – адмініструвати. Своєю чергою адмініструвати – це керувати установою, організацією, підприємством і т. ін.; управляти; керувати бюрократично, за допомогою наказів і розпоряджень замість конкретного керівництва [1]. Як бачимо, адмініструвати означає керувати

та/або управляти за допомогою наказів і розпоряджень. За такого погляду, адміністрування становить собою процес керування та управління, в основу якого покладено діяльність, реалізовану за допомогою видачі наказів та розпоряджень.

Більш розширено до позначення розглядуваної категорії підходять науковці у Великій українській енциклопедії, а саме: «адміністрування (від лат. *Administrare* – управляти) – управлінська діяльність посадових осіб, що має чітко регламентовані функції; уміння практично організувати виконавчо-розпорядчу та виробничу діяльність; стиль управління, за якого діяльність фокусується на процедурах і контролі правильного виконання розпоряджень» [2]. До цього додамо, що виділяють поняття адміністрування у вузькому і широкому значеннях. За вузького підходу адміністрування означає професійну діяльність державних чиновників, спрямовану на виконання рішень керівництва [2]. Що стосується широкого, то адміністрування визначається не тільки як професійна діяльність чиновників, а й уся система адміністративних інститутів з достатньо суворою ієрархією, за допомогою якої відповідальність за виконання державних рішень «спускається» зверху вниз. У цьому випадку поняття адміністрування відповідає поняттю адміністративного державного управління, яке визначає особливу соціальну функцію, спрямовану на упорядкування розвитку в інтересах всього суспільства, де державний чиновник виступає соціальним агентом влади [2].

Аналіз численної наукової літератури засвідчує, що фактично про адміністрування в його широкому значенні говорять фахівці при тлумаченні поняття «публічне адміністрування». Як приклад можна навести думку, викладену у спільній монографії: публічне адміністрування – це цілеспрямована взаємодія публічних адміністрацій з юридичними та фізичними особами з приводу забезпечення реалізації законів та підзаконних актів і виконання частини основних функцій: орієнтуючого планування, що визначає бажані напрямки розвитку; створення правових, економічних та інших умов для реалізації інтересів учасників взаємодії; розподілу праці; кооперування та координування діяльності; моніторинг результатів [3, с. 20].

Аналіз наведених позицій дозволяє стверджувати, що адміністрування притаманне як публічній, так і приватній сферам, а також виокремити наступні його ознаки:

- 1) дія / діяльність або ж ієрархічна система органів влади;
- 2) професійна діяльність;
- 3) професійна діяльність спрямована на управління та керування;
- 4) здійснюється посадовими особами (як в публічній, так і в приватній сферах);

5) функції, компетенція органів влади, повноваження посадових осіб та процедура їх реалізації чітко регламентовані нормами права;

6) здійснюється шляхом видання наказів та розпоряджень за низхідним спрямуванням;

7) спрямована на забезпечення реалізації (захисту) прав, свобод чи законних інтересів осіб, а також на забезпечення виконання особами своїх обов'язків.

Іншими словами, йдеться про системність, структурність, нормативність, процедурність, комплексність, професійність, цілеспрямованість.

Розглянемо наведені характеристики більш детально. Для цього звернемося перш за все до Конституції України. Так, у абз. 2 ст. 6 Основного Закону передбачено, що органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України [4]. Своєю чергою, у абз. 2 ст. 19 визначено, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [4]. Таким чином, починаючи з норм Основного Закону законодавцем закріплено вище наведені нами ознаки адміністрування, зокрема йдеться про: (а) систему органів влади – органи законодавчої, виконавчої та судової влади, органи місцевого самоврядування; (б) посадових осіб – посадові особи органів законодавчої, виконавчої та судової влади, органів місцевого самоврядування; (в) дія / діяльність – здійснюють свої повноваження / зобов'язані діяти; (г) функції, компетенція органів влади, повноваження посадових осіб та процедура їх реалізації чітко регламентовані нормами права – в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Як вбачається, для здійснення адміністрування певним процесом, сферою визначають орган влади, його структуру, посадових осіб цього органу, його компетенцію та функції, права та обов'язки посадових осіб цього органу, а також процедуру реалізації цим органом, його посадовими особами своїх функцій. Іншими словами, для здійснення адміністрування особливого значення набуває процедура, яка так само має бути чітко регламентованою нормами права. Наприклад, процедура прийняття рішень Верховною Радою України (законодавча влада), процедура реєстрації юридичної особи, процедура подання запиту про доступ до публічної інформації (виконавча влада), процедура подання позовної заяви до суду (судова влада) тощо, дотримання яких є обов'язковим та таким, що спрямоване на належну реалізацію прав. Щодо регламентації, то з огляду на наведені приклади, це відбувається такими

Законами: «Про регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 р. № 1861-VI [5], «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» від 15.05.2003 р. № 755-IV [6], «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 р. № 2939-VI [7] тощо.

Міркуючи про процедури важливо згадати, що 17.02.2022 року було прийнято Закон України «Про адміністративну процедуру» № 2073-IX, який набрав чинності 16.06.2022 року. Предметом регулювання вказаного закону є відносини органів виконавчої влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, інших суб'єктів, які відповідно до закону уповноважені здійснювати функції публічної адміністрації, з фізичними та юридичними особами щодо розгляду і вирішення адміністративних справ шляхом прийняття та виконання адміністративних актів (ч. 1 ст. 1) [8]. Як видно, законодавець, приймаючи цей закон, виділив окремо регулювання публічного адміністрування органами саме виконавчої влади з фізичними та юридичними особами щодо розгляду саме адміністративних справ.

Підкреслимо, з огляду на досягнення мети нашої статі, надалі ми зупинимося на розгляді наступних понять: адміністративний орган, адміністративна справа, адміністративний акт, адміністративне провадження; адміністративна процедура; публічний інтерес; процедурна дія; процедурне рішення та функцій публічної адміністрації. Так, відповідно до ст. 2 Закону України «Про адміністративну процедуру» адміністративний орган – це орган виконавчої влади, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування, їх посадова особа, інший суб'єкт, який відповідно до закону уповноважений здійснювати функції публічної адміністрації [8]. Аналізуючи наведене визначення можна констатувати, що адміністративні органи становлять собою певну ієрархічну систему суб'єктів (а це є однією з вищевказаних ознак адміністрування).

Грунтовний аналіз п. 2 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про адміністративну процедуру», де надано поняття адміністративної справа як справи, що стосується публічно-правових відносин щодо забезпечення реалізації права, свободи чи законного інтересу особи та/або виконання нею визначених законом обов'язків, захисту її права, свободи чи законного інтересу, розгляд якої здійснюється адміністративним органом, у системному зв'язку із п. 4 ч. 1 ст. 2, де закріплено, що розгляд цієї справи здійснюється шляхом прийняття адміністративних актів, процедурних рішень та вчинення процедурних дій, які у своїй сукупності становлять адміністративне провадження [8], дозволяє зробити висновок про фактичне відбит-

тя у законодавстві вище виділену нами ознаку адміністрування – спрямованість на забезпечення реалізації (захисту) прав, свобод чи законних інтересів осіб, а також на забезпечення виконання особами своїх обов'язків. Крім того, в цих визначеннях міститься указівка й на інші зазначені раніше ознаки адміністрування, а саме, здійснення шляхом видання наказів та розпоряджень за низхідним спрямуванням.

Для характеристики поняття «адміністрування» також важливо акцентувати увагу на формулюванні визначення «публічний інтерес». Так, це інтерес держави, суспільства, територіальної громади, а також важливі для великої кількості осіб інтереси та потреби (п. 6 ч. 1 ст. 2). На наш погляд, такий підхід також яскраво вказує на саме публічну сферу як одну із тих, де здійснюється адміністрування посадовими особами (як одна із ознак адміністрування). Тож тут йдеться про цілеспрямованість.

І ще один аспект, вартий уваги. У Законі України «Про адміністративну процедуру» також закріплено дефініції адміністративної процедури та функцій публічної адміністрації. На наш погляд, ці два визначення є дотичними до характеристики адміністрування. Це пов'язано із тим, що вони вказують, по-перше, адміністрування має здійснюватися шляхом адміністративної процедури, визначеного законом порядку, та, по-друге, з метою виконання функцій публічної адміністрації, які сформульовані як надання адміністративних послуг, здійснення інспекційної (контрольної, наглядової) діяльності, вирішення інших справ за заявою особи або за власною ініціативою адміністративного органу [8]. Як вбачається, аналізовані нами визначення є логічним продовженням закладених у Конституції України ознак адміністрування, а саме: (а) визначений законом порядок (йдеться про адміністративну процедуру), (б) здійснення органами влади та їх посадовими особами своїх повноважень (функцій публічної адміністрації, які реалізуються у формі надання адміністративних послуг, здійснення контролю та нагляду тощо).

Одним із виконавчих органів, які здійснюють функції публічної адміністрації, є Державна податкова служба України, її структурні підрозділи та, відповідно, її посадові особи. Однією із функцій вказаних контролюючих органів є здійснення адміністрування податків, зборів, платежів, у тому числі проведення відповідно до законодавства перевірки та звірки платників податків [9]. Відповідно до підпункту 14.1.1⁻¹ пункту 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України, адміністрування податків, зборів, митних платежів, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та інших платежів відповідно до законодавства, контроль за дотриманням якого

покладено на контролюючі органи – це сукупність рішень та процедур контролюючих органів і дій їх посадових осіб, що визначають інституційну структуру податкових та митних відносин, організовують ідентифікацію, облік платників податків і платників єдиного внеску та об'єктів оподаткування, забезпечують сервісне обслуговування платників податків, організацію та контроль за сплатою податків, зборів, платежів відповідно до порядку, встановленого законом [9]. Як бачимо, у зазначеній нормі Податкового кодексу України відбиті позначені нами вище ознаки адміністрування.

Таким чином, екстраполюючи такі ознаки адміністрування, як системність, структурність, нормативність, процедурність, комплексність, професійність, цілеспрямованість на сферу оподаткування, і проводячи співвідношення розглядуваних понять, можна таким чином позначити і розкрити характеристики адміністрування податків і зборів:

- є сукупністю рішень, процедур та дій контролюючих органів та їх посадових осіб, тобто є саме адміністративної процедурою здійснення органом влади своїх функцій;

- здійснюється контролюючими органами та їх посадовими особами тобто є органом влади, який має свої структурні підрозділи та посадових осіб;

- полягає у ідентифікації, обліку платників податків, зборів та інших платежів; ідентифікації, обліку об'єктів оподаткування; забезпеченні сервісного обслуговування платників податків; організації та контролі за сплатою податків, зборів та інших платежів, що, своєю чергою, є діяльністю спрямованою на забезпечення реалізації прав та виконання обов'язків фізичними та юридичними особами, надання їм послуг та здійсненні контролю за виконанням обов'язків фізичними та юридичними особами.

- вказана сукупність рішень, процедур та дій здійснюваних контролюючими органами та їх посадовими особами у сфері податкових та митних відносин здійснюється відповідно до порядку, встановленого законом тобто є регламентованою нормами права.

До того ж, важливим у розглядуваному нами контексті є те, що у підпункті 14.1.1⁻¹ пункту 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України зазначено, крім вищезазваного, що адміністрування податків, зборів та інших платежів формує інституційну структуру податкових та митних відносин, тим самим це засвідчує одну із ознак адміністрування – ієрархічну систему органу влади, а саме, Державної податкової служби України, Державної митної служби України.

Розмірковуючи далі про адміністрування податків, зборів, платежів, звернемо увагу на Роз-

ділі II Податкового кодексу України. Він складається з дванадцяти глав, а саме: (1) Загальні положення; (2) Податкова звітність; (3) Податкові консультації; (4) Визначення суми податкових та/або грошових зобов'язань платника податків, порядок їх сплати та оскарження рішень контролюючих органів; (5) Податковий контроль; (6) Облік платників податків; (7) Інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності контролюючих органів; (8) Перевірки; (9) Погашення податкового боргу платників податків; (10) Застосування міжнародних договорів та погашення податкового боргу за запитами компетентних органів іноземних держав; (11) Відповідальність; (12) Пеня [9]. Аналіз змісту вказаного розділу ілюструє наявну систему організації податкових відносин у контексті податкового адміністрування і вказує на: (а) систему контролюючих органів, (б) здійснюване ними адміністративне регулювання податкових відносин (облік платників податків, інформаційно-аналітичне забезпечення, листування (обмін інформацією) з платниками податків, визначення суми податкових та/або грошових зобов'язань платника податків, адміністрування податкової звітності), (в) систему послуг надаваних платникам податків (електронний кабінет, консультування, повернення надміру чи помилково сплачених коштів), а також (г) врегулювання питання податкового контролю та відповідальності за порушення податкового законодавства. У підсумку, зважаючи на наведені положення Податкового кодексу України констатуємо, що адміністрування податків і зборів (крізь призму податково-правових норм) застосовується законодавцем в широкому значенні поняття «адміністрування».

Висновки. Таким чином, адміністрування податків і зборів є видом адміністрування у його широкому значенні, йому властиві нормативність, системність, структурність, процедурність, комплексність та професійність. Адміністрування податків і зборів становить собою певний процес, реалізується шляхом вчинення активних дій щодо здійснення організаційної та управлінської діяльності. Крім того, адміністрування податків і зборів як система має свої складові – структурні елементи, завдання (перелік як елементів, так і завдань не обов'язково має бути вичерпним чи незмінним) та значення. Останнє полягає в тому, що адміністрування податків і зборів забезпечує надходження передбачених законодавством податкових доходів до бюджетів всіх рівнів, тим самим підтримуючи фінансову безпеку держави.

Адміністрування податків і зборів – це врегульована нормами права динамічна система органі-

заційної та управлінської діяльності органу влади (контролюючих органів), здійснювана шляхом застосування комплексу спеціальних організаційно-правових процедур, які є сукупністю дій та рішень відповідного органу влади та його посадових осіб, які здійснюють свою професійну діяльність з метою забезпечення виконання фізичними та юридичними особами свого податкового обов'язку та реалізації (захисту) прав чи законних інтересів таких осіб.

Література

1. Словник української мови. Тлумачні словники української мови. URL: <https://sum.in.ua/>.
2. Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua>.
3. Публічне управління та адміністрування в умовах інформаційного суспільства: вітчизняний і зарубіжний досвід: монографія. Запоріжжя: ЗДІА, 2016. 606 с.
4. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text>.
5. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10.02.2010 р. № 1861-VI . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text>.
6. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань : Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>.
7. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI : URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>.
8. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 р. № 2073-IX . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>.
9. Податковий кодекс України : Кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI : URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.
10. Деменко О. Є. Адміністрування податків територіальними органами Державної фіскальної служби України: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків. 2014. 197 с.
11. Медведєв М. Ю. Форми і методи публічного адміністрування у податковій системі України: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків. 2018. 224 с.
12. Сафарова А.Т. Адміністрування податків (вітчизняний і міжнародний контексти) : конспект лекцій. Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2022. 97 с.
13. Христофоров А. Б. Щодо визначення адміністрування податків і зборів. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. Т. 29. № 3. С. 102–108.
14. Чинчин М. М. Правові основи податкового адміністрування в Україні: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь. 2013. 203 с.
15. Ясько І.В. Теоретико-правові засади податкового адміністрування в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 081. Київ, 2018. 195 с.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.25(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v6.2023.24>**В. О. Барчук***доктор філософії в галузі права, науковий співробітник**Науково-дослідного інституту публічного права**orcid.org/0009-0001-7232-2987*

СКАСУВАННЯ СМЕРТНОЇ КАРИ ЯК ГАРАНТІЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ЖИТТЯ: СВІТОВИЙ ТА УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

Стаття присвячена дослідженню актуальних питань світового та українського досвіду обмеження і скасування смертної кари як гарантії реалізації права на життя. У статті зауважено, що у більшості країн смертна кара розглядається як негуманне покарання, яке порушує честь і гідність людини, суперечить праву людини на життя, як одному із фундаментальних прав людини, що визнається та гарантується багатьма міжнародними та національними правовими документами. Визначено, що міжнародно-правовий механізм скасування смертної кари ґрунтується на ряді міжнародних актів та діяльності міжнародних інституцій (зокрема, ООН, Ради Європи, ЄС, Африканської комісії з прав людини і народів, ЮНІСЕФ та ін.) та має за мету впровадження механізму регулювання смертної кари на міжнародному і регіональному рівнях. Акцентовано увагу на тому, що прихильники скасування смертної кари виділяють ряд аргументів на користь «не застосування»: смертна кара порушує право на життя шляхом позбавлення засудженого самого життя, існує високий ризик помилкового засудження, застосування смертної кари свідчить про невинуватість жорстокість та зниження цінності життя у суспільстві, смертна кара відображає недоліки суспільства та системи правосуддя, суперечить основним моральним цінностям людства, використовується як політичний та дискримінаційний інструмент. Помічено, що серед заходів спрямованих на скорочення та скасування смертної кари виділяють: чіткий, створення додаткових гарантій при розгляді справ у злочинах, які передбачають смертну кару; зменшення переліку злочинів за які передбачається смертна кара; встановлюється вичерпний перелік осіб по відношенню до яких може застосовуватися смертна кара; констатація тимчасового характеру смертної кари, які виключної міри покарання з метою зниження рівня злочинності; ускладнення механізму винесення вироку та його виконання. Відзначено, що досвіду України щодо відмови від смертної кари, як виду кримінального покарання, передувало застосування смертної кари у різні історичні періоди розвитку української держави (періоди Київської Русі, протекторату Великого князівства Литовського, Польщі та російської імперії, української державності у 1917–1921 рр., перебування України у складі сср, незалежність країни у 1991–1995 рр.), які характеризувалися специфікою форм та підстав застосування смертної кари. Зазначено, що відмова України від смертної кари сприяла наступному: зміна культурного та юридичного уявлення про права людини, підкреслюючи гуманне та справедливе ставлення до засуджених; відмова від смертної кари зумовлює зменшення рівня насильства та злочинності у порівнянні з країнами, де смертна кара залишається в силі; забезпечення кращі умови для реабілітації засуджених та їхньої повернення до суспільства після відбуття покарання; приведення до зменшення витрат на судові процеси, апеляції та утримання засуджених, оскільки виконання смертних вироків може бути витратним та тривалим процесом; підвищення довіри суспільства до судової системи, оскільки вона демонструє повагу до життя кожної людини та захист прав людини.

Ключові слова: смертна кара, право на життя, принцип гуманізму, мораторій смертної кари.

Barchuk V. O. ABOLITION OF THE DEATH PENALTY AS A GUARANTEE OF THE RIGHT TO LIFE: WORLD AND UKRAINIAN EXPERIENCE

The article is devoted to the study of topical issues of the world and Ukrainian experience of limiting and abolishing the death penalty as a guarantee of the realization of the right to life. The article notes that in most countries, the death penalty is considered an inhumane punishment that violates the honor and dignity of a person, contradicts the human right to life, as one of the fundamental human rights recognized and guaranteed by many international and national legal documents. It was determined that the international legal mechanism for the abolition of the death penalty is based on a number of international acts and the activities of international institutions (in particular, the UN, the Council of Europe, the EU, the African Commission on Human and Peoples' Rights, UNICEF, etc.) and aims to implement a mechanism for regulating the death penalty punishments at the international and regional levels. Attention is focused on the fact that supporters of the abolition of the death penalty highlight a number of arguments in favor of "not applying it": the death penalty violates the right to life by depriving the condemned of his life, there is a high risk of wrongful conviction, the application of the death penalty indicates unjustified cruelty and a reduction in the value of life in society, the death penalty reflects the shortcomings of society and the justice system, contradicts the basic moral values of humanity, and is used as a political and discriminatory tool. It was noted that among the measures aimed at reducing and abolishing the death penalty, the following are highlighted: clear, creation of additional guarantees during the consideration of cases in crimes involving the death penalty; reducing the list of crimes punishable by death; an exhaustive list of persons against whom the death penalty may be applied is established; establishing the

temporary nature of the death penalty, which is an exceptional measure of punishment aimed at reducing the level of crime; complication of the sentencing mechanism and its execution. It was noted that the experience of Ukraine in the rejection of the death penalty as a type of criminal punishment was preceded by the application of the death penalty in various historical periods of the development of the Ukrainian state (periods of Kyivan Rus, the protectorate of the Grand Duchy of Lithuania, Poland and the Russian Empire, Ukrainian statehood in 1917–1921., Ukraine's stay in the Soviet Union, the country's independence in 1991–1995), which were characterized by the specifics of the forms and grounds for the application of the death penalty. It is noted that Ukraine's rejection of the death penalty contributed to the following: a change in the cultural and legal perception of human rights, emphasizing the humane and fair treatment of convicts; the abolition of the death penalty leads to a decrease in the level of violence and crime compared to countries where the death penalty remains in force; providing better conditions for the rehabilitation of convicts and their return to society after serving their sentence; reducing the costs of trials, appeals and incarceration, as the execution of death sentences can be a costly and lengthy process; increasing public trust in the judicial system, as it demonstrates respect for the life of every person and protection of human rights.

Key words: death penalty, right to life, principle of humanism, moratorium on death penalty.

Постановка проблеми. У більшості країн смертна кара розглядається як покарання, що суперечить праву людини на життя, порушує її гідність і честь та вважається негуманним. Право на життя – це одне із фундаментальних прав людини, яке визнається багатьма міжнародними та національними правовими документами, воно передбачає, що кожна людина має право на захист свого життя та відсутність незаконного його позбавлення. Основні принципи права на життя включають: право на життя є передумовою для реалізації всіх інших прав людини, основою людської гідності та свободи; держава зобов'язана захищати своїх громадян від будь-яких форм насильства та незаконного позбавлення життя, в т.ч. і з боку державних структур та їх посадовців, забезпечувати безпеку своїм громадянам та вживати заходів запобігання злочинам; ряд міжнародно-правових актів забороняють смертну кару як порушення права на життя. Смертна кара порушує право на життя шляхом позбавлення засудженого самого життя, існує високий ризик помилкового засудження, застосування смертної кари свідчить про невинуватість жорстокість та зниження цінності життя у суспільстві.

Вивчення та аналіз смертної кари проводиться в різних галузях наукового дослідження, таких як юридичні, політичні, соціологічні, кримінологічні, філософські, психологічні, історичні дослідження тощо. Навіть з урахуванням скасування смертної кари в Україні, зацікавленість вчених у вивченні цього питання залишається високою, зокрема такі науковці як О. Кравченко, Т. Коломоєць, М. Тараненко, Ю. Толстенко, М. Трегубенко та ін. присвятили дослідженню цього питання свої праці.

Формулювання цілей. Мета статті полягає у дослідженні актуальних питань світового та українського досвіду обмеження і скасування смертної кари як гарантії реалізації права на життя.

Виклад основного матеріалу. Вперше офіційно право на життя було закріплено у Декларації незалежності США (1776р.) – «Творець обдарував їх певними невідбірними правами, до яких нале-

жать життя, свобода і прагнення щастя» [1], що стало поштовхом для визнання життя людини як найціннішого надбання людства, яке потребує максимального правового захисту. В подальшому право на життя знайшло своє відображення в ключових міжнародних правозахисних актах, а міжнародно-правовий мораторій на смертну кару сприяє розвитку та реалізації системи прав і свобод людини в цілому.

Серед міжнародно-правових актів, які послуговуються скасуванню або забороні смертної кари можна виділити наступні:

1) Загальна декларація прав людини (1948 р.), яка закріплює невід'ємне право людини на життя;

2) Міжнародний пакт про громадські і політичні права (1966 р.), який передбачав захист на світовому рівні індивідуальних прав і свобод людини;

3) Другий Факультативний протокол Міжнародного пакту про громадські і політичні права (1989 р.), який визначає, що «скасування смертної кари сприяє зміцненню людської гідності й прогресивному розвитку прав людини» та «Жодну особу, яка перебуває під юрисдикцією держави – учасниці цього Протоколу, не буде страчено. Кожна держава-учасниця вживає всіх необхідних заходів для скасування смертної кари в межах своєї юрисдикції» [2];

4) Конвенція прав дитини (1989 р.) «ні смертна кара, ні довічне тюремне ув'язнення, які не передбачають можливості звільнення, не призначаються за злочини, вчинені особами, молодшими 18 років» [3] та ін.

Отже, основна мета впровадження механізму регулювання смертної кари на міжнародному та регіональному рівнях – це забезпечення непопущності права на життя та прийняття норм щодо скасування смертної кари, а відповідні міжнародно-правові акти регламентують заборону та обмеження смертної кари, стимулюють країни до повного скасування такого виду покарання.

Прихильники скасування смертної кари виділяють ряд аргументів на користь «не застосування». Так, смертна кара є негуманним та жорсто-

ким видом покарання, який посягає на особисту гідність, порушує принципи гуманності та права людини (зокрема право на життя яке гарантоване рядом міжнародно-правових актів – Загальною декларацією прав людини (1948 р.), Конвенцією проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують людську гідність, видів поводження і покарання (1984 р.), Другим Факультативним протоколом до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, що стосується скасування смертної кари (1989 р.) та ін.). Існує ризик помилкового засудження невинних осіб, і смертна кара, як невідворотне покарання, не залишає місця для виправлення таких помилок. Серед відомих судових помилок щодо призначення смертної кари можна виділити такі, як: 1) двох осіб було розстріляно за злочини в яких пізніше було визнано винним серійного вбивцю Чикатило (срр); 2) справа «Мацукаві (Японія); 3) страта М.Х. Маттана (Сомалі); 4) страта Т. Еванса (Великобританія) та ін. [4]. Відсутні переконливі доказів, що смертна кара запобігає вчиненню злочинів більш ефективно, ніж інші форми покарання, тобто вона не відіграє ні профілактичної ні превентивної функції у боротьбі із злочинністю. Також, смертна кара може відображати недоліки суспільства та системи правосуддя, суперечити основним моральним цінностям людства, адже, часто смертну кару використовують як політичний інструмент та інструмент дискримінації (частіше всього її застосовується до осіб які належать до етнічних, расових та релігійних меншин або мають менш сприятливе соціально-економічно становище тощо). Слід зауважити, що виконання смертної кари може бути дорогим процесом із значними соціально-економічними витратами для суспільства (наприклад, довічне утримання обходиться бюджету США близько 740 тис. доларів, а смертна кара – 1 млн 260 тис.);

Як зауважують О. Кравченко та М. Трегубенко світова спільнота поступово виробляє механізм, який сприяє скороченню кількості винесених смертних вироків та скасування такого виду кримінального покарання, як смертна кара [5, с. 297]. Серед заходів спрямованих на скорочення та скасування смертної кари виділяють: чіткий, створення додаткових гарантій при розгляді справ у злочинах, які передбачають смертну кару; зменшення переліку злочинів за які передбачається смертна кара; встановлюється вичерпний перелік осіб по відношенню до яких може застосовуватися смертна кара; констатація тимчасового характеру смертної кари, які виключної міри покарання з метою зниження рівня злочинності; ускладнення механізму винесення вироку та його виконання [5, с. 298].

Згідно з інформацією, наданою правозахисною організацією Amnesty International станом на

2023 рік, 103 країни світу припинили використання смертної кари, у 25 країнах був введений мораторій на її виконання, в 14 країнах смертна кара застосовується у виняткових випадках, а в ще 54 країнах вона закріплена в законодавстві і застосовується. Цікавим є факт, що в межах США окремі його федеративні суб'єкти застосовуються смертну кару, в інших вона заборонена (рис.1).

Рис.1 Співвідношення штатів США в яких застосовується смертна кара та заборонено – станом на 2017 р. (ілюстрація із відкритих джерел, за матеріалами сайту «Волинські новини» <https://www.volynnews.com/news/all/yaki-krayiny-dosivkorystovuiut-smertnu-karu-ta-chym-vona-nebezpechna/>)

Відмовляючись від застосування смертної кари у власних правових системах країни аргументують таке рішення наступним:

- Швейцарія: смертна кара є грубим порушення права на життя та гідність;
- Іспанія: смертна кара найбільше порушує людські гідність та не повинна входити до пенітенціарної системи провідних цивілізованих суспільств;
- Кенія: норми права, щодо обов'язковості смертної кари є неконституційними [4].

Досвіду України щодо відмови від смертної кари, як виду кримінального покарання, передувало застосування смертної кари у різні історичні періоди розвитку української держави. Правове регулювання питання застосування смертної кари на території українських земель до початку ХХІ ст. відрізнялося певними особливостями в залежності від історично-соціальних умов того чи іншого історичного етапу. У період існування Київської Русі епохи феодалізму смертна кара не застосовувалася, оскільки законодавство даного періоду характеризувалася певною гуманністю та не передбачало страту злочинця. На незначний час у період правління Володимира Великого було впроваджено смертну кару, яку застосовували на основі судового розгляду справи щодо злочинів розбійників [6, с. 89-90].

Під час протекторату Великого князівства Литовського та Польщі над українськими землями у XIV–XVI ст. смертна кара застосовувалася на основі «Судебника» Казимира IV Ягеллончика 1468 р., «Статуту Литовський» 1529 р., 1566 р., 1588 р. Відповідно до вказаних нормативно-правових актів смертна кара застосовувалася доволі часто, адже в текстах згадувалася понад 100 разів. Смертна кара застосовувалася за вчинення релігійних злочинів, злочинів проти життя та здоров'я, посягання на майно, політичних злочинів, згвалтування, звідництва, двоєженства, державних злочинів. Даний вид покарання виконувався публічно та мав форму повішення, колесування, спалення, утоплення чи саджання на кіл [6, с. 90]. Зокрема, смертна кара через повішення практикувалася у випадку крадіжки корови, коня та майна на суму більше півкопи, завдання каліцтва чи вбивства шляхтича простою людиною, диференційно застосовувалася щодо вбивства вчиненого шляхтичем тощо. Відповідно до козацького права смертна кара застосовувалась за порушення козацьких звичаїв, до зрадників і ворогів, а у період визвольних війни – за зраду українського народу, нанесення збитків духовенству та козацькій старшині, не наданні допомоги в боях [6, с. 90].

Широко застосовувалася смертна кара і в період входження українських земель до російської імперії, зокрема, її присуджували за злочини проти життя та честі, власності, злочини політичного характеру, проти віри і держави. У період з середини XVIII ст. до початку XX ст. змінювалися підходи до форм смертної кари, переліку злочинів та категорії осіб, до яких вона могла бути застосована.

У 1917–1921 рр. українська держава змінила підхід до смертної кари, зокрема III Універсал Української Центральної ради скасовує її застосування, а всім політичним в'язням дарує амністію.

У період перебування України у складі срср смертну кару застосовували, «як виняткову міру покарання» на різних етапах за такі злочини, як: диверсія, шпигунство, зрада батьківщини, бандитизм, терористичний акт, контрреволюційна діяльність, умисне вбивство при обтяжуючих обставинах, смертна кара не застосовувалася до вагітних жінок та неповнолітніх осіб. Попри визнання смертної кари як тимчасового та виняткового покарання, використання її продовжилося протягом усього періоду існування тоталітарного радянського режиму. Особливо вражаючих масштабів смертна кара набула у 30-ті рр. XX ст., коли в результаті сталінського терору було убито та репресовано близько млн. осіб (точну кількість страчених та замордованих у таборах осіб науковцям визначити складно, адже частина архівних даних було втрачено або на даний момент вони є засекреченими у рф). Відомі українці, яких було страчено

в срср є: М. Куліш, М. Семенко, В. Підмогильний, М. Драй-Хмара, М. Зеров, Є. Плужник, Г. Хоткевич, Е. Базилевський, М. Макаренко, К. Кржемінський та інші.

Незалежна Україна успадкувала кримінально-правовий інститут смертної кари від кримінально-правової системи срср, зокрема, Кримінальний кодекс УСРР 1961 р. передбачав засудження до смертної кари за такі злочини, як: шпигунство, диверсія, умисне вбивство при обтяжуючих обставинах, посягання на життя представника іноземної держави та ін. [7]. Проте, чинний Кримінальний кодекс України 2021 р. не містить такого виду кримінального покарання, як смертна кара і цьому сприяла відмова України від смертної кари [8].

Слід зауважити, що така відмова української держави була головною умовою вступу її до Ради Європи та проходила у три етапи:

1) введення мораторію на смертну кару (1995 р.), який з часом було визнано недійсним;

2) введення другого мораторію на смертну кару (1997 р.);

3) відмова від смертної кари в результаті ратифікації Протокол № 6 до Конвенції про захист прав і основних свобод людини [9], винесення відповідного рішення Конституційним судом щодо неконституційності ст. 22 КК України, яка передбачала такий вид покарання, як смертна кара, прийняття нової редакції Кримінального кодексу України (2021 р.).

Зокрема, Рішення Конституційного Суду України увалює, що «Положення статті 24 Загальної частини та положення санкцій статей Особливої частини Кримінального кодексу України, які передбачають смертну кару як вид покарання, визнати такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними)» [10].

На нашу думку відмова України від смертної кари може сприяти наступному:

– зміні культурного та юридичного уявлення про права людини, підкреслюючи гуманне та справедливе ставлення до засуджених;

– деякі дослідження вказують на те, що країни, які відмовилися від смертної кари, спостерігають зменшення рівня насильства та злочинності у порівнянні з країнами, де смертна кара залишається в силі;

– забезпечити кращі умови для реабілітації засуджених та їхньої повернення до суспільства після відбуття покарання;

– призвести до зменшення витрат на судові процеси, апеляції та утримання засуджених, оскільки виконання смертних вироків може бути витратним та тривалим процесом;

– підвищенню довіри суспільства до судової системи, оскільки вона демонструє повагу до життя кожної людини та захист прав людини.

Висновки. У більшості країн смертна кара розглядається як негуманне покарання, яке порушує честь і гідність людини, суперечить праву людини на життя, як одному із фундаментальних прав людини, що визнається та гарантується багатьма міжнародними та національними правовими документами. Міжнародно-правовий механізм скасування смертної кари ґрунтується на ряді міжнародних актів та діяльності міжнародних інституцій (зокрема, ООН, Ради Європи, ЄС, Африканської комісії з прав людини і народів, ЮНІСЕФ та ін.) та має за мету впровадження механізму регулювання смертної кари на міжнародному і регіональному рівнях. Прихильники скасування смертної кари виділяють ряд аргументів на користь «не застосування»: смертна кара порушує право на життя шляхом позбавлення засудженого самого життя, існує високий ризик помилкового засудження, застосування смертної кари свідчить про невинуватість жорстокість та зниження цінності життя у суспільстві, смертна кара відображає недоліки суспільства та системи правосуддя, суперечить основним моральним цінностям людства, використовується як політичний та дискримінаційний інструмент. Серед заходів спрямованих на скорочення та скасування смертної кари виділяють: чіткий, створення додаткових гарантій при розгляді справ у злочинах, які передбачають смертну кару; зменшення переліку злочинів за які передбачається смертна кара; встановлюється вичерпний перелік осіб по відношенню до яких може застосовуватися смертна кара; констатація тимчасового характеру смертної кари, які виключної міри покарання з метою зниження рівня злочинності; ускладнення механізму винесення вироку та його виконання. Досвіду України щодо відмови від смертної кари, як виду кримінального покарання, передувало застосування смертної кари у різні історичні періоди розвитку української держави (періоди Київської Русі, протекторату Великого князівства Литовського, Польщі та російської імперії, української державності у 1917-1921 рр., перебування України у складі сср, незалежність країни у 1991-1995 рр.), які характеризувалися специфікою форм та підстав застосування смертної кари. Відмова України від смертної кари сприяла наступному: зміна культурного та юридичного уявлення про права людини, підкреслюючи гуманне та справедливе ставлення до засуджених; відмова від смертної кари зумовлює зменшення рівня насильства та злочинності у порівнянні з країнами, де смертна кара залишається в силі; забезпечення кращі умови для реабілітації засуджених та їхньої повернення до суспільства після відбуття покарання; приведення до зменшення

витрат на судові процеси, апеляції та утримання засуджених, оскільки виконання смертних вироків може бути витратним та тривалим процесом; підвищення довіри суспільства до судової системи, оскільки вона демонструє повагу до життя кожної людини та захист прав людини.

Література

1. Декларація представників Сполучених Штатів Америки, які зібралися на Загальному конгресі від 04.07.1776р. URL: [https://hai-nuzhnyk.in.ua/doc2/1776%20\(07\)%2004.USA.php](https://hai-nuzhnyk.in.ua/doc2/1776%20(07)%2004.USA.php) (дата звернення: 01.12.23)
2. Другий Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, що стосується скасування смертної кари: Протокол ООН. 15.12.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_187?find=1&text=%D1%81%D0%BC%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%BD#Text (дата звернення: 04.12.23)
3. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021?find=1&text=%D1%81%D0%BC%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%BD#Text (дата звернення: 01.12.23)
4. Толстенко Ю.О. Проблема смертної кари у міжнародному праві. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15155/1/Tolstenko.pdf> (дата звернення: 12.12.23)
5. Кравченко О., Трегубенко М. Історичні особливості застосування смертної кари. Conferința științifică internațională „OMUL, CRIMINOLOGIA, ȘTIINȚA”, ediția a II-a Chișinău, 24 martie 2023. С. 297–299 URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/297-299_6.pdf (дата звернення: 06.12.23)
6. Тараненко М., Коломоєць Т. Генезис смертної кари на території України. *Національний юридичний журнал: теорія та практика*, червень 2018. С. 89-91 URL: http://jurnaluljuridic.in.ua/archive/2018/3/part_1/21.pdf
7. Кримінальний кодекс України, 1960 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140567__529154 (дата звернення: 09.12.23)
8. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14?find=1&text=%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B5+%D0%BF%D0%BE%D0%B7%D0%B1%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F#Text> (дата звернення: 11.12.23)
9. Протокол № 6 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який стосується скасування смертної кари. Рада Європи 28.04.1983 р. №6. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_802#Text (дата звернення: 07.12.23)
10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) від 29.12.99 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/217121__516148 (дата звернення: 09.12.23)

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.10:343.13

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v6.2023.25>

О. А. Воробчак

*аспірант кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Київського університету інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0002-3974-4408*

КЛАСИФІКАЦІЯ ВИДІВ ДЕЛЕГУВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Актуальність теми статті зумовлена тим, що в доктрині кримінального процесу делегування процесуальних повноважень пов'язується з наданням слідчим, прокурором доручень або передачею повноважень слідчого судді керівнику органу прокуратури на підставі п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК. Проте, проблематика виокремлення видів делегування процесуальних повноважень і здійснення їх класифікації предметом самостійного дослідження не була. Це зумовило постановку як мети статті здійснення класифікації видів делегування процесуальних повноважень у кримінальному провадженні.

Встановлено, що теоретична значимість класифікації видів делегування процесуальних повноважень полягає в тому, що вона поглиблює пізнання змісту кожного з них і дозволяє напрацювати методичні рекомендації щодо передачі процесуальних повноважень за допомогою окремих видів делегування. Практична значимість їх класифікації полягає в тому, що її застосування забезпечує здійснення делегування процесуальних повноважень з урахуванням особливостей, притаманних кожному з його видів.

Обґрунтовано, що види делегування процесуальних повноважень підлягають структуруванню на певні групи за декількома класифікаційними критеріями, сукупне використання яких дозволить розкрити одні й ті самі види делегування процесуальних повноважень з точки зору різних аспектів, що відображають ті або інші сторони його здійснення.

Доведено доцільність структурування видів делегування процесуальних повноважень за такими класифікаційними критеріями: 1) за способом делегування процесуальних повноважень: делегування на підставі закону; делегування на підставі процесуального рішення делегуючого суб'єкта; 2) за взаємозв'язком учасників кримінального провадження, процесуальні повноваження яких делегуються: делегування за вертикаллю; делегування за горизонталлю; 3) за особливостями порядку кримінального провадження, в якому делегуються процесуальні повноваження: делегування у кримінальному провадженні, що здійснюється в загальному порядку; делегування у кримінальному провадженні, яке здійснюється з урахуванням притаманних йому особливостей, визначених нормами кримінального процесуального закону.

Ключові слова: процесуальні повноваження, делегування процесуальних повноважень, процесуальні повноваження.

Vorobchak O. A. CLASSIFICATION OF DELEGATED PROCEDURAL POWERS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The relevance of the topic of the article is due to the fact that in the doctrine of criminal procedure the delegation of procedural powers is associated either with the investigator or the prosecutor giving instructions or transferring the powers of the investigating judge to the head of the prosecution authority pursuant to paragraph 2 of Part 1 of Article 615 of the CPC of Ukraine. However, the issue of distinguishing the types of delegation of procedural powers and their classification has not been the subject of an independent study. This has led to the purpose of the article to classify the types of delegation of procedural powers in criminal proceedings.

It is established that the theoretical significance of the classification of types of delegation of procedural powers is that it deepens the knowledge of the content of each of them and allows developing methodological recommendations for the transfer of procedural powers by means of certain types of delegation. The practical significance of their classification lies in the fact that its application ensures the delegation of procedural powers with due regard for the peculiarities inherent in each of its types.

It is substantiated that the types of delegation of procedural powers are subject to structuring into certain groups according to several classification criteria, the combined use of which will allow disclosing the same types of delegation of procedural powers from the perspective of various aspects reflecting certain aspects of its implementation.

The author proves the expediency of structuring the types of delegation of procedural powers by the following classification criteria 1) by the method of delegation of procedural powers: delegation on the basis of law; delegation on the basis of a procedural decision of the delegating entity; 2) by the relationship of participants to criminal proceedings whose procedural powers are delegated: vertical delegation; horizontal delegation; 3) by the peculiarities of the procedure of criminal proceedings in which procedural powers are delegated: delegation

in criminal proceedings carried out in accordance with the general procedure; delegation in criminal proceedings carried out with due regard for its inherent peculiarities determined by the provisions of the criminal procedural law.

Key words: evidence, reliability of evidence, ensuring the reliability of evidence, procedural guarantees, guarantees of reliability of evidence.

Постановка проблеми. Багатоманітність видів делегування процесуальних повноважень і притаманність кожному з них певних особливостей, що ґрунтуються на його предметі або специфіці механізму передачі відповідних процесуальних повноважень, вказує на доцільність звернення до класифікації видів їх делегування. Необхідність структурування видів делегування процесуальних повноважень є невід’ємною вимогою застосування системного підходу до їх дослідження як об’єкта пізнання, що забезпечує послідовний поділ відповідних видів на певні класифікаційні групи. Теоретична значимість класифікації видів делегування процесуальних повноважень полягає в тому, що вона поглиблює пізнання змісту кожного з них і дозволяє напрацювати методичні рекомендації щодо передачі процесуальних повноважень за допомогою окремих видів делегування. Практична значимість їх класифікації полягає в тому, що її застосування забезпечує здійснення делегування процесуальних повноважень з урахуванням особливостей, притаманних кожному з його видів.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. У доктрині кримінального процесу делегування процесуальних повноважень пов’язується або з наданням слідчим, прокурором доручень [1; 2], або передачею повноважень слідчого судді керівнику органу прокуратури на підставі п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК [3]. Проте, проблематика виокремлення видів делегування процесуальних повноважень і здійснення їх класифікації предметом самостійного дослідження не була.

Метою статті є здійснення класифікації видів делегування процесуальних повноважень у кримінальному провадженні за різними класифікаційними критеріями.

Виклад основного матеріалу. Види делегування процесуальних повноважень підлягають структуруванню на певні групи за декількома класифікаційними критеріями, сукупне використання яких дозволить розкрити одні й ті самі види делегування процесуальних повноважень з точки зору різних аспектів, що відображають ті або інші сторони його здійснення.

За способом делегування процесуальних повноважень його види поділяються на дві групи: 1) делегування на підставі закону; 2) делегування на підставі процесуального рішення делегуючого суб’єкта.

Перша група включає види делегування процесуальних повноважень, за яких воно здійснюється з огляду на нормативні приписи про покладення

виконання обов’язків одного учасника кримінального провадження на іншого за наявності умов, визначених нормами кримінального процесуального закону. До цієї групи належать такі види делегування процесуальних повноважень: делегування повноважень керівника органу дізнання керівнику органу досудового розслідування (п. 7-1 ч. 1 ст. 3 КПК), у тому числі щодо визначення дізнавача, який здійснюватиме досудове розслідування (ч. 1 ст. 214 КПК); делегування повноважень судового розпорядника секретарю судового засідання (ч. 4 ст. 74 КПК); делегування в умовах воєнного стану повноважень слідчого судді, передбачених ст. ст. 140, 163, 164, 170, 173, 206, 219, 232, 233, 234, 235, 245-248, 250 та 294 КПК, а також його повноважень щодо продовження строку тримання під вартою керівнику відповідного органу прокуратури (абз. 5 ч. 1 і ч. 2 ст. 615 КПК); делегування в умовах воєнного стану повноважень слідчого судді щодо розгляду скарг на будь-які рішення, дії чи бездіяльність прокурора, слідчого, прийняті або вчинені ним на виконання повноважень, визначених ст. 615 КПК, слідчому судді іншого суду, ніж той, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування (ч. 4 ст. 615 КПК); делегування в умовах воєнного стану повноважень щодо розгляду обвинувальних актів, клопотань про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотань про звільнення особи від кримінальної відповідальності іншим судам, ніж ті, в межах територіальної юрисдикції яких вчинено кримінальне правопорушення (ч. 9 ст. 615 КПК); делегування в умовах воєнного стану повноважень щодо розгляду клопотання про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження слідчим суддям іншого суду, ніж той, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування (ч. 3 ст. 615-1 КПК); делегування в ході співробітництва з МКС прокурору МКС та уповноваженим ним працівникам МКС виконання процесуальних дій на території України (ч. ч. 1 і 2 ст. 624 КПК); делегування під час дії на території України надзвичайного або воєнного стану повноважень слідчого судді щодо надання дозволу на тимчасовий доступ до окремих речей і документів прокурору за погодженням з керівником прокуратури (п. 20-7 Перехідних положень КПК) [4].

Другу групу складають види делегування процесуальних повноважень, за яких неодмінною умовою їх передачі є волевиявлення делегуючого суб’єкта, відображене у відповідному процесуальному рішенні (дорученні або постанові залежно

від виду делегування). Цією групою охоплюються такі види делегування процесуальних повноважень: доручення прокурором відповідним оперативним підрозділам проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій (п. 5 ч. 2 ст. 36 КПК); доручення Генеральним прокурором (особою, яка виконує його обов'язки), керівником обласної прокуратури, їх першими заступниками і заступниками здійснення досудового розслідування будь-якого кримінального правопорушення іншому органу досудового розслідування, у тому числі слідчому підрозділу вищого рівня в межах одного органу (ч. 5 ст. 36 КПК); доручення слідчим відповідним оперативним підрозділам проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, а дізнавачем – проведення таких дій у випадках, установлених цим Кодексом (п. 3 ч. 2 ст. 40 і п. 3 ч. 2 ст. 40-1 КПК); доручення слідчим, прокурором проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій на території, яка знаходиться під юрисдикцією іншого органу досудового розслідування, такому органу досудового розслідування (ч. 6 ст. 218 КПК); доручення прокурором слідчому здійснення письмового повідомлення про тимчасове обмеження конституційних прав осіб під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ч. 1 ст. 253 КПК); доручення прокурором слідчому забезпечення збереження інформації, отриманої внаслідок втручання у приватне спілкування, або певного її фрагменту, щодо яких прокурор має намір використати їх під час судового розгляду як доказ (ст. 259 КПК); доручення слідчим, прокурором здійснення розшуку підозрюваного оперативним підрозділам (ч. 3 ст. 281 КПК); доручення прокурором слідчому здійснення повідомлення відповідних учасників кримінального провадження про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування (ч. ч. 1 і 2 ст. 290 КПК); доручення Генеральним прокурором (виконувачем обов'язків Генерального прокурора), його заступником, керівником обласної прокуратури іншим прокурорам здійснення письмового повідомлення про підозру особам, щодо яких здійснюється особливий порядок кримінального провадження (ч. 2 ст. 481 КПК); доручення центральним органом України (у розумінні п. 6 ст. 541 КПК) відповідній обласній прокуратурі проведення екстрадиційної перевірки обставин, що можуть перешкоджати видачі особи (ч. 1 ст. 587 КПК) [4].

За взаємозв'язком учасників кримінального провадження, процесуальні повноваження яких делегуються, види делегування поділяються на дві групи: 1) делегування за вертикаллю; 2) делегування за горизонталлю.

Перша група включає види делегування, за яких процесуальні повноваження передають-

ся учаснику кримінального провадження, який з огляду на вимоги КПК (наприклад, ч. 4 ст. 40 КПК) перебуває у підпорядкуванні того учасника, який їх делегує. До цієї групи входять такі види делегування процесуальних повноважень: доручення прокурором відповідним оперативним підрозділам проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій (п. 5 ч. 2 ст. 36 КПК); доручення Генеральним прокурором (особою, яка виконує його обов'язки), керівником обласної прокуратури, їх першими заступниками і заступниками здійснення досудового розслідування будь-якого кримінального правопорушення іншому органу досудового розслідування, у тому числі слідчому підрозділу вищого рівня в межах одного органу (ч. 5 ст. 36 КПК); доручення слідчим відповідним оперативним підрозділам проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, а дізнавачем – проведення таких дій у випадках, установлених цим Кодексом (п. 3 ч. 2 ст. 40 і п. 3 ч. 2 ст. 40-1 КПК); доручення прокурором слідчому здійснення письмового повідомлення про тимчасове обмеження конституційних прав осіб під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ч. 1 ст. 253 КПК); доручення прокурором слідчому забезпечення збереження інформації, отриманої внаслідок втручання у приватне спілкування, або певного її фрагменту, щодо яких прокурор має намір використати їх під час судового розгляду як доказ (ст. 259 КПК); доручення слідчим, прокурором здійснення розшуку підозрюваного оперативним підрозділам (ч. 3 ст. 281 КПК); доручення прокурором слідчому здійснення повідомлення відповідних учасників кримінального провадження про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування (ч. ч. 1 і 2 ст. 290 КПК); доручення Генеральним прокурором (виконувачем обов'язків Генерального прокурора), його заступником, керівником обласної прокуратури іншим прокурорам здійснення письмового повідомлення про підозру особам, щодо яких здійснюється особливий порядок кримінального провадження (ч. 2 ст. 481 КПК); доручення центральним органом України (у розумінні п. 6 ст. 541 КПК) відповідній обласній прокуратурі проведення екстрадиційної перевірки обставин, що можуть перешкоджати видачі особи (ч. 1 ст. 587 КПК) [4].

Другу групу складають види делегування процесуальних повноважень, за яких їх передача відбувається між рівнозначними учасниками кримінального провадження або його учасниками, які володіють різним процесуальним статусом, але не перебувають у підпорядкуванні один в одного. Цією групою охоплюються такі види делегування процесуальних повноважень: делегування повноважень керівника органу дізнання керівнику

органу досудового розслідування (п. 7-1 ч. 1 ст. 3 КПК), у тому числі щодо визначення дізнавача, який здійснюватиме досудове розслідування (ч. 1 ст. 214 КПК); делегування повноважень судового розпорядника секретарю судового засідання (ч. 4 ст. 74 КПК); доручення слідчим, прокурором проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій на території, яка знаходиться під юрисдикцією іншого органу досудового розслідування, такому органу досудового розслідування (ч. 6 ст. 218 КПК); делегування в умовах воєнного стану повноважень слідчого судді, передбачених ст. ст. 140, 163, 164, 170, 173, 206, 219, 232, 233, 234, 235, 245-248, 250 та 294 КПК, а також його повноважень щодо продовження строку тримання під вартою керівнику відповідного органу прокуратури (абз. 5 ч. 1 і ч. 2 ст. 615 КПК); делегування в умовах воєнного стану повноважень слідчого судді щодо розгляду скарг на будь-які рішення, дії чи бездіяльність прокурора, слідчого, прийняті або вчинені ним на виконання повноважень, визначених ст. 615 КПК, слідчому судді іншого суду, ніж той, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування (ч. 4 ст. 615 КПК); делегування в умовах воєнного стану повноважень щодо розгляду обвинувальних актів, клопотань про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотань про звільнення особи від кримінальної відповідальності іншим судам, ніж ті, в межах територіальної юрисдикції яких вчинено кримінальне правопорушення (ч. 9 ст. 615 КПК); делегування в умовах воєнного стану повноважень щодо розгляду клопотання про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження слідчим суддям іншого суду, ніж той, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування (ч. 3 ст. 615-1 КПК); делегування в ході співробітництва з МКС прокурору МКС та уповноваженим ним працівникам МКС виконання процесуальних дій на території України (ч. ч. 1 і 2 ст. 624 КПК); делегування під час дії на території України надзвичайного або воєнного стану повноважень слідчого судді щодо надання дозволу на тимчасовий доступ до окремих речей і документів прокурору за погодженням з керівником прокуратури (п. 20-7 перехідних положень КПК) [4].

За особливостями порядку кримінального провадження, в якому делегуються процесуальні повноваження, їх види можна класифікувати на дві групи: 1) делегування у кримінальному провадженні, що здійснюється в загальному порядку; 2) делегування у кримінальному провадженні, яке здійснюється з урахуванням притаманних йому особливостей, визначених нормами кримінального процесуального закону.

До першої групи входять види делегування процесуальних повноважень, які підлягають здійс-

ненню в будь-якому кримінальному провадженні незалежно від його особливостей, визначених нормами кримінального процесуального закону. Цю групу складають такі види делегування процесуальних повноважень: делегування повноважень керівника органу дізнання керівнику органу досудового розслідування (п. 7-1 ч. 1 ст. 3 КПК), у тому числі щодо визначення дізнавача, який здійснюватиме досудове розслідування (ч. 1 ст. 214 КПК); доручення прокурором відповідним оперативним підрозділам проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій (п. 5 ч. 2 ст. 36 КПК); доручення Генеральним прокурором (особою, яка виконує його обов'язки), керівником обласної прокуратури, їх першими заступниками і заступниками здійснення досудового розслідування будь-якого кримінального правопорушення іншому органу досудового розслідування, у тому числі слідчому підрозділу вищого рівня в межах одного органу (ч. 5 ст. 36 КПК); доручення слідчим відповідним оперативним підрозділам проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, а дізнавачем – проведення таких дій у випадках, установлених цим Кодексом (п. 3 ч. 2 ст. 40 і п. 3 ч. 2 ст. 40-1 КПК); делегування повноважень судового розпорядника секретарю судового засідання (ч. 4 ст. 74 КПК); доручення слідчим, прокурором проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій на території, яка знаходиться під юрисдикцією іншого органу досудового розслідування, такому органу досудового розслідування (ч. 6 ст. 218 КПК); доручення прокурором слідчому здійснення письмового повідомлення про тимчасове обмеження конституційних прав осіб під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ч. 1 ст. 253 КПК); доручення прокурором слідчому забезпечення збереження інформації, отриманої внаслідок втручання у приватне спілкування, або певного її фрагменту, щодо яких прокурор має намір використати їх під час судового розгляду як доказ (ст. 259 КПК); доручення слідчим, прокурором здійснення розшуку підозрюваного оперативним підрозділам (ч. 3 ст. 281 КПК); доручення прокурором слідчому здійснення повідомлення відповідних учасників кримінального провадження про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування (ч. ч. 1 і 2 ст. 290 КПК) [4].

Друга група включає види делегування, за яких здійснення делегування процесуальних повноважень зумовлене особливостями кримінального провадження, визначеними нормами кримінального процесуального закону (зокрема, його здійсненням щодо окремої категорії осіб, під час дії надзвичайного або воєнного стану, здійсненням міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні, в тому числі з МКС).

До цієї групи видів делегування процесуальних повноважень належать: доручення Генеральним прокурором (виконувачем обов'язків Генерального прокурора), його заступником, керівником обласної прокуратури іншим прокурорам здійснення письмового повідомлення про підозру особам, щодо яких здійснюється особливий порядок кримінального провадження (ч. 2 ст. 481 КПК); доручення центральним органом України (у розумінні п. 6 ст. 541 КПК) відповідній обласній прокуратурі проведення екстрадиційної перевірки обставин, що можуть перешкоджати видачі особи (ч. 1 ст. 587 КПК); делегування в умовах воєнного стану повноважень слідчого судді, передбачених ст. ст. 140, 163, 164, 170, 173, 206, 219, 232, 233, 234, 235, 245-248, 250 та 294 КПК, а також його повноважень щодо продовження строку тримання під вартою керівнику відповідного органу прокуратури (абз. 5 ч. 1 і ч. 2 ст. 615 КПК); делегування в умовах воєнного стану повноважень слідчого судді щодо розгляду скарг на будь-які рішення, дії чи бездіяльність прокурора, слідчого, прийняті або вчинені ним на виконання повноважень, визначених ст. 615 КПК, слідчому судді іншого суду, ніж той, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування (ч. 4 ст. 615 КПК); делегування в умовах воєнного стану повноважень щодо розгляду обвинувальних актів, клопотань про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотань про звільнення особи від кримінальної відповідальності іншим судам, ніж ті, в межах територіальної юрисдикції яких вчинено кримінальне правопорушення (ч. 9 ст. 615 КПК); делегування в умовах воєнного стану повноважень щодо розгляду клопотання про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження слідчим суддям іншого суду, ніж той, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування (ч. 3 ст. 615-1 КПК); делегування в ході співробітництва з МКС прокурору МКС та уповноваженим ним працівникам МКС виконання процесуальних дій на території України (ч. ч. 1 і 2 ст. 624 КПК); делегування під час дії на тери-

торії України надзвичайного або воєнного стану повноважень слідчого судді щодо надання дозволу на тимчасовий доступ до окремих речей і документів прокурору за погодженням з керівником прокуратури (п. 20-7 Перехідних положень КПК) [4].

Висновки. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що норми кримінального процесуального закону закріплюють широке коло видів делегування процесуальних повноважень, які можуть бути структуровані за такими класифікаційними критеріями: 1) за способом делегування процесуальних повноважень: делегування на підставі закону; делегування на підставі процесуального рішення делегуючого суб'єкта; 2) за взаємозв'язком учасників кримінального провадження, процесуальні повноваження яких делегуються: делегування за вертикаллю; делегування за горизонталлю; 3) за особливостями порядку кримінального провадження, в якому делегуються процесуальні повноваження: делегування у кримінальному провадженні, що здійснюється в загальному порядку; делегування у кримінальному провадженні, яке здійснюється з урахуванням притаманних йому особливостей, визначених нормами кримінального процесуального закону.

Література

1. Ковальчук С.О. Проведення негласних слідчих (розшукових) дій на підставі доручення: загальні положення. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття*: у 2 т.: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 червня 2022 року). Одеса: Гельветика, 2022. Т. 2. С. 360–363.
2. Саковський А.А. Надання доручень як форма взаємодії слідчого з працівниками оперативних підрозділів. *Juris Europensis Scientia*. 2022. Вип. 1. С. 110–113.
3. Гловюк І.В., Завтур В.А. Тенденції змін кримінальної юстиції в умовах війни та права людини. *The Russian-Ukrainian war (2014-2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects*: Scientific monograph. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2022. P. 1123–1129.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

УДК 343.14

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v6.2023.26>*Д. Ю. Гаркот**аспірантка кафедри кримінального процесу**Національного університету «Одеська юридична академія»**orcid.org/0009-0003-8484-439X*

СУТНІСТЬ ПОКАЗАНЬ З ЧУЖИХ СЛІВ ЯК ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ДЖЕРЕЛА ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Актуальність теми статті зумовлена тим, що в переважній більшості наукових публікацій наводиться лише законодавча дефініція терміну «показання з чужих слів» поза здійсненням дослідження їх сутності та наведенням авторського визначення їх поняття. Це зумовило постановку як мети статті встановлення сутності показань з чужих слів шляхом окреслення та характеристики притаманних їм ознак і розкриття на цій основі поняття зазначеного процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні.

Вказано на значимість нормативного закріплення поняття показань з чужих слів у законодавчій і практичній площині. Із урахуванням законодавчої дефініції констатовано, що законодавець розглядає показання з чужих слів як різновид показань, у зв'язку з чим встановлення їх сутності потребує звернення до розкриття поняття показань за допомогою встановлення притаманних їм ознак.

Наведено нормативне визначення поняття показань та ознаки цього процесуального джерела доказів, що виокремлюються в доктрині кримінального процесу. Констатовано, що ознаки показань, з тими або іншими уточненнями, зумовленими вимогами норми частини 1 статті 97 КПК України і сформованою на її підставі судовою практикою, можуть бути покладені в основу визначення ознак показань з чужих слів.

Із урахуванням норм частини 1 статті 95 і частини 1 статті 97 КПК України виокремлено такі ознаки показань з чужих слів: 1) вони є фактичними даними (відомостями про факти), які надаються під час допиту особи; 2) вони надаються в усній, письмовій або іншій формі, в тому числі за допомогою засобів невербальної комунікації; 3) вони можуть бути надані свідком, потерпілим, хоча не виключається можливість їх надання підозрюваним, обвинуваченим; 4) вони ґрунтуються на поясненні іншої особи, тобто надаються щодо фактів та обставин кримінального провадження, які особа не сприймала особисто, а дізналася про них від іншої особи; 5) вони надаються щодо фактів та обставин, які мають значення для кримінального провадження.

На основі наведених ознак сформульовано авторське визначення цього процесуального джерела доказів, згідно з яким показання з чужих слів є відомостями, які надаються в усній, письмовій або іншій формі свідком, потерпілим, підозрюваним, обвинуваченим щодо певних фактів та обставин кримінального провадження, про які йому стало відомо з пояснень інших осіб та які мають значення для цього кримінального провадження.

Ключові слова: докази, процесуальні джерела доказів, показання, показання з чужих слів.

Harkot D. Yu. THE ESSENCE OF HEARSAY AS A PROCEDURAL SOURCE OF EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The relevance of the topic of the article is due to the fact that in the vast majority of scientific publications only the legislative definition of the term «hearsay» is provided without any study of its essence and the author's definition of its concept. This has led to the aim of the article to establish the essence of hearsay by outlining and characterizing its inherent features and, on this basis, to disclose the concept of this procedural source of evidence in criminal proceedings.

The author emphasizes the importance of regulatory consolidation of the hearsay concept in the legislative and practical terms. Given the legislative definition, it is stated that the legislator considers hearsay evidence as a type of testimony, and therefore, establishing its essence requires referring to the disclosure of the concept of testimony by establishing its inherent features.

The author provides the statutory definition of the concept of testimony and the features of this procedural source of evidence which are distinguished in the criminal procedure doctrine. It is stated that the features of testimony, with certain clarifications stipulated by the requirements of Article 97(1) of the CPC of Ukraine and the case law formed on its basis, may be used as the basis for determining the features of hearsay.

Taking into account the provisions of Article 95(1) and Article 97(1) of the CPC of Ukraine, the following features of hearsay evidence are distinguished: 1) they are factual data (information about facts) provided during the interrogation of a person; 2) they are provided orally, in writing or in any other form, including through non-verbal communication; 3) they can be provided by a witness or victim, although the possibility of their provision by suspects or accused is not excluded; 4) they are based on the explanation of another person, i.e., they are provided regarding the facts and circumstances of the criminal proceedings that the person did not perceive personally but learned about them from another person; 5) they are provided regarding the facts and circumstances that are relevant to the criminal proceedings.

Based on the above features, the author formulates the author's own definition of this procedural source of evidence, according to which hearsay evidence is information provided orally, in writing or in any other form by a witness, victim, suspect, or accused person regarding certain facts and circumstances of criminal proceedings which he/she learned from the explanations of other persons and which are relevant to such criminal proceedings.

Key words: evidence, procedural sources of evidence, testimony, hearsay.

Постановка проблеми. Комплексне дослідження будь-якого правового явища є неможливим поза зверненням до розкриття його сутності, що

забезпечує, з одного боку, визначення внутрішнього змісту цього об'єкта наукового пізнання, а з іншого, – формулювання дефініції цього яви-

ща. Сутність правового явища характеризується за допомогою притаманних йому ознак – особливостей (властивостей) явища, які визначають подібність свого носія до інших об'єктів пізнання або відмінність від них та у своїй сукупності дозволяють відрізнити його від інших явищ [1, с. 445]. Кількість ознак, за допомогою яких характеризується правове явище, повинна бути достатньою для вичерпного розкриття його сутності, а найбільш визначальні з них підлягають використанню у визначенні його поняття. Як вказує О.В. Капліна, визначення терміну повинно містити основні, суттєві ознаки позначуваного ним поняття, необхідні й достатні для його ідентифікації і відмежування від інших термінів [2, с. 176]. Відповідно, розкриття сутності показань з чужих слів як об'єкта наукового пізнання доцільно здійснювати за допомогою притаманних їм ознак, сукупність яких, у свою чергу, дозволить визначити їх поняття.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. Теоретико-правові аспекти, пов'язані з визначенням поняття та правової природи показань з чужих слів, і практичні основи їх отримання, перевірки, оцінки і використання у кримінальному процесуальному доказуванні досліджували Т.В. Бабчинська, В.В. Вапнярчук, Л.В. Гаврилюк, В.В. Король, Г.Р. Крет, В.М. Лушпійенко, М.А. Погорецький, А.В. Панова, А.В. Пономаренко, Т.В. Садова, Н.В. Скідан, І.Л. Чупрікова, О.Г. Шило, М.Є. Шумило та інші вітчизняні вчені. Водночас, переважна більшість наукових розвідок проведена у практичній площині та стосується оцінки показань з чужих слів із точки зору їх допустимості і достовірності та, відповідно, можливості використання у кримінальному провадженні, а теоретико-правовим аспектам проблематики цього процесуального джерела доказів присвячені лише окремі праці. При цьому в переважній більшості наукових публікацій наводиться лише законодавча дефініція терміну «показання з чужих слів» поза здійсненням дослідження їх сутності та наведенням авторського визначення їх поняття.

Метою статті є встановлення сутності показань з чужих слів шляхом окреслення та характеристики притаманних їм ознак і розкриття на цій основі поняття зазначеного процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Нормативне визначення поняття показань з чужих слів закріплене у частині 1 статті 97 КПК України і відіграє вагомий роль у правовому регулюванні кримінальних процесуальних відносин, спрямованих на отримання, перевірку, оцінку та використання цього процесуального джерела доказів. Як відзначає О.Р. Дашковська, значення дефінітивних нормативних приписів у механізмі правового регулю-

вання полягає у забезпеченні єдності в розумінні й реалізації всіх велінь законодавця; підвищенні ступеня формалізації законодавства; формуванні понятійного апарату системи права; упровадженні в чинне законодавство нових результатів розвитку науки, відновленні теоретичної бази законодавства [3, с. 23]. У законодавчій площі нормативне закріплення поняття показань з чужих слів свідчить про прагнення законодавця забезпечити принцип юридичної визначеності як складову конституційного принципу верховенства права, адже одним з елементів юридичної визначеності, як наголошує Конституційний Суду України, є чіткість, зрозумілість, однозначність норм права (абзац 5 підпункту 4.1 пункту 4 мотивувальної частини рішення від 20.06.2019 р. № 6-р/2019) [4]. У практичній площині законодавча дефініція терміну «показання з чужих слів» спрямована на забезпечення сталості та єдності судової практики у частині розуміння показань з чужих слів як процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні.

Відповідно до частини 1 статті 97 КПК України, показаннями з чужих слів є висловлювання, здійснене в усній, письмовій або іншій формі, щодо певного факту, яке ґрунтується на поясненні іншої особи [5]. Зміст цієї дефініції свідчить про те, що законодавець розглядає показання з чужих слів як різновид показань, а відповідно, норми статті 97 КПК України, які визначають їх поняття та врегульовують особливості отримання, що впливають на допустимість/недопустимість і достовірність/недостовірність показань з чужих слів, та можливість використання у кримінальному процесуальному доказуванні, є спеціальними по відношенню до норм статті 95 КПК України та інших, якими передбачено загальні положення, що стосуються поняття показань як процесуального джерела доказів, їх формування та використання. Тому встановлення сутності показань з чужих слів потребує звернення до розкриття поняття показань за допомогою встановлення притаманних їм ознак.

Згідно з частиною 1 статті 95 КПК України, показання – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження [5]. Виходячи із законодавчої дефініції показань, О.Г. Шило виокремлює такі ознаки цього процесуального джерела доказів: 1) показання – це відомості, які надаються під час допиту (в усній або письмовій формі) (ознака, що стосується процесуальної форми отримання показань); 2) показання можуть бути надані підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом (ознака, що стосується суб'єкта

їх надання); 3) зв'язок відомостей, які складають зміст показань, з обставинами, що мають значення для кримінального провадження (ознака, що стосується змісту показань) [6, с. 152]. Наведені ознаки показань, з тими або іншими уточненнями, зумовленими вимогами норми частини 1 статті 97 КПК України і сформованою на її підставі судовою практикою, можуть бути покладені в основу визначення ознак показань з чужих слів.

Показання в частині 1 статті 95 КПК України характеризуються як відомості, що відповідає закладеній законодавцем у кримінальному процесуальному законі концепції, згідно з якою доказами у кримінальному провадженні є фактичні дані (відомості про факти). Натомість, показання з чужих слів у частині 1 статті 97 КПК України визначаються як висловлювання. Із семантичної точки зору змістовне навантаження мовних одиниць «відомості» та «висловлювання» істотно відрізняється. Так, у сучасній українській мові під висловлюванням розуміють дію за значенням висловлювати – передавати словами (думки, почуття і т. ін.) [7, с. 151], а під відомостями (у відповідних значеннях) – повідомлення, вісті про кого-, що-небудь; певні факти, дані про кого-, що-небудь [7, с. 176]. Наведене семантичне значення свідчить про те, що слово «відомості» є більш широким, ніж «висловлювання», та відповідає понятійно-категоріальному апарату кримінального процесуального права.

Показання, відповідно до частини 1 статті 95 КПК України, можуть надаватися в усній або письмовій формі, а показання з чужих слів, згідно з частиною 1 статті 97 КПК України, – в усній, письмовій або іншій формі. У контексті частини 1 статті 97 КПК України під іншою формою, в якій можуть надаватися показання з чужих слів, доцільно розуміти засоби невербальної комунікації – рухи, жести (за винятком жестової мови, якою надають показання особи з фізіологічними вадами, що підлягають перекладу сурдоперекладом, залученим у порядку частини 1 статті 68 КПК України), міміку тощо, якщо вони відображають певне твердження.

Процесуальна форма отримання як показань, так і показань з чужих слів передбачає їх надання в ході допиту, порядок проведення якого під час досудового розслідування визначається статтями 224 – 227 КПК України, а судового розгляду – статтями 351 – 354 КПК України. Вербальна інформація, отримана внаслідок проведення інших процесуальних дій, зокрема пред'явлення для впізнання та слідчого експерименту, не може визнаватися показаннями. Так, звертаючи увагу на неприпустимість визнання показаннями вербальної інформації, одержаної в ході проведення слідчого експерименту, об'єднана палата Касаційного кримінального суду Верховного Суду зазна-

чає, що у площині порушеного питання змістом показань як процесуального джерела доказів є лише відомості, повідомлені на допиті або одночасному допиті двох чи більше раніше допитаних осіб. Термін «показання» в контексті частини 4 статті 95 КПК України законодавець використовує для позначення відомостей, які надаються в судовому засіданні під час судового провадження. Правило, закріплене в цій нормі, має застосовуватися лише до відомостей, що відповідають ознакам показань як самостійному процесуальному джерелу доказів за вимогами статті 95 цього Кодексу. Якщо відомості повідомлено підозрюваним, обвинуваченим під час проведення інших процесуальних дій, то вони є складовим компонентом змісту документа як іншого окремого процесуального джерела доказів, зокрема протоколу слідчого експерименту, де фіксуються його хід та результати. Таким чином, спираючись на зміст кримінальних процесуальних норм, передбачених статтями 23, 84, 95, 99, 103 – 105, 240 КПК України, Об'єднана палата відзначає, що показання і протокол слідчого експерименту є окремими самостійними процесуальними джерелами доказів, які суд оцінює за правилами статті 94 КПК України (постанова від 24.09.2020 р. у справі № 740/3597/17) [8].

Частина 1 статті 95 КПК України прямо закріплює, що показання можуть бути надані підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим та експертом. Натомість, частина 1 статті 97 КПК України не наводить перелік учасників кримінального провадження, які можуть бути суб'єктом надання показань з чужих слів. Водночас, зі змісту цієї норми вбачається, що вони можуть бути надані лише свідком і потерпілим, хоча не виключається можливість їх надання підозрюваним, обвинуваченим. При цьому стосовно свідків законодавцем закріплюється виняток: з огляду на вимоги частини 7 статті 97 КПК України показання з чужих слів не можуть надаватися слідчим, прокурором, співробітником оперативного підрозділу або іншою особою стосовно пояснень осіб, наданих слідчому, прокурору або співробітнику оперативного підрозділу під час здійснення ними кримінального провадження [5].

У доктрині кримінального процесу спірним є питання про можливість надання показань з чужих слів неповнолітніми і малолітніми особами. Так, І.Л. Чупрікова звертає увагу на особливості отримання показань від цієї категорії осіб і вказує неможливість передбачити за таких умов, наскільки показання з чужих слів устами малолітньої чи неповнолітньої особи збережуть свій реальний зміст, чи не будуть такі показання піддані впливу власної фантазії допитуваного, на підставі чого доходить висновку, що необхідно або взагалі виключити з КПК України норму про мож-

ливість визнання допустимими показань з чужих слів, або хоча б внести до КПК України зміни, які виключають можливість визнання допустимими показань з чужих слів, якщо вони надаються малолітніми особами [9, с. 80]. І, навпаки, як відзначають Т.П. Бичок і Л.В. Омельчук, якщо відсутня відповідна заборона, то можна зробити висновок, що малолітні й неповнолітні особи можуть давати показання із чужих слів [10, с. 323]. На основі аналізу норми частини 7 статті 97 КПК України аналогічного висновку доходять Л.В. Гаврилюк та А.В. Пономаренко [11, с. 448]. Аналізуючи наведені підходи, потрібно вказати, що норми статті 97 України не містять заборони отримання показань від неповнолітніх і малолітніх осіб, у зв'язку з чим вони можуть бути допитані як під час досудового розслідування, так і в ході судового розгляду з обов'язковим дотриманням вимог статей 226, 227 і 354 КПК України.

Певні відмінності наявні в нормативному закріпленні зв'язку відомостей, які складають зміст відповідно показань і показань з чужих слів, з обставинами, що мають значення для кримінального провадження. Так, згідно з частиною 1 статті 95 КПК України, показання надаються щодо відомих допитуваній особі обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження [5]. Наведена норма відображає належність відомостей, які становлять зміст показань з чужих слів, як однієї з процесуальних властивостей доказів і корелює зі статтею 85 КПК України, відповідно до якої належними є докази, які прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів [5].

У нормативному визначенні поняття показань з чужих слів пряма вказівка на їх значимість для встановлення обставин кримінального провадження, які становлять предмет доказування, відсутня. Натомість, як передбачає частина 1 статті 97 КПК України, показання з чужих слів надаються щодо певного факту, яке ґрунтується на поясненні іншої особи [5]. Здійснюючи тлумачення норми частини 1 статті 97 КПК України, Касаційний кримінальний суд Верховного Суду відзначає, що показанням із чужих слів буде твердження про існування певного факту, який особа не сприймала особисто, а дізналася про нього зі слів іншої особи. Для визначення того, чи є показання, в яких передаються висловлювання іншої особи, показаннями із чужих слів у значенні статті 97 КПК України, необхідно встановити, чи надаються або використовуються ці висловлювання іншої особи для доведення існування того фак-

ту, про який стверджується в цьому переданому висловлюванні. Показання, які містять висловлювання іншої особи, надані з іншою метою, наприклад, для доведення того, що інша особа висловилася саме так за певних обставин, не можуть вважатися показаннями із чужих слів відповідно до статті 97 КПК України, оскільки у такому разі вони є повідомленням про факт висловлювання, який свідок безпосередньо спостерігав (постанова від 15.06.2021 р. у справі № 727/8838/15-к) [12].

Висновки. Результати проведеного дослідження дозволяють стверджувати, що показання з чужих слів характеризуються такими ознаками: 1) вони є фактичними даними (відомостями про факти), які надаються під час допиту особи; 2) вони надаються в усній, письмовій або іншій формі, в тому числі за допомогою засобів невербальної комунікації; 3) вони можуть бути надані свідком, потерпілим, хоча не виключається можливість їх надання підозрюваним, обвинуваченим; 4) вони ґрунтуються на поясненні іншої особи, тобто надаються щодо фактів та обставин кримінального провадження, які особа не сприймала особисто, а дізналася про них від іншої особи; 5) вони надаються щодо фактів та обставин, які мають значення для кримінального провадження.

Із урахуванням наведених ознак, показання з чужих слів є відомостями, які надаються в усній, письмовій або іншій формі свідком, потерпілим, підозрюваним, обвинуваченим щодо певних фактів та обставин кримінального провадження, про які йому стало відомо з пояснень інших осіб та які мають значення для цього кримінального провадження.

Література

1. Філософський енциклопедичний словник / В.І. Шинкарук (голова ред. кол.), Є.К. Бистрицький, М.О. Булатов та ін. К.: Абрис, 2002. 742 с.
2. Капліна О.В. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права: монографія. Х.: Право, 2008. 296 с.
3. Дашковська О. Правові дефініції як різновид нормативних приписів. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2012. № 3. С. 16–23.
4. Рішення Конституційного Суду України від 20.06.2019 р. № 6-р/2019 у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів» (справа № 1-152/2019(3426/19)). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-19>.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
6. Шило О.Г. Загальна характеристика показань як процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 151–156.

7. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

8. Постанова об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 20.09.2020 р. у справі № 740/3597/17 (провадження № 51-6070кмо19). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/91702552>.

9. Чупрікова І.Л. Допустимість доказів у світлі нового кримінального процесуального кодексу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Одеса, 2015. 191 с.

10. Омельчук Л.В., Бичок Т.П. Показання із чужих слів як процесуальне джерело доказів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 320–323.

11. Пономаренко А.В., Гаврилюк Л.В. Визнання показань із чужих слів доказом у кримінальному процесі України. У кн.: *Modern achievements of EU countries and Ukraine in the area of law: collective monograph*. Riga: Izdevniecība «Baltija Publishing», 2020. Р. 2. С. 438–454.

12. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 15.06.2021 р. у справі № 727/8838/15-к (провадження № 51-1971км19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98083482>.

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v6.2023.27>

Є. Ю. Колосовський
кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри кримінального судочинства та аналітичної діяльності
Державного податкового університету
orcid.org/0009-0007-5720-6367

Ю. В. Якубівська
студентка IV курсу
Навчально-наукового інституту економічної безпеки та митної справи
Державного податкового університету
orcid.org/0009-0009-6263-4272

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЦИФРОВОЇ КРИМІНАЛІСТИКИ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ

У статті досліджено значення цифрової криміналістики в умовах стрімкого технологічного розвитку та зростання цифрових злочинів, звернено увагу на вивчення, розкриття та запобігання цифровим злочинам, підкреслюючи потребу постійного оновлення знань криміналістів. Обговорено теоретичні та практичні виклики, включаючи визначення предметної області та обробку швидкозростаючої кількості цифрових даних.

Визначено, що розвиток цифрових технологій створює нові можливості для злочинців та виклики для цифрових криміналістичних експертів. Визначено напрями майбутнього розвитку галузі, такі як розробка нових методів дослідження, впровадження стандартів та підготовка кваліфікованих кадрів. Виокремлено тезу щодо нестачі фахівців у цій сфері.

Публікація ґрунтується на дослідженнях вітчизняних та іноземних учених, ретельно вивчаючи особливості галузі та шляхів вирішення викликів. Проаналізовано цифрові докази, їх унікальні властивості та важливість правильної обробки для допустимості в суді. Приділено увагу міжнародним стандартам та розвитку цифрової криміналістики в Україні, зокрема створенню спеціального підрозділу для боротьби з кіберзлочинністю.

Сформульовані перспективи подальших досліджень, включаючи роботу над вдосконаленням методів дослідження, створення єдиної системи стандартів та вирішення проблеми нестачі кваліфікованих фахівців у галузі цифрової криміналістики. Рекомендації, наведені в заключній частині статті, можуть служити основою для подальшого розвитку цифрової криміналістики в Україні, включаючи підвищення кваліфікації фахівців та активізацію інтеграції в європейській правовий простір. Розробка та впровадження передових технологій обробки цифрових доказів, враховуючи їхню динамічність, також є ключовим аспектом подальших досліджень.

Ключові слова: цифрова криміналістика, цифрові докази, цифрові сліди, технологічний прогрес, методи дослідження.

Kolosovskyi Ye. Yu., Yakubivska Yu. V. PECULIARITIES OF DIGITAL FORENSICS APPLICATION: PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE

The article examines the importance of digital forensics in the context of rapid technological development and the growth of digital crimes. It focuses on the study, detection and prevention of digital crimes, emphasizing the need to constantly update the knowledge of forensic scientists. Theoretical and practical challenges are discussed, including defining the subject area and processing the rapidly growing amount of digital data.

The article points out that the development of digital technologies creates new opportunities for criminals and challenges for digital forensic experts. The author identifies areas of future development of the industry, such as the development of new research methods, the introduction of standards and the training of qualified personnel. The shortage of specialists in this field is noted.

The article is based on the research of domestic and foreign scholars, carefully studying the peculiarities of the industry and ways to solve the challenges. The author analyzes digital evidence, its unique properties and the importance of proper processing for its admissibility in court. Attention is paid to international standards and the development of digital forensics in Ukraine, including the creation of a special unit to combat cybercrime.

The article formulates prospects for further research, including work on improving research methods, creating a unified system of standards and addressing the shortage of qualified specialists in the field of digital forensics. The recommendations provided in the conclusion of the article can serve as a basis for further development of digital forensics in Ukraine, including professional development of specialists and intensification of integration into the European legal space. The development and implementation of advanced techniques for processing digital evidence, given its rapidly changing nature, is also a key aspect of further research.

Key words: digital forensics, digital evidence, technological progress, research methods.

Постановка проблеми. У період стрімкого технологічного розвитку, цифрове середовище трансформується не лише в платформу для інновацій та прогресу, але й у сферу, що включає численні

ризиків, асоційовані зі зловживаннями та порушеннями закону. Відповідно, цифрова криміналістика, як галузь, призначена для дослідження, розкриття та запобігання злочинам у цифровому

просторі, набуває значної актуальності. Цифрова криміналістика, будучи відносно новим напрямом, переживає стрімкий розвиток. Цей процес безпосередньо корелює зі зростанням ролі цифрових технологій у повсякденному житті. Унаслідок чого збільшення обсягу цифрових доказів у кримінальних справах висуває перед криміналістами, як науковцями, так і практиками, нові вимоги щодо знань та навичок. Паралельно з розвитком технологій виникають нові виклики та проблеми, які ставлять під сумнів існуючі теоретичні та практичні підходи в галузі цифрової криміналістики. Аналіз особливостей застосування цифрової криміналістики та висвітлення ключових проблем, що виникають у теоретичному та практичному аспектах даної дисципліни, є важливим завданням сучасних досліджень. Розробка нових методологій, інструментів та підходів до роботи з цифровими доказами становить ключову складову розвитку цифрової криміналістики, яка повинна адаптуватися до динамічно змінюваного цифрового середовища. Саме розгляд особливостей застосування цифрової криміналістики, висвітлення ключових проблемних аспектів, що виникають як у теоретиків, так і у практиків у даній галузі, є завданням, яке ми вбачаємо за доцільне розв'язати в цій публікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням цифрової криміналістики у своїх працях приділяли увагу такі вчені та науковці, як: Г. К. Авдеева, Н. М. Ахтирська, В. А. Журавель, А. Ю. Каламайко, А. В. Коваленко, О. Г. Козицька, А. С. Колодіна, І. О. Крицька, В. В. Мурадов, М. В. Нечипорук, Ю. Ю. Орлов, А. В. Ратнова, О. В. Ряшко, О. М. Сафонова, Г. А. Селютіна, В. М. Селютін, А. Ю. Стах, А. В. Столітній, С. В. Стороженко, Д. М. Цехан, С. С. Чернявський, В. Ю. Шепітько, М. В. Шепітько, Р. М. Шехавцов, Т. П. Яцик та інші. Також не можна не вказати на той факт, що однією з провідних іноземних дослідниць цифрової криміналістики є американська вчена Marie-Helen Maras [1, с. 9-18].

Мета статті полягає в узагальненні особливостей застосування цифрової криміналістики, розглядаючи проблеми, які виникають як у теоретичному, так і практичному аспектах цієї дисципліни. Важливо висвітлити актуальні питання, пов'язані з використанням цифрових технологій у сфері боротьби з кримінальною діяльністю, а також висунути пропозиції щодо подолання визначених труднощів у практиці та удосконалення теоретичних аспектів цифрової криміналістики.

Виклад основного матеріалу. Сучасний стан цифрової криміналістики характеризується зростанням кількості кіберзлочинів та розвитком нових цифрових технологій. У наукових публікаціях розглядаються окремі аспекти щодо питань

збору та аналізу цифрових доказів інтелекту, а також особливостей міжнародного співробітництва в даній сфері. Водночас, невирішеними залишаються питання розробки єдиної системи стандартів, виокремлення проблем конфіденційності та забезпечення оперативності й ефективності розслідування кіберзлочинів.

Характеризуючи особливості цифрової криміналістики, слід зазначити, що вона включає методи збору, зберігання, аналізу та представлення цифрових даних для використання в судових процесах. Це може включати розслідування комп'ютерних систем, мереж, мобільних пристроїв та інших пристроїв, які мають здатність зберігати або передавати інформацію в цифровому форматі. Щодо визначення поняття «цифрова криміналістика», то єдності поглядів у науковому тлумаченні поки не досягнуто. Так А. С. Колодіна, Т. С. Федорова під цим поняттям розуміють «галузь криміналістики, яка займається дослідженням цифрових доказів у кримінальних провадженнях» [2, с. 176-180].

В. Ю. Шепітько та М. В. Шепітько зазначають, що цифрова криміналістика може розглядатись як стратегічний напрям у розвитку криміналістичної науки та правозастосовної практики [3, с. 12-27].

На думку К. Є. Борисова та В. А. Світлично-го, цифрова криміналістика – це новітня галузь криміналістики, яка займається збиранням, зберіганням та аналізом цифрових доказів. Вони можуть бути отримані з різних джерел, таких як комп'ютери, мобільні телефони, камери відеоспостереження та інші цифрові пристрої. Цифрова криміналістика є важливою галуззю, оскільки вона допомагає правоохоронним органам розслідувати злочини, які відбуваються в цифровому середовищі. Цифрова криміналістика – це важливий інструмент для боротьби зі злочинами, які відбуваються за допомогою цифрових технологій [4, с. 83-84].

Важливою теоретичною проблемою цифрової криміналістики є визначення її предметної області. На думку А. С. Колодіної та Т. С. Федорова, цифрова криміналістика часто розглядається як галузь криміналістики, що займається дослідженням цифрових доказів [2, с. 176-180]. Однак цифрові докази можуть бути різноманітними, включаючи інформацію з комп'ютерів, мобільних телефонів, соціальних мереж, інтернету та інших джерел. Це ускладнює визначення того, що саме є предметом дослідження цифрової криміналістики. Причому, зауважимо, що до найважливіших теоретичних проблем цифрової криміналістики слід віднести: ідентифікація цифрових доказів, яка ускладнюється їхньою модифікацією та знищенням; цілісність цифрових доказів, яка може порушуватися або змінюватися під час досліджен-

ня, призводячи до помилкових висновків; автентичність цифрових доказів, яка стає проблемою через можливість підроблення чи фальсифікації; оцінка доказової сили цифрових доказів, яка ускладнена їхньою неоднозначністю та складністю для розуміння.

Своєю чергою, однією з ключових практичних проблем цифрової криміналістики є швидке зростання кількості цифрових даних. Це ускладнює їх ефективне дослідження, оскільки фактично створюється ситуація, відповідно до якої стає доволі важко знайти потрібну інформацію серед величезної кількості даних.

Особливу увагу в цифровій криміналістиці приділяють виявленню та аналізу слідів цифрової активності, які можуть бути використані для встановлення фактів або для виявлення злочинної поведінки. Також важливою є здатність правильно інтерпретувати знайдені дані, враховуючи можливість маніпуляції ними або зміни. Цифрова криміналістика постійно розвивається відповідно до нових технологічних трендів та методів злочинної діяльності в цифровому просторі. Вона вимагає від спеціалістів глибоких знань в ІТ, а також розуміння правових аспектів збору та використання цифрових доказів.

Крім того, із розвитком цифрових технологій використання цифрових доказів стає все більш поширеним в кримінальних провадженнях. Цифрова криміналістика використовує широкий спектр інструментів і технологій для дослідження цифрових доказів. Не менш важливим є те, що цифрова криміналістика відіграє важливу роль у боротьбі з кіберзлочинністю.

Цікавим етапом у розвитку криміналістичної науки є формування та становлення цифрової криміналістики. Початкові дослідження в цьому напрямку відбулися у США та Великій Британії, де в 1970-х роках були створені перші підрозділи комп'ютерної криміналістики. Вже в 1980-ті роки у Великій Британії з'явився перший підручник з цифрової криміналістики. З поширенням інтернету та зростанням кількості кіберзлочинів у 1990-х роках ця галузь стрімко розвивалась, і були встановлені перші стандарти та методики. У ХХІ столітті цифрова криміналістика стала ключовою складовою криміналістики, оскільки цифрові докази стали невід'ємною частиною багатьох кримінальних проваджень. Сучасна цифрова криміналістика швидко розвивається, і тепер вчені та практики в цій сфері повинні постійно оновлювати свої знання та навички, відстежуючи останні тенденції і технології.

Важливими напрямками розвитку цифрової криміналістики в найближчому майбутньому стануть: розробка нових методів і методик дослідження цифрових доказів; впровадження стандартів цифрової криміналістики; підготовка кваліфіко-

ваних кадрів у галузі цифрової криміналістики; інтеграція цифрової криміналістики з іншими галузями; розвиток міжнародного співробітництва в галузі цифрової криміналістики.

Також можемо зауважити, що значною проблемою є і постійний розвиток нових технологій, які створюють нові можливості для злочинців і нові виклики для криміналістичних експертів. Як приклад, зростання використання хмарних обчислень ускладнює доступ до цифрових доказів.

Не можна не вказати і на той факт, що недостатня кількість кваліфікованих кадрів у галузі цифрової криміналістики також є актуальною проблемою. На нашу думку, криміналістичні експерти повинні мати змістовні знання в галузі комп'ютерної техніки, програмування, криптографії та інших інноваційних галузей. Однак ці навички не завжди є доступними для співробітників правоохоронних органів держави. Враховуючи вищевикладене, слід погодитись із думкою вчених, які вважають, що рішення практичних проблем цифрової криміналістики є важливим кроком для забезпечення ефективності боротьби з кіберзлочинністю. Для цього необхідним є виконання таких дій: розвиток навчальних програм із цифрової криміналістики; посилення співпраці між правоохоронними органами та науковими установами щодо розробки нових методів дослідження цифрових доказів; створення стандартів для зберігання та обміну цифровими доказами відносно забезпечення їхньої цілісності та автентичності.

Щодо питання характеристики цифрових доказів, то слід зазначити, що це є дані, які можуть бути використані як докази в кримінальному провадженні. Вони можуть бути отримані та використані для інформації в рамках досудового розслідування або представлені в суді [5].

Цифрові докази поділяються на прямі, що встановлюють факти, та непрямі, які роблять висновки. Перед використанням їх у суді, важливо розпізнати їхню відповідність передбачуваній меті, а їх унікальність порівняно з традиційними доказами створює складнощі в аутентифікації через обсяг, швидкість та вразливість.

Відповідної уваги заслуговують, на нашу думку, і цифрові сліди. Цифрові сліди – це дані, які люди залишають після використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Вони можуть містити інформацію про вік, стать, расу, національність, орієнтацію, думки, захоплення, звички, хобі, історію хвороби, психологічні розлади, статус, зайнятість, приналежність до спільноти, особисті відносини, геолокацію, розпорядок дня та інші активності особи [6].

Цифрові сліди слід класифікувати на активні та пасивні. Активні цифрові сліди створюються користувачем, наприклад, коли він залишає

коментарі в соціальних мережах, завантажує фотографії або відео, робить покупки в інтернеті. Пасивні цифрові сліди залишаються людиною ненавмисно, наприклад, коли вона переглядає відповідні веб сторінки, використовує пошукову систему або користується мобільним телефоном.

Цифрові сліди можуть використовуватися як докази скоєння злочину, у тому числі кіберзлочину. Вони можуть допомогти встановити особу злочинця, місце і час скоєння злочину, а також інші обставини справи. Наприклад, аналіз цифрових слідів може допомогти встановити, хто саме користувався певним пристроєм, коли і в якому місці були зроблені певні фотографії або відео, а також які сайти були відвідані [7, с. 464]. Цифрові сліди можуть бути також використані для відстеження руху злочинця, виявлення злочинних схем і навіть для відновлення інформації, яка була видалена або зашифрована. Цифрові сліди зберігаються на різних пристроях, включаючи комп'ютери, ноутбуки, смартфони, планшети, телевізори, принтери, розумні телевізори, зовнішні накопичувачі, мережеві компоненти, сервери та хмарні сховища тощо.

Дані з цифрових пристроїв поділяються на контент (текст, зображення, відео, звук) та метадані (інформація про контент, така як дата створення, розмір файлу та автор) [8]. Ці дані містять значну кількість інформації про користувачів і події в їхньому житті. Наприклад, ігрові приставки зберігають інформацію про те, у які ігри грає саме грає, коли він грає та скільки часу проводить за грою. Ця інформація може використовуватися для різних цілей, таких як розслідування злочинів, маркетинг і таргетинг реклами [9].

У різних країнах існують різні вимоги до аутентифікації цифрових доказів, але незалежно від цього, важливо, щоб вони були аутентичними, що можна забезпечити за допомогою криптографічних методів, ланцюжка походження та експертних висновків. Аутентифікація цифрових доказів є важливою для їхнього використання в суді [10].

Міжнародна організація зі стандартизації (ISO) і Міжнародна електротехнічна комісія (МЕК) опублікували стандарти щодо поводження з цифровими доказами. Вони пропонують чотири етапи поводження з цифровими доказами: ідентифікація, збір, отримання та збереження:

- на етапі ідентифікації необхідно знайти та розпізнати цифрові докази, а також документувати їх;

- на етапі збору необхідно зібрати всі цифрові пристрої, які можуть містити дані, що мають доказову цінність;

- на етапі отримання необхідно отримати цифрові докази без шкоди для їх цілісності. Це здійснюється шляхом створення копії вмісту цифрового пристрою;

- на етапі збереження необхідно забезпечити цілісність цифрових доказів протягом усього періоду провадження в справі [11].

Цифрові докази можуть бути використані для встановлення різних обставин у кримінальному провадженні, наприклад, для встановлення особи злочинця, місця й часу скоєння злочину, а також інших обставин справи. Ретельне документування процесу збору та дослідження цифрових доказів на всіх етапах має важливе значення для забезпечення їх допустимості саме в суді [12].

Висновки. Отже, цифрова криміналістика являє собою інноваційну та багатоаспектну галузь криміналістики, яка включає процеси ідентифікації, отримання, збереження, аналізу та подання цифрових доказів. Цифрові докази можуть бути використані для визначення різних обставин у кримінальному провадженні, наприклад, для встановлення особи фігурантів, місця й часу скоєння злочину й т. ін. Можемо стверджувати, що криміналістична експертиза в галузі цифрових технологій у розвинених країнах світу постійно вдосконалюється й успішно протидіє поширенню кіберзлочинності. Україна в цьому питанні також не відстає від світових тенденцій. Підтвердженням є той факт, що в складі Національної поліції уже декілька років функціонує спеціальний підрозділ по боротьбі з кіберзлочинністю. Утім, для того щоб правоохоронні органи могли повною мірою використовувати можливості сучасних технологій, необхідно якнайшвидше завершити процес інтеграції вітчизняних правоохоронних структур у європейський простір.

Як уже було зазначено, цифрові докази відіграють ключову роль у розслідуванні злочинів. Адекватне збирання та зберігання цифрових доказів є критично важливим для їх подальшого використання в судовому процесі. У цьому контексті, вітчизняні правоохоронні органи стикаються з викликом інтеграції в європейський простір, що відкриє доступ до повного спектру можливостей, які надають сучасні технології.

Перспективи майбутніх досліджень у сфері цифрової криміналістики охоплюють розвиток новітніх технологій, що забезпечують виявлення та аналіз цифрових слідів. Це передбачає створення удосконалених інструментів для ідентифікації, збору та обробки цифрових даних, які можуть бути використані як докази в кримінальних справах. Особлива увага має бути приділена розробці методів кібербезпеки, які зможуть запобігати та виявляти кіберзлочини на ранніх стадіях. Наукові дослідження в цій області повинні бути спрямовані на формування ефективних стратегій протидії різноманітним формам кіберзлочинності, включаючи шахрайство, крадіжку даних, незаконне проникнення в комп'ютерні системи та інші види цифрових злочинів. Це вимагає не лише вдоско-

налення технологічних рішень, але й підвищення рівня кваліфікації фахівців, які займаються розслідуваннями у сфері цифрових злочинів. Крім того, актуальним є питання розробки міжнародних стандартів у цій галузі, що дозволило б забезпечити уніфікований підхід до збору, аналізу та використання цифрових доказів. Міжнародна співпраця між правоохоронними органами різних країн є ключовою для ефективного обміну інформацією та досвідом у боротьбі з транснаціональною кіберзлочинністю. Таким чином, цифрова криміналістика вимагає постійного розвитку та адаптації до швидкозмінного кіберпростору, що включає інновації в технологічному секторі, розвиток професійних навичок фахівців та зміцнення міжнародного співробітництва.

Література

1. Maras, M.-H. Computer forensics: cybercrimials, laws, and evidence, Jones & Bartlett Learning; 2 edition. 2014.
2. Колодіна, А. С., Федорова, Т. С. Цифрова криміналістика: проблеми теорії і практики. *Київський часопис права*. 2022. С. 176–180.
3. Шепітько В., Шепітько М. Доктрина криміналістики та судової експертизи: формування, сучасний стан і розвиток в Україні. *Право України*. 2021. № 8. С. 12-27. DOI: 10.33498/louu-2021-08-012.
4. Борисова К. Є., Світличний В. А. Застосування цифрової криміналістики. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану* : зб. матеріалів доп. учасн. Міжнар. наук.-практ. конф. Харків, 2022. С. 83–84.
5. Особливості застосування безпілотних літальних апаратів органами та підрозділами поліції: метод. рек. / А. А. Саковський, С. М. Науменко, С. І. Кравченко, І. М. Єфіменко та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ. 2022. 72 с.
6. Селютін С. Т., Стах А. Ю. Електронні системи взаємодії держави та бізнесу в публічному управлінні. *Держава та регіони*. 2023. URL : http://ra.stateandregions.zp.ua/archive/2_2023/25.pdf.
7. Ринкова економіка : сучасна теорія і практика управління. Т. 19, Вип. 2 (45) : збірка наукових праць. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2020. 464 с.
8. Murzo Ye., Halchenko V. Electronic evidence as a means of proof during the pillage investigation. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2023. № 28(3), С. 48–57. URL : <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/2ec51de9-c93c-4bc6-bc7b-7b52c836573b/content>.
9. Міжнародне технічне регулювання: навч. посіб. / О. М. Сафонова, Г. А. Селютіна, М. В. Нечипорук, В. М. Селютін Харків : ХДУХТ, 2017. URL : <https://docplayer.net/61335214-Mizhnarodne-tehnichne-regulyuvannya.html>
10. Цифрова криміналістика. Як це допомогло зібрати докази злочинів у Бучі? *Новини України та Світу. Головні і останні новини – НВ*. [Електронний ресурс] URL : <https://nv.ua/ukr/opinion/viyna-v-ukrajini-yak-cifrova-kriminalistika-vikrivaye-zlochinfv-ukrajini-novini-ukrajini-50248411.html>.
11. ISO/IEC 27037:2012 Information technology – Security techniques – Guidelines for identification, collection, acquisition and preservation of digital evidence. [Електронний ресурс] URL : <https://www.iso.org/standard/44381.html/>
12. Цифрова криміналістика: проблеми теорії і практики. *Головна сторінка DSpace*. [Електронний ресурс] URL : <https://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/37911/>.

УДК 343.10

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v6.2023.28>**М. Р. Мазур**

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Львівського національного університету імені Івана Франкаorcid.org/0000-0001-9274-6261

ВІДНОВНЕ ПРАВОСУДДЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ: ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Сьогодні в Україні все активніше відбувається впровадження концепції відмови від карального підходу, як реакції на кримінальне правопорушення, шляхом розширення можливостей застосування примирення між потерпілим та винною особою.

Відповідно до кращих світових та європейських практик, з 2019 року в нашій державі діє пілотний проект «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення», який визначає порядок реалізації відновного правосуддя щодо неповнолітніх правопорушників і реалізується на базі системи безоплатної правової допомоги.

Програма впроваджується відповідно до спільного наказу Міністерства юстиції України та Генеральної прокуратури України «Про реалізацію пілотного проекту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення» № 172/5/10 від 21 січня 2019 року.

Відновне правосуддя щодо неповнолітніх – це примирення неповнолітнього правопорушника з потерпілим та відновлення його соціальних зв'язків із суспільством. Таке примирення в однаковому обсязі спрямоване на забезпечення прав як потерпілої особи, так і неповнолітньої особи, що вчинила кримінальне правопорушення, а також дає сторонам можливість ухвалити спільне рішення щодо залагодження конфлікту та усунення його наслідків.

Відповідно до вище вказаного нормативно-правового акту, реалізується відновне правосуддя щодо неповнолітніх через застосування процедури медіації.

Метою цієї статті є аналіз правового регулювання та практики реалізації відновного правосуддя щодо неповнолітніх правопорушників сьогодні в Україні.

У статті розкрито поняття відновного правосуддя та медіації у кримінальному провадженні. Проаналізовано чинне законодавство, зокрема Закон України «Про медіацію», наказ «Про реалізацію пілотного проекту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення».

Особлива увага зосереджена на суб'єктному складі, умовам та порядку (етапам) застосування відновного правосуддя через Програму відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення.

У роботі автором наведені статистичні дані щодо застосування Програми відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення, а також здійснено аналіз судової практики з цього питання.

Як підсумок, в статті констатовано важливість подальшого впровадження відновних практик та необхідність закріплення процедури медіації у Кримінальному процесуальному кодексі України.

Ключові слова: відновне правосуддя, медіація у кримінальному провадженні, підозрюваний, потерпілий, кримінальне правопорушення, пробація.

Mazur M. R. RESTORATIVE JUSTICE CONCERNING MINORS: LEGAL REGULATION AND PRACTICE OF APPLICATION IN UKRAINE

There is a growing implementation of the concept of abandoning punitive approaches as a response to criminal offenses by expanding the possibilities of applying reconciliation between the victim and the guilty person in Ukraine nowadays.

According to the best global and European experience, since 2019, our state has been implementing a pilot project entitled “Restorative Justice Program for Minors Suspected of Committing Criminal Offenses”, which defines the procedure for applying restorative justice for minor offenders and is implemented based on the system of free legal advice.

The program is implemented according to a joint order of the Ministry of Justice of Ukraine and the General Prosecutor’s Office of Ukraine “On the implementation of the pilot project “Restoration Program for Minor Suspected of Committing Criminal Offenses” dated January 21, 2019, No. 172/5/10.

Restorative justice regarding minors involves reconciling the minor offender with the victim and restoring their social relationships with society. Such reconciliation is aimed at ensuring the rights of both the victim and the minor offender who committed the criminal offense, as well as allowing the parties to reach a joint decision on resolving the conflict and eliminating its consequences.

According to the above regulatory legal act, restorative justice for minors is implemented through the application of mediation procedures.

The article aims to analyze the legal regulation and practice of implementing restorative justice for minor offenders in Ukraine nowadays.

The article explores the concepts of restorative justice and mediation in criminal proceedings. The current legislation is analyzed, including the Law of Ukraine “On Mediation” and the order “On the Implementation of the Pilot Project “Restorative Program for Minor Suspected of Committing Criminal Offenses”.

Special attention is paid to the composition of subjects, conditions, and procedures (stages) for implementing restorative justice through the Restorative Program for Minor Suspected of Committing Criminal Offenses.

The paper provides statistical data on the implementation of the Restorative Program for Minors Suspected of Committing Criminal Offenses, as well as an analysis of judicial practice on this matter.

In conclusion, the article emphasizes the importance of further implementation of restorative practices and the necessity of enshrining the mediation procedure in the Criminal Procedure Code of Ukraine.

Key words: restorative justice, mediation in criminal proceedings, suspect, victim, criminal offense, probation.

Постановка проблеми. Тривалий період розвитку у суспільстві панував традиційно каральний підхід до вирішення кримінального конфлікту (правопорушення). Він полягав у наступному: жодне кримінальне правопорушення не може залишитись безкарним; чим більший ступінь його суспільної небезпеки – тим суворіша має бути міра покарання; тільки кримінальне покарання здатне виправити злочинця і бути засобом попередження кримінальних правопорушень у майбутньому. Але як засвідчила законодавча та правозастосовча практики, такий підхід виявився досить неефективним.

Тому природно, як слушно зазначає професор В.Т. Нор, що людство шукало і знаходило у своєму історичному розвитку, крім каральних, ще й альтернативні способи вирішення кримінальних конфліктів, за основу яких брали знаходження компромісу між інтересами правопорушника, з одного боку, та потерпілого і громади чи держави, з іншого [1, с. 14].

Такі способи реакції на вчинені кримінальні правопорушення знайшли свою реалізацію у концепції «відновного правосуддя», яка охоплює різні легітимні способи врегулювання кримінальних деліктів на ґрунті примирення його сторін, в основу якого, як правило, покладено усвідомлення правопорушником своєї вини, готовність до загладження заподіяної шкоди, зокрема відшкодування потерпілому заподіяної майнової шкоди та (або) компенсації моральної шкоди чи усунення збитків іншим способом.

Згідно з Рекомендацією СМ/Рес (2018)8 Комітету Міністрів державам – членам щодо відновного правосуддя у кримінальних справах, прийнятою Комітетом Міністрів Ради Європи від 03 жовтня 2018 року, «відновне правосуддя означає будь-який процес, який дозволяє тим, кому була завдана шкода, та тим, хто несе відповідальність за таку шкоду, у випадку їх добровільної згоди, активно брати участь у вирішенні питань, що виникають у зв'язку зі скоєнням правопорушення, за посередництва спеціально підготовленої та неупередженої третьої сторони» [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення інституту відновного правосуддя, його форм та особливостей привертало увагу чималої кількості дослідників, серед яких О. Дубовик, В. Землянська, Р. Коваль, Н. Крестовська, Ю. Микитин, Н. Нестор, В. Нор, Л. Романадзе, А. Туманянц, Н. Турман та інші. Водночас, впро-

довж останніх років були прийняті нові нормативно-правові акти у сфері відновного правосуддя, зокрема щодо неповнолітніх, і це, своєю чергою, підсилює інтерес до дослідження цих питань, особливо їх втілення у практичній площині.

Метою статті є аналіз правового регулювання та практики реалізації відновного правосуддя щодо неповнолітніх правопорушників в Україні.

Виклад основного матеріалу. Однією із найвідоміших і найбільш застосовуваних форм, інструментів відновного правосуддя є медіація у кримінальному провадженні [3].

Згідно із ст. 1 Закону України «Про медіацію», медіація – це позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [4].

Сфера дії Закону України «Про медіацію» поширюється на суспільні відносини, пов'язані з проведенням медіації з метою запобігання виникненню конфліктів (спорів) у майбутньому або врегулювання будь-яких конфліктів (спорів), у тому числі цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних, а також у справах про адміністративні правопорушення та у кримінальних провадженнях з метою примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим).

Не зважаючи на це, медіація як окрема процедура, наразі не закріплена у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) [5]. Проте вона впроваджується сьогодні в Україні щодо неповнолітніх осіб, які вчинили кримінальне правопорушення. Це реалізовується відповідно до спільного наказу Міністерства юстиції України та Генеральної прокуратури України «Про реалізацію пілотного проекту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення» від 21 січня 2019 року № 172/5/10 [6]. Цим же наказом затверджено Порядок реалізації пілотного проекту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення» (далі – Програма відновлення для неповнолітніх).

Медіацією у кримінальних справах, згідно із зазначеним вище нормативно-правовим актом, є добровільна, позасудова процедура, під час якої неповнолітній, який є підозрюваним у вчиненні кримінального правопорушення, та потерпілий за допомогою посередника намагаються врегулюва-

ти конфлікт шляхом укладення угоди про застосування Програми відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення.

Основною метою Програми відновлення для неповнолітніх і відповідно, медіації у ній, є організація ефективної комунікації між неповнолітнім підозрюваним і потерпілим з метою забезпечення відшкодування заподіяної шкоди, максимально раннього виведення неповнолітнього правопорушника із кримінального процесу з обов'язковим ужиттям узгоджених заходів для його ресоціалізації та запобігання повторним кримінальним правопорушенням.

Не маючи на меті зупинитися на аналізі всіх положень Програми відновлення для неповнолітніх, вважаємо за необхідне виділити її ключові етапи із врахуванням наступних аспектів: умов проведення, суб'єктного складу, тривалості (часових меж) та результатів.

1. Застосування медіації можливе за наявності наступних умов: а) наявність потерпілої сторони – фізичної особи, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридичної особи, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди; б) вчинення неповнолітнім вперше кримінального проступку або нетяжкого злочину; в) визнання неповнолітнім факту вчинення кримінального правопорушення; г) згода неповнолітнього і потерпілого на участь у Програмі відновлення для неповнолітніх.

Тут варто вказати, що в кожному випадку йдеться про наявність усіх чотирьох умов. У випадку відсутності будь-якої із них, участь у Програмі відновлення для неповнолітніх є неможливою.

2. У разі, якщо обставини кримінального провадження відповідають вище зазначеним умовам, після повідомлення про підозру, прокурор інформує неповнолітнього підозрюваного та потерпілого, їх законних представників про можливість участі у Програмі відновлення для неповнолітніх, роз'яснює особливості та правові наслідки такої участі. Хоч тут не йдеться про інших суб'єктів кримінального провадження, але слід пам'ятати, що вони мають або можуть бути (захисник підозрюваного, представник потерпілого, перекладач та ін.).

3. Якщо обидві сторони погоджуються на участь у Програмі відновлення для неповнолітніх, заповнюють заяви про участь, після цього прокурор передає їх та інформацію щодо правової кваліфікації кримінального правопорушення, дати закінчення досудового розслідування до Регіонального центру з надання безоплатної вторинної правничої допомоги (далі – Регіональний центр).

4. Регіональний центр приймає рішення про застосування Програми відновлення для неповно-

літніх та доручає проведення медіації відповідному медіатору (посереднику) і організовує проведення зустрічі між сторонами та ним.

5. Медіатор (посередник) на зустрічі зі сторонами роз'яснює їм процедуру Програми відновлення для неповнолітніх, її наслідки, і проводить безпосередньо медіацію.

6. За результатами медіації може бути укладено угоду між сторонами про застосування Програми відновлення для неповнолітнього (іншими словами, угоду за результатами медіації) або ж сторони можуть відмовитися від її укладення (наприклад, у ситуації коли не дійшли згоди з певного питання, не відбулось примирення, тощо). Інформація про результати медіації разом з угодою (у випадку її укладення) передається прокурору.

7. Якщо медіація відбулася ще до закінчення строків досудового розслідування – прокурор долучає угоду до кримінального провадження; якщо ж вона завершилася вже після закінчення досудового розслідування – роз'яснює неповнолітньому та його представнику право надавати її самостійно у відповідному судовому засіданні.

Результати участі у Програмі відновлення для неповнолітніх враховуються під час прийняття рішення про наявність підстав для звільнення від кримінальної відповідальності відповідно до статей 45, 46 (у разі вчинення неповнолітнім вперше кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину), ст. 48 КК України або закриття кримінального провадження на підставі ч.4 ст. 56, п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України.

Тепер слід звернутися до практики втілення цих положень у життя. Розглянемо декілька судових рішень.

Так, в ухвалі Стрийського міськрайонного суду Львівської області № 456/4845/21 від 13 жовтня 2022 року вказано: « ... У ході досудового розслідування *неповнолітній ОСОБА_4, його законний представник ОСОБА_5 та потерпіла ОСОБА_10* взяли участь у Програмі відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні злочину. Згідно з Інформацією щодо результатів участі неповнолітнього у програмі відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні злочину, *підозрюваний ОСОБА_4 її успішно пройшов, примирився з потерпілою та відшкодував їй завдані збитки в повному обсязі*, а тому суд вважає, що клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст.46 КК України неповнолітнього *ОСОБА_4* є підставним та підлягає до задоволення» [7]. Як ми можемо побачити зі змісту цієї ухвали, у ній міститься вказівка про участь у Програмі відновлення для неповнолітніх, а також про її результат.

Схожі за змістом формулювання містяться в ухвалях Романівського районного суду Жито-

мирської області № 282/1706/21 від 26 жовтня 2022 року [8] та Надвірнянського районного суду Івано-Франківської області № 348/2853/21 від 02 лютого 2022 року [9].

Більш повно хід та результати участі у Програмі відновлення для неповнолітніх викладені у наступних судових рішеннях. Так, в ухвалі Козелецького районного суду Чернігівської області № 734/2395/22 від 25 листопада 2022 року вказано: «... У ході досудового розслідування підозрюваний ОСОБА_6 взяв участь у Програмі відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення, ... За результатами участі у програмі ОСОБА_6 цілком зрозумів неправомірність та негативні наслідки своїх протиправних дій, зробив відповідні висновки та успішно пройшов Програму, після вчинення правопорушення будь-яких протиправних дій не вчиняв. Учасники Програми надали згоду на звільнення неповнолітнього підозрюваного від кримінальної відповідальності. Протягом процедури медіації конфлікт, який виник унаслідок вищевказаної події між ОСОБА_6 та потерпілим ОСОБА_4, вичерпаний. Підозрюваний ОСОБА_6 попросив вибачення за скоєне у потерпілого. ОСОБА_4 претензій матеріального та морального характеру до ОСОБА_6 немає, заподіяні збитки йому відшкодовані. Підозрюваний запевнив, що в подальшому вчиняти протиправних дій не буде. Крім того, ОСОБА_6 з 01.09.2022 року зарахований до лав студентів ... ліцею Чернігівської області, внаслідок чого змінив умови своєї життєдіяльності, які позитивно й суттєво вплинули на нього. Також за місцем проживання та навчання неповнолітній підозрюваний характеризується позитивно, ...». Таким чином, судом встановлено наявність обставин для звільнення ОСОБА_6 від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки та закриття кримінального провадження [10]. В ухвалі суду, окрім зазначення загального позитивного результату для обох сторін – усвідомлення негативної поведінки, вибачення, примирення і відшкодування шкоди, є вказівка і на додатковий результат для підозрюваного – «зарахований до лав студентів ... ліцею Чернігівської області, ...». Саме це є однією із ключових ідей відновного правосуддя – отримати шанс на зміну умов життя, інтересів, оточення як можлива гарантія в майбутньому щодо невчинення знову кримінального правопорушення.

Ще одним прикладом є ухвала Конотопського міськрайонного суду Сумської області № 577/4013/23 від 31 серпня 2023 року [11]. У судовому рішенні встановлено наступне: «Під час досудового розслідування кримінального провадження неповнолітній підозрюваний ОСОБА_5, його законний представник ОСОБА_6,

а також неповнолітній потерпілий ОСОБА_7 та його законний представник ОСОБА_8 прийняли участь у «Програмі відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення...». Відповідно до Інформації щодо результатів участі неповнолітнього у Програмі відновлення для неповнолітніх, неповнолітній підозрюваний ОСОБА_5 щиро покався у вчиненому, шкодує, що вчинив злочин, примирився з потерпілим ОСОБА_7, змінив свою поведінку, коло друзів, а також з метою подолання агресії працював із психологом. На підставі цього, сторони дійшли згоди про можливе звільнення ОСОБА_5 від кримінальної відповідальності».

Варте уваги й рішення Кобеляцького районного суду Полтавської області № 532/2262/22 від 21 лютого 2023 року про звільнення неповнолітнього підозрюваного ОСОБА_10 від кримінальної відповідальності, передбаченої ч. 1 ст. 289 КК України, на підставі ст. 48 КК України у зв'язку із зміною обстановки. Так, у своїй ухвалі суд вказав: «... Під час досудового розслідування неповнолітній ОСОБА_4 свою провину визнав, щиро покався, попросив вибачення в потерпілого, заподіяна шкода потерпілому ОСОБА_4 відшкодована в повній мірі. Також неповнолітній ОСОБА_4 прийняв участь у програмі «Про реалізацію пілотного проекту «Програма Відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення». Заходи ресоціалізації, передбачені угодою для неповнолітнього ОСОБА_4 виконані в повному обсязі. Неповнолітній ОСОБА_4 перестав бути суспільно небезпечним, повністю переосмислив свою життєву позицію, яка свідчить про те, що він не вчинятиме кримінально каранних діянь у майбутньому...» [12].

Ще одним прикладом судового рішення в якому міститься безпосередня вказівка на проходження заходів ресоціалізації неповнолітнім підозрюваним є ухвала Хорольського районного суду Полтавської області № 548/407/23 від 21 березня 2023 року [13].

Згідно із п. 10 Програми відновлення для неповнолітніх з метою визначення заходів для його ресоціалізації, а також отримання консультативної підтримки з питань їх обрання стосовно конкретного неповнолітнього Регіональний центр співпрацює з Державною установою «Центр пробації», іншими установами, організаціями, діяльність яких спрямована, зокрема, на розвиток особистості неповнолітніх, їх ресоціалізацію.

Так, зокрема, у жовтні 2022 року Координаційний центр з надання правової допомоги та Державна установа «Центр пробації» підписали спільний наказ про взаємодію у межах «Програми відновлення для неповнолітніх, які є підозрюва-

ними у вчиненні кримінального правопорушення» [14]. Ключовою метою такої взаємодії є отримання інформаційної довідки органу пробації¹ щодо неповнолітнього для врахування її під час медіації та подальшого визначення потреби у ресоціалізації неповнолітньої особи.

Станом на грудень 2023 року понад 1,2 тис дітей, які потрапили у конфлікт із законом, мали можливість взяти участь у Програмі відновлення для неповнолітніх. За результатами її успішного проходження 307 неповнолітніх за клопотаннями прокурорів були звільнені судом від кримінальної відповідальності [15].

Впродовж лише 2023 року прокурорами у 83-х випадках по всій території України (окрім тимчасово окупованих територій) було передано до Регіональних центрів згоди потерпілих, неповнолітніх та їх законних представників для участі у Програмі відновлення для неповнолітніх. Всього укладено 55 угод за результатами участі у Програмі відновлення для неповнолітніх і ще у 10-ти випадках триває підготовка до медіації або процедури медіації².

Зрозуміло, що статистичні дані щодо участі у Програмі відновлення для неповнолітніх і кількості укладених угод за її результатами мають невисокий показник станом на сьогодні. На це є причини як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру (зокрема, недостатня поінформованість сторін, відсутність довіри до процедури тощо). Проте, вже сам факт її існування та реалізації є позитивним кроком у впровадженні і популяризації відновних практик щодо неповнолітніх у нашій державі.

Окрім того, з 01 червня 2023 року в низці областей України запроваджено пілотний Проект щодо

імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність [16]. Його метою є забезпечення при здійсненні досудового розслідування, судового розгляду у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх, а також при виконанні покарань ефективної реалізації існуючих обов'язкових універсальних та європейських стандартів захисту та забезпечення прав дітей, виконання вимог міжнародного законодавства.

Одним із шляхів реалізації згаданого вище Проекту є продовження застосування відновного правосуддя до неповнолітніх, які вчинили кримінальне правопорушення із вжиттям заходів інтеграції, реінтеграції та соціальної адаптації (*передусім застосування Програми відновлення для неповнолітніх, медіації під час кримінального провадження з дотриманням принципів відновного правосуддя, ін.*).

Висновки. Сьогодні Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення є реальним прикладом реалізації відновного правосуддя щодо неповнолітнього підозрюваного в Україні через застосування процедури медіації. Проте її регулювання залишається на рівні підзаконного нормативно-правового акту, і безпосереднього закріплення у КПК України не має. Варто зазначити, що окремі положення Програми відновлення для неповнолітніх не приведені у відповідність до Закону України «Про медіацію», а також потребують удосконалення (як щодо суб'єктного складу, так і щодо самої процедури проведення загалом). Однак, не зважаючи на це, впровадження практик відновного правосуддя в Україні, зокрема щодо неповнолітніх осіб, є правильним та необхідним кроком, який відповідає вимогам сучасності та міжнародним і європейським стандартам у цій сфері.

Література

1. Переговори і медіація у кримінальному провадженні : навч. посібник / [І. В. Гловюк, А. В. Лапкін, М. Р. Мазур, В. Т. Нор, О. О. Торбас, А. Р. Туманянц, Т. А. Цувіна]; за ред. д-ра юрид. наук, проф. Василя Нора, канд. юрид. наук, доц. Марти Мазур. – Електрон. вид. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 328 с.
2. Recommendation CM/Rec(2018)8 of the Committee of Ministers to member States concerning restorative justice in criminal matters. Adopted by the Committee of Ministers on 3 October 2018 at the 1326th meeting of the Ministers' Deputies. URL: <http://surl.li/qdhvm>
3. Дмитренко А.А., Мазур М.Р. Особливості медіації у кримінальному провадженні України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, Серія ПРАВО, Випуск 67, 2021. С. 273–277.
4. Про медіацію: Закон України від 16 листопада 2021 року № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI.

¹ Інформаційна довідка органу пробації включає: загальну інформацію про неповнолітнього; соціально-психологічну характеристику неповнолітнього (його психологічний портрет, особисті якості та поведінку, соціально-побутові умови проживання та виховання, стан здоров'я, освіту, навчання, схильність до вживання алкогольних та наркотичних речовин, стосунки у сім'ї, суспільстві, дозвілля та відпочинок, ставлення до вчиненого ним кримінального правопорушення, інші важливі відомості); інформацію про криміногенні потреби неповнолітнього; рекомендації щодо можливих додаткових засобів ресоціалізації та розвитку особистості неповнолітнього; рекомендації про проведення роз'яснювальної (профілактичної) роботи із законним представником неповнолітнього або особою, яка його замінює, спрямованої на ресоціалізацію та розвиток особистості неповнолітнього (за потреби), ін.

² Незважаючи на умови воєнного стану, пілотний проект «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення» впроваджувався на базі системи надання безоплатної правничої допомоги в усіх регіонах країни, окрім тимчасово окупованих територій. Проте наразі спостерігається рекордно низька кількість справ з відновного правосуддя для неповнолітніх (вагомою причиною є зміна кваліфікації окремих злочинів під час воєнного стану).

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20200101>

6. Про реалізацію пілотного проекту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення»: Наказ Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України від 21 січня 2019 року № 172/5/10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19#Text>

7. Ухвала Стрийського міськрайонного суду Львівської області від 13 жовтня 2022 року, судова справа № 456/4845/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106731618>

8. Ухвала Романівського районного суду Житомирської області від 26 жовтня 2022 року, судова справа № 282/1706/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106956605>

9. Ухвала Надвірнянського районного суду Івано-Франківської області від 02 лютого 2022 року, судова справа № 348/2853/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102974797>

10. Ухвала Козелецького районного суду Чернігівської області від 25 листопада 2022 року, судова справа № 734/2395/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107524372>

11. Ухвала Конотопського міськрайонного суду Сумської області від 31 серпня 2023 року, судова справа № 577/4013/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113282583>

12. Ухвала Кобеляцького районного суду Полтавської області від 21 лютого 2023 року, судова справа № 532/2262/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109225214>

13. Ухвала Хорольського районного суду Полтавської області від 21 березня 2023 року, судова справа № 548/407/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109705425>

14. Порядок взаємодії регіональних центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги та уповноважених органів з питань пробації у межах реалізації пілотного проекту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення»: Наказ Координаційного центру з надання правової допомоги та Державної установи «Центр пробації» від 31 жовтня 2022 року № 25/723. URL: <https://legalaid.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/nakaz-25-723-kcz-probaczija-1.pdf>

15. Міжнародні стандарти та успіхи – як Офіс Генпрокурора змінює правосуддя для дітей. *Засідання Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх*, 13 грудня 2023 року. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/miznarodni-standarti-ta-uspixi-yak-ofis-genprokurora-zminyuje-pravosuddya-dlya-ditei>

16. Про запровадження та реалізацію пілотного проекту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність: спільний Наказ Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України № 150/445/2077/5/187 від 01 червня 2023 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23#n56>

УДК 343.143
DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v6.2023.29>

С. Я. Тепак
*аспірант кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Київського університету інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0002-7672-7105*

ГАРАНТІЇ ДОСТОВІРНОСТІ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

Актуальність теми статті зумовлена тим, що розкриттю теоретико-правових аспектів визначення поняття та правової природи достовірності доказів і практичних основ її встановлення в ході кримінального провадження у доктрині кримінального процесу присвячена значна увага, проте, поняття гарантій достовірності доказів, як і їх класифікація, на сьогодні залишаються нерозкритими. Це зумовило постановку як мети статті розкриття поняття гарантій достовірності доказів у кримінальному провадженні та здійснення їх класифікації.

Вказано на некоректність виокремлення конституційних і кримінальних процесуальних гарантій, оскільки перші знаходять послідовне закріплення та деталізацію в нормах КПК України. Наголошено, що більш обґрунтованим є віднесення до числа гарантій достовірності доказів закріплених у кримінальному процесуальному законі відповідних способів забезпечення використання у доказуванні доказів, безсумнівність змісту яких встановлена суб'єктом доказування, а також визначення таких гарантій як процесуальних.

Задля розкриття сутності поняття гарантій достовірності доказів досліджено поняття кримінальних процесуальних гарантій. Встановлено, що гарантії достовірності доказів за своєю сутністю є нормативно закріпленіми способами забезпечення отримання доказів, безсумнівність змісту яких встановлена суб'єктом доказування. Констатовано, що за функціональним спрямуванням такі гарантії є кримінальними процесуальними гарантіями, направлені на дотримання належної правової процедури за рахунок використання в ній достовірних доказів, у зв'язку з чим вони складають невід'ємну частину кримінальних процесуальних гарантій правосуддя.

Звернено увагу на те, що гарантії достовірності доказів тісно взаємопов'язані та у своїй сукупності становлять систему як їх нерозривну цілісність. Здійснено класифікацію гарантій достовірності доказів на дві групи: 1) загальні гарантії достовірності доказів, що стосуються всіх доказів незалежно від їх виду; 2) гарантії достовірності окремих доказів залежно від видів їх процесуальних джерел: показань, речових доказів, документів і висновків експерта. Визначено види загальних гарантій достовірності доказів.

Ключові слова: докази, достовірність доказів, забезпечення достовірності доказів, процесуальні гарантії, гарантії достовірності доказів.

Тепак С. Я. GUARANTEES OF RELIABILITY OF EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS: CONCEPT AND CLASSIFICATION

The relevance of the topic of the article is due to the fact that the doctrine of criminal procedure devotes considerable attention to the disclosure of the theoretical and legal aspects of the concept and legal nature of evidence reliability and the practical basis for its establishment in criminal proceedings, however, the concept of guarantees of evidence reliability, as well as their classification, remain undisclosed today. This has led to the aim of the article to disclose the concept of guarantees of evidence reliability in criminal proceedings and to classify them.

The author points out that it is incorrect to distinguish between constitutional and criminal procedural guarantees, since the former are consistently enshrined and detailed in the provisions of the CPC of Ukraine. The author emphasizes that it is more reasonable to include among the guarantees of the reliability of evidence enshrined in the criminal procedure law the appropriate ways to ensure the use of evidence in proving the evidence whose undoubted content is established by the subject of proof, and to define such guarantees as procedural guarantees.

In order to reveal the essence of the concept of guarantees of evidence reliability, the author examines the concept of criminal procedural guarantees. The author establishes that guarantees of evidence reliability are, by their very nature, statutory methods of ensuring the receipt of evidence, the undoubtedness of which is established by the subject of proof. It is stated that, by their functional nature, such guarantees are criminal procedural guarantees aimed at ensuring due process of law through the use of reliable evidence, and therefore they form an integral part of criminal procedural guarantees of justice.

The author emphasizes that the guarantees of evidence reliability are closely interrelated and in their totality constitute a system as their indissoluble integrity. The author classifies the guarantees of evidence reliability into two groups: 1) general guarantees of the reliability of evidence which apply to all evidence regardless of its type; 2) guarantees of the reliability of individual evidence depending on the types of their procedural sources: testimony, material evidence, documents and expert opinions. The author identifies the types of general guarantees of evidence reliability.

Key words: evidence, reliability of evidence, ensuring the reliability of evidence, procedural guarantees, guarantees of reliability of evidence.

Постановка проблеми. Достовірність доказів підлягає забезпеченню, в основному, в ході їх отримання, що значною мірою впливає на об'єктивність їх подальшої перевірки та оцінки. У зв'язку з цим законодавець закріплює переважно більшість гарантій, спрямованих на забез-

печення достовірності доказів, саме стосовно цього етапу доказування. Водночас, з урахуванням функціонального призначення забезпечення достовірності доказів, відповідні гарантії можуть підлягати дотриманню й у ході перевірки та оцінки доказів. Наприклад, це стосується правових гарантій законності процесуальної діяльності суб'єктів отримання доказів під час їх перевірки та оцінки тощо. Поряд із гарантіями достовірності доказів, які підлягають забезпеченню в ході їх отримання, перевірки та оцінки, залежно від виду доказів відповідні гарантії повинні забезпечуватися й під час іншої процесуальної діяльності, що безпосередньо впливає на об'єктивність їх подальшої перевірки та оцінки. Зокрема, гарантією достовірності речових доказів є їх зберігання, яке, на думку С.О. Ковальчука, не охоплюється кримінальним процесуальним доказуванням, але за своєю спрямованістю супроводжує його здійснення [1, с. 472].

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. Теоретико-правові аспекти визначення поняття та правової природи достовірності доказів і практичні основи її встановлення в ході кримінального провадження були предметом наукових розвідок А.М. Безносюка, В.В. Вапнярчука, О.В. Капліної, С.О. Ковальчука, Г.Р. Крет, Л.М. Лобойка, Ю.І. Лозинської, М.А. Погорецького, Д.Б. Сергєєвої, В.М. Тертишника, Р.М. Шехавцова, О.Г. Шило та інших вітчизняних вчених. Незважаючи на ґрунтовність проведених ними досліджень, окремі питання стосовно достовірності доказів є дискусійними або недостатньо дослідженими, що, зокрема, стосується забезпечення достовірності доказів і гарантій, за допомогою яких воно здійснюється. Вчені неодноразово зверталися до дослідження механізму забезпечення достовірності доказів, зокрема показань учасників кримінального провадження, але поняття гарантій достовірності доказів, як і їх класифікація, на сьогодні залишаються нерозкритими.

Метою статті є розкриття поняття гарантій достовірності доказів у кримінальному провадженні та здійснення їх класифікації.

Виклад основного матеріалу. Достовірність доказів забезпечується за допомогою системи процесуальних гарантій, які у своїй сукупності забезпечують використання у доказуванні доказів, безсумнівність змісту яких встановлена суб'єктом доказування. Такі гарантії, з одного боку, зумовлюють отримання достовірних доказів, а з іншого, – забезпечують об'єктивність здійснення суб'єктами доказування їх перевірки та оцінки.

Звертаючись до дослідження системи гарантій достовірності показань підозрюваного та обвинуваченого, А.М. Безносюк вказує, що для

забезпечення їх достовірності можливим є застосування лише правових (юридичних) гарантій, до яких належать конституційні та кримінальні процесуальні гарантії, а також розглядає процесуальні гарантії як систему передбачених процесуальним законом засобів забезпечення досягнення завдань кримінального судочинства [2, с. 6]. Уточнюючи наведену позицію, потрібно вказати на некоректність виокремлення конституційних і кримінальних процесуальних гарантій, оскільки перші знаходять послідовне закріплення та деталізацію в нормах КПК України. Відповідно, більш обґрунтованим є віднесення до числа гарантій достовірності доказів закріплених у кримінальному процесуальному законі відповідних способів забезпечення використання у доказуванні доказів, безсумнівність змісту яких встановлена суб'єктом доказування, а також визначення таких гарантій як процесуальних.

Задля розкриття сутності поняття гарантій достовірності доказів доцільно, перш за все, звернутися до дослідження поняття кримінальних процесуальних гарантій. З огляду на значимість останніх у ході здійснення кримінального провадження, дослідженню їх сутності присвячена істотна увага вчених, у працях яких поняття кримінальних процесуальних гарантій не знайшло однозначного визначення. Так, М.М. Михеєнко розглядає їх як передбачені законом засоби забезпечення завдань кримінального судочинства й охорони прав і законних інтересів осіб, які беруть у ньому участь [3, с. 32]. М.А. Погорецький під кримінальними процесуальними гарантіями розуміє визначені кримінальним процесуальним законом засоби і способи, спрямовані на реалізацію прав та обов'язків усіх суб'єктів кримінального процесу, забезпечення реалізації їх законних інтересів, а також на досягнення мети та виконання завдань кримінального судочинства [4, с. 16]. В.М. Трофименко визначає їх як систему способів і засобів, що забезпечують усім суб'єктам кримінального провадження рівні правові можливості для надбання, реального здійснення своїх прав і виконання завдань кримінального провадження [5, с. 13]. Т.Г. Фоміна та О.О. Юхно характеризують систему кримінальних процесуальних гарантій як сукупність встановлених законом засобів, що взаємодіють між собою в ході виконання завдань кримінального провадження та забезпечують правильне здійснення правосуддя й реалізацію прав і законних інтересів учасників кримінального процесу [6, с. 58]. В.М. Тертишник розглядає їх як закладену у процесуальній формі систему правових принципів, приписів, санкцій та інших засобів, що забезпечують встановлення об'єктивної істини і справедливості правосуддя, можливість усіма суб'єктами кримінального процесу реалізувати свої права, свободи та обов'яз-

ки, досягнення мети і виконання завдань кримінального судочинства [7, с. 35]. О.С. Старенький визначає кримінальні процесуальні гарантії як регламентовані кримінальним процесуальним законодавством умови, що спрямовані на реалізацію повноважень учасників кримінального провадження, слідчого судді та суду, забезпечення захисту й охорони прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, слідчого судді та суду, а також вирішення завдань кримінального провадження [8, с. 66].

Аналіз наведених визначень дозволяє відзначити, що, по-перше, кримінальні процесуальні гарантії розглядаються як нормативно закріплені засоби і способи забезпечення виконання завдань кримінального провадження. Відповідно, їх визначення як сукупності встановлених законом правових норм, що забезпечують виконання завдань кримінального провадження та надають можливість суб'єктам кримінального процесу виконувати обов'язки та реалізовувати права [9, с. 21], підлягає уточненню, оскільки за такого підходу відбувається ототожнення гарантії із кримінальною процесуальною формою, хоча остання є лише однією з цих гарантії.

Поза закріпленням у нормах кримінального процесуального закону ті або інші засоби і способи не можуть визначатися як відповідні гарантії, оскільки не мають регулятивного впливу на конкретні кримінальні процесуальні відносини. У зв'язку з цим викликає заперечення позиція П.М. Кубрака, на думку якого процесуальні гарантії – це передбачена кримінальним процесуальним законом система засобів, умов та існуючий такий політико-правовий режим і соціально-економічні складові, які в сукупності забезпечують функціонування верховенства права, що сприяє досягненню мети і виконанню завдань кримінального провадження [10, с. 24].

По-друге, поняттям «кримінальні процесуальні гарантії» охоплюються дві їх групи, що характеризуються різним функціональним призначенням і диференціюються на підставі завдань кримінального провадження, визначених статтею 2 КПК України. Кримінальні процесуальні гарантії, які складають одну групу, спрямовані на забезпечення прав особи і визначаються вченими як гарантії прав особи [6, с. 58] або її прав та інтересів [11, с. 51], а кримінальні процесуальні гарантії, що становлять другу групу, направлені на дотримання належної правової процедури і позначаються науковцями як гарантії правосуддя [6, с. 58] або ефективної діяльності органів, які ведуть кримінальний процес [11, с. 51]. Окремі вчені визначають кримінальні процесуальні гарантії, що входять до другої з наведених груп, як гарантії досягнення завдань кримінального провадження та розуміють під ними засоби забез-

печення здійснення правосуддя, що покликані служити правильному застосуванню закону, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини і жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений (стаття 2 КПК України) [12, с. 203]. Водночас, за такого підходу не враховується спрямованість усіх кримінальних процесуальних гарантії на виконання завдань кримінального провадження в цілому, а за наведеним визначенням вказані кримінальні процесуальні гарантії є гарантіями правосуддя.

При цьому вчені відзначають, що хоча кримінальні процесуальні гарантії прав особи і правосуддя мають різне цільове призначення [6, с. 58], проте вони перебувають у тісному та нерозривному зв'язку, є взаємозалежними і взаємопов'язаними [13, с. 8], утворюють єдину, нерозривну цілісність [14, с. 280], у своїй сукупності слугують виконанню завдань кримінального провадження [6, с. 58] та становлять засоби ефективного функціонування кримінального процесу в цілому [11, с. 51].

Із урахуванням змісту достовірності доказів і наведених підходів до визначення поняття кримінальних процесуальних гарантії та їх класифікації, гарантії достовірності доказів за своєю сутністю є нормативно закріпленими способами забезпечення отримання доказів, безсумнівність змісту яких встановлена суб'єктом доказування. За функціональним спрямуванням такі гарантії є кримінальними процесуальними гарантіями, направлені на дотримання належної правової процедури за рахунок використання в ній достовірних доказів, у зв'язку з чим вони складають невід'ємну частину кримінальних процесуальних гарантії правосуддя.

Як і будь-які інші кримінальні процесуальні гарантії, гарантії достовірності доказів тісно взаємопов'язані та у своїй сукупності становлять систему як їх нерозривну цілісність. Гарантії достовірності доказів ґрунтуються як на правовій і гносеологічній природі доказування в цілому, так і на особливостях отримання певних видів доказів. Це створює передумови для здійснення класифікації вказаних кримінальних процесуальних гарантії, які входять до їх системи, на дві групи: 1) загальні гарантії достовірності доказів, що стосуються всіх доказів незалежно від їх виду; 2) гарантії достовірності окремих доказів залежно від їх видів: показань, речових доказів, документів і висновків експерта.

Із урахуванням висловлених у доктрині кримінального процесу підходів до визначення системи кримінальних процесуальних гарантії [3, с. 32; 15, с. 183; 16, с. 19; 17, с. 51-52], загальними гарантіями достовірності доказів є: 1) процесуальна форма отримання доказів; 2) загальні засади кримінального провадження, які реалізують-

ся в ході одержання доказів; 3) правові гарантії законності процесуальної діяльності суб'єктів отримання доказів та учасників кримінального провадження, залучених для виконання окремих допоміжних функцій під час їх отримання; 4) кримінальна відповідальність суб'єктів отримання доказів та інших учасників кримінального провадження за фальсифікацію доказів та інші діяння, які впливають на достовірність доказів. На відміну від загальних гарантій, гарантії достовірності окремих доказів підлягають виокремленню залежно від процесуального джерела, в якому вони містяться: показань, речових доказів, документів і висновків експерта.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що достовірність доказів забезпечується за допомогою низки кримінальних процесуальних гарантій – гарантій їх достовірності, що являють собою систему нормативно закріплених способів забезпечення отримання показань, документів, речових доказів і висновків експерта, безсумнівність змісту яких встановлена суб'єктом доказування. Система гарантій достовірності доказів є достатньо розгалуженою та складається з двох груп таких гарантій: 1) загальних гарантій достовірності доказів; 2) гарантій достовірності окремих доказів (показань, речових доказів, документів і висновків експерта).

Література

1. Ковальчук С.О. Вчення про речові докази у кримінальному процесі: теоретико-правові та практичні основи: монографія. Івано-Франківськ: Супрун В.П., 2017. 618 с.
2. Безносок А.М. Гарантії достовірності показань підозрюваного та обвинуваченого: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. К., 2012. 16 с.
3. Михеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України: підручник. 2-ге видання, переоблене і доповнене. К: Либідь, 1999. 536 с.
4. Погорецький М.А. Поняття кримінально-процесуальних гарантій. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2014.

№ 2. С. 1–23. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14pmaxph.pdf>.

5. Кримінальний процес: навчальний посібник / О.В. Капліна, М.О. Карпенко, В.І. Маринів та ін. Харків: Право, 2021. 220 с.

6. Забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи на стадії досудового розслідування: монографія / В.Г. Дрозд, А.В. Пономаренко, С.С. Абламський та ін. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 498 с.

7. Тертишник В.М. Гарантії прав і свобод людини та забезпечення встановлення істини у кримінальному процесі України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза. Дніпропетровськ, 2009. 473 с.

8. Старенький О.С. Щодо визначення поняття та видів кримінальних процесуальних гарантій захисника як суб'єкта доказування у досудовому розслідуванні. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 4. С. 62–72.

9. Кримінальний процес: підручник / за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. Х.: Право, 2013. 824 с.

10. Кубрак П.М. Сутність процесуальних гарантій у кримінальному провадженні України. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2016. № 2. С. 1-30. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n2/16kpmkpu.pdf>.

11. Лобойко Л.М. Методи правового регулювання у кримінальному процесі України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза. Дніпропетровськ, 2006. 437 с.

12. Коваль О.М. Процесуальні гарантії права особи виправданя у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 6. С. 202–205.

13. Кучинська О.П. Поняття гарантій забезпечення прав учасників кримінального провадження. *Адвокат*. 2012. № 1. С. 4–8.

14. Савченко В.А. Кримінально-процесуальні гарантії (за законодавством України). *Прикарпатський юридичний вісник*. 2011. № 1. С. 278–288.

15. Кучинська О.П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2013. 288 с.

16. Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальне право: курс лекцій: навчальний посібник. К.: Істина, 2005. 456 с.

17. Никоненко М.Я. Кримінально-процесуальні гарантії прав і законних інтересів особи, яка підозрюється у вчиненні злочину: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза. К., 2007. 255 с.

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.05

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v6.2023.30>**М. М. Бойко**

аспірантка

Академії адвокатури України

orcid.org/0000-0003-2505-8922

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ УМОВИ СТВОРЕННЯ ОРГАНІВ АДВОКАТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ, ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЇХ МОДЕЛЕЙ

У статті розглянуто організаційно-правові аспекти утворення та діяльності органів адвокатського самоврядування, що передбачає аналіз механізмів їх функціонування та способів захисту адвокатської професійної автономії від зовнішніх впливів та тисків, а також з'ясування їхньої ролі у гарантуванні незалежності адвокатів. Аналіз передумов утворення органів адвокатського самоврядування розглянуто у працях зарубіжних та вітчизняних учених.

Встановлено, що практику саморегулювання адвокатської діяльності поділяють на два етапи: регулювання доступу до професії та створення й функціонування саморегулюючих органів. Для цього вибудовується система органів адвокатського самоврядування, що формують концептуальну основу моделі саморегулювання, розробляють інтегрований набір рішень в системі адвокатури, які мають сприяти розвитку цієї професії, підтримувати гарантії незалежності та бути ефективними.

Ключовою інституційною особливістю адвокатури є автономія від державного контролю. Адвокатура повинна бути вільною у виборі своєї діяльності, членських внесків і процедур ухвалення рішень. Першочерговою умовою створення єдиної адвокатури було об'єднання всіх адвокатів в межах однієї дисциплінарної системи.

Модель єдиної організації адвокатського самоврядування характеризується наявністю однієї організації, що регулює доступ до адвокатської професії та професійну діяльність всіх адвокатів в державі. Модель декількох професійних адвокатських об'єднань передбачає існування двох чи більше повністю відокремлених від держави професійних об'єднань адвокатів, що обумовлено їх функціями, структурою та територією розташування.

Систему органів адвокатського самоврядування в зарубіжних країнах можна класифікувати за основними моделями, кожна з яких має свої порівняльно-правові особливості: класична модель – ґрунтується на принципах корпоративного управління, де адвокатська асоціація має суттєві повноваження; регіональна модель, що формується за територіальним принципом; модель автономії – адвокати досягають автономії через об'єднання (асоціації), що дозволяє їм самостійно організовуватися та вирішувати професійні питання; модель співпраці з судовою владою – партнерство з судовою системою передбачає спільне ухвалення рішень; модель єдиної адвокатської асоціації – інтеграція всіх адвокатів у єдину дисциплінарну систему, що передбачає обов'язкове членство для здійснення адвокатської діяльності. Ці моделі відображають різноманіття підходів до самоврядування в системі адвокатури різних країн світу, кожна з яких віддзеркалює унікальні правові традиції та суспільні потреби. Базовою основою для формування цих моделей є законодавство.

Ключові слова: адвокатура, саморегулювання, моделі адвокатського самоврядування, органи адвокатського самоврядування, адвокатська автономія, незалежність.

Boyko M. M. ORGANIZATIONAL AND LEGAL CONDITIONS FOR THE CREATION OF ADVOCACY SELF-GOVERNMENT BODIES, COMPARATIVE AND LEGAL CHARACTERISTICS OF THEIR MODELS

The article examines the organizational and legal aspects of the formation and activity of self-governing bodies of lawyers. This involves analyzing the mechanisms of their functioning and ways of protecting the professional autonomy of lawyers from external influences and pressures, as well as clarifying their role in guaranteeing the independence of lawyers. The analysis of the prerequisites for the formation of self-governing bodies of lawyers is considered in the works of foreign and domestic scientists.

It was established that the practice of self-regulation of advocacy is divided into two stages: regulation of access to the profession and creation and functioning of self-regulatory bodies. For this, a system of self-governing bodies of lawyers is being built, which form the conceptual basis of the self-regulation model, develop an integrated set of solutions in the legal system, which should contribute to the development of this profession, maintain guarantees of independence and be effective.

A key institutional feature of the legal profession is its autonomy from state control. The bar must be free to choose its activities, membership fees and decision-making procedures. The primary condition for the creation of a unified bar was the unification of all lawyers within one disciplinary system.

The model of a single organization of attorney self-government is characterized by the presence of one organization that regulates access to the attorney profession and the professional activity of all attorneys in the state. The model of several professional associations of lawyers assumes the existence of two or more professional associations of lawyers completely separated from the state, which is due to their functions, structure and territory of location.

The system of self-governing bodies of the bar in foreign countries can be classified according to the main models, each of which has its own comparative legal features: the classic model is based on the principles of corporate governance,

where the bar association has significant powers; the regional model, which is formed according to the territorial principle; model of autonomy – lawyers achieve autonomy through associations (associations), which allows them to organize themselves and solve professional issues; the model of cooperation with the judiciary – partnership with the judicial system involves joint decision-making; the model of a single bar association – the integration of all lawyers into a single disciplinary system, which provides for mandatory membership to practice as a lawyer. These models reflect the diversity of approaches to self-governance in the legal system of different countries of the world, each of which reflects unique legal traditions and societal needs. The basic basis for the formation of these models is legislation.

Key words: advocacy, self-regulation, models of advocate self-governance, advocate self-governance bodies, advocate autonomy, independence.

Постановка проблеми. Провідна роль адвокатури в сучасному суспільстві загалом та в системі захисту прав і свобод людини зокрема, зумовлює актуальність вивчення організаційно-правових аспектів функціонування органів адвокатського самоврядування. Адже глобалізація, соціокультурні трансформації, розвиток інформаційних технологій і соціальних мереж зумовлюють зміни в правовому середовищі та створюють нові виклики для адвокатури, які пов'язані з пошуком нових організаційних та інституційних моделей, вимагають удосконалення правового механізму, що забезпечує ефективність адвокатської діяльності та вимагають оновленого підходу до, здавалося б, непорушних цінностей цієї професії, включаючи принцип незалежності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження організаційно-правових аспектів створення та діяльності органів адвокатського самоврядування передбачає аналіз механізмів їх функціонування та способів захисту адвокатської професійної автономії від зовнішніх впливів та тисків, а також з'ясування їхньої ролі у гарантуванні незалежності адвокатів. Аналіз передумов утворення органів адвокатського самоврядування розглянуто у працях зарубіжних учених Е. Стіла, К. Гудвіна, Р. Німмера, Л. Фрідмана, Т. Шнейера та ін. Моделі органів адвокатського самоврядування висвітлено у працях Н. Бочуляк, Т. Вільчик, К. Волк, Г. Медвідчук, І. Переверзи, О. Щербанюк та ін. Заслужують на увагу питання передумов утворення органів адвокатського самоврядування з урахуванням зарубіжного досвіду та аналіз порівняльно-правових аспектів моделей органів адвокатського самоврядування.

Метою статті є дослідження організаційно-правових умов формування органів адвокатського самоврядування та порівняльно-правової характеристики їх моделей.

Виклад основного матеріалу. За останні десятиріччя в Україні сформовано ефективну систему органів адвокатського самоврядування, які можуть ділитися власним досвідом розбудови самоврядності у контексті принципу незалежності з іншими правничими професіями [1, с. 18].

Самоврядування у сфері адвокатської діяльності означає, що його суб'єкти здійснюють таку діяльність, яка, на думку Г. В. Медвідчук, «полягає у спільному веденні професійної діяльності

адвокатів, обстоюванні та захисті спільних інтересів, управлінні справами в межах відповідних органів» [2, с. 124].

Сучасні професійні організації адвокатів мають широкі повноваження і часто беруть активну участь у регулюванні адвокатської діяльності та реалізації державної політики у сфері захисту прав і законних інтересів адвокатів. Однак недостатньо виконати важливу умову для правильного організаційного оформлення інституту адвокатури, не менш важливим є питання реального забезпечення незалежності органу самоврядування від органів державної влади [3, с. 60].

Виключно правники можуть розуміти зміст юридичної практики і тільки вони можуть ефективно регулювати доступ до професії та умови її функціонування. Відсутність державного регулювання покладає на організовану адвокатуру обов'язок саморегулювання [4, с. 921].

Умовно практику саморегулювання адвокатської діяльності Е. Х. Стіл та Р. Т. Німмер ділять на два етапи: 1) регулювання доступу до професії та 2) створення й функціонування саморегулюючих органів. Як зазначають науковці, перший етап – регулювання доступу до професії – передбачає визначення рівня базових компетентностей та моральних якостей адвоката. Другий етап – створення й функціонування саморегулюючих органів – стосується поведінки та професійної компетентності прийнятих у професію адвокатів. Основне завдання регулюючих органів передбачає встановлення та забезпечення дотримання норм професійної поведінки, а це сфера дисципліни адвокатів [4, с. 922]. Крім того, Е. Х. Стіл та Р. Т. Німмер саморегулювання в адвокатурі оцінюють з точки зору трьох функцій: (1) виявлення та усунення від професії всіх девіантних членів (функція очищення), (2) нормативне стримування та максимальна відповідність нормам адвокатської професії (функція стримування), і (3) реакція на будь-які відхилення від встановлених правил (функція підтримки суспільного іміджу) [4, с. 999].

Для реалізації зазначених функцій вибудовується система органів адвокатського самоврядування, що формують концептуальну основу моделі саморегулювання, розробляють інтегрований набір рішень в системі адвокатури, які мають сприяти розвитку цієї професії, підтримувати

гарантії незалежності та бути ефективними. Адже для правової системи важливо щоб адвокати були вільними від державного втручання, виконуючи свої професійні обов'язки перед своїми клієнтами [5, с. 411].

На думку Т. Шнейера, коли адвокатів залучають до єдиної повноцінної асоціації, що є невід'ємною складовою системи правосуддя, вони отримують розширене уявлення про своє місце у соціальній та економічній структурі суспільства, а подібна організація може перетворити групу цивільних осіб на «дисципліновану силу». У 1920 році суддя К. Гудвін (США) вказав на психологічний ефект від того, що юрист стає членом конституційного органу, через який існує можливість впливу на розум та дії молодих адвокатів, які стають членами організації, якою вони можуть пишатися, і, як наслідок, стають завзятими, пильними, поважачими себе молодими людьми, надихаються бажанням бути гідними її членами. Адвокат навряд чи належно зможе виконувати свої функції поки він залишається ізольованим від організації [6, с. 38]. Ще одним прихильником цієї позиції в США був Дж. Г. Коен, який стверджував, що люди стають справжніми професіоналами, лише підпорядкувавши свої схильності, апетити й амбіції як особистості, організації, яка має сприяти виконанню їхньої соціальної функції. Оскільки асоціація адвокатів відіграла важливу роль для юриста, звідси висновок, що неасоційований адвокат ніколи не міг бути повністю соціалізованим. Члени організації неминуче братимуть участь в управлінні об'єднаною адвокатурою [6, с. 39]. Історик права Л. Фрідман проводив паралель між «дружніми» та «недружніми» законами про регулювання професії. «Дружне» регулювання, на його думку, вирізняється тим фактом, що воно відбувається за пропозицією та часто на умовах, запропонованих групою всередині самої професії [6, с. 43]. На думку Т. Шнейера, недоліком такої організації може бути те, що об'єднана адвокатура може перетворитися в «траст» і потрапити під вплив юристів з великих корпорацій, які, як правило, отримують керівні посади в таких організаціях та придушуватимуть «дрібних лібералів», погрожуючи дисциплінарними санкціями [6, с. 44]. Т. Шнейер не заперечуючи громадську відповідальність адвокатської професії, підкреслював, що самоврядна адвокатура матиме повноваження обмежувати кількість нових членів. Організована адвокатура має заохочувати повагу до честі й гідності адвокатів, захищати своїх членів, запобігати несанкціонованій адвокатській діяльності. Якщо адвокатура стане інтегрованою, усі ці проблеми буде вирішено [6, с. 45].

Ключовою інституційною особливістю адвокатури є автономія від державного контролю. Розглядаючи уніфіковану адвокатуру не як «адмі-

ністративний орган», а як «автономну та вільну організацію», яка не знає ані опіки, ані контролю від будь-якої влади, Т. Шнейер підкреслив, що адвокатура повинна бути вільною у виборі своєї діяльності, членських внесків і процедур ухвалення рішень [6, с. 47]. Першочерговою умовою створення єдиної адвокатури було об'єднання всіх адвокатів в межах однієї дисциплінарної системи [6, с. 78].

Отже, об'єднана адвокатура може мати значний вплив на професійний розвиток, гідність та незалежність адвокатів. Такі підходи визначають важливі аспекти створення та функціонування адвокатських об'єднань, що слід розглянути в контексті різних моделей адвокатського самоврядування.

І. М. Переверза досліджуючи моделі адвокатського самоврядування в країнах світу, класифікує їх за кількісним критерієм професійних адвокатських організацій в державі та виокремлює дві моделі: модель єдиної організації адвокатського самоврядування та модель декількох професійних адвокатських об'єднань [7, с. 137]. Модель єдиної організації адвокатського самоврядування характеризується, насамперед, існуванням однієї організації в системі адвокатури, що має виключне право регулювати діяльність усіх адвокатів, як з обов'язковим членством, так і без нього. Модель єдиної професійної асоціації адвокатів є дуже поширеною, її характерною ознакою є абсолютна незалежність від держави. У більшості випадків ця модель має розгалужену регіональну структуру (приміром, Австрія, Швейцарія, Японія, Франція, Ізраїль, Фінляндія, Україна та ін.). Модель декількох професійних адвокатських об'єднань передбачає існування двох чи навіть більше саморегульованих і повністю відокремлених від держави професійних об'єднань адвокатів, що обумовлено функціонуванням багаторівневої моделі адвокатури (Польща, Австралія), поділом держави на історично сформовані провінції (Велика Британія), функціями адвокатського самоврядування (Німеччина) та чисельністю добровільних професійних організацій (США) [7, с. 152-153].

Отже, модель єдиної організації адвокатського самоврядування характеризується наявністю однієї організації, що регулює доступ до адвокатської професії та професійну діяльність всіх адвокатів в державі. Ця модель характеризується високим рівнем незалежності від влади. Модель декількох професійних адвокатських об'єднань передбачає існування двох чи більше повністю відокремлених від держави професійних об'єднань адвокатів, що обумовлено їх функціями, структурою та територією розташування.

Досліджуючи моделі адвокатського самоврядування Т. Б. Вільчик та Н. І. Бочуляк виокремлюють різні організаційні моделі, найпоширенішою

серед яких вважають класичну модель, що заснована на принципах корпоративного управління. Відповідно до цієї моделі, частина повноважень членів адвокатського об'єднання делегується керівному органу. Обов'язковими умовами здійснення адвокатської діяльності є членство в адвокатському об'єднанні та сплата членських внесків (Нідерланди, Італія, Іспанія, Франція, Греція та ін.). Інша модель – регіональні об'єднання адвокатів створюються за територіальним принципом, що об'єднують усіх адвокатів, зареєстрованих на території певної федеральної землі (Австрія). Третя модель передбачає автономію адвокатів через спілки або асоціації (Швеція та Швейцарія). Остання модель передбачає управління через судову владу у співпраці з адвокатурою, що характерно для Великої Британії. Спільною ознакою для всіх розглянутих моделей, є обов'язкове членство, яке визначається як умова здійснення адвокатської діяльності [8, с. 39; 9, с. 8-9].

Таким чином, систему органів адвокатського самоврядування в зарубіжних країнах можна класифікувати за основними моделями, кожна з яких має свої порівняльно-правові особливості: класична модель – ґрунтується на принципах корпоративного управління, де адвокатська асоціація має суттєві повноваження. Її особливостями є обов'язкове членство в адвокатській асоціації та сплата членських внесків; регіональна модель – формуються за територіальним принципом, адвокатські об'єднання зареєстровані в певному краї чи регіоні. Особливістю цієї моделі є членство в регіональних об'єднаннях, а їх юрисдикція обмежена територією відповідного краю чи регіону; модель автономії – адвокати досягають автономії через об'єднання (асоціації), що дозволяє їм самостійно організовуватися та вирішувати професійні питання; модель співпраці з судовою владою передбачає партнерство з судовою системою для забезпечення самоврядування та спільного ухвалення рішень; модель єдиної адвокатської асоціації – інтеграція всіх адвокатів у єдину дисциплінарну систему, що передбачає обов'язкове членство для здійснення адвокатської діяльності та формування єдиної дисциплінарної політики. Ці моделі відображають різноманіття підходів до самоврядування в системі адвокатури різних країн світу, кожна з яких віддзеркалює унікальні правові традиції та суспільні потреби.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що організаційно-правові умови функціонування

органів адвокатського самоврядування регулюються законодавством кожної країни, що визначає вимоги до структури цих органів, права, обов'язки, повноваження та гарантії діяльності органів адвокатського самоврядування, встановлює процедури виборів, механізми представництва адвокатської спільноти, порядок фінансування їх діяльності, врегульовує питання фінансової відповідальності та механізми контролю за діяльністю органів адвокатського самоврядування.

Література

1. Адвокатура України: сучасний стан та перспективи розвитку : *матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 17 груд. 2020 р.) / [редкол.: Т. Б. Вільчик (голова) та ін.]. Харків : Право, 2020. 490 с.
2. Медвідчук Г. В. Органи адвокатського самоврядування як учасники адміністративно-правових відносин: підстави, форми та особливості участі: дис. ... д-ра філософії: 081; 08 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К., 2020. 206 с.
3. Vilchuk T., Shcherbanyuk O., Wolk K. Models of the Bars institute organization in European Union and Central Asia: a comparative legal study. *Конституційно-правові академічні студії*. 2022. № 1. P. 59–68. URL: <http://journal-kpas.uzhnu.edu.ua/article/view/266953/262919> (дата звернення: 13.12.2023).
4. Steele E. H, Nimmer R. T. Lawyers, Clients, and Professional Regulation. *American Bar Foundation Research Journal*. 1976. Volume 1 (3). P. 917–1019. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1747-4469.1976.tb00961.x> (дата звернення: 11.12.2023).
5. Roussy A. Lawyer Regulation in Canada: Towards Greater Uniformity. *The International Lawyer*. 2017. Volume 50 (3). P. 409–424. URL: <https://www.jstor.org/stable/26415681> (дата звернення: 13.12.2023).
6. Schneyer T. J. The Incoherence of the Unified Bar Concept: Generalizing from the Wisconsin Case. *American Bar Foundation Research Journal*. 1983. Volume 8 (1). P. 1–108. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1747-4469.1983.tb00365.x> (дата звернення: 13.12.2023).
7. Переверза І. М. Загальнотеоретичні підходи до моделювання адвокатської діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Переверза Ірина Михайлівна. Одеса, 2016. 240 с.
8. Вільчик Т. Б. Системи органів адвокатського самоврядування в країнах Європейського Союзу: Італія, Німеччина, Франція. *Право та інноваційне суспільство*. 2015. № 2. С. 38–45.
9. Бочуляк Н. І. Адвокатське самоврядування в контексті сучасних світоглядних орієнтирів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / Бочуляк Назар Ігорович ; Хмельниц. облрада, Хмельниц. ун-т упр. та права ім. Леоніда Юзькова. Хмельницький, 2020. 20 с.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.1 : 349.6 : 341.4

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v6.2023.31>

О. В. Бринзанська
кандидат юридичних наук
orcid.org/0009-0007-4730-8060

**ПРАКТИКА МІЖНАРОДНОГО СУДУ ООН ЯК СУБСИДІАРНЕ ДЖЕРЕЛО МІЖНАРОДНОГО
КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА У СПРАВАХ ПРО ЗАПОДІЯННЯ ШКОДИ НАВКОЛИШНЬОМУ
ПРИРОДНОМУ СЕРЕДОВИЩУ**

У статті висвітлено питання про практику Міжнародного суду ООН як субсидіарне джерело міжнародного кримінального права у справах про заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу.

Виділено чинники, які обумовлюють виведення питань кримінального права за межі юрисдикції Міжнародного суду ООН: 1) компетенція, згідно з якою сторонами у справі є лише держави; 2) юрисдикція, визнання обов'язковості якої нерідко супроводжуються факультативними застереженнями з метою виключення з-під його юрисдикції певних категорій справ.

Встановлено, що Міжнародний суд ООН розглянув лише декілька справ про міждержавні спори, обумовлені заподіянням шкоди навколишньому природному середовищу, проте рішення у кожній з них стало значним внеском у розвиток міжнародного права охорони навколишнього середовища. У рішенні у справах «Коста-Ріка проти Нікарагуа» та «Нікарагуа проти Коста-Ріка» екосистемні послуги визнано частиною шкоди, що підлягає відшкодуванню, включаючи як прямі, так і непрямі послуги. У рішенні у справі «Проект Габчикова-Надьямарош (Угорщина/Словаччина)» наголошено на необхідності приведення завдань економічного розвитку у відповідність із завданнями охорони навколишнього середовища. У справі «Заводи целюлози на річці Уругвай (Аргентина/Уругвай)» констатовано, що держава не зобов'язана запобігати всій значній транскордонній шкоді з огляду на принцип «належної обачності», згідно з яким держава повинна вживати звичайних стандартів догляду, що означає, що для запобігання шкоди навколишньому середовищу мають бути запроваджені достатні процедури.

Положення рішень Міжнародного суду ООН, у яких констатовано серйозні порушення держави за зобов'язаннями згідно з імперативними нормами права, що мають наслідком посилену відповідальність держави, можуть бути враховані при оцінці обставин справи про заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу та тлумаченні актів міжнародного та/або національного права.

Ключові слова: субсидіарне джерело міжнародного права, Міжнародний суд ООН, серйозні порушення держави, кримінальна відповідальність, навколишнє природне середовище, екосистемні послуги, принцип належної обачності.

Brynzanska O. V. THE PRACTICE OF THE UN INTERNATIONAL COURT OF JUSTICE AS A SUBSIDIARY SOURCE OF INTERNATIONAL CRIMINAL LAW IN CASES OF DAMAGE TO THE NATURAL ENVIRONMENT

The article highlights the question of the practice of the UN International Court of Justice as a subsidiary source of international criminal law in cases of damage to the natural environment.

The factors that lead to the removal of criminal law issues beyond the jurisdiction of the UN International Court of Justice are defined: 1) competence, according to which only states are parties of the case; 2) jurisdiction, the recognition of which is mandatory is often accompanied by optional reservations in order to exclude certain categories of cases from its jurisdiction.

It has been established that the UN International Court of Justice considered only a few cases on interstate disputes caused by damage to the natural environment, but every judgment became a significant contribution to the development of international environmental protection law. In «Costa Rica v. Nicaragua» and «Nicaragua v. Costa Rica», ecosystem services were recognized as part of compensable damages, including both direct and indirect services. The judgment in the case «Gab ykovo-Nadyamaros Project (Hungary/Slovakia)» emphasized the need to bring the tasks of economic development into line with the tasks of environmental protection. In the «Uruguay River Pulp Mills (Argentina/Uruguay) case», it was held that the State is not required to prevent all significant transboundary harm due to the principle of «due care», according to which the State must use ordinary standards of care, which means that adequate procedures must be in place to prevent damage to the environment.

The provisions of the judgments of the UN International Court of Justice, in which serious violations of the state's obligations under the mandatory norms of law, resulting in increased responsibility of the state, can be taken into account when assessing the circumstances of the case of causing damage to the natural environment and interpreting acts of international and/or national law.

Key words: subsidiary source of international law, UN International Court of Justice, serious state violations, criminal responsibility, natural environment, ecosystem services, principle of due diligence.

Постановка проблеми. Проблеми притягнення до відповідальності за заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу держави, вчинене в рамках організованої діяльності іншої

держави, зберігають актуальність у сучасному світі. У цьому контексті можна вести мову про відповідальність двох видів: міжнародно-правову відповідальність держави, в рамках діяльності та політики якої завдається шкода навколишньому природному середовищу іншої держави, та кримінальна відповідальність осіб, які втілювали в життя зазначену державну політику або вчинили конкретні дії від імені держави, притягнення до якої може бути здійснене в межах механізму міжнародної кримінальної юстиції (наприклад, коли діяння набувають ознак воєнного злочину) або національної кримінальної юстиції (у разі вчинення конвенційних або транснаціональних злочинів). З огляду на це виникає питання про врахування при оцінці обставин справи про заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу та тлумаченні актів міжнародного та/або національного права практики Міжнародного суду ООН (далі – Суд), який, будучи міжнародною судовою інституцією, ухвалює рішення, які є субсидіарними джерелами міжнародного права (*subsidiary sources*). Це зумовлює необхідність дослідження практики Суду у справах про заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні питання про джерела як міжнародного права, так і міжнародного кримінального права, в тому числі субсидіарні, становили предмет досліджень С. С. Андрейченко, Н. В. Дрьоміної-Волок, Н. А. Зелінської, В. О. Іващенко, Д. О. Коваль, О. О. Нігреєвої, В. В. Попка та ін. Разом з тим практика Суду щодо застосування субсидіарних джерел міжнародного кримінального права у окремих категоріях справ висвітлена недостатньо, що повною мірою стосується і практики Суду як субсидіарного джерела міжнародного кримінального права у справах про заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу.

Метою статті є висвітлення змісту окремих рішень Суду, які можна віднести до субсидіарних джерел міжнародного кримінального права у справах про заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу.

Виклад основного матеріалу. Серед рішень міжнародних судів практика Суду займає особливе місце. І хоча з огляду на ст. 59 Статуту Суду, його рішення є обов'язковими для держав – сторін спору, Суд формує сталу практику, спираючись при ухваленні рішень на ті рішення, що були постановлені раніше, ретельно обґрунтовуючи кожен відступ від неї, що робить міжнародне право передбачуваним та послідовним [1, с. 192]. Разом з тим питання міжнародного кримінального права відображені у практиці Суду досить опосередковано, що передусім пов'язано з визначенням компетенції цієї міжнародної судової

установи. Сторонами у справі, яка розглядається Судом, є лише держави, що виключає розгляд питання про притягнення до відповідальності фізичних осіб у конкретній справі. При цьому Суд може розглядати справу лише в тому разі, якщо сторони спору висловили свою згоду на те, щоб стати стороною судового розгляду, в один із способів, визначених у ч. 1. ст. 36 Статуту Суду [2, с. 70]. По-друге, відповідно до ст. 36 Статуту Суду до його відання відносяться усі справи, які передаються сторонами та усі питання, спеціально визначені Статутом ООН або діючими договорами та конвенціями [3]. Разом з тим визнання обов'язкової юрисдикції Суду нерідко супроводжується здійсненням факультативних застережень з метою виключення з-під його юрисдикції певних категорій справ. За таких обставин питання не лише міжнародного кримінального права, а кримінального права загалом, фактично виводяться за межі юрисдикції Суду.

Навіть у тому разі, коли Суд приймає до провадження справу за заявою держави про порушення іншою державою міжнародних зобов'язань за конвенцією, яка містить положення щодо криміналізації та кримінального переслідування певних діянь, тобто які здійснюють безпосередній вплив на формування національного права, як наприклад, Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму, у справі не розглядаються питання кримінальної відповідальності (наприклад, справа за заявою України про застосування Міжнародної конвенції про боротьбу із фінансуванням тероризму та Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (Україна проти Російської Федерації) [4, с. 32]. З огляду на це невелика практика Суду щодо наслідків серйозних порушень зобов'язань згідно з імперативними нормами права, що мають наслідком посилену відповідальність держави, в свою чергу, обумовлює відсутність практики щодо правозастосування положень про кримінальну відповідальність осіб, які вчинили діяння, що випливають із зазначених серйозних порушень зобов'язань, в тому числі тих, що пов'язані із заподіянням шкоди навколишньому природному середовищу.

На сьогодні Суд розглянув лише декілька справ про міждержавні спори, обумовлені заподіянням шкоди навколишньому природному середовищу. У 1993 році у Суді було створено Палату з розгляду екологічних справ, яка складалась з семи членів проте жодна справа не перебувала на його розгляді, оскільки жодна держава при зверненні до Суду не зазначала про порушення зобов'язань саме у сфері екології та не заявляла про розгляд справи зазначеною палатою. З огляду на це з 2006 року склад вказаної Палати з розгляду екологічних справ у Суді не обирається [5].

Серед справ, найбільш відомих та важливих за своїм значенням для розвитку практики, у яких Міжнародний Суд ООН розглядав питання стосовно заподіяння шкоди навколишньому середовищу, відносяться:

1) справи стосовно відшкодування за шкоду навколишньому середовищу, заподіяну окремими видами прикордонної діяльності (об'єднані справи «Коста-Ріка проти Нікарагуа» та «Нікарагуа проти Коста-Ріка», рішення від 16 грудня 2010 року та від 2 лютого 2018 року). У 2010 році Коста-Ріка порушила справу у Суді проти Нікарагуа за незаконне вторгнення, окупацію та використання території Коста-Ріки, включаючи претензії щодо серйозної шкоди охоронюваним тропічним лісам і водно-болотним угіддям через побудову Нікарагуа каналу для навігаційних цілей, яка включала видалення дерев і рослинності. У відповідь Нікарагуа порушила справу проти Коста-Ріки в 2011 році, стверджуючи про порушення суверенітету Нікарагуа та серйозну шкоду навколишньому середовищу, спричинену будівництвом доріг Коста-Рікою вздовж прикордонної зони між двома країнами. У 2015 році Суд вирішив спір про суверенітет на користь Коста-Ріки, визнавши діяльність Нікарагуа незаконною згідно з міжнародним правом, що призвело до зобов'язання Судом Нікарагуа відшкодувати шкоду та вперше у практиці Суду призначити компенсаційні виплати. Важливим є те, що Суд визнав екосистемні послуги частиною шкоди, що підлягає відшкодуванню навколишньому середовищу, включаючи як прямі, так і непрямі послуги. Суд зазначив, що «шкода, завдана навколишньому середовищу, і, як наслідок, погіршення або втрата здатності навколишнього середовища забезпечувати товари та послуги, підлягає компенсації згідно з міжнародним правом», що може включати відшкодування за таке пошкодження чи втрату або плату за відновлення пошкоджене середовище [6].

2) справа «Проект Габчикова–Надьмарош (Угорщина/Словаччина)». Предметом спору було невиконання Угорщиною зобов'язань за договором із Словаччиною про будівництво греблі на Дунаї, що зумовило зміну Словаччиною плану будівництва в односторонньому порядку, що фактично передбачало зміну русла Дунаю та скорочення кількості води, що надходило в Угорщину. Суд постановив, що Угорщина та Словаччина мають у дусі доброї волі обговорити ситуацію, що склалася, і вжити всіх необхідних заходів щодо забезпечення виконання цілей Договору між цими державами 1977 року; якщо сторони не домовляться про інше, має бути встановлений режим спільної експлуатації греблі, що знаходиться на території Словаччини; кожна зі сторін повинна відшкодувати іншій стороні збитки, заподіяні їй поведінкою, а врегулювання розрахунків з будівництву та ек-

сплуатації об'єктів має здійснюватися відповідно до положень вказаного вище Договору 1977 року та документів, що належать до нього. Важливим положенням рішення є те, що Суд наголосив на приведенні завдань економічного розвитку у відповідність до завдань охорони навколишнього середовища, поклавши на сторони обов'язок «по-новому» проаналізувати наслідки для довкілля експлуатації електростанції в Габчикове та знайти задовільне рішення щодо об'єму води, що пропускається старим руслом Дунаю та його обвідними каналами по обох берегах річки» [7, с.1]. Рішення у цій справі було постановлено 25 вересня 1997 року і стало першим рішенням щодо екологічного спору. Разом з тим провадження було завершено лише 18 липня 2017 року за клопотанням Словаччини, підтриманим Угорщиною, з огляду на тривалі міждержавні переговори щодо виконання рішення, що супроводжувались заявою Словаччини про винесення додаткового рішення [8].

3) Справа «Заводи целюлози на річці Уругвай (Аргентина/Уругвай)» Аргентина подала заяву про порушення провадження проти Уругваю щодо ймовірного порушення Уругваєм зобов'язань, покладених на нього відповідно до Статуту річки Уругвай – договору, підписаного двома державами 26 лютого 1975 року, з метою створення спільного механізму, необхідного для оптимального і раціонального використання тієї частини річки, яка становить їх спільний кордон. Аргентина звинуватила Уругвай у тому, що він в односторонньому порядку дозволив будівництво двох целюлозних заводів на річці Уругвай без дотримання обов'язкових процедур попереднього повідомлення та консультацій відповідно до Статуту річки Уругвай. Аргентина стверджувала, що ці млини становлять загрозу річці та її навколишньому середовищу та можуть погіршити якість води річки та завдати значної транскордонної шкоди Аргентині. У рішенні від 20 квітня 2010 року Суд зазначив, що Уругвай не повідомив Адміністративну комісію річки Уругвай про проекти та про заплановані роботи до видачі початкових екологічних дозволів, порушивши Статут річки Уругвай [9]. Також Суд наголосив, що держава не зобов'язана запобігати всій значній транскордонній шкоді, оскільки застосовується принцип «належної обачності»: держава повинна вживати звичайних стандартів догляду, що означає, що для запобігання шкоди навколишньому середовищу мають бути запроваджені достатні процедури, і ці процедури повинні і бути реалізовані державою. На думку, С. К. ван Хьюїса (Stijn Cornelis van Huis) ці положення можна тлумачити в контексті того, що «принцип «не заподій шкоди» був широко визнаний звичаєвим міжнародним екологічним правом, держава в принципі несе відповідаль-

ність за шкоду навколишньому середовищу лише в результаті своєї активної дії. Коли збитки завдають компанії, відповідальність буде покладено на державу лише тоді, коли буде доведено, що держава не діяла належно, здійснюючи свою діяльність щодо запобігання шкоди. Суд підкреслив, що «підхід до екосистемних послуг» не можна сприймати як новий стандарт, оскільки «не існує встановленого методу оцінки для компенсації екологічної шкоди згідно з міжнародним правом, і що Суд повинен брати до уваги конкретні обставини та характеристики кожної справи» [10]. На думку української дослідниці А. Самура, це рішення Суду може вважатись значним внеском у розвиток міжнародного екологічного права, зокрема, у сфері визнання процесуальних інструментів. Суд визнав важливість оцінки впливу на навколишнє середовища та необхідність співпраці сторін у сфері інформування щодо планованої діяльності і спільного збереження транскордонних водотоків [11].

Крім наведених справ, у яких Суд постановив рішення по суті, доцільним є згадати справу «Про використання гербіцидів (Еквадор/Колумбія)». 31 березня 2008 року Еквадор подав заяву про порушення справи проти Колумбії у зв'язку зі спором щодо ймовірного «повітряного розпилення [Колумбією] токсичних гербіцидів у місцях поблизу, на та через її кордон з Еквадором». Еквадор стверджував, що «розпилення вже завдало серйозної шкоди людям, посівам, тваринам і природному середовищу на еквадорській стороні кордону, і створює серйозний ризик подальшої шкоди з часом». Справа була завершена укладенням угоди між сторонами, згідно з якою сторони домовились про встановлення зони відчуження, в якій Колумбія зобов'язалась не проводити операції з повітряного обприскування, щоб запобігти транскордонному забрудненню, та вилученням справи з реєстру суду згідно з наказом від 13 вересня 2013 року [12]. Беручи до уваги відносно швидке задоволення вимог Еквадору та отримання грошової компенсації від Колумбії, це рішення дозволяє розглядати Суд як інституцію для досягнення ефективних рішень між сторонами (Д. Беннет, Університет Берклі, США (J. Bennett, University of California, Berkeley, School of Law), але при цьому окремі дослідники оцінюють укладення угоди як «втрачену можливість для міжнародного екологічного права» (Х. Маршал, Трінті-коледж, Ірландія (H. Marshall, Trinity college), враховуючи політичний контекст справи [13; 14]. Зокрема, як наголошує дослідниця, Колумбія використовувала повітряне обприскування гербіцидами з 1980-х років для знищення незаконних посівів коки, основними бенефіціарами від продажу було декілька партизанських груп, однією з яких є Революційні збройні сили Колумбії (FARC), про-

те широкомасштабна повітряна фумігація почалася в 2000 році в рамках «Плану Колумбія», щоб зупинити потік фінансів до партизанських груп, таких як FARC. При цьому, як підкреслюють Х. Маршал та Д. Рутледж (J. Rutledge), «Війна з наркотиками нерозривно пов'язана з екологічними проблемами. Це підкреслюється статтею 14(2) Конвенції ООН проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 року, яка передбачає, що будь-які дії, вжиті державами для боротьби зі зростанням і культивуванням незаконних наркотичних культур, повинні «поважати основні права людини... та захист навколишнього середовища». Визначенню точної міри, до якої міжнародне право навколишнього середовища повинно бути прийнято до уваги державами, які беруть участь у заходах по боротьбі з торгівлею незаконними наркотичними культурами на їхній території, не допомагає той факт, що міжнародне право навколишнього середовища складається з «безладної колекції договорів, законодавство та загальні принципи, які розвинулися з часом» [15]. На думку Х. Маршал, у цій справі було продемонстровано протилежні між собою занепокоєння між захистом навколишнього середовища та правами людини, з одного боку, та необхідністю сприяння зусиллям держав щодо викорінення торгівлі наркотиками на їхній території, а тому справа мала потенціал, щоб нарешті «роз'яснити питання про рівень шкоди навколишньому середовищу від форм забруднення атмосфери, який може бути предметом позову згідно з міжнародним правом» і стати інструментальним прецедентом у міжнародній правовій практиці Суду. Подальший розвиток обсягу захисту через необхідність також було б передбачено рішенням у цій справі, оскільки аспект захисту Колумбії, ймовірно, включав би те, що «торгівля наркотиками та партизанська діяльність створили ситуацію необхідності, яка вимагала відповіді та виправдання їх процесуальні та матеріально-правові міжнародно-протиправні дії». Хоча той факт, що було досягнуто угоди між Еквадором і Колумбією, слід сприймати позитивно, проблема залишається в тому, що міжнародне право навколишнього середовища недостатньо регламентує протидію транскордонному забрудненню та заподіяння шкоди навколишньому середовищу. Рішення у цій справі також дало б Суду шанс визначити пріоритети міжнародного права у виборі між боротьбою з війною з наркотиками чи діями для запобігання екологічній шкоді та порушенням прав людини внаслідок транскордонного забруднення [14].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи викладене, слід констатувати, що невелика практика Суду щодо наслідків серйозних порушень зобов'язань згідно з імперативними нормами права, що мають наслідком

посилену відповідальність держави, в свою чергу обумовлює відсутність практики щодо правозастосування положень про кримінальну відповідальність осіб, які вчинили діяння, які впливають із зазначених серйозних порушень зобов'язань, в тому числі тих, що пов'язані із заподіянням шкоди навколишньому природному середовищу. Проте це не спростовує можливості посилання на неї як на субсидіарне джерело міжнародного кримінального права при встановленні ознак злочину у діянні особи, яка діяла в контексті порушення державою міжнародних зобов'язань, в рамках міжнародного або національного механізму притягнення до кримінальної відповідальності, особливої здійснення чого охоплюються перспективами подальших досліджень.

Література

1. Jalloh C. C. Subsidiary means for the determination of rules of international law. *Annex to the Report of the International Law Commission on the work of its Seventy-Second Session* (2021). United Nations. URL: <https://legal.un.org/ilc/reports/2021/english/annex.pdf>
2. Наливайко Л. Р., Степаненко К. В. Міжнародне судочинство. Дніпро: ДДУВС. 2022. 304 с.
3. Статут Організації Об'єднаних націй: міжнародний документ від 26.06.1945. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf
4. Report of the International Court of Justice 1 August 2022–31 July 2023. *International court of justice*. URL: <https://www.icj-cij.org/annual-reports>
5. ICJ. Chambers. *International court of justice*. URL: <https://www.icj-cij.org/chambers-and-committees>
6. ICJ Renders First Environmental Compensation Decision: A Summary of the Judgment. *International Union for Conservation of Nature (IUCN)*. URL: <https://www.iucn.org/news/world-commission-environmental-law/201804/icj-renders-first-environmental-compensation-decision-summary-judgment>
7. Case concerning gabc kovo-nagyvaros project (Hungary v. Slovakia) (merits) Judgment of 25 September 1997. *Summary decisions, advisory opinions and regulations International Court of Justice 1997-2002. United Nations*. 2003. URL: https://legal.un.org/icjsummaries/documents/english/st_leg_serf1_add2.pdf
8. The Court places on record the discontinuance by Slovakia of the procedure begun by means of its Request for an additional judgment. *International Court of Justice (ICJ) Press Release No. 2017/31, 21 July 2017*. URL: <https://web.archive.org/web/20180127201856/http://www.icj-cij.org/files/case-related/92/092-20170721-PRE-01-00-EN.pdf>
9. Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina/Uruguay). Overview of the case. *International Court of Justice (ICJ)* URL: <https://www.icj-cij.org/case/135>
10. Huis S. C., van. Environmental crimes brought before ICJ and ICC tribunals: a distant prospect? *Binus University*. URL: <https://business-law.binus.ac.id/2019/11/05/environmental-crimes-brought-before-icj-and-icc-tribunals-a-distant-prospect/>
11. Самура А. Спір Аргентини і Уругвая з практики міжнародного суду оон та його роль у міжнародному праві. *Екологія, право, людина*. URL: <https://epl.org.ua/law-posts/spir-arhentyyny-i-uruhvaia-z-praktykymizhnarodnoho-sudu-oon-ta-ioho-rol-u-mizhnarodnomu-pravi/>
12. Case of Aerial Herbicide Spraying (Ecuador v. Colombia). *International Court of Justice (ICJ)* URL: <https://www.icj-cij.org/case/138>
13. Bennett J. The Role of International Courts in Environmental Justice. *Berkeley Journal of international law*. 2021. URL: <https://www.berkeleyjournalof-international-law.com/post/the-role-of-international-courts-in-environmental-justice>
14. Marshall H. A Lost Opportunity for Environmental Law. *JF Law and Politics*. URL: <https://trinitycollegelawreview.org/a-lost-opportunity-for-environmental-law/>
15. Rutledge J. Wait a Second – Is That Rain or Herbicide – The ICJ's Potential Analysis in Aerial Herbicide Spraying and an Epic Choice Between The Environment and Human Rights (2011). *Wake Forest Law Review*. № 46. URL: <https://www.wakeforestlawreview.com/2012/02/comment-wait-a-second-is-that-rain-or-herbicide-the-icjs-potential-analysis-in-aerial-herbicide-spraying-and-an-epic-choice-between-the-environment-and-human-rights/>

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

- Я. В. Божина**
Форми медіації та їх значення у врегулюванні правових спорів 3

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

- З. А. Іванцова**
Утворення органів Ради Європи: вплив на конституційну доктрину
(частина друга)..... 8
- Д. В. Козирь**
Конституційно-доктринальні засади локальної демократії 13

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС;
СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

- О. Р. Sushch**
Problems of temporary protection of Ukrainians abroad in terms
of armed aggression of the russian federation (European experience)..... 18

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

- Е. П. Іванченко**
Детермінанти та напрями процесу діджиталізації митної справи
в Україні: господарсько-правовий аспект 25
- А. І. Шпомер, В. В. Присяжний**
Правовий захист прав інвесторів..... 32

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

- В. Д. Белоусов**
Ознаки форм забезпечення соціальної безпеки сучасної України 37
- І. В. Дашутін**
Мета законності в трудових відносинах за участю судді..... 42
- Д. В. Лубінець**
Загальноправові принципи соціального захисту працівників
критичної інфраструктури..... 47
- В. О. Рекшинський**
Правове регулювання гарантій захисту соціальних прав військовослужбовців у Франції..... 52
- В. Я. Репалюк**
Мобінг: правове регулювання відповідальності суб'єктів трудових відносин 57
- О. В. Тищенко, Л. Г. Дунаєвська**
Особливості соціального захисту самозайнятих осіб
у Латвійській Республіці 62

**ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО;
ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО**

- Х. А. Григор'єва**
Продовольчий суверенітет як політико-правова концепція:
перспективи втілення в аграрному законодавстві України..... 69
- Ю. І. Тюря**
Становлення зеленого містобудування: огляд правових аспектів
та роль громадськості у просуванні сталості міста 75

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

- В. Д. Барвіненко**
Європейські муніципальні стандарти в адміністративному праві України 81
- І. М. Брегін**
Взаємодія Національної поліції України з Державною аудиторською службою України
у протидії порушенням бюджетного законодавства..... 86
- С. В. Демченко**
Процесуальні преклюзії та їх значення в адміністративному судочинстві 91
- Н. О. Maksimentseva**
The principles of administrative law vs. the principles
of public administration..... 96
- Д. Д. Москаль**
Система повноважень органів виконавчої влади
та органів місцевого самоврядування..... 102
- К. Л. Павлуненко**
Особливості реалізації контрольної функції податкових органів
під час воєнного стану 108
- В. А. Світличний**
Сучасний погляд на видову диференціацію державного контролю
у сфері господарської діяльності в Україні 114
- А. О. Чайка**
Місце та роль перегляду судових рішень в адміністративному судочинстві України 122
- О. М. Чудак**
Адміністрування податків і зборів: визначення поняття
й співвідношення із суміжними категоріями 126

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

- В. О. Барчук**
Скасування смертної кари як гарантія реалізації права на життя:
світовий та український досвід 131

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

О. А. Воробчак	Класифікація видів делегування процесуальних повноважень у кримінальному провадженні.....	136
Д. Ю. Гаркот	Сутність показань з чужих слів як процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні.....	141
Є. Ю. Колосовський, Ю. В. Якубівська	Особливості застосування цифрової криміналістики: проблеми теорії і практики	146
М. Р. Мазур	Відновне правосуддя щодо неповнолітніх: правове регулювання та практика реалізації в Україні.....	151
С. Я. Тепак	Гарантії достовірності доказів у кримінальному провадженні: поняття та класифікація	157

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

М. М. Бойко	Організаційно-правові умови створення органів адвокатського самоврядування, порівняльно-правова характеристика їх моделей	161
--------------------	---	-----

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

О. В. Бринзанська	Практика Міжнародного суду ООН як субсидіарне джерело міжнародного кримінального права у справах про заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу.....	165
--------------------------	--	-----

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; HISTORY AND POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES

<i>Bozhina Ya. V.</i>	
Forms of mediation and their role in the legal dispute settlement.....	3

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

<i>Ivantsova Z. A.</i>	
Formation of the Council of Europe bodies: impact on constitutional doctrine (part two).....	8
<i>Kozyr D. V.</i>	
Constitutional and doctrine principles local democracy	13

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

<i>O. P. Sushch</i>	
Problems of temporary protection of Ukrainians abroad in terms of armed aggression of the russian federation (European experience).....	18

ECONOMIC LAW, ECONOMIC PROCEDURE LAW

<i>Ivanchenko E. P.</i>	
Determinants and directions of customs digitalization in Ukraine: an economic law aspect	25
<i>Shpomer A. I., Prysiazhnyy V. V.</i>	
Protection of investors' rights: theory and practice	32

EMPLOYMENT LAW; SOCIAL SECURITY LAW

<i>Belousov V. D.</i>	
Signs of forms of providing social security in modern Ukraine.....	37
<i>Dashutin I. V.</i>	
The purpose of legality in labor relations involving a judge.....	42
<i>Lubinets D. V.</i>	
General legal principles for social protection of critical infrastructure workers.....	47
<i>Rekshynskiy V. O.</i>	
Legal regulation of guarantees for the protection of the social rights of military personnel in France	52
<i>Repalyuk V. Ya.</i>	
Mobbing: legal regulation of liability of subjects of labour relations.....	57
<i>Tyshchenko O. V., Dunaievska L. G.</i>	
Peculiarities of socio-legal security of self-employed persons in the Republic of Latvia	62

**LAND LAW; AGRICULTURAL LAW; ENVIRONMENTAL LAW;
NATURAL RESOURCES LAW**

Hryhorieva Kh. A.

Food sovereignty as a political and legal concept:
prospects of implementation in the agricultural legislation of Ukraine 69

tiuria Yu. I.

Emergence of green urban planning: overview of legal aspects
and the role of the community in promoting urban sustainability 75

**ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE;
FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW**

Barvinenko V. D.

European municipal standards in the administrative law of Ukraine 81

Bregin I. M.

The interaction of the National police of Ukraine
with the State audit service of Ukraine
in against violations of budget legislation 86

Demchenko S. V.

Procedural preclusions and their significance in administrative jurisdiction 91

Maksimentseva N. O.

The principles of administrative law vs. the principles
of public administration 96

Moskal D. D.

System of authorities of executive government bodies
and local government bodies 102

Pavlunenko K. L.

Features of implementation of the control function
of tax authorities during marital state 108

Svitlychnyi V. A.

A modern view of the different types of state control
in the sphere of economic activity in Ukraine 114

Chaika A. O.

The place and role of the review of court decisions
in the administrative judiciary of Ukraine 122

Chudak O. M.

Tax and fees administration: definition and relationship
with related categories 126

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL EXECUTIVE LAW

Barchuk V. O.

Abolition of the death penalty as a guarantee of the right to life:
world and Ukrainian experience 131

**CRIMINAL PROCEDURE AND FORENSIC SCIENCE;
FORENSIC ANALYSIS; OPERATIVE INVESTIGATIVE ACTIVITY**

<i>Vorobchak O. A.</i>	
Classification of delegated procedural powers in criminal proceedings.....	136
<i>harkot D. Yu.</i>	
The essence of hearsay as a procedural source of evidence in criminal proceedings.....	141
<i>Kolosovskiy Ye. Yu., Yakubivska Yu. V.</i>	
Peculiarities of digital forensics application: problems of theory and practice	146
<i>Mazur M. R.</i>	
Restorative justice concerning minors: legal regulation and practice of application in Ukraine.....	151
<i>tepak S. Ya.</i>	
Guarantees of reliability of evidence in criminal proceedings: concept and classification	157

JUDICIAL SYSTEM; PROCURACY AND ADVOCACY

<i>Boyko M. M.</i>	
Organizational and legal conditions for the creation of advocacy self-government bodies, comparative and legal characteristics of their models.....	161

INTERNATIONAL LAW

<i>Brynzanska O. V.</i>	
The practice of the UN International Court of Justice as a subsidiary source of international criminal law in cases of damage to the natural environment	165

JURIS EUROPENSIS SCIENTIA

науковий журнал

Випуск 6/2023

Виходить шість разів на рік

Українською та англійською мовами

Коректор – Я. Вишнякова
Комп'ютерна верстка – Ю. Ковальчук

Підписано до друку 19.12.2023 р. Формат 60x84/8. Обл.-вид. арк. 20,66 ум. друк. арк. 20,46.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 0324/186.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.)
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1.
Тел. +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua